

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

Yayın No: 003

V. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

“Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından
Cumhuriyet’e Kadar Ahilik”

THE V. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF AKHISM

03-05 Ekim / October 2019

KIRŞEHİR

BİLDİRİLER

CİLT 2

Kırşehir, 2020

V. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

“Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından Cumhuriyet’e Kadar Ahilik”

03-05 Ekim / October 2019 KIRŞEHİR

-BİLDİRİLER-

Editörler

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Doç. Dr. Ahmet DOĞAN

Öğr. Gör. İsmail KASAP - Öğr. Gör. Fatih ÇİL

Haberleşme Adresi:

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü

Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği

web: <https://basin.ahievran.edu.tr>

e-mail: basin@ahievran.edu.tr

Sayfa & Kapak Tasarım

Mert SARIYILDIZ

Baskı

SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ.

İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 1358. Sokak No: 31 Ostim / ANKARA

Tel: 0.312 395 99 94 - 95

sariyildizofset@hotmail.com

© Bu kitabın bütün hakları **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi**ne ait olup elektronik/dijital ortam dâhil, herhangi bir şekilde çoğaltılması, yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

V. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

“Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından Cumhuriyet’e Kadar Ahilik”

03-05 Ekim / October 2019 KIRŞEHİR
-BİLDİRİLER-

ORGANİZASYON KOMİTESİ

ONURSAL BAŞKANLAR

Ruhsar PEKCAN
Ticaret Bakanı

İbrahim AKIN
Kırşehir Valisi

Prof. Dr. Vatan KARAKAYA
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü Yardımcısı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Kırşehir AEÜ, Eğitim Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN, Kırşehir AEÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIRIM, Kırşehir AEÜ İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat İlhan ÇELİK, Kırşehir AEÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi
Öğr. Gör. Fatih ÇİL, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi A.İ.İ.T. Bölümü
Öğr. Gör. İsmail KASAP, Kırşehir AEÜ, Eğitim Fakültesi
Öğr. Gör. Kağan GÜL, Kırşehir AEÜ, Çiçekdağı Meslek Yüksek Okulu
Öğr. Gör. Mehmet ÖZDEMİR, Kırşehir AEÜ, Basın ve Halkla İlişkiler M.

SEKRETERYA

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Kırşehir AEÜ, Eğitim Fakültesi,
Öğr. Gör. Dr. Fatih ÇİL, Kırşehir AEÜ, Rektörlük A.İ.İ.T. Bölümü
Öğr. Gör. Özden ARIKAN, Kırşehir AEÜ, Rektörlük A.İ.İ.T. Bölümü

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KALA, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK, TOBB Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali AKTAN, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali BOLAT, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali YAKICI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Deborah G.TOR, University of Notre Dame, ABD
Prof. Dr. Güllü YOLOĞLU, Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Güray KIRPIK, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MÍKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Prof. Dr. M. Ali HACIGÖKMEN, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mashhour Al-Habazi SROUR, Al-Quds University, Filistin
Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞDU, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ERSAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nezzat TOPAL, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet S. SARIKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nader, ASİM, University National, Filistin
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necdet HAYTA, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, Priştine Üniversitesi, Kosova
Prof. Dr. Nuri YAVUZ, Artvin Çoruh Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Osman KÖSE, Polis Akademisi, Türkiye
Prof. Dr. Scott REDFORD, Koç Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Adil ŞEN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ergali ESBOSINOV, El-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Fəridə Hicran VƏLİYEVA, Azərbaycan Milli İlimlər A. Azərbaycan
Doç. Dr. Masoumeh DAEİ, Peyame Nur Üniversitesi, İran
Doç. Dr. Mohammadamin SHAHJOUE, Shahid Beheshti University, İran
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Naile SÜLEYMANOVA, Turizm ve Menecment Ü. Azerbaycan
Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Yaseen KİTTANİ, Al-Qasemi Acadimic College, Yemen
Dr. Abdul-Ghani A. AL-AHJURY, Al Yemenia University, Yemen

SUNUŞ

XIII. yüzyıldan itibaren dinî-ictimai hayatımızı derinden etkileyen “Ahilik”, Türk-İslam medeniyetine pek çok alanda katkı sağlamış bir teşkilattır. Temelinde iş ve meslek ahlakının kazandırılmasına yönelik bir gaye bulunmasının yanı sıra millet olma suurunun pekişmesine önemli katkılar sağlayan Ahilik, hiç şüphesiz Türk-İslam Medeniyetinin önemli ve incelenmesi gereken müesseselerinden biridir.

Bu öneme binaen, Gümrük ve Ticaret Bakanlığımızın himayeleriyle Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü olarak 2017 senesinde “*XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri*”, 2018 senesinde “*XIII-XVI. Yüzyıllarda Ahilik*” başlıklarıyla iki sempozyum düzenlenmiş ve bu bilgi şölenlerinde sunulan bildirler ikişer ciltlik kitaplar hâlinde neşredilerek ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Elinizde bulunan bu kitap da Üniversitemiz ev sahipliğinde bir seri hâlinde düzenlenmekte olduğumuz sempozyumların üçüncüsünde sunulan bildirilerden oluşmaktadır. “*Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından Cumhuriyet’e Kadar Ahilik*” başlığıyla 03-05 Ekim 2019 tarihleri arasında hem nicelik hem de nitelik itibarıyla oldukça memnuniyet verici bir düzeyde gerçekleşen bu sempozyumda gerek yurt dışından gerekse yurdumuzun değişik illerinden teşrif eden katılımcılar tarafından toplam 44 bildiri sunulmuş ve sunulan bu bildiri-lerin tamamı bildiri kitabımız içerisinde yer almıştır.

Sempozyumun düzenlenmesinden bildiri metinlerinin basımına kaddarki süreçte değerli katkıları bulunan Ticaret Bakanı Sayın Ruhsar Pekcan başta olmak üzere, Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürü Sayın Necmetin Erkan’a, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Sayın Rifat Hisarcıklıoğlu’na, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar

Konfederasyonu (TESK) Başkanı Bendevi Palandöken'e, Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği (TESKOMB) Başkanı Abdülkadir Akgül'e ve Üniversitemiz Rektörü Prof. Dr. Vatan Karakaya'ya, düzenleme kurulundaki arkadaşlarımıza, bilim kurulundaki saygıdeğer akademisyenlere ve hepsinden önemlisi bildiri sahibi kıymetli bilim insanlarına teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER
Kırşehir 2019

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI	XI
BİLDİRİLER	XV
1792 TARİHLİ ‘SAKALAR FÜTÜVVETNAMESİ’NDEKİ AHİLİK MERASİMLERİ VE AHLAK İLKELERİ Doç. Dr. Adil ŞEN	1
OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE TOKAT, KIRŞEHİR, TRABZON, AMASYA VE ANKARA/BEYPAZARI’NDA BULUNAN AHİ ZAVİYELERİ İLGİLİ YAZIŞMALAR (1677-1909) Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	8
AHİLERİN FİNANSMANLA İLGİLİ KARŞILAŞTIKLARI HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ Doç. Dr. Ahmet İNANIR	26
AHİLİK’TE GELİR DAĞILIMINI DENGELİYİCİ SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ Prof. Dr. Ali ACAR	57
TOPLAM KALİTE ANLAYIŞINDA AHİLİK İŞ AHLAKININ İNCELENMESİ Prof. Dr. Ali ACAR	72
AHİ TEŞKİLATININ İDARİ YAPILANMASINDAKİ DEĞİŞİM Doç. Dr. Ali ERBAŞI	83
AHİLİKTE ORTA SANDIKLARININ FONKSİYONLARI Doç. Dr. Ali ERBAŞI	93
ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMLARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ Doç. Dr. Ali ERBAŞI & Öğr. Gör. Hasan HAKSES	102
EMİR ABDULKADİR EI-CEZAYİRÎ’NİN UHUVVET VE FÜTÜVVET ANLAYIŞI Dr. Öğ. Üyesi Amira Samy Mahmood HUSSEIN	120
17. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA KADAR KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA AHİLİK’İN İZLERİ Dr. Öğr. Üyesi Aysun ÇELİK	132

AHÎ BABA ATAMALARI (17, 18 ve 19. YÜZYILLAR) Dr. Öğr. Üyesi Aziz ALTI	142
AHÎ MUHİDDİN ZAVİYESİ VAKFI Doç. Dr. Cafer ACAR	150
ARŞİV BELGELERİNDE AHİLİKTE ESNAFLIĞA Cemile YAĞMUR	160
ADRİYATİK KIYILARINDA AHİLİK: OSMANLI DÖNEMİ ARNAVUTLUK'UNDA AHİLER Dr. Eduart CAKA	178
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TOPLUMSAL SERMAYE KURUMU OLARAK AHİLİK VE BUGÜNE YANSIMALARI Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ	190
FÜTÜVVETNAMELERİN İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ İÇİNDEKİ YERİ Prof. Dr. Ekrem ERDEM	208
FÜTÜVVETNAMELERLE AHİLİK VE ESNAF TEŞKİLATLANMASI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Prof. Dr. Ekrem ERDEM	227
OSMANLI DÖNEMİ'NDE ANKARA'DA ESNAFLIK VE GAYRİMÜSLİMLERİN MESLEK GRUPLARI Prof. Dr. Ergün LAFLI	243
OSMANLI DÖNEMİ'NDE SİNOP'DA ESNAFLIK VE GAYRİMÜSLİMLERİN MESLEK GRUPLARI Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN	254
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA XVI. YÜZYILDAN SONRA GEDİK VE LONCA SİSTEMİNE DÖNÜŞEN AHİLİK İLKELERİ VE KURALLARININ GÜNÜMÜZ ÇALIŞMA YAŞAMI İLE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ AÇISINDAN ÖNEMİ Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE	263
OSMANLI SON DÖNEMİNDE ESNAF ŞİKÂyetLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME Doç. Dr. Halide ASLAN & Arş. Gör. Fatmanur İBRAHİMOĞLU	291
ERKEN MODERN DÖNEMİN SONLARINDA AVRUPA'DA TÜCCAR LONCALARI İbrahim HAMALOĞLU	313
OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELİŞ DÖNEMİ VE SONRASINDA AHÎ TEŞKİLATININ DÖNÜŞÜM SEYRİ Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE	329

BALIM SULTAN'A NİSPET EDİLEN BİR FÜTÜVVETNÂMEYE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER Kamile ÜNLÜSOY	342
BALKANLARDA GELENEKSEL HELVA SOHBETLERİNİN AHİLİKLE İLGİSİ Öğr. Gör. Mahmut SEYFELİ	359
ESKİŞEHİR'İN ASIRLIK MESLEKLERİ VE AHİLİK KÜLTÜRÜ Mehmet Can ÇETİN & Hamiyet BİLGİLİ	381
OSMANLI ŞEHİR İDÂRESİNDE ESNÂF TEŞKİLÂTI Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER	393
18. ASIRDA KUDÜS'TE SANAT VE MESLEK SAHİPLERİ ÇALIŞMA KURALLARININ TANZİMİNDE AHİLİK PRENSİPLERİNİN ETKİSİ Prof. Dr. Mashour HABAZİ	410
HOY ŞEHİR MEDENİYETİNİN AHİLİĞE TESİRİ Prof. Dr. Minahanm HASADOVA	424
1988 NUMARALI VE 1831-1834 TARİHLİ KAYSERİ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE KAYSERİ ŞEHRİNDE İCRA EDİLEN MESLEKLER Dr. Öğr. Üyesi Muhammed KÖSE & İbrahim Kurtcebe AKKUŞ	434
FÜTÜVVETLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR VE RAZAVÎ FÜTÜVVETNAMESİ'NDE PEYGAMBERLER Dr.Öğr. Üyesi Murat KEKLİK	453
ESRÂR DEDE (1749-1796) FÜTÜVVET-NÂME'Sİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ	477
II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E BİR TOPLUMSALLAŞTIRMA ARACI OLARAK İŞ AHLAKI VE DEĞERLER EĞİTİMİ (1908-1923) Öğr. Gör. Özden ARIKAN & Nurullah KIRKPINAR	487
BİR AHİLİK GELENEĞİ OLARAK DEBBAĞCILIK VE BİLECİK'TEKİ YANSIMALARI Dr. Öğretim Üyesi Refik ARIKAN & Mehmet Can ÇETİN	512
OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIM, HAYVANCILIK VE SÜT SEKTÖRLERİNDE MODERNLEŞME ÇABALARINA TİPİK BİR ÖRNEK: BİRİNCİ OSMANLI NUMUNE-İ TERAKKİ ZİRAAT ANONİM ŞİRKETİ'NİN KURULUŞU Ruhat ALP	522
ŞANLIURFA'DA OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE AHİLİK GELENEĞİ BAĞLAMINDA SIRA GECESİ ve TOPLANMA ADETLERİ Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU	540

OSMANLI İSTANBULU'NDA TEKNECİ ESNAFI Sadık Müfit BİLGE	567
BİR HİMAYE BİÇİMİ OLARAK AHİLİK Doç. Dr. Semra ÇEVİK	582
18. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE AHİLERDE KOLEKTİVİZM RUHU VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ Sinan DOĞAN	588
1734 TARİHLİ BİR ELYAZMASINA GÖRE OSMANLI İSTANBULUNDA MESLEKLER Dr. Öğr. Üyesi Süleyman LOKMACI & Dr. Öğr. Üyesi Muhammed KÖSE	605
KÖPRÜLÜLER DÖNEMİNDE (1656-1676) TRABZON'DA AHİLİĞİN İZLERİ: KADI SİCİLLERİNDEKİ ESNAF KAYITLARI Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK	617
OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE GEÇEN (1760-1912) DENİZLİ AHİ TEKKELERİ YAZIŞMALARI Prof. Dr. Turgut TOK	631
TOPLUMU KRİSTALİZE EDEN SOSYO – KÜLTÜREL DEĞERLER: AHİ BİRLİKLERİ Yasemin ÇİFTÇİ	655
تزرغ تئيدمي في اجدومنا تيلداسلا تئيرطلا تئينيسلفلا تئيفوصلا تئيرحلا في فونقلاو تئيدلا رئا ناونعب ثحب ي دلايما نيرشعلاو رشع عساتلا نينرقلا في Hancin KEHAİL	666

AÇILIŞ KONUŞMALARI

PROF. DR. AHMET GÖKBEL
Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim, Saygıdeğer Rektörüm,

İlimizin değerli protokolü, yurt dışından ve yurdumuzun farklı illerinden gelen kıymetli katılımcılar, değerli öğretim elamanı arkadaşlarım ve sevgili öğrenciler... Ahi Evran-ı Veli'nin diyarına ve dahi bu büyük zatın ismini taşıyan Üniversitemize hoş geldiniz.

Bu sempozyumun, Fütüvvetin ve dolayısıyla Ahiliğin bir fikir, ahlak ve meslek hareketi olarak Türk-İslam medeniyetinin temel dinamikleri arasına girmesinde paha biçilemeyecek bir rolü bulunan Ahi Evran-ı Veli'nin yaşadığı bu şehirde yapılması, onun manevi mirasına öz yurdunda sahip çıkılması adına şüphesiz ayrı bir önem arz etmektedir. Bu öneme binaen, Ticaret Bakanlığımızın himayeleriyle Üniversitemizin ev sahipliğinde gerçekleştirilen bu bilgi şöleninin, dört aşamalı olarak planlanan Ahilik Sempozyumlarının üçüncüsü olduğunu belirtmek isterim.

Kıymetli misafirlerimiz, 2016 yılında yaptığımız istişareler neticesinde, Sayın Rektörümüzün öncülüğünde Ahiliği, 4 yıllık bir plan dâhilinde incelemeye karar verdik. 2017 yılında "XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri"ni, 70 bilim insanı ile burada tartıştık. Bu bildirimleri 2 cilt hâlinde yayınladık. 2018 yılında "XIII-XVI. Yüzyıllarda Ahilik"i yine 70 civarında bilim insanıyla ele aldık. Bu bildirimler de 2 cilt hâlinde 1.000 sayfa olarak basıldı.

Bu yıl 4 aşamalı olarak planladığımız bu sempozyumların üçüncüsünü gerçekleştiriyoruz. "Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından Cumhuriyet'e Kadar Ahilik" başlığıyla planladığımız bu sempozyumda iki gün süresince 12 oturumda yaklaşık

50 bilim insanının sunacağı bildirileri dinleyeceğiz. Bunu da vakit kaybetmeden yayınlayacağız.

Nasip olursa 2020 yılının Ekim ayının ilk haftasında da “*Ahiliğin Günümüze Yansımaları*”nı, belli branşlarda tespit edeceğimiz bilim insanlarıyla ele alıp bu planımızı tamamlamış olacağız.

İki gün olarak planladığımız bu bilgi şöleninin ardından üçüncü gün, arzu eden katılımcılarımızla birlikte Ahi Evran-ı Veli başta olmak Kırşehir’de medfun bulunan büyük şahsiyetlerin kabirleri ziyare tedilecek ve ardından Hacıbektaş ilçesine bir gezi yapılarak programımız tamamlacaktır.

Ahilik konusunda son derece önemli olan bu bilgi şölenleri hususunda bizi yüreklendiren ve menzile ulaşma yolunda desteklerini esirgemeyen değerli Rektörümüz Prof. Dr. Vatan Karakaya’ya, burada ismini ayrı ayrı zikredemediğim düzenleme kurulundaki bütün arkadaşlarıma, bilim kurulundaki saygı değer akademisyenlere ve hepsinden önemlisi bildiri sahibi kıymetli bilim insanlarına teşekkür ediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

PROF. DR. VATAN KARAKAYA
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü

Sayın Valim,
Değerli Konuklar ve Katılımcılar,
Değerli Basın Mensupları,
V. Ahilik Sempozyumu açılış törenine hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Bugün Ahi Evran-ı Velinin diyarında onun maneviyatı altında kurumsallaştırdığı Ahilik geleneğini tartışmak üzere toplanmış bulunmaktayız. Bu toplantıda bu medeniyet değeri, uzmanları tarafından tartışılacak ve geleceğe bir değer, bir miras olarak bırakılacaktır. Ahiliğin uzmanlarının toplandığı bir mecliste Ahilik üzerine konuşmayacağım ancak Ahiliğin sadece bir esnaf hareketi olmadığını ve bir insan yetiştirme metodu olduğunun daha yüksek sesle anlatılması gerektiğini hâzırûn ile paylaşmak isterim. Kapitalizm, Liberalizm ve de tüm “izm”lerin kol gezdiği çağımızda ekonomi ve finans, çağa insanı unutturmuş durumdadır. Bu seçkin topluluğun katkılarıyla, dünyayı kasıp kavuran kazanma duygusunun içine insanı ve onun değerlerini tam da Ahi Evran-ı Velî'nin yaptığı gibi katabilmek ve o esnafı yetiştirecek değerleri yeniden topluma hâkim kılma gayretinin ortaya konulması en büyük dileğimdir. Bu değerlere sahip insanı yetiştirmek için önce bu değerlerin ilmî delillerle ortaya konması gerekir. Bir seri hâlinde gerçekleştirdiğimiz bu sempozyumlar, inşallah bu amaca hizmet edecek ve Ahiliğin başlangıcından hangi kaynaklarla bugüne aktırıldığı ortaya çıkarılacak ve tartışılacaktır. Bu sağlam ve güvenilir kaynaklarla da yeni Ahilerin yetişmesi sağlanacaktır.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi olarak Ahilik değerlerinin hayat bulması için çalışmalar ve uygulamalar yapmayı üzerimize bir görev saymaktayız. Bu bağlamdaki çalışmalarımızın yalnızca bir ayağını oluşturan bugünkü sempozyumun da dört seri hâlinde planlanan bilgi şöenlerimizin üçüncüsü olduğunu belirtmek isterim. Bu bilgi şöenlerinden ilki 2017 senesinde “XIII. Yüzyıla Kadar Türk İslam Dün-yasında Ahiliğin Temelleri” başlığıyla, geçen yılki ise “XIII-XVI. Yüzyıllarda Ahilik” başlığı adı altında gerçekleştirilmiş ve her iki sempozyumda sunulan bildiriler de kitaplaştırılarak bilim insanlarımızın istifadesine sunulmuştur.

Bu yıl “Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından Cumhuriyet'e Kadar Ahilik” başlığıyla planlanan ve gerek yurt içinden gerekse yurt dışından ellinin üzerinde akade-

misyenin katılımıyla gerçekleştirilen bilgi şölenimizde sunulan bildirler de en kısa sürede basılarak yazılı kayda dönüştürülecektir.

Konuşmamı sonlandırırken Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı olan Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL ve ekibine, sempozyumun giderlerini karşılayan başta Ticaret Bakanlığımız olmak üzere Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliğine (TESKOMB) teşekkür ediyorum.

Tüm katılımcılara yeniden hoş geldiniz diyor ve sempozyumun hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

Saygılarımla...

V. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

“Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından
Cumhuriyet’e Kadar Ahilik”

THE III. INTERNATIONAL
SYMPOSIUM OF AKHISM

03-05 Ekim | October 2019 KIRŞEHİR

2.^{CILT}

BİLDİRİLER

***OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELİŞ DÖNEMİ VE
SONRASINDA
AHÎ TEŞKİLATININ DÖNÜŞÜM SEYRİ***

Prof. Dr. Kadir Özköse

***Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
kadirozkose60@hotmail.com***

Gerek Beylikler döneminde gerekse Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Anadolu'da teşkilat yapısıyla idari, askerî, ilmî, içtimaî ve iktisadî hizmetlerin öncü birliği olan Ahilik, aynı zamanda Osmanlı'yı tarih sahnesine çıkararak sivil teşekküllerden biridir. Ahilik teşkilatı Osmanlı'nın yükseliş, duraklama ve çöküş dönemlerinde de varlığını azalarak da olsa devam ettiren bir iktisadî teşekküldür. Ahiliğin anlam haritası o kadar yaygın haline gelmiştir ki Osmanlı cemiyet hayatının her evresinde varlığını ve yankısını hissettirir olmuştur. Anadolu'yu şefkat diyarı haline getiren ve Anadolu beldelerinde oturan Ahi kitleler Türkmen köylerinde nüfuzlarını devam ettirmişler, cemiyet hayatını sarsılmaktan ve sakat yapılanmalardan korumuşlar, yabancıları himaye etmişler, cömert, misafirperver, alçakgönüllü, iyi huylu kitleler vücuda getirmişler, kendilerini halka adamışlar, kitleleri hayra kanalize etmişler, hoşgörülü, affedici ve nezaket ehli bir toplum oluşturmuşlar, sanat ve meslek teşekküllerini yaygınlaştırmışlar, meslek ve sanatların mensup oldukları pîrlerine layık bir şekilde yürütülmesine özen göstermişler, dindar ve ahlaklı bir cemaat teşekkülüne devam etmişler, iffet, haya, edep ve ahlak çizgisini canlı kılmışlar, muhataplarının hile yapmaktan, yalan söylemekten, dedikodu yapmaktan, içki içmekten, zina ve fuhşa yönelmekten ve kusur aramaktan son derece kaçınmasını sağlamışlar, zengin ve ekâbir takımına minnetsiz davranmışlar, toplumda bireylerin ve gurupların düşmanlık ve kin duygularından uzaklaşmalarını sağlamışlar, büyüklere hürmetkâr ve küçüklere şefkatli davranmışlar, giyindikleri fütüvvet alâmet ve elbiseleri ile Allah'tan başka kimseye bel bağlamamayı şiar edinmişler, nefis ve şeytanla mücadeleyi şiar edinmişlerdir.⁴²⁰

Anadolu coğrafyasını bir ağ gibi ören ahi zaviyelerinde ahi kitleler manevî terakki kazanmakta, kalite eğitimi almakta ve irfan lezzetini tatmakta, çalışma hayatı tanzim edilmekte, mensupları ilahi iradeye bende kılınmakta, iş yerlerinde kimi demir döğenken, kimi maden eritmekte, kimi sanatkârane bir edayla eşyaya şekil vermekte, kimi deri tabaklamakta, kimi ağaçları oymakta, kimi taşları yontmakta, kimi çekiç vurup alet ve edavat üretmekteydi. Osmanlı toplumunda ahi zümreler kılık kıyafetleri, giydikleri şalvarları, kuşandıkları kemerleriyle toplumun görünen yüzü, halkın muhabbet otağı ve kitlelerin umut ışığı idi. Giydikleri şalvarla süflî arzularını dizginlemeye, giydikleri hırkayla ulvî deneyimleri kazanmaya çalışıp nefsanî dürtülerini zabt u rabt altına almaya çalışırlardı.⁴²¹ Halkın ahi zaviyelerde terbiye ve terakki kazanmaları gibi tahta cülûs eden Osmanlı Padişahları da meşâyih

⁴²⁰ Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. 16.

⁴²¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c. I, s. 804-805; c. III, s. 314-315.

tarafından kuşatılan taklid-i seyf merasimiyle hükümdarlıklarının tescilini sağlamaktaydılar. Dolayısıyla bir mürşid-i kamilin elinde kılıç kuşatılması ile ahiliğin şedd kuşanma merasimi arasında bariz bir benzerlik görülmektedir. "Taklid-i seyf" veya "tekallüd-i seyf" adı verilen bu merasim, ahilikte yetişen ve mesleğinde ehliyet kesbeden bir müride, Ahî Baba tarafından, kabiliyet ve ehliyetin bir nişanesi olarak kuşatılan şedd, tarikatlarda müridin şeyhine bel bağlamasını ifade etmektedir.⁴²²

On altıncı yüzyılda ahiliğin prensipleri geleneksel kimlik haline gelmiş, usul ve esaslar bir bütün halinde insicama büründürülmüş ve ilkeler usul halini almıştır. Osmanlı toplumunda yaygın olan Burgazi ve Eşref b. Ahmed fütüvvetnameleri gibi Türkçe fütüvvetnamelere ahiliğe ilk giren kişi tâlibdir. Sonra nımtarik, daha sonra da sahib-i tarik olur. Fütüvvetnamelere göre kâfirler, münafıklar, iftiracılar, arkadan konuşanlar, remil atanlar, müneccimler, şarap içenler, dellâklar, dellallar, çulhalar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, madrabazlar ve ameldarlardan oluşan şu on iki zümreye şed bağlanmaz.⁴²³

Yine fütüvvetnâmelere göre şarap içmek, zina etmek, livatada bulunmak, gammazlık, dedikodu, iftira etmek, münafıklık etmek, gururlanmak, kibirlenmek, sert ve merhametsiz olmak, haset etmek, kin tutmak ve affetmemek, sözünde durmamak, yalan söylemek, hıyanet etmek, emanete riayet etmemek, kadınlara şehvetle bakmak, kişinin ayıbını örtmemek ve onu açığa vurmamak, cimri ve nekes olmak, koğuculuk ve gıybet etmekle hırsızlık etmek ahiyi ahilikten çıkaran hususlardır.⁴²⁴

Ahilerin oluşturduğu esnaf ve sanatkârlardan teşekkül eden birliklerin ortaya koydukları ana kurallar, daha sonraları bu alanda hazırlanan kanunnamelerin ve tüzüklerin temelini teşkil etmiştir. Teşekkül dönemlerinde ahiler, sadece debbağlık ve deri işçiliği ile uğraşırken, bu sanat kolları sonradan otuz ikiye çıkmış, örgütün kurduğu sağlam, meslekî ve ahlâkî düzen, birbirlerine bağlılık ve yardım, onların öteki esnaf ve sanatkârlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gittikçe, Osmanlı ülkesindeki Müslüman sanatkârları, ahi babalardan aldıkları yeterlilik ve izin belgeleri ile iş görür ve sanat icra eder bir duruma getirmiştir.⁴²⁵

On altıncı yüzyıla gelindiğinde Osmanlı toplumundaki ahi zümreler kılıç sahipleri, kalem sahipleri, toprak sahipleri, arazi işçileri ve

⁴²² Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 45-46; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, s. 383-385; İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1983, s. 93.*

⁴²³ Çağatay, *Ahilik*, s. 160.

⁴²⁴ Çağatay, *Ahilik*, s. 163.

⁴²⁵ Çağatay, *Ahilik*, s. 111.

hayvancılıkla uğraşanlar, sanat ve ticaretle uğraşanlar olmak üzere dört büyük grupta toplanmıştır. Bunların birçok alt ve yan kolları da teşekkül etmiştir. Ahi zaviyelerinin üyelerine baktığımızda bunların en alt kesimini yiğitlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Daha sonra ahiler zümresi gelmektedir. Bunlar altı bölük olmuşlar, onların ilk üç bölümüne ashâb-ı tarik, yani yola girmiş kişiler; diğer üç bölüğe de nakibler denilir olmuştur. Üçüncü aşamada halifeler zümresi gelmektedir. Bunlar sahib-i seccâde olmadıkları için bağımsız eylemlerde bulunmamışlardır. Dördüncü zümreyi şeyhler kitlesi teşkil etmektedir. Bunlar kendilerinden önceki bölüklerin başkanıdır. En üst kesimde ise şeyhü'l-meşâyih kitlesi gelmektedir.⁴²⁶

Moğol istilasına karşı mücadeleleri ile dikkat çeken, Anadolu'nun yurt edinilmesinde özverili gayretleri bilinen, göçebe kitlelerin yerleşik hayata geçmesinde öncülük eden, yerli Ermeni ve Rum sanatkârlara karşı Türklerin sanat ve meslek hayatında rekabet edecek hale gelmesini sağlayan, dağınık ve birbirinden kopuk beylerin işbirliği gerçekleştirerek ortak hareket etmelerini sağlayan, ortaya çıkan siyasal ve idari boşlukları dolduran ahilerin kuruluş döneminde Osmanlı'nın ihtiyaç hissettiği kolluk kuvvetlerine imkân hazırladığı bir gerçekken, Osmanlı'nın yükseliş döneminde de devletin merkezi otoritesine olan sadakatleri ve çalışma prensiplerinin Osmanlı toplum yapısının vazgeçilmez ölçütleri haline gelmesini sağlamışlardır.⁴²⁷ Ayakkabı, çizme, at koşumu ve silah gibi devletin zaruri ihtiyaçlarını gideren iş kolları, milli hale getirildiği gibi, ahî esnafının dayanışması ile meydana gelen güçlü teşkilat, gayr-i müslim esnafın karşılarında tutunmalarını imkânsızlaştırmıştır.⁴²⁸

Türk göçmenleri bir meslek sahibi yaparak onların şehir hayatına girişini ve uyum göstermelerini sağlayan Ahilik, sanat sahasının Türklerin eline geçmesine sebep olmuştur. Moğol istilaları ile Anadolu'ya gelen yeni sanat erbabı desteklenerek takviye edilmiş, iş hayatı, Hıristiyan ve yerli esnafa karşı rekabet kabiliyeti ve iş yeri sahibi olma imkânını kazandırmıştır.⁴²⁹ Osmanlı toplumunun içtimâî hayatına tesir eden ve on altıncı yüzyıldan itibaren çalışma hayatının ilkeleri olarak tezahür eden ahi nizamnamelerinin genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ahî birliklerinin yamak, çırak, kalfa ve usta ilişkilerini, baba ve evlat sıcaklığında ve manevî bir ortamda düzenlemesi

⁴²⁶ Çağatay, *Ahilik*, s. 122.

⁴²⁷ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 143.

⁴²⁸ Çağatay, *Ahilik*, s. 93-95.

⁴²⁹ Çağatay, *Ahilik*, s.90.

2. Üretici ile tüketici arasındaki çıkar ve ilişkileri, ihtiyaç ve verimlilik esasına göre tanzim edilmesi ve israfın önlenmesi

3. Hem köylerde hem de şehirlerde kurulan zaviye ağları sayesinde, sanat, kültür, konaklama ve turizme canlılık kazandırılması

4. Halkın örgütlenmesine ve teşkilatlanmasına zemin hazırlanması, esnafın ezmeden ve ezilmeden, mesleklerini icra etmelerine imkân sunulması.⁴³⁰

Devlet hayatının bekası ve idâmesi için, iktisadî hayatın sağlam olmasına ve ekonomik hakimiyetin gereğine inanan Osmanlı yöneticileri, kuruluş döneminin çalkantıları aşıldıktan sonra, içtimaî hayatın insicamını temin etmek maksadı ile istihsal, sürüm, satış, mübadele ve yol emniyeti gibi ticarî ve iktisadî hayatın icaplarını, devletin kuruluş felsefesine uygun bir tarzda tanzim etmenin gerekliliğini hissetmişlerdir. Önceleri, cami, tekke ve ribatların çevresinde teşekkül ettirilen ekonomik faaliyetler daha sonra ahilik ruhuna emanet edilmiştir. Ahi zümrelerden de sanat erbabını müşterek bir iş ahlâkı ve disiplini içinde muhafaza etmesi istenmiş, zaruret olmadıkça ahi çalışanlarından iş, güç ve meslek değiştirmemeleri istenmiş ve ahi zümrelerinden özellikle düşkünleri gözetip korumaları beklenmiştir.

Daha önceki asırlarda aynı zamanda siyasî ve askerî bir teşkilat olan ahilik, on altıncı asırdan itibaren bu işlevini yitirmiş, daha çok şehir kasaba ve hatta köylerde, sanat erbabını ve çalışanları himaye eden kuruluş halini almıştır. İş ve işleyişi, eleman yetiştirme usulü ve iş hayatını kontrol edip düzenleyen bir esnaf kuruluşu olması ile ahilik,⁴³¹ genç ve delikanlı, dinç ve enerjik kişileri kendi bünyesine almış, onların herhangi bir meslekte maharet kesbetmelerini, cemiyet hayatına kazandırılıp, başıboş bırakılmamasını öncelikli faaliyet olarak görmüştür. Gençlerin taptaze enerjilerini, mütehasıs mürşidler elinde, içtimaî hayatın idamesi için zaruri olan mesleklere, ibadet neşvesi içinde kanalize etmenin yolunu tercih ve tesis etmiştir.⁴³²

Ahilikte şalvar giyen ve şed kuşanan bir ahinin değil insan kitlelerini, bir karıncayı bile incitmekten sakınması, manevî eğitiminde terakkisi için şart olan bir keyfiyettir. Fütüvvet erbabı olarak ahi zümreleri cemiyet nizamını korumanın derdine düşmüşler ve cemiyetin sağlıklı bir zemin içerisinde hayatını idame ettirmesini önemsemiş, vereceği her türlü kararlarda ve idame ettirecekleri her türlü işte cemiyet nizamını ve bireylerin mutluluğunu ön plana çıkarmışlardır. Demircilik,

⁴³⁰ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 295.

⁴³¹ Çağatay, *Ahilik*, s. 3.

⁴³² Gündüz, *Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.102.

marangozluk, camcılık, ciltçilik, çiftçilik, çinicilik, inşaatçılık, yüncülük ve dokumacılık gibi sanatlarla gençlerin meşgul olmasını öngörmüş, alın terini, helal lokmayı, kaliteyi, değerler eğitimini, liyakati, ehliyeti, sadakati, pazar ahlakını, ticaret hukukunu, çalışma şevkini, üretme çabasını, birliktelik ruhunu, dayanışma ve imece usulünü, emeğe saygı ve çalışanın hakkını verme hassasiyetini, kul haklarından azade olmayı, sorumluluk bilincine ermeyi ilke edinmişlerdir. On altıncı yüzyıldan Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar da esnaf teşkilatı olarak varlığını sürdüren ahilik, meslek erbabının iş hayatının içinde marifetullahaya ermesini sağlayan bir görev ifa etmiştir.⁴³³

Üretilen malzemenin kalitesi ve gerçekleştirilen sanatın boyutuna göre Osmanlı toplumunda iş hayatının her kesimi sıkı disipline tabi tutulmuştur. Günümüzün esnaf dernekleri özelliğine sahip olan Ahi zaviyeler, sanatın her kolunda çalışan insanları, bir “pîr”in⁴³⁴ manevi kudsiyetine bağlayarak, onları, bu sanatın usulleri çerçevesinde, mesleğin ilkelerine sadık ve işinin bütün kaidelerine candan bağlı sanatkârlar yetiştirmeye çalışmışlardır.⁴³⁵ Ahi zaviyelerinde mensuplar sadece mesleklerini en iyi düzeyde icra eden meslek erbabı değil aynı zamanda onlar maneviyat önderlerine gönülden bağlı kalmışlar, öyle ki, işlerinde gösterecekleri en küçük bir ihmâl ve kusurun bile onları pîrlerinin sevgi ve himmetinden mahrum bırakacağına inanmışlardır. Her işe, böylesine bir ulviyet ve kudsiyet izafe etmenin neticesi olarak ok atıcılar diğer bir ifadeyle toz koparanlar, değil müsabakalarda, günlük idmanlarında bile abdest alıp iki rekat namaz kılmadan, herhangi bir sebeple de olsa ok ve yaylarını ellerine almamışlar ve el sürmemişlerdir. Gemiciler tufanda, inananları kurtardığı için, gemilerini mukaddes saymışlar, bu düşünce ile üzerinde abdestsiz dolaşmadıkları gibi, bilmeden de olsa ona çerçöp atmayı bile günah telâkki etmişlerdir. Pehlivanlar, abdest alıp iki rekat namaz kılmadan ve kendilerine cazgır tarafından pîrleri Hz. Hamza'nın ruhaniyeti hatırlatılmadan güreşe başlamamışlardır.⁴³⁶

Şeyhlerine candan teslimiyet gösteren ve onları her zaman yanlarında hisseden sanatkârlar, işlerinde ihmalkâr davranmamak için bütün dikkat ve hassasiyetini ortaya koyup, maharetlerini ibraz için gayret göstermişlerdir. Böylece yerli sanayiinin imalatçıları diyebileceğimiz, kuyumcular, ayakkabıcılar, dokumacılar, dericiler ve

⁴³³ *Gündüz, Devlet-Tekke Münasebetleri, s.103.*

⁴³⁴ *Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, s. 776-777.*

⁴³⁵ *Enver Behnan Şapolyo, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınları, İstanbul 1964, s. 233-235.*

⁴³⁶ *Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1978, c. I, s. 226-227.*

diğerleri, birer zaviye ve pîre sahip olmuşlardır.⁴³⁷ Dürüst, bilgili ve hürmete değer olanlar o sanat dalının ustası kabul edilmiş, çalışan işçilere “fityân” adı verilirken, esnaf arasındaki inzibat ve sükûneti teminle görevli olanlara, işçileri sevk ve idare edenlere “server” adı verilmiştir.⁴³⁸ Eğer bir merkezde, birden fazla meslek varsa, sayıları da, ona göre artan, “ahî”lerden birisi, diğerlerine reis olup, kendisine de “ahî baba” adı verilmiştir.⁴³⁹

Müşterek hayat şartlarının perçinleyici tesiri altında esnaf, ahi zümreler ve tarikatlarla öylesine yakınlık sağlamıştır ki çalışan kesimle tekke ve zaviyeler adeta bütünleşmiştir. Murad-ı Hüdavendigâr zamanından beri ahilik eli bayraklı ve beli kuşaklı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Eli bayraklılar Yeniçerilik adıyla merkezi ve müstakil bir kuvvet oluştururken,⁴⁴⁰ beli kuşaklılar sanat erbabı ve esnaf arasında yaşamışlar, Anadolu, İstanbul ve Rumeli'nin bedesten ve loncalarında varlıklarını Osmanlı'nın sonuna kadar devam ettirmişlerdir.

⁴³⁷ Ahîlik'te benimsenen sanat ve meslek pîrlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Tüccarların pîri Muhammed (s.a.v.), seyyahların pîri İsa (a.s.), çobanların pîri Musa (a.s.), börekçilerin pîri Varaka b. Nevfel, hurdacıların pîri Avn İbn İmkân, dellâlların pîri Tayfûr-i Mekkî, dökmecilerin pîri Ubeydullah el-Bahrî, sabuncuların pîri Ahmed İbn Abdullah, şerbetçilerin pîri Muhammed İbn Abdullah, çiftçilerin pîri Adem (a.s.), hallacıların pîri Şîr (a.s.), marangozların pîri Nuh (a.s.), deveçilerin pîri Salih (a.s.), sütçü ve dülgelerinin pîri İbrahim (a.s.), terzi ve yazıcıların pîri İdris (a.s.), saatçilerin pîri Yusuf (a.s.), ekmekçilerin pîri Zülkifl (a.s.), tarihçilerin pîri Lût (a.s.), bağcılarının pîri Üzeyr (a.s.), çulhacıların pîri İlyas (a.s.), zırhçıların pîri Davud (a.s.), balıkçıların pîri Yunus (a.s.), berberlerin pîri Selman-ı Fârisî (r.a.), mimarların pîri Muhammed İbn Ebubekir, kasapların pîri Ebu'l-Muhcin, bakkalların pîri Adiy b. Abdullah, sakaların pîri Selman-ı Kûfi, hamamcılarının pîri Mansur İbn Kasım-ı Bağdâdî, iğnecilerin pîri Ebu'l-Kasım Mübarek, kuyumcuların pîri Nâsır İbn Abdullah, attarların pîri Husam İbn Abdullah-ı Kûfi, saraçların pîri Ebu'n-Nasr İbn Hâşimiyy-i Bağdâdî, çıkırıkçıların pîri Abdullah Habib-i Neccar, taşçıların pîri Kasım İbn Nasrullah, okçuların pîri Sa'd İbn Ebî Vakkas (r.a.), boyacıların pîri Ömer İbn Abdullah-ı Sebbah, bardakçıların pîri Abdulfahhar Medenî ve bahçıvanların pîri Ebû Zeyd Baba Beten-i Hindî, debbağların pîri Ahî Evran-ı Velî. Bkz. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, s. 234-235; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s.214; Kemal Vehbi Gül, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, İstanbul 1971, s.182-183.

⁴³⁸ *Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, İstanbul 1974, c. I, s. 17-18.*

⁴³⁹ *Abdülbaki Gölpınarlı, "Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası, c. XI, 1949-1950, s.38.*

⁴⁴⁰ *Sabri F. Ülgener, Dünü ve Bugünü İle Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Der Yayınları, İstanbul 1981, s.28.*

Dayanışma ruhuyla kitlelerin yakınlaşmasını, birey ve meslek teşekküllerinin muhtemel tehlikelerden korunmasını, yeni iş kollarının desteklenip kollanmasını, dış tesir ve tehlikelere karşı, birlik içinde mücadele verilmesini sağlayan Ahilik, siyasî otoritenin sık sık el değiştirdiği devirlerde, kendi bölge ve beldelerini tehlikeli badirelerden kurtarmaya ve sanat hayatının devamlılık kazanmasını temin etmeye özen göstermiştir.⁴⁴¹

Yöneticilerini kendi içinden serbestçe seçen ahi birlikleri, ham madde ve mamul eşya fiyatlarının belirlenmesinden üretimin kalite ve miktar olarak planlanması ve onların rahatlıkla pazarlanmasına kadar bütün kararlarında bağımsız hareket etmişlerdir. Bu bağımsızlığın zaman zaman siyasî otorite ile sürtüşmelere sebep olduğu da bilinmektedir.⁴⁴² XV. yüzyıl ortalarına kadar, bu nüfuzları ile dikkat çeken ahiler, Yıldırım Bayezid devrinden itibaren, yavaş yavaş bu hüviyetlerini kaybetmeye başladılar. Örneğin Ankara Ahîleri, bir ticarî ve hak işinden dolayı, Yıldırım'a karşı bayrak açmışlar, dükkânlarını kapatarak, silah başı yapmışlardır. Yirmi gün kadar Ankara'ya bilfiil hâkim olduktan sonra, hak ve taleplerinin kabul edilmesi üzerine, işlerinin başlarına dönmüşlerdir.⁴⁴³

Ayrılıkçı yapılanmalara karşı merkezi otoritenin gücünü Osmanlı topraklarının her coğrafyasında hissettirmeye çalışan Osmanlı Devleti ahilerin siyasî yapılanmaya tevessül etmesinin önüne geçmekle birlikte etki düzeyini ve tesir halkasını daraltarak da olsa Ahiler Osmanlı Devletinin sonuna kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Son zamanlara dek hemen hemen istisnasız her Anadolu köyünde mali gücüne göre 5-10 kişiye yetecek yatak, yorgan, yastık, kilerinde odun, su testisi, bardağı, oturlan yerin oymalarında kahve kavurma, soğutma, çekme, pişirme araçları ve fincanlar bulunması da Ahiliğin köylerdeki yansıması ve yaşatılmasının birer göstergesi olmuştur. Böylesine yaygın bir sosyal örgüt ve bunun devam ettirilmesi için gerekli ahlâki duygunun, hizmet eğitim ve alışkanlığının yerleştirilmiş olması dünyanın başka hiçbir ülkesinde yoktur.⁴⁴⁴

Ahi zümrelerin mensuplarına tezgâh başında sanat, zaviyelerinde edep öğretme hassasiyeti XVII. yüzyıla kadar sürmüştür. Fakat bir yandan Osmanlı Devletinin gayrimüslimler üzerindeki egemenlik

⁴⁴¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, c. I, s.119-120.

⁴⁴² Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, İstanbul 1984, c. III, s. 280; Sabahattin Güllülü, *Ahî Birlikleri*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1977, s. 119.

⁴⁴³ Gölpınarlı, "Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İÜ. İktisad Fakültesi Mecmuası*, c. XI, s. 81.

⁴⁴⁴ Çağatay, *Ahilik*, s. 92.

alanının büyüyüp genişlemesi diğer yandan da sanat ve sanatkarların çoğalıp farklı sanat dallarının çoğalması Ahilikteki Müslüman ve gayrimüslim ayrımı devam ettirilememiştir. Gayrimüslim tebanın artması farklı dinlere mensup kişilerle ortak çalışmayı zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla din ayrımı gözetilmeden vücut bulan yeni iktisadî sisteme ve yeni organizmaya “gedik” adı verilmiştir. Meslekî-tasavvufi kurumlar olarak niteleyeceğimiz Ahî teşkilâtlarında genç yaşta zaviye atölyesinde işe başlayan çıraklara bir yandan meslek öğretilirken, öte yandan da onun manevî eğitimi üzerinde durulurdu. Çiftçiler, berberler, dericiler, ayakkabıcılar; yani hemen hemen her meslek grubu bir teşkilâta bağlıydı. O mesleğe girecek olanlar küçüklükten itibaren ciddî bir eğitime tâbî tutulurdu. Bu eğitim hem meslek hem de ahlâk eğitimi idi. Burada prensip, yapılan işin, insanlardan önce Allah’a beğendirilmesi idi. Dolayısıyla Ahilik hayalî bir kurum değildi. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı’nın kuruluş devirlerinde mühim hizmetler görmüş, toplum binasının harcını teşkil etmişti. Hem ticarî ahlâkı hem de meslek ahlâkını önemseyen teşekküldü. Her kurum gibi Ahilik içerisinde de bozuk yapılanmalar nüksetti. Ahî toplulukları kendi içlerinde verilen eğitime rağmen hatalı davrananların olduğunu baştan beri kabul etmekteydi. Kendi içindeki disiplinle ve bireylerin vicdanını devreye sokarak nükseden hataları düzeltmeye çalışmışlardı. Ahiliğin kendi kurumsal tedbirleri de yeterli olmayınca dış disiplin devreye girdi, Osmanlı Devleti tedbir almak durumunda kaldı ve Ahi Babaların yetkilerini sınırlayarak kontrollü faaliyet yürütmelerini sağladı. Bozuk iş yapanlar, hakkında çok fazlasını alanlar, önce ikaz edildi, daha sonra meslekten çıkarıldı. Böyle bir kötü duruma düşen kimse, artık bulunduğu yerde mesleğini icra edemez hale gelirdi. Alınan dış tedbirler sonucu Ahilik daha sonraları meslek loncalarına dönüştü.⁴⁴⁵ Öte yandan debbâklık, kunduracılık ve saraçlık gibi geleneksel mesleklerle Ahilik son zamanlara dek sürüp varlığını devam ettirmiş, başlarındaki ahi babalar da mesleğin bütün töre ve törenlerini koruyup devam ettirmişlerdir.⁴⁴⁶

Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde hem devlet idarecileri hem de halk tarafından desteklenen Ahî teşkilatı, birtakım sebeplerle çözülüp dağılmış, böylece asırlardır sürüp gelmekte olan halk nezdindeki itibarını kaybetmiştir. Meşrutiyet yıllarına kadar, özellikle “peştemalci” esnafı arasında yaşatılan ahî geleneğinin son kalıntılarını da Cumhuriyetin ilanından sonra, 1341/1925 senesinde çıkarılan Tekâyâ ve Zevâyânın Seddi kanunuyla resmen ortadan kaldırılmıştır. Buna rağmen Ahilikten kalan bazı âdet ve ananelerin izleri, Kırşehir Ahi Evran Festivali’nde her yıl düzenli olarak kutlama çerçevesinde

⁴⁴⁵ Mehmet Demirci, *İyiler ve İyilikler, Nefes Yayınevi, İstanbul 2013, s. 51.*

⁴⁴⁶ Çağatay, *Ahilik*, s. 112.

sergilenmektedir. Hatta Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu da Ahiliğin “şedd kuşanma” merasimine sahip çıktığını resmen ilân edip tescil kılmıştır.⁴⁴⁷

Cumhuriyet döneminde kurumsal kimliğini kaybeden Ahilik Anadolu insanının çalışma hayatında yansımalarını sürdürmeye devam ettirmektedir. Antalya yöresinde demircilik yapan bir vatandaşımız ağaçlıklı yerlerde ve dağ köylerinde kullanılan nacak, tahra ve balta gibi âletleri imal etmektedir. Bu vatandaşımız birkaç nesil ötesinden, yani dedelerinden itibaren demircilik yaptığını söylemektedir. Sakin ve seven bir yüz ifadesiyle; “Babam bana tembih etti, oğlum yaptığın işi önce kendin beğenmelisin. Ben de bu ölçüye hep dikkat ederim. Hamdolsun geçimimizi bu yolla sağlamaktayız.” değerlendirmesinde bulunur. Bu demircinin belki teorik olarak “ihsan” kavramından haberi yoktu. Ama o vatandaşımız, Ahilik geleneğindeki yaptığı işi kullardan önce Allah’a beğendirme ölçüsünü uygulamaktadır.⁴⁴⁸

Sonuç ve Değerlendirme

Ahiliğin Osmanlı Devletinde neşv ü nema bulmasına, saygınlık ve itibar kazanmasına, yaygınlık ve nüfuz elde etmesine, kısaca gelişim seyrine dikkat çektiğimiz bildirimizde on yedinci yüzyıldan itibaren ahilerin nüfuzlarını kaybetmelerine zemin hazırlayan sebepleri sıralayarak konuşmamı sonlandırmak istiyorum. İrfan Gündüz’ün de eserinde⁴⁴⁹ dikkat çektiği bu hususları burada düzenleyerek dikkatlerinize sunmak istiyorum.

Birinci etken, XV. yüzyılın sonlarına doğru, Beylikten Devlet-i Aliye-yi Osmaniye haline geçiş dönemi, Fatih Sultan Mehmed ile yepyeni bir safhaya girmesidir. Bu devreden itibaren, Osmanlı Devletinin devlet yapısı sıkı bir merkezîyetçi tavra bürünmüş, idareci kadrolar yanında ordu da merkezî yönetime doğru kaymıştır. Cihan hâkimiyeti ideali ile ortaya çıkan Osmanlı Devleti’nin, savaş endüstrisine dayalı olan ihtiyacı, devletin Ahî teşkilatlarına doğrudan müdahalesini ve merkezî bir otoriteye bağlanmasını zorunlu hale getirmiştir.

⁴⁴⁷ “XIII. asırdaki, otuz iki esnafın piri Ahî Evrân-ı Velî’ye, bugün dört milyon esnaf ve sanatkarın ziyaret edebileceği, huzurunda huşû ile dua edebileceği, anma törenleri sahaları ile kültür ve sanat galerilerinin ihtiva eden bir külliye hazırlamaktayız. Belki, bizim mesaimiz yetmeyecektir. Ancak, bizden sonra nöbeti alacak postnişin, ibadet saydığımız bu hizmeti tamamlayacaktır”. *Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Genel Başkanlığı’nca, Refik Soykut’a hazırlanan, “Orta Yol Ahilik” adındaki eser, Ankara 1971’de neşredilmiştir. Gündüz, Devlet-Tekke Münasebetleri, s.114.*

⁴⁴⁸ *Demirci, İyiler ve İyilikler, s. 209.*

⁴⁴⁹ *Gündüz, Devlet-Tekke Münasebetleri, s.109-113.*

İkinci etken, bazı Ahî birliklerinin Yeniçeriler arasına alınarak askerî kimliğe büründürülmesi, bunun dışında kalanların seçimleri ise devlet tarafından tasvip edilen “esnaf şeyh”leri veya “ahî baba”lar ve “kethüda”larla yönetilmeye çalışılmasıdır. Bazı işkollarının askerî yapıya dönüştürülmesine örnek olmak üzere Yeniçeri Ocağı bünyesinde teşekkül ettirilen, “Cebeci Ocağı”, “Topçu Ocağı” gibi resmî teşekküller gösterilebilir. Cebeci Ocağı, ordunun, kılıç, kalkan, yay, tüfek, balta, kazma, kurşun ve barut gibi ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulmuştur. Topçu Ocağı ise topları kullananların yanında bunları döken ustaları da içine alan kuruluş olmuştur. Devlet için oldukça önemli olan askerî endüstrinin, Yeniçeri bünyesine alınmasına karşılık, iç piyasa için üretimde bulunan diğer kolların tüketicisi de büyük nispette yine askeri zümreler olmuştur.

Üçüncü etken, savaş gelirleri ve ganimetlere dayalı olan Osmanlı maliyesinin, uzun süre harplerin mağlubiyetle neticelenmesi ve getirdiği ile götürdüğünün kıyaslanamayacak derecede dengesiz oluşu gibi sebeplerle, savaş masraflarını karşılayamaz duruma düşmesidir. Harcamaların maliyenin kaldıramayacağı bir seviyeye gelmesi üzerine, ticaret ve zanaat alanındaki kazançların vergilendirilme zaruretinin hâsıl olması da Ahilerin rekabet gücünü kırmıştır. Bunun sonucu olarak, siyasi otorite ile ticaret ve zanaat erbabını içine alan Ahî birliklerini karşı karşıya getirmiştir. Zira Osmanlı Devleti bu ve benzeri zaruretler yüzünden, bir yandan bunların yönetimine, bir yandan da sahip oldukları imtiyazlara el koymak zorunda kalmıştır. Böylece “ahî baba” ve “kethüda”ların seçimi ile birlikte, ham madde ve mamul eşya fiyatlarının tasdik ve ilanı, devletin resmî temsilcisi olan kadıların yetkisine tevdi edilmiş, tatbikattaki aksaklıkların giderilmesi ve usulsüzlüklerin kontrol edilmesi yetkisi de “müntesib”e verilmiştir.

Dördüncü etken, XVII. yüzyılın başından itibaren Ahiliğin çözülmesine yol açan haricî şartların zuhurudur. Haricî sebeplerin başında, gelişen batı sanayii ve mamullerinin, Anadolu pazarını işgali gelmektedir. Batı’ya yönelişin, bir özentî ve taklit duygusu halinde, dalga dalga Anadolu’ya yayılışı ve Avrupa mamulünün bu bölgelere tutunup aranır olması, yerli imalatın pazarlama ve rekabet imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu durum karşısında devletin birtakım engelleyici tedbirler alması yerine, yabancı tüccara, Kanuni devrinde başlayan ve her defasında da bir yenisi eklenen, “kapitülasyon” adı altında imtiyazlar tanınması ve bu imtiyazların giderek genişletilmesi, yerli esnaf ve sanayiinin tükenişine zemin hazırlamıştır. Ayrıca kapitülasyonlarla, kendisinden yalnızca hammadde talep edilen bir ülke durumuna gelen Osmanlı Devleti’nin zaten yetersiz ve kıt olan kaynakları büsbütün erimiş ve iç imalat için zaruri olan kaynaklar dahi bulunamaz olmuş, bulunan da fazla talep yüzünden fiyatları yükselmiş, üretimin daralmasına sebep

olmuştur. Bir yandan imal ettiği eşyaya, pazar bulmakta güçlük çeken yerli sanayi, alışılmış üretim tekniği yerine, yeni teknolojiyi koruyamadığı için de büsbütün yozlaşmış ve gerilemiştir.

XVII. yüzyılın başından itibaren Ahiliğin çözülmesine yol açan dahili sebeplerden bir diğeri yerli sanayiın gerilemesi ile başlayan bocalama ve kargaşalıktan istifade etmek isteyen bazı grupların bu sahaya katılmış olmalarıdır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren esnaf arasına köyden şehre göç edenlerle daralan ve ticari bir krize maruz kalan, transit ticaret imkanları karşısında kendilerine iç pazarlara dönük işlerde kısmet arayan müteşebbis sermaye mensupları katılmıştır. Bunlar hammadde piyasasını ele geçirerek, esnaf ve sanatkâr kesimini, kendilerine bağlamış ve bu durum ise, Ahi birliklerini, o zamana kadar karşılaşmadıkları yepyeni bir durumla karşı karşıya getirmiştir. Müteşebbis sermaye, az emek, bol kazanç esasına bağlı olduğu için, imkân nispetinde, en kısa yoldan en kârlı iş yapmayı tercih ediyorlardı. Ahi mensuplarının kalifiye personelinin, emeklerinin karşılığını pahalı istemeleri veya istenilen fiyatın, sermayenin işine gelmemesi üzerine, şehre göç eden gruplardan ucuz emek temini cihetine gidilmiş, bu ise hem yerli sanayiinin dumura uğramasına hem de kalitenin düşmesine müncer olmuştur.

Altıncı etken, XVIII. ve XIX. yüzyıllara kadar, Osmanlı içtimâî hayatında, her biri kendi içinde teşekkül eden ve dışa kapalı bir hiyerarşi sistemi ile çalışan, terfi ve yükselmeleri kabiliyet ve maharet esaslarına bağlı olan içtimâî düzenin sarsılmaya ve bozulmaya başlamasıdır. Esnaf ve sanatkârlığın değer kaybetmeye başladığı zamanlar, bir kısım esnaf Yeniçeriliğe kaymış, Yeniçeriliğin değer kaybettiği zamanlarda da birçok yeniçeri esnaflığa el atmıştır. Bu hal, esnafın Yeniçerileşmesi, Yeniçerinin esnaflaşması gibi garip bir durum meydana getirmiştir. 1740 senesinde, Yeniçeri Esami Tezkeresinde, 40.000'den fazla yeniçeri kayıtlı olduğu halde, asıl yeniçeri sayısının 2.000'i geçmemesi, bu hususa bariz bir örnek olarak düşünülebilir. Yeniçerilikten tekrar iş hayatına dönen esnaf arasında, artık Ahiliğin gelenekselleşmiş ve kökleşmiş prensiplerini görmek muhal olmuştur. Bu teşkilatı tanımak yerine, onların getirdiği kaidelere: "Bizler sipâhilerüz, deyü âlât-ı harp"le karşı çıkma imtiyazı bile kazanmışlardır. Sırf asker ocağına kaydolmak için, Yeniçeri Ağasına verdikleri rüşvetleri de maliyete ekleyen bu esnaf, artık başıboş şekilde, kirlî ve hileli yollara ve ihtikâra sapmaya başlamıştır.

Kirlî tutumlar sergileyen esnaf bozuntuları iç pazarları işgal etmiş, sahte ve kalitesiz mallarla müşterilerini aldatmaya başlamışlardır. Gerçek emek ve kalite ile mal üreten esnaf ise onların piyasaya sürdükleri genetiğiyle oynanmış mallar karşısında tutunamamışlar, gerçek esnaf geçimini dahi temin edemeyecek kadar acze düşmüştür. Dolayısıyla kimi çalışan kesim de son çare olarak, hammaddeden kısmaya, standartlara

uymamaya, başkalarının çıraklarını ayartmaya, müşterilerini yemin ve sahte teminatlarla aldatma yoluna yeltenmişlerdir. Aslında Ahilik ruhunun kaybolmasına yol açan asıl etken de bu bozulma halidir.

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1974.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Demirci, Mehmet, *İyiler ve İyilikler*, Nefes Yayınevi, İstanbul 2013.
- Ekinci, Yusuf, *Ahîlik ve Meslek Eğitimi*, MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1978.
- Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, İstanbul 1984.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, "Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası*, c. XI, 1949-1950, s. 1-352.
- Gül, Kemal Vehbi, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, İstanbul 1971
- Güllülü, Sabahattin, *Ahî Birlikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1983.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1964.
- Ülgener, Sabri F., *Dünü ve Bugünü İle Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der Yayınları, İstanbul 1981.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.

***BALIM SULTAN'A NİSPET EDİLEN BİR
FÜTÜVVETNÂMEYE DAİR BAZI
DEĞERLENDİRMELER***

***OME CRITICISM ABOUT A FUTUWWATNAMA
ATTRIBUTED TO BALİM SULTAN***

***Kamile Ünlüsoy
Süleyman Demirel Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
kamileunlusoy@sdu.edu.tr***

Özet

Anadolu'nun dinî, tarihî, sosyo-kültürel yapısına ışık tutan Fütüvvetnâmeler, Ahiliğin âdâb ve erkânını, teşkilat kaidelerini konu edinen tasavvufî nitelikli eserlerdir. Anadolu'da VII/XIII. yy.'dan itibaren Burgazi, Nâsırî, Seyyid Hüseyin gibi müellifler tarafından kaleme alınmaya başlayan bu Fütüvvetnâmeler, süreç içerisinde istinsah edilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bugün kütüphanelerde bu Fütüvvetnâmelerin yanında tarikat pîrlerine nispet edilen, müellifi meçhul Fütüvvetnâmeler de yer almaktadır. Bu tebliğde incelenmesi planlanan Fütüvvetnâme de bu kategoride müellifi meçhul bir eserdir.

Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 8888/2 arşiv numarasıyla kayıtlı, Fütüvvet-nâme-i Şah-ı Vilâyet ismiyle Balım Sultan'a nispet edilen bu Fütüvvetnâme, Durakzâde Halil Efendi tarafından 1872 yılında rik'a yazı stiliyle kaleme alınmıştır. Esasen bu Fütüvvetnâmenin yer aldığı mecmua, Makâlât ve Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi'ni de ihtiva etmektedir. Tebliğde ele alınacak Fütüvvetnâme, mecmuanın 34b-61a varakları arasında yer alan, oldukça hacimli bir eserdir.

Muhteva açısından Hz. Ali'nin fütüvvet ilmine dair sözleriyle başlayan eser, tıraş olma, kuşak bağlama, tac ve hırka giyme gibi Ahiliğin erkânlarının yanında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yle bir gömlek içine girmesi, onu kendisine kardeş edinmesi vb. hadiseleri konu edinen çok sayıda menkıbeye yer vermektedir. Ancak bu eserin yukarıda zikredilen Fütüvvetnâmelerden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla eser incelenmeye değerdir.

Tebliğde söz konusu Fütüvvetnâmenin içeriği tahlil edilecek ve diğer Fütüvvetnâmelerle aralarındaki benzer ve farklı yönler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Fütüvvetnâme, menkıbe, Balım Sultan, Durakzâde Halil Efendi

Abstract

Futuwwatnamas that mention the morals, methods of Akhism and the rules of the organization and shed light on the religious, historical, socio-cultural structure of Anatolia, are the mystical works. In Anatolia, these Futuwwatnamas, started writing by writers such as Burghazi, Nasiri and Sayyid Husayn from the 7th/13th century, has reached the present day by being copied in the process. Today, there are some Futuwwatnamas that their authors are unknown and attributed to order leaders beside this Futuwwatnamas.

This Futuwwatnama, attributed to Balim Sultan, named as Futuwwatnama-i Shah-i Wilayah, registered to 06 Mil Yz A 8888/2 archive record in the National Library, was written by Duraqzada with riq'ah writing style in 1872. Essentially, this manuscript contains Maqalat and Futuwwatnama of Sayyid Husayn besides this Futuwwatnama. The Futawwatnama that will be examined in this paper, is between 34b and 61a foils in this manuscript and is a very voluminous work.

In terms of the content, beginning with Hazrat Ali's words about the science of the futuwwat, this Futuwwatnama, contains lots of legends mentioning that The Prophet get into a shirt with Hazrat Ali, get him brother and etc. events. However, it is understood that this Futuwwatnama is different from Futuwwatnamas mentioned above. Therefore, this Futuwwatnama is worth studying.

In this paper, while being analyzed the content of aforesaid Futuwwatnama, it's the similar and different aspects of the other Futuwwatnamas will be tried to determine.

Keywords: Akhism, Futuwwatnama, legend, Balim Sultan, Duraqzada Khalil Afandi

Giriş

Fütüvvetnâmeler, VII./XIII. yy.'dan itibaren Anadolu'da başta esnaf zümreleri olmak üzere farklı meslek gruplarını bünyesinde toplayan Ahilik-Fütüvvet teşkilâtının, usûl ve kaidelerini açıklayan dinî-tasavvufî içerikli eserlerdir.⁴⁵⁰ Arapça, Farsça ve Türkçe gibi farklı dillerde kaleme alınan bu eserler, Anadolu'nun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını yansıtan bilgiler ihtiva eden birinci el kaynaklardır. Yahya b. Halil el-Burgâzî'nin (v. VII/XIII. yy.), Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin (v. IX/XV. yy.'m üçüncü çeyreği?), Razavî'nin (v. 931/1514'ten sonra) *Fütüvvetnâmeleri* bilinen en eski Türkçe *Fütüvvetnâmeler*dendir. Bunların yanı sıra müellifi belli olmayan anonim *Fütüvvetnâmeler*e de rastlanılmaktadır.⁴⁵¹ Ahilik/Fütüvvet teşkilâtının zamanla Bektâşî, Mevlevî ve Rufâî gibi tarikat ve benzeri gruplar üzerinde etkili olduğu ve bu çevrelerde de Fütüvvet yazma geleneğinin başladığı bilinmektedir. Özellikle Alevî-Bektâşî geleneklerindeki ikrar verme, yol atası edinme, şedd kuşanma, hırka, tac giyme gibi erkânlar, on iki imam, on dört masum, on yedi kemerbest inançları, tarikatın kurallarının izahında takip edilen soru-cevap usulü, merâsimler esnasında okunan dua, tercüman ve gülbanklar⁴⁵² ile bunların yazıya geçirildiği *Fütüvvetnâmeler*, Ahî, Fütüvvet kültürünün Bektaşilik üzerindeki tesirinin bariz göstergelerindedir. Bu bağlamda *Seyyid Hüseyin Gaybî*⁴⁵³ ve *Cafer-i*

⁴⁵⁰Sarıkaya, Mehmet Saffet, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri, Ankara 2002, s. 1-2.

⁴⁵¹Ayrıntılı bilgi için bk. Torun, Ali, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler, Ankara 1998; Sarıkaya, Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri, s. 6-11.

⁴⁵² Sarıkaya, Mehmet Saffet, "Bektâşî ve Alevî Kültürünün Yazılı Kayanağı Olarak Fütüvvetnameler" *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2012, S.4, s. 42.

⁴⁵³ Gölpınarlı, Abdülbaki "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâsi", *İÜİFM*, c.XVII, nu:1-4, 1955-1956, s. 27-126.

*Sadık Fütüvvetnâmeleri*⁴⁵⁴ söz konusu bu tesiri açıkça ortaya koyan eserlerdir. Bizim bu tebliğimizde incelemeye çalışacağımız *Fütüvvetnâme* de *Seyyid Hüseyin* ve *Cafer-i Sadık Fütüvvetnâmeleri*yle aynı kültürel ortamda kaleme alındığını tahmin ettiğimiz bir eserdir. Her ne kadar *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet* ismiyle Balım Sultan'a nispet edilse de müellifi meçhul bir Bektaşî *Fütüvvetnâmesi* olan bu eser, Ahîlik ve Alevîlik/Bektaşîlik ilişkisini anlamamıza yardımcı olan önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Eser Hakkında

Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet adlı eser⁴⁵⁵, Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil 888/2 numarada kayıtlı, 235 ×160, 163 × 110 ebadında, kahverengi meşin bir çilt içerisinde, 33b-60a varakları arasında yer almaktadır. Mecmuada bu eserin dışında bir *Makâlat* ve bir *Fütüvvetnâme* daha bulunmaktadır. 1b- 33a arasında *Makâlat-ı Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş*, 33b-60a arasında *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 60b-119a arasında ise başka bir *Fütüvvetnâme*, *-Seyyid Hüseyin Gaybî Fütüvvetnâmesi*'nin bir nüshası- yer almaktadır. Varakların cetveli, ayet ve hadisler, dualar ve önemli isimler için kırmızı mürekkep tercih edilmiştir. Bu mecmuanın bir nüshası Ankara Maarif Kütüphanesi'nde 0.355/1-3 numarada kayıtlıdır. Mecmuanın içerisinden *Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi*'ni neşreden Gölpınarlı ilk *Fütüvvetnâme* hakkında, yani bizim inceleyeceğimiz *Fütüvvetnâme*yle ilgili müellifini bilemediğini ifade etmektedir.⁴⁵⁶ Gölpınarlı'nın ve bizim elimizdeki mecmuadaki her iki *Fütüvvetnâmenin* başında,

Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet

*Balım Sultan kılup dâim şehâdet*⁴⁵⁷

ifadeleri yer almaktadır. Söz konusu *Fütüvvatnamenin* müellifi Milli Kütüphane kataloğunda Pîr Balım Sultan olarak kayda geçirilse de bu eserin müellifi belli değildir. Balım Sultan (ö. 1516) bilindiği üzere Bektâşîliği kurumsallaştıran, erkânlarını geliştiren tarikatın ikinci pîri olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁸ Ancak Ocak'ın tespitlerine göre, Balım Sultan'ın günümüze kadar ulaşan bir eseri yoktur. Balım Sultan'a nispet

⁴⁵⁴ *Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sâdik*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, İstanbul 2008.

⁴⁵⁵ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil 888/2, 33b-60a. Çalışmada eserden bahsedilirken Milli Kütüphane'deki bu isimlendirme dikkate alınacaktır.

⁴⁵⁶ Gölpınarlı, "Seyyid Huseyn'in Fütüvvetnâmesi", s. 27.

⁴⁵⁷ Gölpınarlı, "Seyyid Huseyn'in Fütüvvetnâmesi", s.32.

⁴⁵⁸ Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008, s.29.

edilen eserlerin, ona ait olup olmadığı henüz belli değildir.⁴⁵⁹ Tespitlerimize göre, bu *Fütüvvetnâmenin* neredeyse yarısı ile birebir örtüşen Hacı Bektaş İlçe Kütüphanesinde 217 (482) numarada kayıtlı farklı bir başka nüshası Torun tarafından *Müellifi Meçhul bir Fütüvvet-name* başlığıyla neşredilmiştir.⁴⁶⁰ Torun'un eseri böyle bir başlıkla neşretmesi, müellifin kimliğiyle ilgili kanaatimizi desteklemektedir.

Mecmuada takip edilen yazı stilinden üç eserin *-Makalât* ve iki *Fütüvvetnâme-* de aynı kişi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Eserin derkenârında yer alan “Bunu yazdım yadigâr olmak için. Okuyanlar bir dua kılmak için. Sâhib-i Mâlik Durakzâde Halil Efendi, 10 Ramazan 1289/ 11 Kasım 1872” notundan müstensihinin Durakzâde Halil Efendi olduğu açıktır. Ancak Durakzâde Halil Efendi hakkında da fazla bilgi yoktur. XIX. yy.’da kaleme alınan bir *Hamzanâme*’nin 53. cildinde yer alan 25 Ocak 1865 tarihli bir notta, Arpacı Durakzâde Halil Efendi’nin Unkapanı’nda *Hamzanâme* okuduğu ve okuduklarıyla çok beğeni topladığı nakledilmektedir ki⁴⁶¹; tarihler ve okuduğu eser dikkate alındığında bu *Fütüvvetnâmenin* müstensihinin de aynı kişi olması muhtemeldir.

Eserin Özeti

Besmele ve hemen akabinde “civân merd-i civânân cûd-i sehâvet fütüvvetnâme-i Şah-ı vilâyet” ifadeleriyle başlayan *Fütüvvetnâmede* Allahu Teâlâ’ya hamd, Hz. Peygamber’e, ehline salât ve selamdan sonra Hz. Ali’nin fütüvvet ilminin detaylarını anlatmak için bir kitap yazdığı ifade edilir.⁴⁶² Eserde öncelikle fütüvvetin temel prensiplerinden biri olan olarak tıraş olmanın nasıl başladığıyla ilgili geniş bir anlatıya yer verilir. Buna göre Hazreti Risalet Uhud gazvesinden döndükten sonra Kur’an-ı Kerim okumaya başlar ve Fetih suresinin 27. ayetine geldiğinde düşünceye dalar. Cebrâil Hz. Peygamber’in yanına gelir, Allahu Teâlâ’nın selamını getirdiğini söyleyerek dalgınlığının sebebini sorar. Hz. Peygamber Cebrâil’e okuduğu ayette tıraş olmaya işaret olduğunu ve tıraş olmak istediğini söyler. Cebrâil’den Allahu Teâlâ’ya gidip nasıl tıraş olunacağını ve tac ve hırkanın nasıl giyileceğini sormasını ister. Allahu Teâlâ Cebrâil’e, “Cennetin hazinadarlarına git, Cenneti süslesinler ve melekler tabaklarını doldurup, teşbih ve tahlil ile misk kokulu ve cevherlerden nur getirsinler. Habîbimin başını sen tıraş eyle. Dârü’s-

⁴⁵⁹ Ocak, Ahmet Yaşar, “Balım Sultan”, *DİA, İstanbul 1992, c. V, s. 15.*

⁴⁶⁰ Torun, Ali, “Müellifi Meçhul bir Fütüvvet-nâme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 2006/40, s. 133-148.*

⁴⁶¹ Değirmenci, Tülün, “Osmanlı İstanbul’unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma”, *Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul 2015, c. VII, 646.*

⁴⁶² *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 34a.*

Selam'da bir kasr var içinde ustura var, onun tığı habibimin nurundandır. Onu ve Tuba ağacından dört yaprak getir. Hokkanın içinde de bir tac var onu da getir. Hz. İbrahim'in kuşandığı kuşağı beline bağla, giydiği gömleği ona giydir ki, bu gömlek Hz. İbrahim'i Nemrud'un ateşine karşı perde olmuştu. Kâ'be'nin karşısında onu tıraş et ki; Nur 24/35. ayetin manası budur. Habibime müjde ver ki; onun saçının her kılına bin âsî ümmetinin günahını bağışladım. Kim ona muvâfakat eder, başını tıraş ederse, her bir saçının kılına bin günahını bağışlar ve amel defterine bin sevab yazarım” buyurur. Cebrâil Allahu Teâlâ'dan izin alıp, kendisine denilenleri Cennetten alır ve Hz. Peygamber'e getirir. Hz. Peygamber Kâ'betullah'a karşı oturur. Başını açar açmaz bir nûr şûlesi etrafa yayılır ve bütün melekler bu olay karşısında hayretler içinde kalırlar. Bundan sonra Cebrâil usturayı çıkarır. Hazreti Risalet'in başına koyar. Besmele ile sağ tarafından bir elif çeker, sonra dua ve tekbirlerle tıraş işine devam eder. Bu esnada Hz. Peygamber'in saçından bir kılın dahi yere düşmediği görülür. Orada bulunan Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mesud ve Selmân-ı Fârisî bunun hikmetini sorarlar. Bu soruya karşılık Cebrâil, Hz. Peygamber'in saçının otuz iki bin üç yüz otuz iki olduğunu, otuz iki adedinin evlatları için saklandığını ve geri kalanların melekler tarafından Hûru'l-'Iyn'a götürdüklerini söyler. Onlar da “Saddâk ya Rasulallah” derler. Sonrasında Cebrâil Hazreti Peygamber'e hırkayı giydirip, İbrahim Peygamber'in kuşağını kuşatarak hizmetini tamamlar. Hz. Peygamber iki rek'at şükür namazı kılar ve Allahu Teâlâ'yı zikretmeye başlar. Ashâb da Hz. Peygamber'e muvâfakat ettiklerini söyleyip ondan izin isterler. Hz. Peygamber onlara izin verip birbirlerinin başlarını tıraş etmelerini ister. Ashâb kendi arasında tıraş olduktan sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi çağırarak onun başını kendisi tıraş eder ve bütün Ashâbı yanına çağırarak Uhud gazasından getirdikleri ganimetleri onlara paylaştırır.⁴⁶³

Bundan sonra Müslümanların ve tarikat şeyhlerinin Hz. Peygamber'e muvâfakat etmeleri için tıraş olmaları, hırka, ihram giymeleri ve tarikat pirinden veya seyyid elinden tövbe edip hırkayı ve tacı kabul etmeleri gerektiği belirtilir.⁴⁶⁴ Devamında şeddin yedi isminin ve yedi çözmünün olduğu söylenir ve bağlanması gereken yedi kötü fiil ile açılması gereken yedi iyi fiilli sıralanır. Bağlanması gerekenler, buhl, kahr, kibr, tam' ve lezzet-i nefşâni, hırs, malâya'ni gaflet kapılarıdır. Açılması gereken kapılar ise sehâvet, kanâ'at, tevâzu, açlık ve riyâset ve ma'rifet kapılarıdır. Bir kimsenin meyânbeste olabilmesi için bunları yapması ve tarikat seccadesine ayak basması gerekir.⁴⁶⁵

⁴⁶³ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 34a-37b.*

⁴⁶⁴ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 38a.*

⁴⁶⁵ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 38b.*

Daha sonra Gadir Hum hadisesi -yer ve mekan ismi verilmeksizin- fütüvvet âdâb ve erkânlarına uygun bir şekilde anlatılır. Bu anlatıya göre, Cebrâil Rasûlullah'a gelerek Allahu Teâlâ'nın selamını getirir ve ümmetine vasiyet etmesini istediğini söyler. Hazret-i Risâlet duraksayınca Cebrail O'na bunun sebebini sorar. Hz. Peygamber, bunun için bir minberin olmadığını söyleyince Cebrâil deve palanlarından minber yapılabileceğini ifade eder. Minber yapılırca Hz. Peygamber minberin üzerine çıkıp bir hutbe okur ve Hz. Ali'nin elini alıp minbere çıkarır ve gömleğinin içine sokar. Başlarını yakadan çıkardıktan sonra Hz. Peygamber "demmüke demmî, lahmuke lahmî cismike cismî ve ruhuke ruhî" der. Ashâb buna şaşırır ve içlerinden haset birisi "Mübârek gömleğinizi çıkarın da görelim." der. Hz. Peygamber gömleğini çıkardıktan sonra Nebî ve Velî'nin cisminin bir olduğunu görürler. "Saddâk ya Rasûlallah!" derler ve Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak, baş parmağını baş parmağının üzerine koyar ve Fetih 48/10. ayetini okur. Sonra bu ahdin şartı için, "evvel et-ta'zîm li emrillah, ikinci eş-şevkât 'alâ hulkillah üçüncü ed-dünyâ ve'l-mesâkin dördüncü el-ahiretü şefâ'at ente's-salavât" der ve sonrasında Hz. Peygamber seccadesini minber üzerine koyar, bunu Hz. Ali'ye emânet eder. Hz. Ali seccadeyi alır ve minberden iner, seccadeyi kibleye doğru serer. Hz. Peygamber de minberden iner, seccâdeden üç ayak geri durur. İlk ayağını Allah adıyla, ikinci ayağını Cebrâil adıyla üçüncü ayağını da kendi adıyla atar. Hz. Ali kuşağı seccadenin eteğine bıraktıktan sonra bir dua okur ve yerinden ayağa kalkar. Ashab da ayağa kalkıp Hz. Ali'yi tebrik ederler.⁴⁶⁶ Hazreti Resûlullah bu dürra'a'yı (kuşak) Cebrail'in Mi'rac gecesi kendisine kuşattığını söyler ve bunu Hz. Ali'nin beline kuşatır. Kuşağı kuşatırken birinci düğümü Allah adıyla, ikinci düğümü Cebrâil adıyla üçüncü düğümü kendi adıyla düğümler.⁴⁶⁷

Fütüvvetnâmede bundan sonra Hz. Peygamber'in Ashabı birbirleriyle kardeş etmesi Hz. Ali'yi de kendisi için kardeş edinmesi hadisesinden bahsedilir. Bu hadisede Hz. Peygamber'in Ashâbdan birbirlerini kardeş edinmelerini istediği vakit, Hz. Ali kendisinin kimi kardeş edineceğini sorar. Hazreti Rasûlullah ona "Ya Ali! Sen benim kardeşimsin. Harun'un Hz. Musa'nın kardeşi olduğu gibi." der ve Hz. Ali'den üç kişinin belini bağlamasını ister. Hz. Ali Hz. Peygamber'in önünde önce Selmân-ı Fârisî'nin sonra Ömer-i Ümeyye'nin sonra da Bilal'i Habeşi'nin belini bağlar. Selman'ın şeddine "şedd-i fevkâni", Ömer'in şeddine "şedd-i tahtâni" denilir. Selmân-ı Fârisî Hz. Ali'nin icazetiyle Nebî'nin huzurunda on yedi kişinin belini bağlar. Bunlar; Ebû Zerr Gıfarî, Ebû'l-Hasan-ı Basrî, Zünnûn-ı Mısrî, Ebû Abdillâh Cerâh,

⁴⁶⁶ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 40a.*

⁴⁶⁷ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 40b.*

Ömer Mısrî, Süheyl Rûmî, Dâvud Tâi, Şeyh Mâlik, Şeyh Fakîr, Müslim, Sa'îdî, Semmân, Seyf Yemenî, (Ebû) Derdâ, Ebû'n-Neccâr, Câbir, Cömerd-i Kassâb.⁴⁶⁸ Bu akdden sonra Hazreti Resûl peksimet ve hurma yağıyla cenkâl (helva) yapar ve Hz. Ali bunu Ashâba paylaştırır. Geri kalanı oğulları Hasan, Hüseyin ve Hz. Fatıma'ya verir. Tarık içinde Emîrû'l-Mü'minîn nakîb, Hazret-i Resul şeyh olur. Hazreti Cebrâil üç peygamberin belini bağlar. Bunların ilki Hz. Adem, ikincisi Halîlullah (Hz. İbrahim) üçüncüsü Hz. Muhammed Mustafa (sav)'dır. Hz. Peygamber Hz. Ali'nin belini bağlar. Hz. Peygamber'in kavli ve Emîrû'l-Mü'minîn'in icazetiyle, meyânbeste ve Ehl-i Tarîk bu kimselerdir. Bunlardan dört kişi dört tarike gönderilir: Selmân Fars'a, Süheyl Rum'a, Zünnûn Mısır'a ve Seyf Yemen'e gönderilip, geri kalan meyânbestler Medine'de ikamet ederler.⁴⁶⁹ Bundan sonra yukarıdaki dört gruba ait farklı kuşak bağlama şekilleri üzerinde durulur.⁴⁷⁰ Devamında akd, şed, kardeşlik, helvâ-i çefne ve tığ'ın ne olduğu soru cevap şeklinde açıklanır. Bu kısımda anlatılanlara göre, tennûre Hz. Adem'den kalmıştır. Hz. Adem dört incir yaprağını kendisine tennure edinerek üzerini örter ve Cebrâil bu tennurenin üzerini bir kuşakla kuşatır. Bu kuşak, Yusuf Peygamber'i kuyuya atan, kardeşlerinin ağzını bağladığı kuşaktır.⁴⁷¹

Metinde tarikat ehlerinden suçlunun boynuna seng (taş) asmanın Hz. Musa'dan kaldığı belirtilir ve bununla ilgili bir hadiseye yer verilir. Burada anlatılanlara göre, Hz. Musa'nın bedeninde bir kusur vardır ve bu yüzden tenini kimseye göstermez. Bir gün gusl almak için Nil nehrine girer. Donunu bir taşın üstüne koyar. O taş Allah'ın emriyle yürüyünce Hz. Musa'da çıplak bir şekilde taşın peşinden koşar. Taş Mısır şehrinin kapısından içeri girinceye kadar Hz. Musa onu bu vaziyette takip eder ve nihayet ona yetişir. Fakat bu esnada onun ümmeti tenindeki kusuru görmüşlerdir. Hz. Musa o taşa âsâsıyla on iki kez vurur ve taş delik deşik olur. Taş dile gelip, kendisinin bir suçunun olmadığını ve Allâhu Teâlâ'nın emriyle yürüdüğünü söyler. Hz. Musa da ona bilmeden vurduğu için ondan özür diler.⁴⁷²

Metinde araya giren seng asma meselesinden sonra kuşak bağlama faslına kaldığı yerden devam edilir. Buna göre ikinci kuşak, şedd-i İbrahim peygamberdir ki, Hz. İbrahim bununla Ka'be-i Muazzam'yı binâ eyler. Üçüncü kuşak ise, şedd-i Muhammed Mustafa'nındır ve Cebrâil ona bu kuşağı Mi'rac gecesi kuşatır, Hazreti

⁴⁶⁸ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 41a-41b.*

⁴⁶⁹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 41b.*

⁴⁷⁰ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 42b.*

⁴⁷¹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 42b.*

⁴⁷² *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 43b-44a.*

Nebi de Hz. Ali'nin beline kuşatır. Dördüncü kuşağı Hz. Ali, Selmân-ı Fârisî, Zünnûn-ı Mısrî, Ömer Ümmeyye ve Bilâl-i Habeşî'nin bellerine kuşatır. Beşinci kuşağı da Hz. Selman, Hz. Peygamber'in önünde on yedi kişinin beline kuşatır.⁴⁷³ Devamında fütüvvet kaidelerinden kardeş edinmenin kimden kaldığı açıklanır. Buna göre ilk olarak kardeş edinme Hz. Adem'den kalmıştır. Hz. Adem Cebrâil'le kardeş olmuştur. Cebrâil Hz. Adem'e hulle, tac ve burak getirmiş, Hz. Adem de tacı başına giymiş, burağa binip uçmuştur. İkincisi Hz. İbrahim Peygamberdir ki Ka'be'yi tamamlayıp Cebrâil'le kardeş olmuştur. Üçüncüsü Hz. Muhammed'den kalmıştır ki Gadir Hum gününde Hz. Ali'yi kendisine kardeş edinmiştir.⁴⁷⁴

Eserde daha sonra Ca'fer-i Sâdık'a isnad edilen tarikat kaideleri sıralanır. Bunlardan ahkâm-ı tarikatın altı farzı; ilm, hilm, rıza, şükür, zikr ve ferâset, beyân-ı tarikatın altı farzı, irâdet, icâbet, zühd, takvâ, kanâ'at ve ahlâk; icâbet-i tarikatın altı farzı; ihsân, insâniyet, hulk-ı hasene, terk, havf, şevktir.⁴⁷⁵ Devamında Hz. Ali'ye isnâd edilen meyânbestelerin açması ve kapaması gereken ahlâki, tasavvufi kaideler sıralanır. Buna göre meyânbestenin sofrası, kapısı, gönlü, kulağı, dili, kademi, eli, lütfu, sehâveti, ahlâkı, yakîni açık olması, tevekkül ehli olması, Fâtiha okuması ve okuduğunu tutması gereklidir. Bunlara mukâbil, gözünü namahremden sakınması, kulağını yaramaz şeylere kapaması, gönlünü şirke kapaması, hatırını kine kapaması, fehmini mekrden, hayalini buhliden uzak tutması, hırstan uzak durması, fütüvvet bendini bağlaması, elini yaramaz işlere kapaması ve gönlünü Hak'tan başkasına kapaması gerekir.⁴⁷⁶

Eserde bunlardan sonra uzunca bir ney hikayesine yer verilir. Buna göre Hazreti Risâlet ve Hazreti Ali bir gün hoş bir ses duyarlar. Bakarlar ki bu ses bir çobanın çaldığı neyden gelir. Çobanın yanına gidip onunla konuşmaya başlarlar ve çoban onlara bu işin aslını anlatır. Çobanın anlattıklarına göre, bir gün bir kuyunun yanından geçerken kuyunun içinde üç tane kamış görür ve bunlardan birisini keser. O sırada rüzgar eser ve kestiği kamıştan çok güzel bir ses duyar ve bu sese aşık olur. Onsuz helâk olacağını düşünerek Allahu Teâlâ'ya onu kendisinden mahrum etmemesi için dua eder. O gün uykusunda Cebrâil'i görür ve Cebrâil ona duasının kabul olduğunu söyler ve bunun için bu kamışa on iki delik deler, ağzına verip parmaklarıyla çalmasını öğretir. Çoban uykusundan uyanınca neyini on iki delik açılmış bir şekilde bulur.

⁴⁷³ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 44a.*

⁴⁷⁴ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 44b.*

⁴⁷⁵ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 45b.*

⁴⁷⁶ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 46a.*

Cebraîl'in öğrettiği gibi çalmaya başlar. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye bunun nasıl bir iş olduğunu sorar. Hz. Ali de “Ya Râsulallah! Benden otuz bini şerî'at, otuz bini tarîkat ve otuz bini hakikat olan doksan bin kelamı saklamamı istemiştiniz. Bir gün bu sırrı tutamayıp sahrada gördüğüm kuyuya bu sırrı söyledim.” der. Hazreti Ali ve Hz. Peygamber o kuyuya giderler ve orada iki kamış görürler. Hz. Ali zülfikarıyla ikisini de keser. Birisini Hz. Peygamber âsâ yapar gazâlara çıkarken yanında götürür. Hz. Ali bu kamışın bir parçasını yontarak hakikat kalemi yapar, bu kalemin anlatılamayacak çok vasfı vardır. Diğerini de Selman Hz. Peygamberin donunu yıkamak için ister ve onu da Selmân'a verirler. Bu kamışın on iki boğumu vardır. Selman-ı Fârisî kendisinden sonra oğlunu yerine bırakarak bu kamışı Abdullah Turabî'ye verir. Abdullah Turabî'den sonra bu kamış oğluna ondan da müellife geçerek bu hizmet, ona nasip olur.⁴⁷⁷

Ney anlatısından sonra futa (peştamal) dikmenin ve dürmenin Selman-ı Fârisî'den kalmasıyla bir hadise anlatılır. Bu anlatıya göre Uhud gazâsı esnasında Hazret-i Peygamber ve Selmân-ı Fârisî sahrada kalmışlardır. Namaz vakti girince abdest almak isterler fakat su yoktur. Selmân-ı Fârisî etrafta su aramaya başlar. Suyu bulsa da onu koyacak bir kabı yoktur. Selmân-ı Fârisî muşambadan olan futasını ibrik yapıp suyu Hz. Peygamber'e getirir, Hz. Peygamber bu suyla abdest alıp namaz kılar ve Selmân-ı Fârisî'ye “aferin” der.⁴⁷⁸

Metinde hizmet ehli olanların yukarıda açıklanan erkânları bilmeleri ve bunlarla amel etmelerinin zorunlu olduğu vurgulandıktan sonra çırak çıkarma merasiminde bu erkânların dualarıyla birlikte uygulanış şekilleri detaylı bir şekilde ele alınır. Burada nakîbin şâkirde yaptığı nasihat dikkat çekicidir; “Şerî'atten tarîkatden taşra kadem basma, nefse ve şeytana mütâbiat itme, sünnette kehil olma, ferâizi terk itme, elinle komadağın nesneyi yerinden kaldırma. Kimsenin ehl-i 'ıyâline hıyânet nazarıyla bakma, kimseye kibir, hased ve buğz itmeyisin, kimsenin aybını görmeyesin, dünyaya muhabbet itmeyisin, senden gâlibe nazil olup izzet ve hürmet ve hizmet idesin. Senden nazilse nâzile hakaretle bakmayasın, fakiri ve fukarayı gözedesin, hayr işlerden elinden geleni taksîr itmeyesin.”⁴⁷⁹ Şeyh daha sonra yaptığı şu duada “Adem Safiyyullah Nebiyyullah ra. Havva ana, Şit Nebiyyullah ra ve İdrîs Refî'ullah ra ve Nuh Nebiyyullah ra ve İbrahim Halîlullah ra ve İsmail Zebîhullah ra İshak Nebiyyullah ra Yakub Nebiyyullah ve Yusuf Sâdikullah ra ve Mûsa Kelimullullah ra Davud Halifellah ra ve Süleyman

⁴⁷⁷ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 46b-49a.

⁴⁷⁸ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 49a-49b.

⁴⁷⁹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 53a.

Emînullah ra ve İsa Rûhullah ra ve hâtem-i enbiyâ Muhammed Mustafa salavatullah ve çihar yar ve Hasan hulk-ı rıza ve Hüseyin mazlum-u şehîd-i Kerbelâ İmâm Zeyne'l-Âbidîn ve İmam Muhammed Bâkır ve İmam Ca'fer Sâdık ve İmam Musâ Kâzım ve İmam Ali Rıza ve İmam Muhammed Tâkî ve İmam Ali en-Nâkî ve İmam Hasan el-Askerî ve zuhûr-u hucetü'l-kâsım Muhammed Mehdi sahibu zaman ra ve ervâh-ı mukaddes cemi' enbiya ve evliyâ ve ulemâ-i şeriat ra ve pîran-i tarikat ra revân-ı hakikat ra ve devâm-ı devlet padişâh-ı İslam ra.” Hz. Adem'den padişaha varıncaya kadar sırasıyla peygamberlere, Hulefa-i Raşidîn'e ve on iki imama dua eder.⁴⁸⁰

Hata tercümanında “Günah, hata kıldım suçum afv ile ey şah bihakkı Mustafa ve ol dergâh-ı Hüseyin Kerbelâ sırrı hakkıçün zalemnâ rabbenâ estağfirullah... suçum çoktur hüdâ için bağışla. Muhammed Mustafa için bağışla, suçum çokdur. Suçum günâhım Aliyyü'l-Murtazâ için bağışla. Tercümân-ı cân Muhammed cânım Ali hakkı Hüdâ ravzâsından kılmagıl beni cüdâ. Ca'fer Kâzım Hüseyin hakkıçünben hata ittim...” denilerek günahlar için af dilenmektedir.⁴⁸¹

Eserde merâsim esnasında söylenen “Yaradan Allah'dır. Kiblemiz Allah'tır, pirimiz Balım Veliyullah'tır.” ifadeleri de kayda değerdir.⁴⁸² Bundan sonra fütüvvet erkânlarından tuğ, alem ve sancak taşımaya üzerinde durulur. Anlatıya göre, Cebrâil Hz. Peygamber'e tac, burak ve alem getirir. Alemin üzerinde “La ilahe illallah Muhammedün Rasulüllah” ve “nasrun minallah ve fethun garîb ve beşşiri'l-mü'minîn yâ Muhammed yâ Ali” yazılıdır. Hz. Resûl'ün alemini Seyyid Malik isimli bir sahabi çeker. Şeyh olanların bunları bilmesi gerekir. Alemin götürülmesi, yere koyulması ve alemlerle yürünürken bazı erkânlar vardır. Alemin götürülmesi esnasındaki erkânlar: Abdest almak, sancağın yanına gelip dua okumak, Peygamber'e salavat getirmek ve yolda yürürken askeri gözetmektir. Sancağın yere konulması esnasındaki üç erkân: Allah'ı ve Resûlü anmak, erenlerden icazet ve dua kabul etmek, pirden ve müriden izin istemektir.⁴⁸³ Bundan sonra sancağın nerden kaldığıyla ilgili bir anlatıya yer verilmiştir. Bu anlatıya göre, Allahu Teâlâ, Cebrail'i Hz. Adem'e göndererek, “Ya Adem! Oğullarına buyur Hâbil'in kanını Kâbil'den alsınlar, gâzâ etsinler ve gâzâ sevabı alsınlar.” buyurur. Hz. Adem'in bütün oğulları Şit Peygamber'in yanına gelip savaş aletlerini hazırlarlar. Şit Peygamber'in Kal Seyyid isminde bir kardeşi vardır. O demirden bir cıda getirir. Şit Peygamber imamesini çıkarıp, cıdanın ucuna

⁴⁸⁰ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 53a-53b.*

⁴⁸¹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 56a.*

⁴⁸² *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 57b.*

⁴⁸³ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 58a.*

bağlar ki, gazaya çıkılırken bu imame takip edilsin yanlış yola sapılmasın.⁴⁸⁴ Daha sonra Hz. Peygamber'in on iki kişiye verdiği alemlerin renkleri ve taşıdıkları ayetler üzerinde durulur. Kendisine alem verilenler Hz. Ali, Zübeyr bin Avvam, Mikdad bin Esved, Abbas bin Mirdas, Sa'd bin Abbas, Kussa' ibn Ömer, Fadl bin Abbas, Ammar bin Yâsir, Abdullah bin Mes'ud, Ebû Zerrî'l-Gıfârî, Cübeyr ibn Abdullah ve Sa'd bin Ebî Vakkas'tır. Bu sıralamadan sonra, Fütüvvetnâme, "temmetü'l-kitâb bi 'avnillahi'l-meliki'l-vehhâb" ifadeleriyle son bulur.⁴⁸⁵

Dinî-Mezhebî Unsurlar

Eserde Hz. Adem'e kadar geri götürülerek anlatılan Fütüvvet geleneğinin traş olma, şedd kuşanma gibi en önemli erkânları temellendirilirken ayetlere ve hadislerle başvurulmaktadır. Metin içerisinde kırmızı mürekkeble yazılan bu ayetlerden bazıları, Fetih/27,⁴⁸⁶ Nur/35,⁴⁸⁷ Fetih/10,⁴⁸⁸ Hadîd/10,⁴⁸⁹ Hicr/46,⁴⁹⁰ Fetih/1-2,⁴⁹¹ İsrâ/81,⁴⁹² Âl-i İmran/18.⁴⁹³ ayetleridir. *Gadir Hum rivâyeti*⁴⁹⁴ "Kanun, kanımdır, etin etimdir, cismın cismındır, ruhun ruhumdur."⁴⁹⁵ "Harun Musa'ya nasıl kardeşse sen de benimle öyle kardeşsin."⁴⁹⁶ "Kim bir kavme benzemeye çalışırsa o, onlardandır."⁴⁹⁷ "Fakirlik benim iftiharımdır..."⁴⁹⁸ "Ta'zîm

⁴⁸⁴ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 58a-59a.

⁴⁸⁵ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 60a.

⁴⁸⁶ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 34a, 36a.

⁴⁸⁷ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 35a.

⁴⁸⁸ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 39b.

⁴⁸⁹ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 60a.

⁴⁹⁰ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 59b.

⁴⁹¹ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 59b.

⁴⁹² Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 59b.

⁴⁹³ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 59b.

⁴⁹⁴ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 40a. *Gadir Hum rivayetiyle ilgili bk. el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib Aleyhisselâm, Beyrut 1988, s.132; el-Hillî, Cemâlüddîn Hasan b. Yusuf İbnü'l-Mutahhar, el-Bâbu Hâdi Aşer li'l-'Allâme el-Hillî me'a Şerhihi, Tahran 1365, s. 48.*

⁴⁹⁵ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 39a.

⁴⁹⁶ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 44b. Rivayet Şii kaynaklarda sıklıkla geçmektedir. Bk. eş-Şeyh el-Müfîd, Ebû Adillah İbnü'l-Muallim, el-Emâlî, nşr. Hüseyin el-Üstâdü'lî Ali Ekber el-Gıfârî, Beyrut 1993, s. 57; Gölpınarlı, Abdülbakıy, Oniki İmâm, İstanbul 1989, 20-22.

⁴⁹⁷ Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 46a.

Allah'ın emri içindir, şevkat Allah'ın mahlûkatı içindir. Dünyada müsâmaha ile ahirette şefaât ile ol."⁴⁹⁹ vb. rivayetler de eserde nakledilen rivayetler arasındadır.

Fütüvvetnâmede dinî-mezhebî açıdan dikkat çeken şey, eserin genel İslâmî prensiplerin yanı sıra, hem Hanefî gelenekle hem de Şîî gelenekle örtüşen unsurlar ihtivâ etmesidir. Söz gelimi, Abbas b. Mirdâs'ın aleminde "Eşhedü en lâ İlâhe illallah vahdehu lâ şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden abduhü ve rasûlühü"⁵⁰⁰ yazılı olduğu nakledilirken, şeyhin yola giren kimseye yaptığı "şeriaten, tarikatden taşra kadem basma, şeytana mütâbiat itmeyesin sünnette kehil olmayasın, ferâizi terk itmeyesin." şeklindeki uyarıları ise dinî konularda gösterilen hassasiyeti ortaya koymaktadır.⁵⁰¹ Eserde imanın "dil ile ikrârdır ve dahi gönül ile inanmaktır."⁵⁰² şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Böyle bir iman tanımı, Hanefî-Maturîdî geleneğin fütüvvet teşkilatına tesirini yansıtması bakımından önemlidir. Ayrıca birkaç yerde dua esnasında Hz. Peygamber'den sonra "çiharyar"a -Hulefa-i Raşidin'e- ve padişaha dua edilmesini⁵⁰³ de bu gelenekle ilişkilendirmek mümkündür.

Diğer taraftan, *Seyyid Hüseyin Gaybi* ve *Cafer-i Sadık Fütüvvetnâmeleri* gibi bu *Fütüvvetnâmede* de Şîî/Safevî tesirlerine rastlanmaktadır.⁵⁰⁴ Hatta Şiilikle ilgili unsurlarının Hanefî-Maturîdî unsurlardan daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin belini kuşatırken "La ilahe illallah Muhammedü'r-Rasûlullah Aliyyü'n-Veliyyullah demesi,⁵⁰⁵ bu sözün Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği kırmızı aleminin üzerinde de yazılı olması,⁵⁰⁶ Gadir Hum'da Hz. Peygamber Hz. Ali'yi kardeş edinirken ona, "Musa Harun'la nasıl kardeşse sen de benim öyle kardeşimsin" demesi,⁵⁰⁷ ney hikayesinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamberin aktardığı otuz bini şeriat,

⁴⁹⁸ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 38a. Rivayetin mevzû olduğuyula ilgili değerlendirmeler için bk. Yıldırım, Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara 2000, s. 402-403.*

⁴⁹⁹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 39b.*

⁵⁰⁰ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 59b.*

⁵⁰¹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 52b-53a.*

⁵⁰² *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 46b.*

⁵⁰³ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 53b.*

⁵⁰⁴ *Safevîliğin Anadolu'daki tesirleri hakkında geniş bilgi için bk. Savaş, Saim, XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik, Ankara 2018, 99 vd.*

⁵⁰⁵ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 40b.*

⁵⁰⁶ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 59a.*

⁵⁰⁷ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, 06 Mil 888/2, 44b.*

otuz bini tarikat, otuz bini hakikat olan doksan bin kelamın sırrını tutamamasından bahsedilmesi,⁵⁰⁸ Hz. Ali'nin kuyudan çıkardığı bir kamışı yontarak hakikat kalemi yapması ve bu kalemin vasıflarının beyan olunamayacak şekilde çok olduğu dile getirilmesi, Şiiliğin fütüvvet geleneğinin etkisini göstermektedir. Bunlara ilaveten, şeyhin erkân esnasındaki yaptığı bir duada sırasıyla Hz. Adem, Hz. Havva, Hz. Şit, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Ya'kûb, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. İsa ve (hatem-i enbiyâ) Hz. Muhammed (as), çihar-yârı saydıktan sonra on iki imama dua etmesi,⁵⁰⁹ benzer şekilde Hata tercümanında yer alan “..Suçum çoktur hüda için bağışla. Muhammed Mustafa için bağışla. Saçımdan çoktur suçum günahım Aliyyü'l-Murtaza için bağışla...”⁵¹⁰ ifadesi ile Züber b. Avvam'ın eline verilen alemde “nasrun minallah ve fethun garîb ve beşşiri'l-mü'minîn yâ Muhammed! yâ Ali!” şeklinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'le birlikte zikredilmesi⁵¹¹ Şiilikle ilişkilendirilebilecek hususlardır.

Eserin Diğer Fütüvvetnâmelerle Mukâyesesi

İncelediğimiz bu *Fütüvvetnâme*yi diğer *Fütüvvetnâmelerle* kıyasladığımızda aralarında kayda değer benzerliklerin ve farklılıkların bulunduğunu görmekteyiz. Bunlardan Torun'un neşrettiği eserle ilgili dikkatimizi çeken husus, yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu metnin neredeyse yarısının bizim incelediğimiz metnin bir bölümüyle aynı olmasıdır. Metnin başında bulunan “*Fütüvvetnâme-i Şah-ı Vilâyet/Balım Sultan kılub daim şehâdet. Civan merdi civânân cûd sehâvet Fütüvvetnâme-i şâh-ı vilâyet.*” şeklinde bir ifadeye Torun'un neşrinde yer verilmemesine rağmen, 1b-5a ve 7a-9a arasındaki varakları bu *Fütüvvetnâmenin* 33b-42a ve 57b-60a arasındaki varaklarla bire bir örtüşmektedir.⁵¹² Bu müşterek kısımda tıraş olma erkânına, Gadir Hum ve Hz. Peygamber'in Ashabı kardeş etmesi hadiseleri ile şed bağlama, alem taşıma erkânlarına yer verilmektedir. Farklı olarak metnin devamında ustura, taş ve tığın manası, bunların kimden kaldığına dair anlatılar ve merasimlerde bunlarla ilgili dualar bulunmaktadır. Bir duada, dört halifenin isimlerinin açık bir şekilde verilmesi ve ondan sonra on iki imama geçmesi dikkat çekmektedir.⁵¹³ Bir diğer farklılık ise metnin

⁵⁰⁸ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 48a.

⁵⁰⁹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 53a-53b.

⁵¹⁰ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 56a.

⁵¹¹ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 58a.

⁵¹² Torun, “*Müellifi Meçhul bir Fütüvvet-nâme*”, s.134-140, 143-146.

⁵¹³ *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet*, 06 Mil 888/2, 33b-42a, 57b-60a; Torun, “*Müellifi Meçhul bir Fütüvvet-nâme*”, s.134-140, 143-146.

sonunda geniş bir biçimde sofrâ âdâbına yer verilmesidir.⁵¹⁴ Bu *Fütüvvetnâme*deki, suçlunun boynuna seng asma (Hz. Musa-taş anlatısı), futa dikme (Hz. Selman'ın futayı ibrik yaptığıyla ilgili anlatı- erkânları hakkındaki uzun anlatılar ile çoban-ney hikayesi Torun'un neşrettiği *Fütüvvetnâme*de yer almamaktadır.

Cafer-i Sadık Fütüvvetnâmesi'yle de büyük bir benzerlik gösteren bu *Fütüvvetnâme* Sarıkaya'nın neşrettiği *Fütüvvetnâme-i İmâm Ca'fer-i Sâdik Risâlesi*'yle kıyasladığımızda ortaya çıkan tablo şöyledir; elimizdeki *Fütüvvetnâme*'den farklı, başka bir duayla başlayan *Fütüvvetnâme-i İmâm Ca'fer-i Sâdik Risâlesi*'nde Ca'fer-i Sadık'a nisbetle Hz. Adem (as), Hz. Nuh (as) ve Hz. Muhammed (as) peygamberlere tıraşın indirilmesi ve Cebrâil tarafından bu üç peygambere kuşak bağlanması hadiselerinden bahsedilmektedir.⁵¹⁵ Bu farklılıktan sonra eserin 3b-19b varakları arasında anlatılanlar, bizim incelediğimiz nüshanın 34b-42a arası anlatılanlarla büyük ölçüde aynıdır. Nüsha aralarında "Hazreti risalet/Hazreti risaletpenah, fikre düşdi/fikre daldı, Nemrud odı/ nâr-ı Nemrud" gibi kelime farklılıkları ile beli bağlananlar arasında bazı isimlerde farklılıklar bulunmasına rağmen ele alınan konular büyük ölçüde örtüşmektedir. *Ca'fer-i Sâdik Fütüvvetnâmesinde* ayrıca makas, fütüvvet kuşağı, hırka, mendil ve iş önlüğünü açıklayan bir fasıla yer verilmiştir. Sarıkaya'nın tespitlerine göre, bu *Fütüvvetnâmenin* Ca'fer-i Sâdik'a nispeti mümkün değildir. Gerek ismiyle gerekse içeriğiyle *Cafer-i Sâdik Buyruklarıyla*⁵¹⁶ örtüşen bu eser, muhtemelen X.-XVI. yy'dan sonra yazılan bir Bektâşi *Fütüvvetnâmesidir*.⁵¹⁷

Kendisinin bir Safevî müridi olabileceği tahmin edilen Seyyid Hüseyin'in⁵¹⁸ (IX/XV. asrın üçüncü çeyreği?) eserleri, ihtiva ettiği Şîi unsurlarla kendi dönemlerinde kaleme alınan *Fütüvvetnâmelerden* büyük ölçüde farklılık arz etmektedir. *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*'nin çalıştığımız *Fütüvvetnâme*ye de doğrudan yada dolaylı yollardan kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Zira *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*'nde Şîi literatüre uygun bir şekilde anlatılan Gadir Hum hadisesinde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi yerine imam tayin ederken "demmüke demmî, lahmüke lahmî, cismüke cismî, rûhuke rûhî Ya Ali! Ente ahî bi menziletiki Musâ ve Hârûn" demesi, onu gömleğinin içine alması vb.

⁵¹⁴ Torun, "Müellifi Meçhul bir Fütüvvet-nâme", s. 146-148.

⁵¹⁵ *Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sâdik*, 105-111.

⁵¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara 2012, 57 vd.

⁵¹⁷ Sarıkaya, *Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sâdik*, 43.

⁵¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân (İnceleme-Metin)*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Isparta 2004, s. IX-XIV.

hadiselerde ve fütüvvet erkânlarından şedd bağlama konusunda meyânbestenin takib etmesi gereken ahlâki esaslarda büyük bir benzerlik söz konusudur.⁵¹⁹ Tespitlerimize göre metnimizdeki boyuna seng asma konusunda Hz. Musa-taş hikayesinin kaynağı da *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*'dir.⁵²⁰ Torun'un neşrettiği *Fütüvvetnâme*'de ve *Ca'fer-i Sâdık Fütüvvetnâmesi*'nde böyle bir anlatı yer almamaktadır.

Fütüvvetnâme Razavî'nin *Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik* adlı eseriyle kıyaslandığında Razavî'nin bu eserinin hacim bakımından oldukça geniş olduğunu söylemek mümkündür. Ele aldığımız Fütüvvetnâme'deki anlatımlarla birebir örtüşen bir metin söz konusu değildir. Razavî fütüvvetle ilgili erkân ve âdâbları ayrı fasıllarda, detaylı bir şekilde ele almaktadır.⁵²¹

Sonuç

Kütüphane kataloglarına *Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet* olarak kaydedilen ve Balım Sultan'a nispet edilen bu *Fütüvvetnâme*'nin müellifi, belli değildir. Diğer *Fütüvvetnâmelerle* birlikte değerlendirildiğinde, eserin X.-XVI. yy.' dan sonra Anadolu'da kaleme alınan Bektâşî *Fütüvvetnâmelerinden* olduğu anlaşılmaktadır. Mecmûada bu *Fütüvvetnâmeden* önce *Hacı Bektaş Veli Makâlâtı*'na sonrasında *Seyyid Hüseyin Gaybî Fütüvvetnâmesi*'ne yer verilmiş olması, aynı kültürel çevrede kaleme alınan eserlerin bir mecmuada bir araya getirilmiş olduğunu göstermektedir. *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi* ve *Ca'fer-i Sadık Buyruğu* ve *Fütüvvetnâmesi* ile ciddi benzerlikler ihtiva eden eser, Alevî-Bektâşî zümreler ile Fütüvvet teşkilatının ortak kabullerini, âdâb ve erkânlarını barındırmaktadır. Hanefî-Maturîdî geleneğin izlerini taşıyan eserin aynı zamanda Şii/Safevî unsurları da ihtiva etmesi, X/VI. yüzyılda Fütüvvet geleneğinin de Bektaşî zümreler gibi Safevî Şia'sının tesiri altında kaldığını göstermektedir. Son olarak, eserdeki diğer *Fütüvvetnâmelerle* birebir örtüşen kısımlardan, müellifin metnini kendi döneminde daha önce telif edilmiş olan eserlerden yaptığı alıntılarla oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Fütüvvetnâme-i Şâh-ı Vilâyet, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil 888/2, 33b-60a.

⁵¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Gölpinarlı, "Seyyid Huseyn'in Fütüvvetnâmesi", 79-84.

⁵²⁰ Gölpinarlı, "Seyyid Huseyn'in Fütüvvetnâmesi", 118.

⁵²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Gürel, Rahşan, *Razavî'nin Fütüvvet-namesi (Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul, 1992, 1 vd.

- Değirmenci, Tülün, “Osmanlı İstanbul’unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015.
- el-Hillî, Cemâlüddîn Hasan b. Yusuf İbnü’l-Mutahhar, *el-Bâbu Hâdi Aşer li’l-‘Allâme el-Hillî me‘a Şerhihi*, Tahran 1365.
- el-Mes‘ûdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Hüseyin, *İsbâtu’l-Vasiyye li’l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib Aleyhisselâm*, Beyrut 1988.
- eş-Şeyh el-Müfid, Ebû Adillah İbnü’l-Muallim, *el-Emâlî*, nşr. Hüseyin el-Üstâdüli Ali Ekber el-Gıffârî, Beyrut 1993.
- Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sâdık*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, İstanbul 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Oniki İmâm*, İstanbul 1989.
- _____, “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn’in Fütüvvetnâsi”, *İÜFM*, c.XVII, nu:1-4, 1955-1956.
- Gürel, Raşan, Razavî’nin Fütüvvet-namesi (*Miftâhu’d-Dekâik fî Beyâni’l-Fütüvve ve’l-Hakâik*) (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul, 1992.
- Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Balım Sultan”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, ss.17-18.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, “Bektaşî ve Alevî Kültürünün Yazılı Kaynağı Olarak Fütüvvetnâmeler” *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2012, S.4, ss.35-66.
- _____, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara 2002.
- Savaş, Saim, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, Ankara 2018.
- Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti’l-Beyân (İnceleme-Metin)*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Isparta 2004.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008
- Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998.
- _____, “Müellifi Meçhul bir Fütüvvet-nâme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2006/40, ss.133-148.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000.

***BALKANLARDA GELENEKSEL HELVA
SOHBETLERİNİN
AHİLİKLE İLGİSİ***

***THE RELATION BETWEEN TRADITIONAL HALVA TALKS
IN BALKANS AND THE AHI ORDER***

***Öğr. Gör. Mahmut Seyfeli
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Türk Dili Bölümü
mseyfeli@ahievran.edu.tr***

Özet

Ahilik, Ahi Evran tarafından kurulan, kişiye mesleğinde, günlük yaşantısında ve tüm davranışlarında yüksek fazilet ve saygınlık kazandıran, ahlâk ve dayanışma ruhu aşıl原因ayan bir teşkilat idi. Merkezi Kırşehir olan bu teşkilat, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla dek, 600 yılı aşkın bir süre, Anadolu Türk'ünün sanat, ticaret ve meslek hayatına yön vermiştir. Ahi Evran'ın düzenlemiş olduğu kurallara göre mesleklerin ve sanatların bölüştürülmesinden, malların işlenişine, satışına dek her tür işlem inceden inceye kurallara bağlanmıştır. Bu kurallar, hem meslek erbabı arasındaki rekabeti önlemiş, hem de üretici-tüketici arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmıştır. Bunların yanı sıra Ahilik, getirdiği âdet ve ritüelleriyle folklorumuzda da derin izler bırakmıştır. Bunlardan biri de sofraya donatmak, feryene, helebiş, gezek, oturak gibi adlarla anılan sohbet toplantıları ve genel adıyla helva geceleri eğlenceleri geleneğidir.

Sofra donatmak ve özellikle helva kültürü Türklerin üç kitadaki hükümranlığı sırasında kültürel etkileşimler sayesinde hâkimiyeti altındaki geniş coğrafyaya yayılmıştır. Bu kültüre Selçuklular zamanında Anadolu ve Türkistan çevresinde; Osmanlılar döneminde ise Ortadoğu'dan Balkanlar'a kadar çok geniş bir coğrafyada rastlıyoruz.

Çalışmamızda Türk sohbet kültürüne bağlı olarak Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan helva sohbetlerinin Ahilikle doğrudan ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmamız üç alt başlıktan oluşmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde Ahilik kültüründe sofraya açma, ziyafet verme ve helva kavramı; bunlarla ilgili olarak Anadolu'da çeşitli adlar altında yaşatılan sohbet geleneği örnekleri hakkında bilgi verilerek bu geleneğin kültüre yansımaları ele alınmıştır. İkinci bölümde Anadolu'da uzun yıllar devam etmiş olan sohbet toplantılarının ahilikle doğrudan ilişkili olup olmadığı üzerinde durulmuş; bu konuda yapılan diğer çalışmalar da göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Balkanlarda tespit edilen helva sohbetleri incelenmiştir. Bu bağlamda Edirne ve Dobruca helva sohbetleri ile bugün Tuna nehrinde Demirkapı Barajı suları altında kalan Türk adası Adakale'de yaşanan "Helva Topu Geçidi" ritüellerinin Ahilik ile ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Helva sohbetleri, Balkanlar, Adakale Helva Topu Geçidi, Ahilik

Abstract

The Ahi Order, built by Ahi Evran, was an organization which promoted high virtues and respect for its members in their daily lives and vocations. With its center in Kırşehir, this organization shaped the craft, trade and vocational life of Anatolian people from 13th century to 19th century. All processes including the division of vocations and crafts, processing and sale of goods were regulated meticulously by rules set by Ahi Evran. These rules prevented both the competition among profession experts and disputes between producer and the consumer. In addition, the Ahi Order had profound effects on our folklore thanks to the traditions and rituals it brought with. One of these was

talk meetings, also called halva nights. It had other names such as setting tables, *ferfene*, *helebiş*, *gezek* or *oturak*.

Setting table and the halva culture in particular, spread in a vast area including three continents where the Turks reigned. It can be traced in Anatolia and Turkistan where the Seljuks reigned and from Middle East to the Balkans where the Ottoman Empire reigned.

In this study, we aimed to set the relationship between the halva talks, which spread from Anatolia to the Balkans, and the Ahi Order.

Our study consists of three sub-titles except the introduction and the conclusion. The first part is about setting table, banqueting and generosity concepts in the Turkish culture. We provided examples of talks in Anatolia and their reflections in the culture. In the second part, we investigated whether the talk meeting had a direct relationship with the Ahi Order. We included other studies on the subject, as well. In the third part of our study, we studied the halva talks in the Balkans. We studied the relationship between halva talks in Edirne and Dobruca and “Halva Topu Passage” rituals, which took place in the Turkish island Adakale, which is now under the waters of Demirkapı Dam and, the Ahi Order.

Keywords: Halva Talks, the Balkans, Halva Topu Passage, the Ahi Order

Giriş

Türk milletinin en eski kültürel özelliklerinden biri de yiğitlik, cömertlik ve konukseverliktir. Bunun en kısa ifade şekli olan Alplığın Türk toplumunda çok eski bir geçmişi vardır. Bunun yansımalarını en eski Türkçe metinlerde bile görmekteyiz. Orhun anıtlarında en dikkati çeken ifadelerden biri de “*aç milleti doyurmak, çıplak milleti giyimli, yoksul milleti bay kılmak*”tır. Bu, eski Türk devletlerinde kağanların başlıca görevi olarak zikredilir. Orkun yazıtları bunun ifadeleriyle doludur. Oğuz Türklerinde binlerce yıldır yaşayan alplık geleneği, yiğitlik kadar cömertliği de gerektirir. Oğuz Türkleri kahramanlıkta yarıştıkları kadar cömertlikte de yarıştılar. Dede Korkut hikâyelerinde bu haslet destanlaştırılır: “*Er malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.*” denir. (Ergin, 1964:9) Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Bayındır Han bir şölen verir. Oğlu-kızı olmayan Dirse Han, şölene gelir, kara otağa oturtulup, altına kara keçe serilir, önüne kara koyun yahnisi getirilir. Buna içerleyen Dirse Han, “*Bayındır Han benim ne eksikliğini gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü?*” diyerek tepkisini dile getirir. (Ergin,1964:12) Bu sözler, Türklerin alplıkla cömertliği eş değer tuttuğunun en belirgin göstergesidir. Aynı felsefe Kırşehir’de “*yiğitlik vurmaya, ağalık vermeye* (olur)” veya “*kız anadan öğrenir sofraya düzmeyi; oğlan atadan öğrenir sohbet gezmeyi*” şeklinde atasözü halinde getirilmiştir. (Seyfeli, 2016:246)

Türk toplumunda, Hunlar ve Göktürkler döneminde “sığır, şölen, toy, yağ gibi adlarla anılan en eski Türk yemek şölenlerinden başlayarak günümüze kadar gelen düğünler, sünnet merasimleri, ramazan sofraları, nevrüz, Hıdırellez, loncalarda kalfaların ustalığa yükseliş törenleri, askerî zaferler ve barış antlaşmaları, bir çocuğun okula başlaması, askere veya hacca gidip dönme, ölüm, kış eğlenceleri, içki âlemleri gibi her türlü sosyal olay, sofraya donatmak için bir vesile sayılmıştır. Türklerin geçmişteki bu yemek ve sofraya kültürü, günümüz Türkiye’sinin sosyokültürel tarihine de ışık tutması bakımından son derece önemlidir.

Türk sofraya kültürü içinde, bütün yiyecekler değerlidir ancak bunlar arasında helvanın müstesna bir yeri vardır. Helva sözcüğü, Arapçada genel olarak tüm tatlıları ifade etmek için kullanılan “hulviyyat” sözcüğünden türetilmiştir. Yine bu dile özgü olarak “helva” kelimesi “tatlı” kelimesiyle eş anlamlı kullanılırken, Türk mutfağında tatlılar içerisinde kendine özgü malzeme, hazırlanış tekniği ve sunumuyla ayrı bir kolu ifade etmektedir.

Türk Kültüründe helvanın çok eski bir geçmişi vardır. Yüzyıllardır Türk kültürünün etkisi altında bulunan bütün topraklarda, helva, Türk mutfak kültürünün vazgeçilmez lezzetlerinden biri olarak bilinir. Aslında bir bozkır kültürü olan helva, hazırlanışının kolaylığı ve lezzeti ile sadece bir yiyecek değil, mutluluk ve kederin de yemeğidir. Eski Türk kültüründe helvanın en önemli fonksiyonu inanç boyutundan ileri gelmektedir. Atalar kültürüne bağlı olarak, ölen bir kişinin arkasından helva kavrulmasını, bir ritüel haline getirmişlerdir. Eski Türkler, helva kavrulurken çıkan kokunun ataların ruhlarına armağan olacağı, helvanın kendisinin de yaşayanları mutlu edeceği inancına sahiptir.

Bu inanış özellikle Selçuklulardan itibaren yeni kültür öğeleri edinmiş, Ahilik kültürüyle bezenerek İslamiyet’in ruhunu incitmeyecek öğelerle harmanlanmıştır. Bu sayede sosyolojik ve kültürel (folklorik) ritüellerle zenginleşen bir gelenek halini almıştır.

Ahilik Kültüründe Sohbet Geleneği

Tarihi süreç içinde Türk sosyal hayatını derinden etkileyen ve varlığını asırlarca sürdürebilen sivil örgütlerin başında Ahilik teşkilatı gelir. Ahilik, bir hayat felsefesi niteliğinde oluşu sebebiyle, kültürel alanı oluşturan bütün dinamikleri etkilemiş, ferdin ve toplumun iktisadî, siyasî ve sosyal hayatını şekillendirmiştir. (Erken, 1999:125)

Ahi Evran-ı Veli’nin 13. yüzyılda temellerini attığı, Anadolu Türklüğüne özgü Fütüvvet teşkilatı olan Ahilik kültürü, Kurân-ı Kerim’den ve Hz. Peygamber’in sünnetinden kaynaklanmaktaydı. Fütüvvet-nâmelerde ifadesini bulan bu ilkeler yüzyıllar içinde Kırşehirli ruhlarına işlemiştir. Bu ruhla şu üç prensibi kendilerine şiar edinmişlerdir: **“Eli, kapısı ve sofrası açık olmak”**. Erkeklerle **“eline,**

beline, diline”; kadınlara da “*aşına, eşine, işine sahip olma*”yı öğütlemekteydi.

Ahiliğin dayanağı olan Fütüvvet-nâmelerde de iyi âhlâklı olmanın yanı sıra cömert olmak da bir fazilet olarak övülmektedir. Örneğin Abd-al Razzak Kâşânî'nin *Tuhfat-al-İhvan* tercümesinde fütüvvet gerekleri sayılırken “Fütüvvete gerekli şeylerden biri daimi olarak hizmete girişmek ve ziyafet sünnetine devam etmek” olduğu belirtilmiştir. (Gölpınarlı, 2011:250).

Ahilik ve Ahiler hakkında bilgi veren en eski tarihî kaynaklardan birisi *İbn-i Batuta Seyahatnâmesi*'dir. 1333 yılında Alanya'dan Anadolu'ya ayak basan Tancalı ünlü seyyah İbn Batuta, o dönemdeki Anadolu'yu anlatırken, gezip gördüğü yerleri, buralardaki âdet, gelenek ve inanışları; bölgelerin siyasi durumları vs. hakkında bilgiler vermektedir.

Burada önemli olan husus İbn Batuta'nın Anadolu gezdiği herhangi bir yerden bahsederken muhakkak oralandaki ahilerden ve ahilerin dergâhlarından bahsediyor olmasıdır. Sadece İbn Batuta Seyahatnâmesi bile Ahilik kurumun ne derece önemli ve işlevsel olduğunu anlamaya yeterli. Zira seyyah, ahileri ve onların bir kurum olarak Anadolu'da oynadığı rolü en ince detaylarına kadar anlatmaktadır. Ahilik tarihi açısından İbn Batuta Seyahatnâmesi'nin önemini bu konuyla ilgilenenler yakından bilmektedirler. Zira seyahatnâme bu konuda ilk ve en önemli kaynaktır. Hatta seyahatnâmenin bu özelliği müstakil bir eser olarak da incelenmiştir.⁵²²

İbn-i Batuta'dan Ahilerin Anadolu'da çok önemli fonksiyonları olduğunu öğreniyoruz. Sultan Orhan döneminde, Antalya, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milâs, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüş, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Ayasuluğ, İzmir, Manisa, Bergama, Balıkesir, Bursa, Görele, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu ve Sinop şehirlerini gezen İbn-i Batuta, bu şehir ve köylerin pek çoğunda Ahi tekke ve zaviyelerine rastladığını ve bunların yaşayışlarının nasıl olduğunu anlatmaktadır.

İbn Batuta, Anadolu'ya gelmeden daha önce İslam toplumları içinde ahlak ve erdemi esas alan Fütüvvet teşkilatı bir hayli yaygınlık kazanmış ve Fütüvvetnâmeler adı altında pek çok eser yazılmıştı. Ancak Anadolu'da daha çok esnaf teşkilatı içinde yaygın olan ahilik, bütün Anadolu'yu, ele geçirilişinden sonra Kırım'ı ve Balkanlar'ı da içine alan ve köylere kadar yayılan bir kurum halinde örgütlendi. Dolayısıyla İbn

⁵²² Bkz: Şeker, Mehmet (1993) *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal - Kültürel ve İktisâdî Hayatı ile Ahilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Batuta Anadolu'ya geldiğinde her haliyle teşkilatlanmasını tamamlamış bir Ahi teşkilatı görmüştü.

İbn Batuta'nın eserinde Ahilikle ilgili en önemli intiba, onun bu kuruma verdiği değerde görülebilir. Seyyah hemen her fırsatta ahileri övmekte ve onlara karşı olan derin hayranlığını ifade etmektedir. Anadolu'ya Seyahat bölümünün hemen başında "Genç Ahılara Dair" adıyla bir başlık açan İbn Batuta, bu bölümde Anadolu'da tanıdığı ahilerden bahsetmekte ve onların özellikleri hakkında geniş malumat vermektedir. Ahilerin, Anadolu'ya yerleşmiş olan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunduğunu belirttikten sonra, memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eş ve örneklerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamam mümkün olmadığını ifade etmektedir. (Batuta, 1993:7-8)

Bu sözlerin peşinden ahilerin yaşayışlarına değinen İbn Batuta ahi'yi şu şekilde tarif etmektedir: "Sanatının ve zanaatının erbabını toplayan ve işi olmayan genç bekârları da bir araya getiren adamdır." İbn Batuta, "fityan" adı verilen bu gençlerin başlarındaki kişiye "ahi" dendiğini, bunların akşama kadar çalıştıktan sonra, akşam olunca kendilerine ait tekkede toplandıklarını, misafirlerle beraber yenilip içildiğini, daha sonra türkü söyleyip raks edildiğini ifade etmektedir. (Batuta, 2004:404)

Battuta gittiği diğer yerlerde de buna benzer gözlemlerini de aktarır. Bunlardan da anlaşılacağı üzere, Ahi zaviyelerinde eğitim gören genç ahiler, haftada bir gün de toplu yemek ve eğlenceler düzenlemekteydiler. Bu durum ahilikle birlikte önce Anadolu'nun kent ve kasabalarına; daha sonra Osmanlı Devleti'nin nüfuz sahası içindeki coğrafyaya yayılarak bir gelenek halini almıştır. Osmanlı döneminde Padişahlardan vezirlere, zenginlerden orta halli esnaflara kadar yaygın bir gelenek halini alan kış eğlenceleri içindeki "helva sohbetleri", Ortadoğu'dan Balkanlara kadar yayılmıştır.

Ahi zaviyelerinde akşamları yemek yedikten sonra dinî ve ahlâkî eğitimsel kitaplar okunur, sonra sema ve raks (çalgı ve oyun) edilirdi. Bu durum bize ahilerin ham sofû olmadıklarını, din ile dünya işlerini bir arada yürüttüklerini gösterir. Akşama dek kafa ve kol gücü tüketen bir kişinin ertesi gün işini aynı istekle sürdürebilmesi için maddî ve manevî desteğe, neşelenip eğlenmeye ihtiyacı vardır. (Çağatay, 1989: 93)

Anadolu Sohbet Geleneği

Anadolu sohbet geleneği içinde helva sohbetlerinin önemli bir yeri vardır. Helva sohbeti terimi, eski zamanlardaki kış toplantıları

hakkında kullanılan bir terimdir. Beş on kişinin bir araya gelerek oluşturdukları sohbet meclisinin kuru geçirilmeyip o vesileyle damaklarında tatlandırılması amacıyla, mevsim kış olduğu için (o dönemlerde) meyve bulunmadığından çoğunlukla helva pişirilip yenmesi bu toplantılara helva sohbeti denmesine neden olmuştur. Esnaf kurumları (loncalar) mevcut iken, uzun kış geceleri kendi aralarında toplanıp helva yaparlar ve düzenledikleri oyunlarla da geç saatlere kadar eğlenirlerdi.

İslam'ın yayılmasında önemli hizmetleri olan Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da Türklere has bir biçimde yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkan Ahiliğin fütüvvet ehli ile ortak yönlerinden biri de “helva geleneği” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekinci, sohbet toplantıları ile ahiliğin aynı kaynaktan beslendiğini “Ahilerin en önemli sosyal faaliyetleri, özellikle uzun kış geceleri düzenledikleri yaren sohbetleridir. Yaren sohbetlerinin hazırlıkları her yıl kasım ayında yapılırdı...” diyerek belirtir ve bu toplantıların kurallarını açıklar. (Ekinci, 2012:112).

En önemli Türkçe fütüvvet-nâmelerden biri olan *Radavî Fütüvvet-nâmesi*'nde de ahiliğin ritüelleri arasında bir şehirden başka bir şehre helva gönderilmesi zikredilmektedir. (Köksal, 2008:73). Radavî bu eserde Ahi helvasının kaynağını Cebrail ve Hz. Âdem'e kadar götürür. Cebrail, cennet ırmaklarından bir miktar süt ve bir miktar balı birbirine katıp bir helva yaparak bir tarafa koymuştur. Daha sonra helva pişirme ve dağıtmanın Ahi olabilmenin dayanakları ve olmazsa olmazlarından biri olarak gösterilmektedir. (Köksal, 2010:108)

Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvet-nâmesi'nde⁵²³ fütüvvet ehlinin “helva pişirme” merasimi icra ettiğinden bahsedilmektedir. Helva ile ilgili olarak Afyon gezek kültüründe bulunan “helva çekme” (Bıyıkoğlu, 1997:134) ile Çankırı Yareni'nde bulunan “Çekme helva” geleneğine benzer bir helva geleneği Alevilik-Bektaşilikte ve Ahilikte de bulunmaktadır. Yukarıda teltel çekme ve Ahi helvasından bahsetmiştik. Diğer taraftan bu teşkilatlara girişte “şed kuşanma” merasiminin de ortak olduğunu söyleyebiliriz. Bu ritüel fütüvvet-nâmelerde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. (Köksal, 2010:61) Bu gibi ortak hususlar Anadolu'daki sûfi tarikatlar ile Ahilik ve Yarenlik meclisleri arasındaki ortak yönlere işaret eder. Esasen günümüz Çankırı yaren kültüründe, Sünni bir anlayış hâkimdir. Ancak dönemin Şii etkilerinin açıkça görüldüğü fütüvvet anlayışının tesir ettiği Ahilik ile Bektaşilik ile ortak özellikler taşıması bu açıdan olağan karşılanmalıdır. Bir diğer ifadeyle bu tasavvufi cereyanlar ve teşkilatlar, kökenlerinde yer alan fütüvvet anlayışının ve dönemin

⁵²³ Gölpinarlı, Abdülbaki; *Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*,

yaygın tasavvuf öğretilerinin izlerini taşımaktadır diyebiliriz. (Köksal, 2010:61)

Eski dönemin sosyal yaşantısını eserlerinde işleyen Musahipzâde Celâl, “Eski İstanbul Yaşayışı” adlı eserinde helva sohbetleri hakkında şu ayrıntılı bilgileri vermektedir. “Eski zamanlarda kış mevsiminin başlıca eğlenceleri helva sohbetleri idi. Devlet ileri gelenlerinden, hatta vezirlerinden, diğer zenginlerden ve orta halli olanlardan ve sanat sahibi olanlardan her sınıf kendi çevresinde, atalarından gördüğü âdet üzerine birbirlerine samimi bağlılıkta bulunurlar, her fırsattan faydalanarak helva sohbetleri düzenleyip dost ve arkadaşlarına ziyafetler verirlerdi. (Kazancıgil,1993:3)

İstanbul Nasıl Eğleniyordu” adlı kıymetli eserinde “Kışın helva sohbetlerinde neler olurdu” başlığı altında Refik Ahmet Sevengil bu işin tarihi yönünü anlatır ve bir helva yapılışını aktarır: “Bu sohbetlerde yapılanların en başta geleni keten helvası idi. Ortaya sekiz-on kişilik kalaylı pırl pırl bir sini konur, bunun üstüne iki bilek kalınlığında ağdalanmış kocaman sıcak bir halka şeker konur. Bu halkanın ortasına da elenmiş un konur. Bu helvayı yapmasını bilen ustalar kollarını sıvarlar. Sıcak sularla ellerini kollarını sabunlayıp yıkarlar ve sininin etrafına dizilirler (Pîr Selman-ı Pak’a gülbank okurlar). Ağdalanmış sıcak şekeri, ellerini ortadaki una batıra batıra sağdan sola birlikte çevirmeye başlarlar. Misafirler hem seyredeler, hem de çalıp çığırırılar. Bu ağda, türkülerle, güzel esprilerle çevrile çevrile tel tel keten helvası olur. Ve misafirlere tutam tutam dağıtılır. (Kazancıgil, 1993:4-5)

Bunlara Kırşehir yöresinden Ahi helvasını (un helvası) hoşmerim, aside ve teltel helvasını da ekleyebiliriz. Hoşmerim ve aside, yeni doğum yapmış kadınlara ikram edilir. Teltel, yapılış bakımından yukarıda anlatılan keten helvası ile İzmit’in meşhur pişmaniyesinin ta kendisidir. Ahi helvası da tereyağında kavruan una bal veya pekmez, ceviz, badem katılarak yapılan bir helvadır. (Seyfeli, 1995:472 ve 475)

Osmanlı toplumunda özellikle helva sohbetleri sırasında yenen veya diğer zamanlarda yapılan helva çeşitleri oldukça çoktur. Bunlar arasında keten helvası dışında, gaziler helvası, helva-yı reşidiye, helva-yı asude, helva-yı mesuniye, helva-yı hakani, helva-yı billuriye, helva-yı efruşe, helva-yı sabuni, helva-yı güllâbiye, helva-yı ishakiye, dilber dudağı, Özbek helvası, tez pişti ve pirinç helvasını sayabiliriz.

Refik Ahmet Sevengil yukarıda sözünü ettiğimiz eserinde şunları da belirtiyor: “Saray ve konaklarda sohbetler böylece sürerken esnaf loncaları da kendi aralarında olanakları oranında bu âdeti ihmal etmiyorlardı. Ancak esnaf teşkilatı çöktükten ve özellikle toplantılar yasaklandıktan sonra İstanbul’da bu âdet ortadan kalkmıştır. İstanbul dışında son zamanlara kadar devam eden bu gibi sohbetlerin, sonradan

eğlence anlayış ve usullerinin değişmesi, bu gibi eğlenceler yerine sinema ve benzerlerinin yer alması helva sohbetlerinin hemen her tarafta unutulmasına neden olmuştur.” (Kazancıgil, 1993:8)

Anadolu ve Balkanlar’da insan hayatında, doğumdan ölüme, pek çok özel günde helvanın özel bir anlamı vardır. Doğum yapan loğusa için, kış gecelerinde sohbet ve eğlence için, bir ölünün arkasından helva pişirilmesi birer gelenek halini almıştır.

Geleneksel sohbet toplantıları, Anadolu ve diğer Türk kültür coğrafyasında sözlü kültürün taşıyıcısı hem de bir eğlence biçimi olarak yüzyıllardır süregelen geleneklerdendir. Özellikle uzun kış gecelerinde insanların bir araya gelerek eğlendikleri, hoşça vakit geçirmelerini sağlayan ve toplumsal dayanışmanın tesis edildiği önemli bir sosyal bir organizasyondur.

2000’li yılların başında sanayileşme, kentleşme ve teknolojik gelişmelerin olumsuz etkisiyle kaybolmaya yüz tutan bu toplantılar Ahilik ve öncesinden beslenen köklü ve bir gelenektir. Türk örf, âdet ve geleneklerinin İslâm ahlâkı ile bütünleşmesi sonucunda meydana gelen Ahilik prensiplerini de içinde barındıran toplantılar, insanların toplumsal yapıya zamanlarını uygun olarak değerlendirdikleri bir gelenektir. Bu toplantıların ortak özellikleri yazılı olmayan birtakım kurallar dâhilinde yapılmalarıdır. (Merdin, 2016:241)

Bunun en canlı örnekleri Çankırı, Tosya, Tavas, Uşak, Simav, Isparta, Akşehir, Sandıklı, Fethiye ve Kula’da *Yaran/Yâren Meclisi*; Kırşehir, Yozgat Karabük /Safranbolu, Ankara/ Beypazarı’nda *Muhabet*; Şanlıurfa ve Elazığ’da *Sıra Geceleri* yine Elazığ ve Nevşehir’de *Kürsübaşı Meclisi*; Konya ve Balıkesir / Dursunbey’de *Barana Meclisi*, yine Konya’da *Oturak*; Kayseri, Balıkesir /Edremit, Manisa /Soma’da *Oturma*, Burdur ve Isparta’da *Oğlak Bahçeleri*, Bursa, Kütahya, Afyon, Isparta ve Çanakkale’de *Gezek Meclisi*; Samsun’da “*Keşik Meclisi*”; Kemerhisar’da *Keşik Gitme*; Karaman ve Kastamonu’da *Sıra Meclisi*; Mersin ve Emirdağ’da *Arabaşı Meclisi*; Diyarbakır’da *Halefene Meclisi*; Safranbolu’da *Lokma, Banduma, Oturak*; Ankara’da *Seymen*; Bolu /Mudurnu’da *Birikme Geceleri*; Balıkesir/Pamukçu’da *Erfene Sohbet Toplantıları*, Artvin, Trabzon ve Ardahan’da *Erfene/Arfana*: Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Konya/**Akşehir**, Ankara; *Oturak Âlemleri*, yine Konya’da *Sıra Yarenleri*, Diyarbakır’da *Velime Geceleri* veya *Eyvan Geceleri*, Adıyaman’da *Dere Ağzı Toplantıları*, Gaziantep ve Elazığ’da *Meşk*, Amasya’da *Tel Tel Geceleri*, Ordu ve Giresun’da *Kolbastı Toplantıları*, Edirne’de *Helva Sohbetleri* gibi adlarla yaşatılmaktadır. (Seyfeli, 2016:247)

Aynı geleneğin izlerini Sivas, Artvin, Şarkışla, Ağın ve Tosya'da *Erfene*, veya *Herfene-Arifane Meclisi*; Kırşehir'de *Helebiş* ve Antalya, Isparta, Gümüşhane ve Bayburt'ta *Elfene*; Çorum'da *Erfane*, Konya ve Kayseri'de *Felfene*, yine Kırşehir, Konya, Yozgat, Çubuk, Erbaa, Gerede, Reşadiye, Orta ve Havza, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Kahraman Maraş, Karaman, Niğde, Antalya, Afyon, Denizli... gibi daha birçok il ve ilçelerde *ferfene* / *ferfane* adlarıyla bu gelenek yaşanmaya ve yaşatılmaya devam edilmektedir. (Günşen, 2011:1434-1450)

Türkiye dışında da; bu sohbet toplantılarının 1913 yılına kadar Gümülcine'ye; günümüzde de Bulgaristan'a bağlı olan, Kırcaali Cebel (Şeyhçuma) ilçesinde, Duşinkovo (Canbaşalı) köyünde geleneksel *Yaran Bayramı* adıyla yaşatılmakta; Orta Asya Türk dünyasında ise *Coro Bozo*, *Geşdek*, *Meşrep*, *Konuşma* ve *Muhabbet* gibi farklı adlarla sohbet toplantıları yapıldığı bilinmektedir.

Ancak yukarıda saydığımız eğlence ve toplantılar, günümüzde kültürümüzün folklorik yönüne daha yakın bir görünüm sergilemektedir. Hatta bunlardan birçoğu eğitsel yönünden uzaklaşarak yemekli, müzikli, oyunlu birer eğlence gösterisi mahiyeti kazanmışlardır.

Çağın getirdiği değişimlere paralel olarak eğlence kültürü de değişime uğramış, muhabbet eğlenceleri içki, müzik, dans üçlüsünü içeren lokanta ve gazinolara kaymıştır. Toplumun içki tüketimine tepkisi artmış, buna bağlı olarak helebiş ve ferfene, kayın gitme eğlenceleri eski önemini kaybetmiştir. (Seyfeli, 1995:359) Bu olumsuz gelişmelere rağmen, Kırşehir'de Ahilik kaynaklı sohbet geleneği, "Ahiler Meclisi" günümüzde Kırşehir aydınları tarafından bütün canlılığıyla devam ettirilmektedir.

Balkanlarda Helva Sohbeti Toplantıları

Türk halk edebiyatı ile ilk ilgilenen Batılı bilim adamı, Macar Türkolog Ignác Kúnos olmuştur. O henüz yurdumuzda bir halk edebiyatı ve folklor araştırması yapılmazken, hattâ bütün dünya bizim bir halk edebiyatımız olduğunun farkında bile değilken Türk halk edebiyatı ve folkloruna ilgi duymuştur. Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezerek halk edebiyatı ürünlerimizi derlemiştir. Türklerin bir halk edebiyatları olamayacağını savunan hocası Vambéry ile tartışırken: "*Beyt bahçesinden çiçekler topladım. Küçücük bir demet bu. Birkaç çiçekten, birkaç yapraktan ibaret ise de bu çiçeklerde doğanın kokusu var. Üstad Vambéry'nin şüphesine karışır. Bu halk hiç edebiyatsız olur mu? Bün-i beşerin tarlası hiç çiçeksiz olur mu? Yok yok haşâ olamaz!...*" der. Türk halk edebiyatının varlığına ve zenginliğine bütün dünyanın dikkatlerini

çeker. Türk halk edebiyatı ile ilgili peş peşe antolojiler yayınlar. Kúnos çalışmalarında 401 mâniyi yazıya aktarmıştır.⁵²⁴

Onun eserleri arasında “*Türk Halk Edebiyatı*” ve *Halk Edebiyatı Nümuneleri, Türkçe Ninniler* adlı çalışmalarının önemli bir yeri vardır. Kúnos, bu araştırma ve derleme çalışmalarında Türk folklor ve edebiyatının en güzel örneklerini derlemiş ve güzel bir Türkçeyle yazıya aktarmıştır.⁵²⁵ Ignác Kúnos, 1925 yılında Türk Hükümetinin davetlisi olarak geldiği Türkiye’de konferanslar vermiştir. İstanbul Üniversitesi ve Ankara Türk Ocağı’nda verdiği konferansların metinleri, bizzat Kúnos’un gözlemlerine ve topladığı malzemelere dayanmaktadır.⁵²⁶

Kúnos’un bu alandaki önemli çalışmalarından biri de Balkanlar’da son yüzyıla kadar bir Türk yerleşimi olan Tuna nehri üzerinde yer alan Adakale’den masal, türkü, ninni gibi halk edebiyatı ürünlerinin derlenip yayımlanmasıdır. Bu eserde Anadolu ve Rumeli’den derlediği ninniler yanı sıra Adakale’de gözlemlendiği “Helva Topu Geçidi” törenini de ayrıntılı olarak anlatmıştır. Kúnos, bugün haritada bulunmayan Türk vatani Adakale’de esnafın kış geceleri yaptığı bu geleneği manileriyle birlikte tespit ederek günümüze aktarmıştır. 1925 yılında eski harflerle basılan bu çalışma, edebiyat ve dille uğraşanlar için son derece sade sayılabilir.

Kúnos’un *Halk Edebiyatı Nümuneleri, Türkçe Ninniler* adlı çalışmasında Adakale ile ilgili açıklamalar ve orada tespit ettiği “Helva Topu Geçidi” ile ilgili tespitlerini önce aynen aktarıp, daha sonra konumuzla ilgisini ortaya koymaya çalışacağız. Bu bölümdeki bazı dipnotlar yazar tarafından, bazıları tarafımızdan konulmuş, eski kelime ve tamlamalar ayraç içinde açıklanmıştır. Kúnos tarafından konulan notlar (İK) şeklinde belirtilmiştir.

Kúnos’un *Halk Edebiyatı Nümuneleri, Türkçe Ninniler* adlı çalışmasında Adakale ile ilgili açıklamalar ve orada tespit ettiği “Helva Topu Geçidi” şu şekildedir:

---

⁵²⁴ Kúnos, Ignác, *Oszmán-török népköltesi gyűjtemény II. Oszmán-török népmesék és népdalok (Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Antolojisi II. Osmanlı – Türk Masalları ve Türküleri)*, C.2, Budapeşte 1889. 34+421 s.

⁵²⁵ Kúnos, Ignác, *Halk Edebiyatı Nümuneleri: Türkçe Ninniler, İstanbul 1341 (1925)*, Orhaniye Matbaası, 60 s.

⁵²⁶ Kúnos, Ignác, *Türk Halk Edebiyatı*, (Eski harflerle ilk basımı) Orhaniye Matbaası, İstanbul 1341 (1925), (Yeni harflerle yayına hazırlayan: Tuncer Gülensoy, Tercüman 1001 Temel Eser Nu: 127 İstanbul 1978)

“Adakale”⁵²⁷, Tuna üzerinde, Orşova Macar şehri karşısında küçük bir adadır⁵²⁸. Eski Macaristan zamanında Sırp ve Romanya hudutlarında idi. Bugün Ulahlar’ın elindedir.⁵²⁹

Adakale’nin Türklerin zaptından evvelki ismi “Yeni Orşova” idi. Türkler buraları zaptederek bu adada bir kale ve zindan yapmışlar, ismini de “Adakale” koymuşlardır ki bu isim bugün dahi müstameldir (kullanılmaktadır).

Adakale’nin 600 kadar nüfusu vardır. Ahalisi yemiş ve sebze ticaretiyle iştigal ederler (uğraşırlar). Camii, çarşısı ve mektebi mevcuttur. Bundan yirmi sene evvel Adakale’de bulunduğum vakit buradaki Türklerin folklorunu topladım. Topladığım “folklor”dan masalları Almanca olarak Leipzig’de neşrettim. Şarkıları dahi Macar Akademisi külliâtı (basılmış eserlerin tümü) meyânında intişâr etti (arasında yayımlandı). Bu cilde ilâve olarak Adakaleliler’in eski bir âdetini de derc edeceğim (araya sıkıştırma, yazma, belirtme). Bu âdete “Helva Gecesi” denilir. Bu esnâda söylenen beyitlere de “Helva Topu Geçidi” derler. Tafsilâtı ber-vech-i âtîdir (aşağıda olduğu gibidir). Adakale’deki erkekler bir araya toplanarak memleketteki bir zât şerefine helva yapmağa karar verirler. Pek çok miktarda helva yaparlar. Akşamüstü bir evde toplanarak helvayı büyük bir tencereye korlar. Üstünü al renkli bir tül ile örtüp yeşil kurdele ile bağlarlar. Al renkli tül helvayı yiyenlere zarar vermemeyi, yeşil de peygamber rengi olduğu için mahsus intihap olunmuştur (özellikle seçilmiştir). Dolmuş tencerenin ortasına bir mum korlar. Mumu yakarak bütün erkekler evden çıkarlar. Yolda âtîde derc edeceğimiz (ileride belirteceğimiz) helva topu geçidi namı verilen beyitleri okuyarak, şerefine helva yapılan zâtın evine giderler. Beyit söylemek münferiden (tek tek) olur. Her efendi bir beyit söyler. Eve gelinceye kadar da 29 beyit söylenmiş olur.

Şerefine helva yapılan zâtın evine gelince yüksek sesle beyitler söylemeye başlarlar. Efendi içeriden bunları işittiği halde sesini çıkarmaz. Sonra içeri girerler, efendi yine ses çıkarmaz. Nihâyet efendinin odasına girerek helvayı takdim ederler. Bâde (sonra) helvayı hep birlikte yemeğe başlarlar. Her lokmada bir beyit söylenir. Helva yendikten sonra efendi, misafîrlerini selâmlığa (evde erkeklerin oturduğu

⁵²⁷ Adakale: Tuna ırmağının Panat dağları arasında açtığı Demirkapı boğazında bir Türk adasıdır. Şimdi Demirkapı barajının suları altında kalmıştır.

⁵²⁸ Orşova: Bükreş’in 300 km. Batısında, Belgrad’ın 150 km. Doğusunda, Tuna nehri kıyısında yer alan bir kent. Bugün Romanya sınırları içinde kalmıştır.

⁵²⁹ Ulah: Osmanlıların Eflak, Boğdan ve Erdel’de yaşayan Hıristiyan halka verdikleri ad. Ulah tabiri, en çok Kıpçak yöresinde yaşayan Türklerce kullanılmıştır. Eflak tabiri Ulah adından türemiştir.

bölüm) götürür. Kahve, şerbet takdim eder. Efendi dahi helva yaptırır. Onu da yerler. Çocuklar dışarıda otururlar, onlara ve evdeki hanımlara da helva gönderirler.

Bu âdet sonbaharda başlar, haftanın muayyen (belirli) bir gününde başka bir efendi nezdine (yanına, katına) giderler. Her ağanın evinde senede bir kere helva gecesi vardır.

HELVA TOPU GEÇİDİ

Besmele ile başlayalım

Haşlamayı haşlayalım

Bu işe ne işleyelim

Bir gün bir rüzgâr esti

Elim ayağımı kesti

Gemiler yelkenin açtı

Kırk sandal biz birden kalktık

Yelkenleri birden açtık

Birkaç gün arkadaş olduk

Kalyon deryâya daldı

Metaim⁵³⁰ hayy⁵³¹ içinde kaldı

Düşmanların yüzü güldü

Üzengimi gerdim durdum

Şişhanemi⁵³² kurdum durdum

Ben arkamı topa verdim

Şu kalyonu kaldırdık

Akıntıya saldırdık

Dostumuzu güldürdük

Ezelendi ezelendi

Benim topum güzellendi

Gül yaprağı gazellendi

Ezel olsa ezel olsa

Benim topum güzel olsa

Gül yaprağı gazel olsa

Nar ağacı narsız olmaz

Gül yaprağı gülsüz olmaz

Benim topum bensiz olmaz

Ağalar topa gidelim

Bir kere hamle edelim

Cümlemiz âmin diyelim

Ayağına çizme giyer

Biner ata ava gider

Sohbeti bin altun değer

Mor menekşe morluğuna

Şükür Hakk'ın birliğine

Düşmanların körlüğüne

İstanbul'da bir kuyu var

İçinde tatlı suyu var

Her güzelin bir huyu var

⁵³⁰ Meta: 1- Satılacak mal veya eşya, 2- Sermâye, elde bulunan varlık.

⁵³¹ Hayy: Vay, eyvah, tehlikeli durum

⁵³² Şeş-hâne > şişhâne: Namlusunda 6 yivi bulunan tüfek veya top.

*İstanbul'un çiçekleri
Tophane'nin bıçakları
Galata'nın köçekleri*

*Bir gemim var üç direkli
Tayfası arslan yürekli
Sandalı çifte kürekli*

*Bir gemi gelir aşığıdan
Fermanı vardır paşadan
Bu toptur seni kaçıratan*

*Bir gemi gelir Şiraz'dan
Yelkeni vardır kirazdan
Topu görürsün birazdan*

*Hamamlarda olur nalın
Bin üstüne biraz salın
Topu el üstüne alın*

*Bu helva akıl şaşırır
Kimini hicre düşürür⁵³³
Halkı başına üşürür⁵³⁴*

*Bahçede ün olur haşhaş
Helva kokusu da bir hoş
İçimizde yoktur serhoş*

*Kahvelerde çalar tambur
İçimizde yoktur kambur*

⁵³³ Hicr: 1- Ayrılık 2- Sayıklama, saçmalama

⁵³⁴ Üşürmek: Toplamak, yığmak, kalabalık biriktirmek.

Kapının mandalın kaldır

*Bir gemi gelir Mısır'dan
Yelkeni vardır hasırdan
Bu toptur seni kaçıratan*

*Mailim gonca gülüne
Defterim aldım elime
Helva vurdu ya beline*

*Gemiye gemiye çatalım
Helvaya şeker katalım
Bu topu ucuz satalım*

*Kapı kapı açıl kapı
Altı mermer üstü yapı
Top geliyor açıl kapı*

*Topumun önünden kaçın
Üstüne şekerler saçın
Kapının mandalın açın*

*Ekinciler eker ekin
Kimse bilmez kalbimdekin
Hele selâmün aleyküm*

*Baş parmağım tutar kalem
Vasf edelim bin bir kelâm
Deyiniz aleyküm selâm*

*Kapıya çıktıkta helvayı verirken
bir miktar tevkif olunup
(durulup) bu beyitler söylenir:*

Hele ben işimi bitirdim

*Geçtim köşeye oturdum
Bu topu sana getirdim*

*Arkadaş seni beğendim
Yokmuş mislin menendin⁵³⁵
Bunları kimden öğrendin*

*Helva topu yok bahasına
Gelmemiş misli cihâna
Zevk ü safâ verdi câna*

*Bahçelerde biberiye⁵³⁶
Git öteye, gel beriye
Beş on şişe anberiye⁵³⁷*

*Helva topu ağlar yürür
Şimdi sahibini bulur
Gittikçe meydanı bulur*

*Bahçelerde olur lâle
Düşmeyelim dilden dile
Bak şu başa gelen hâle*

*Bahçende gülün solmasın
Ahvâlin kimse bilmesin*

⁵³⁵ Menend > mânend: Benzer, eş

⁵³⁶ Biberiye: Akdeniz bölgesine özgü, bahçe kenarlarına çit yapmak için dikilen, çalı görünümlü bir tür bitki. Mavi çiçeklidir; küçük, kalın, ensiz, kokulu yapraklarını kışın dökmez. Yapraklarından ve çiçeklerinden kokulu ve uçucu bir yağ elde edilir.

⁵³⁷ Anber: Ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde. Güzel koku.

Yârenler bize gülmesin

*Ata vurdular palanı
Çokça söyledik yalanı
Bu topa göster âlemi*

*Bahçelerde olur elma
Gel kendine derin olma
Akranından geri kalma*

*İstanbul'da uzun çarşı
Dükkânları karşı karşı
Top geliyor çıkın karşı*

*Kapıya geldikleri vakit bu
beyitler söylenir:*

*Mailiz böyle kapıya
İçinde bülbül şakiya
Fazlı Ağa'm gel kapıya*

*Çorbacılar hesap sorar
Bir kılı kırk kıla yarar
Helva yiyen bilmez zarar*

*Al topun mübârek olsun
Almaz isen de uğurlar olsun*

*Kamçısını getirmişler ise ona
göre beyitler söylerler:*

*Mirini yavrum mirini
Yanına eğmiş birini
Yedin helvanın birini*

İyisin yavrum iyisin
Koyunda bülbüller şakısın
Yedin helvanın ikisin

Saatin mahfazası
Uzandı bunun arası
Sorunuz var mı parası?

Maçini yavrum maçini
Öpemem ağzın içini
Yedin helvanın üçünü

Bahçelerde var salıncak
Ağamızın keyfi alçak
Yarın sarraftan alacak

Merd olur yavrum merd olur
Sözler bana derd olur
Helvamız şimdi derd olur

Sen annene danıştın mı?
Bakkallarla barıştın mı?
Sen bu işe karıştın mı?

Meşini yavrum meşini
Canına almış eşini
Yedin helvanın beşini

Hacı hacı canım hacı
Başındadır altun tacı
Helva tatlı sonu acı

Evlerde oluyor kedi
Ne hod⁵³⁸ bilir ne de seddi⁵³⁹
Sende oldu helva yedi

Bir şey sorsam bilir misin?
Pek ucuzdur alır mısın?
Davet etsem gelir misin?

Helvalar yendikten sonra bu
beyitler söylenir:

Bahçelerde olur fıstık
Odanıza kadem bastık
Bu topu biz sana sattık

Bülbül güle âşık imiş
Sâhib-i sohbet⁵⁴⁰ sâdık⁵⁴¹ imiş
Bu top sana lâyük imiş

Gözü kudretten sürmeli
Önünde divan durmalı
Bu topu buna vermeli

⁵³⁸ Hod: Kendi, kendisi (Ancak bizim kanaatimize göre burada bir dizim hatası vardır. Kelime hadd (sınır) olursa anlam daha uygun düşer.)

⁵³⁹ Sedd: Engel, tümsek, set, baraj.

⁵⁴⁰ Sâhib-i sohbet: Sözü sohbeti, lafi sözü dinlenen

⁵⁴¹ Sâdik: 1- Doğru, gerçek, 2- Sadakati, içten bağlılığı olan

Bahçelerde olur fındık
Fındığın altında durduk
Bu topu sana getirdik

Topumun üstünde mum var
İçinde karışık un var
Bu topu almamış kim var?

Helva topu sıra geçer
Görünce sahibin seçer
Çok korkutma şimdi kaçır

Evde baban doğmuş mudur?
Düğmeleri gümüş müdür?
Helva yemek bir iş midir?

Evde baban üvey midir?
Düğmeleri kalay mıdır?
Helva yemek kolay mıdır?

Bağların kenarı çalı
Oraya döşeyin halı
Helva al gömeç balı⁵⁴²

Çiçeklerin başı güldür
Bir kâmilce usta buldur
Tepsileri iyice doldur

Bahçelerde olur şimşir
Aklını başına devşir
Helvayı sen böyle pişir

Balta sapı yuttururlar
Köprüsüyle (1)⁵⁴³ kustururlar
Helva size yaptururlar

Bahçelerde olur tırtıl
İster darıl, ister yırtıl

Helvayı yap öyle kurtul

Kazancılar yapar kazan
İçimizde yoktur çoban
Helvayı ver para kazan

Bahçelerde olur erik
Bağçelere budur lâyık
Buna derler foya nenik⁵⁴⁴

Bu topu senden alalım
Sen düşün kime verelim
Sen emr eyle biz verelim

Top geldi meydana yâran
Hazır olsun topu alan
Temâşâ eylesin gören

Dest-malim⁵⁴⁵ ucu saçak
Beyitlerimdir hançer bıçak
Topu senden kim alacak?

Al topu ol iftihar
Bu top sende kılmaz karar
Bu yâranlar şerbet arar

Efendi okudurlar hece
İçimizde yoktur hoca
Ricam budur hangi gece

⁵⁴² Gömeç > gümeç: Arı peteği, Gümeç balı: Erimiş bal.

⁵⁴³ (1) Adakale şivesince “kayış” demektir. (İK)

⁵⁴⁴ Foya: kuyumculukta, süs eşyası olarak işlenmiş elmasın parıltısını artırmak için, taşın altına konulan çok ince gümüş yaprakçık. Foya nenik: Kabahatinin ortaya çıkması. Utanma.

⁵⁴⁵ Dest-mâl: El bezi, mendil

*Davet eyle hep gelsinler
Davet sahibin bulsunlar
Hem o geceyi bilsinler*

*Mekteplerin hep hocası
Okutur ebced hevvezi⁵⁴⁶
Gelecek cuma ertesi*

*Ağamızın gönlü oldu
Sonradan kıymeti oldu
Hele top yerini buldu*

*Arabayla gelir diken
Dikenin tohumunu döken
İşim bitti haydi tüken*

*Bahçelerde olur kuyu
Ağamızın eski huyu
Topu aldın doğru yürü*

*Topu almaya gelirken bunu
söylerler:*

Besmeleyle çıktık yola

*Selam verdik sağa sola
Dolaşıp geldik kapıya*

*Arzulayıp geldik size
Sohbetiniz cümlemize
Helvayı getir sen bize*

*Ağadan topumuz geldi
Cümlemizi mesrur etti
Bu helvayı bize yaptı*

*Bir mumcağız ver yakayım
Topun üstüne bakayım
Kanat ver Tanrı'm uçayım*

*Top geldi meydana yârân
Temaşa eylesin gören
Hazır olsun topu alan*

*Bu topu saldık engine
Dayanmış ev direğine*

*Helva durmuş yüreğine”
(Kúnos, 1925:40-57)*

⁵⁴⁶ Ebced, hevvez: Arap alfabesine göre tertiplenmiş harflerin diziliş sırası ve bu sıraya göre oluşturulmuş sayı değerleri. Arap harfleri sekiz gruba ayrıldıktan sonra bunların arasına vokaller konularak belirli bir anlamı olmayan, fakat Arap harflerine konu teşkil eden şu sekiz kelime meydana getirilmiş olur: Ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa'fes, karaşet, sehhez, dazıg. Okula giden çocuk önce bu sırayı öğrenmek zorundaydı.

Çalışmamızın ana temasını oluşturan “Helva Topu Geçidi” Adakale’deki bu törenlerin Ahiliğin yüzyıllardır Anadolu ve Trakya’da çeşitli adlar altında yaşayan gelenek ve ritüelleri arasında yer alan helva sohbetlerinin bir uzantısı olduğunu açıkça ortaya koymaktır.

Buraya kadar aynen aktardığımız “Helva Topu Geçidi” törenleri birçok folklorik unsuru ve ritüelleri barındırması bakımından oldukça ilgi çekicidir. Ancak dikkatimizi çeken husus bu manzum parçaların üç mısradan ibaret oluşudur. Türk şiir geleneğinde birimin dörtlük olduğu bilindiğine göre Kúnos’un metnin nakarat mısralarını yazıya aktarmamış olduğunu düşünmekteyiz. Zira Edirne helva sohbetlerinde de birtakım türkülere yer verilmekte ve bunlar Türk şiir geleneğine uygun nitelik göstermektedir.

*Sohbet, oyun sona erdi,
Gitmemizin vakti geldi
Hafta sırası size geldi
Buyrun helvayı helvayı, Buyrun helvayıuu...*

*Sohbet, helva tamam oldu,
Gözlere hep uyku doldu
Safâ-yı hâtır son buldu
Kalkmak zamanı, gitmek zamanı.*

Bu suretle de gelecek hafta sıranın kimde olduğu öğrenilir. Ev sahibine hitaben şu dizeler söylenir:

*Ocağınız tüter olsun
Kesenize bereket dolsun,
Bu hâne hep mâmur olsun.
Kalkmak zamanı, gitmek zamanı.*

Bu türküler, toplantının sona erdiğini belirttiğinden gecenin sohbeti son bulur. (Kazancıgil, 1993:17)

Görüldüğü gibi gerek Adakale helva topu geçidinde, gerekse Edirne helva sohbetlerinde türkü söylenmesi, belli ritüellerin icrası, aynı şekilde Kırşehir’de de son yıllara kadar devam eden helva sohbetlerinde türküler söylenmesi, Anadolu’nun çeşitli yörelerinde çeşitli adlarla sürmekte olan sohbet toplantılarında yemek ve müzik unsurlarının birlikte yer alması bu geleneğin Anadolu coğrafyasından Balkanlara uzandığının kanıtıdır.

Sohbet toplantılarının yapısında zaman içerisinde insanların eğlence anlayışının değişmesi, farklı etkinliklerin ortaya çıkması, iş imkânlarına bağlı olarak hızlı bir göçün yaşanması ve kitle iletişim

araçlarının artması gibi temel etkenlerden dolayı birtakım değişmeler meydana gelmiştir. Bunların bazıları gelenek içerisinde farklı şekillerde uygulama alanı bulurken bazıları ise tamamen uygulama dışı kalmıştır. (Atlı, 2015:22)

Nitekim Ahiliği misafirlere ve yolculara, gariplere ve yoksullara yardım elini uzatan, muhtelif esnaf kuruluşlarıyla birlikte, iktisadi üretim ve tüketim tarzlarını düzene koymaya çalışan ve çeşitli sosyal ve kültürel hizmetleri üzerine alan bir teşkilat olarak görmekteyiz.

*Ahiliğin uzandığı bütün Osmanlı coğrafyasında Kırım Tatarları uzun kış geceleri geleneksel olarak **Cıyın** adlı sohbet ve eğlence toplantıları düzenlemektedirler. Romanya Dobruca Türkleri arasında da bu sohbet toplantıları **Talaka** ve **Cıyın** adları altında yaşamaktadır. İşte, bu gibi özelliklerin Balkanlarda ve Romanya'nın Tuna ile Karadeniz arasında uzanan Dobruca bölgesinde de İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden bazı bakıyelerine tesadüf etmek mümkün olduğu gibi, bunları daha yakından takip etmek ve Ahilik törenlerini andıran birtakım unsurları bilim âlemine sunmak hususunda, uzmanların üzerine önemli görevler düşmektedir. (Mehmet,1999:238)*

Sonuç

Türk milletinin tarihi seyrini ve gelişim sürecini analiz ettiğimizde diğer toplumlarda olduğu gibi bünyesinde sivil toplum örgütlerinin olduğu ve bunların toplum hayatını derinden etkilediği görülür.

Toplumun kültürel dinamiklerini oluşturulmasında önemli etkisi olan ahilik, adı ne olursa olsun en eski Türk kültüründen kaynaklanan sofraya açma, ziyafet verme ve sohbet toplantılarının sadece eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme amacıyla düzenlenmediği bir gerçektir. Bunun eğitim ve kültürün yeni nesillere aktarılmasına vesile olduğu, kişilerin üzerlerindeki hem kişisel hem de toplumsal baskılardan belirli bir süre de olsa kurtulmasını sağladığı görülmektedir. Ahilik farklı adlar altında, farklı mekân ve yerlerde yaptıkları toplantılarla da toplumsal kurumların faaliyetlerine ve törenlere destek vererek sosyal yapıyı şekillendirmiştir.

Ancak şurası unutulmamalıdır ki Ahilik ve Loncalar bugün tarih sahnesinden çekilmiş olsalar bile, kültür dünyamıza silinmez izler bıraktığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu izlerden en belirginlerinden biri Çankırı ve Simav gibi yörelerimizde varlığını sürdüren “Yâren” teşkilatlarıdır. Diğerleri de Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşama mücadelesi veren “gezek, ferne, helebiş, oturak, helva sohbeti, barana...” gibi farklı adlar almış olsa bile bir sohbet geleneğinin varlığıdır. Hiç şüphesiz bunlar bizim milli kültürümüzün yapı taşlarıdır. Küreselleşen dünyaya ve Batı kültürünün olanca gücüyle değerlerimizi

sarsmaya çalıştığı bir dönemde üzerimize düşen en önemli görev kendi değer ve ürünlerimizi unutulmaktan kurtarmak, bunları geliştirerek piyasaya sürmek, batılılaşma karşısında kendi değerlerimizle yer almak asli görevimiz olmalıdır.

Kaynaklar

- Atlı Sağıp (2015). “Somut Olmayan Kültürel Mirasa Bir Örnek: Balıkesir Pamukçu Erfene Sohbet Toplantıları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 8, S: 40.
- Bardakçı Mehmet Necmettin (2008). “Ahilik Yâren İlişkisi ve Simav’da Yâren Geleneği”, *I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu - Bildiriler*, C. I., Kırşehir: A.E.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- Çağatay Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, S: 104.
- Ekinci Yusuf (2012). *Ahîlik*, (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 12. bs.), Ankara.
- Elbir Bilal ve Sargın Hatice (2005). “Çankırı Yârenlik Kültürü İle Ahilik Arasındaki İlişki”, *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu-Bildiriler*, Kırşehir: G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Yay.
- Ergin Muharrem (1964). *Dede Korkut Kitabı*, Metin –Sözlük, İstanbul: Ebru Yay.
- Erken Veysel (1999). “Ahilik Teşkilatının Vizyonu”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kırşehir: Kültür Bakanlığı Yay: 2350, HAGEM Yay. 288.
- Goldsmith Kennet S. (1977). *Sahada Folklor Derleme Metotları*, (Çev:Ahmet E. Uysal), Ankara: Kültür Bakanlığı MİFAD Yay.
- Göde Kemal (2012). “Yalvaç’ta Ahilik Kültürünün Günümüzdeki İzleri” *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu - Bildiriler*, C. II., Kırşehir: A.E.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- Günşen Ahmet (2011). “Kırşehir’de Ortak Yemek Kültürü ve Ahilik Geleneğinden Gelen Bir Yemek: Herva:ne/Ferfene”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu - Bildiriler*, C. III. Kırşehir: A.E.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- İbn-i Batûta Muhammet Et-Tancî (1993). *Tuhfetu’n-Nuzzâr fi Garâibi’l-Emsâr (İbn Batûta Seyahatnâmesi)*, (Çev: Mümin Çevik), C.1-II. İstanbul.

- Kazancıgil Ratip (1993). *Edirne Helva Sohbetleri ve Kış Gecesi Eğlenceleri*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Cemiyeti Edirne Şubesi Yayınları, No: 9, Edirne Folklor Araştırmaları Dizisi No: 1.
- Köksal M. Fatih (2008). Ahi *Evrân ve Ahilik*, (Genişletilmiş 2. basım), Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Yayınları. Nu: 5.
- Kúnos Ignác (1925). *Halk Edebiyatı Nümuneleri: Türkçe Ninniler*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, (H.1341, Arap harfli ilk basım).
- Kúnos Ignác (1994). *Türk Halk Edebiyatı*, (Haz. Tuncer Gülensoy), Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları Nu. 10.
- Mustafa Mehmet (1999). “Balkanlarda (Romanya-Dobruca Dahil) Ahilik Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kırşehir: Kültür Bakanlığı Yay: 2350, HAGEM Yay. 288, s. 234-240.
- Merdin Öztürk Alev (2016). “Ahilikten Kaynaklanan Kırşehir Sohbet Toplantıları”, *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren* (Sempozyum Bildirileri), Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yaran Kültürünü Araştırma Uygulama Merkezi Yay.
- Muallim Cevdet (2008). *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği, İbn-i Battuta'ya Zeyl*, (Çev. Cezair Yazar), İstanbul: İşaret Yay.
- Örnek Sedat Veyis (1977). *Türk Halkbilimi*, Ankara: T. İş bankası Yay.
- Seyfeli Mahmut (1995). *Kırşehir Halk Edebiyatı Folklor ve Etnografyası*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Ed. Bl. (Basılmamış Yük. Lisans Tezi).
- Seyfeli Mahmut (2016). “Ahilikten Kaynaklanan Kırşehir Sohbet Toplantıları”, *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren* (Sempozyum Bildirileri), Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yaran Kültürünü Araştırma Uygulama Merkezi Yay.,
- Şeker Mehmet (1993). *İbn Batûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisâdî Hayatı ile Ahilik*, Ankara.

***ESKİŞEHİR'İN ASIRLIK MESLEKLERİ VE AHİLİK
KÜLTÜRÜ***

Mehmet Can Çetin & Hamiyet Bilgili

Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

mccsanat26@gmail.com & casper5hamiyet@gmail.com

Ahilik

Ahi Türkçede “eli açık, cömert” anlamlarında telaffuz edilmekle birlikte (Günşen 2014: 23) Arapçada “kardeşim” (Kazıcı 1988: 540) anlamında kullanılmaktadır. Ahiliğin temel prensipleri Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in sünnetine uymaktır. Ahilik teşkilatının Anadolu coğrafyasında yaygınlaşmasında ise Fütüvvet teşkilatı aktif rol oynamıştır. Abbasi Halifesi Nasır-Lidinillah Fütüvvet teşkilatı sayesinde bozulan devlet düzeninin tekrar tesis edileceğine inanmıştır. Bu kapsamda Türkiye Selçuklu devleti ile I.Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında bağlantı kurulmuştur. Türkiye Selçuklu Sultanı I.Gıyaseddin Hocası Meccüddin İshak’ı Halife Nasır’a elçi olarak göndermiştir. Halife I.Gıyaseddin’in isteği doğrultusunda Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Evhadüddin-i Kirmani ve Şeyh Nasirüddin Mahmud el-Huyi gibi mutasavvıfların Anadolu’ya gelmesini sağlamıştır. Bahsi geçen olayları takiben Evhadüddin-i Kirmani Anadolu’da irşad faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönemde İrşad faaliyetleri kapsamında Anadolu’nun birçok bölgesinde tekke ve zaviyeler inşa edilmiştir. Abbasi Halifesi Nasır-Lidinillah döneminde başlayan Fütüvvet hareketinin Anadolu coğrafyasında kabul görmesi ile birlikte Türkiye Selçuklu Sultanlarından I.İzzeddin Keykavus ve I.Alâeddin Keykubad’ın Fütüvvet teşkilatına katılmaları Anadolu’da Ahiliğin temelini atmıştır. Hususiyetle Türkiye Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubad devrinde Mutasavvıf Şehabettin Sühreverdinin Anadolu’ya gelmesi Ahiliğin kuruluş aşamasında önemli bir adımdır. İslami kaideler çerçevesinde Tasavvuf ve Fütüvvet prensiplerine karşı uyum gösteren ve yaşadıkları coğrafyada iktisadi teşebbüsleri bir sisteme dâhil eden Ahiliğin kurucusu Şeyh Nasirüddin Mahmuddur. İran-Hoy şehrinde dünyaya gelen Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran ismiyle de müsemmadır. (Kazıcı 1988:540)

Eskişehir ve Havalisinde Ahilik Kültürü

Türkiye idari taksimatında İç Anadolu bölgesinde yer alan Eskişehir Porsuk Çayı ve Sarısu Deresinin geçtiği ovada yer almaktadır. Eskişehir’in adı günümüzdeki şehre 3km mesafede bulunan Dorylaion harabelerinden gelmektedir. (Oğuzoğlu ve Emecen 1995: 398) Tarih boyunca Roma ve Osmanlı yol güzergâhı üzerinde önemli bir durak noktası olmuştur. 1071 Malazgirt Zaferinin ardından Anadolu topraklarına başlayan Türk akınları Selçuklularının 1075’te İznik’i başkent yaparak (Turan 2016: 84) Türkiye Selçuklu devletini kurması ile daha da güçlenmiştir. Bu dönemde İznik-Eskişehir arası bölge Türklerin hâkimiyet alanına dâhil olmuştur.

Eskişehir ve Havalisi XII-XIII. Yüzyıllarda Uc bölgesinde yer alması nedeniyle Türkler ve Bizanslılar arasında bir mücadele alanıydı. Mezkûr mahalde Ahilik geleneğinin eskiye dayandığı aşikârdır.

Eskişehir’de yaptığımız Saha araştırmalarında Türkiye Selçukluları ve Beylikler devrinden kalma yapılar görmek mümkündür⁵⁴⁷. Bunlardan bazıları 1231 yılında Sivrihisar’da Emir Cemaleddin Ali Bey tarafından inşa ettirilen imarettir. Emir Cemaleddin Ali Bey tarafından inşa ettirilen İmaret 1274 yılında Emüniddin Mikail tarafından Cami olarak yenilenmiştir. (Koşlu ve Şahin 2017: 202-203) Ayrıca İnönü şehir merkezinde bulunan 1369 tarihli Alâeddin Cami ve Eskişehir’de Kırşehir emiri Cacaoğlu Nureddin tarafından yaptırılan 1267 Tarihli Alâeddin Camide bölgedeki Türk varlığına örnektir. (Doğru 2005: 45) Eskişehir’de yaptırdığı Cami, Han ve tamir ettirdiği 17 mescit, 1 Zaviye hakkında bilgi veren Cacaoğlu Nureddinin Vakfiyesi (Temir 1989: 11) burada yoğun bir Türk nüfusunun bulunduğunu göstermektedir. (Doğru 2005: 42) Eskişehir’in Tarihi coğrafyasını incelediğimizde yer adları ehemmiyet arz etmektedir. Bölgede Kayı, Kızıl Börüklü⁵⁴⁸, Kümbet, Ahiler, Göktepe, Kurtşeyh isimli köylerin bulunması buradaki erken dönem Türk varlığını göstermesi açısından önemlidir. Zira Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar zamanından kalan yer adları bölgenin tarihine ışık tutmaktadır. Nitekim daha evvel Bilecik yöresinde yapmış olduğumuz Ahilik araştırmaları da (Arıkan ve Çetin 2018) buna örnektir. Eskişehir ve civarında kurulan Ahi Zaviyeleri hakkında Halime Doğru ve Vedat Turğut’un tespitleri bulunmaktadır. Bu Ahi Zaviyelerini incelediğimizde sırasıyla 1261 yılında kurulmuş olan Seydi Abdullah zaviyesi, Devlethan Zaviyesi, Şehabettin Sühreverdi Zaviyesi (Doğru 1991: 38-39-40), Sultandere Köyünde Ahi Bilice Zaviyesi, Derecik Köyünde Ahi İdris Zaviyesi, Karacaşehir’de Abdülaziz Zaviyesi, Yukarısöğüt Köyünde Güzel Abdal Zaviyesi, Çavlum Köyünde Şeyh Hadıka (Sadıka) Zaviyesi, Kireçlik Köyünde Ahi Süleyman Zaviyesi, (Doğru 1991: 45-46-47-50) bulunmaktadır. Ayrıca Ahilere ait başka Zaviyelerde mevcuttur. Kuruluşu kadimden olan Ahi Hoca, Ahi Yeni(Ahi Mustafa), Ahi Süleyman, Ahi Mahmud, Ahi Bikari, Ahi Nasreddin, Ahi Çöğenli, Ahi Hatip Baba ve Ahi Şeyh bu zaviyelerdendir. (Turğut 2015: 64-65) Zikredilen Zaviyeler Eskişehir ve civarında Ahilik kültürünü göstermesi bakımından önemlidir. Ahiliğin Eskişehir’deki Tarihinin yanı sıra günümüze yansımaları da bulunmaktadır. Eskişehir Esnaf ve Sanatkârlar Odası Eskişehir Valiliği ve ilgili kurumların iş birliği ile 15 yıldır kesintisiz olarak her eylül ayında Eskişehir’de Ahilik Haftası kutlanmaktadır. Eskişehir Esnaf ve Sanatkârlar Odası Sicil Müdürü olan 27.04.1961

⁵⁴⁷ Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesinde bulunan Selçuklulardan kalma Sanduka tipi mezarlar Eskişehir havalisinde Selçuklu yerleşim alanlarına işaret etmektedir.

⁵⁴⁸ Eskişehir Kızıl Börüklü köyü Aşıkpaşazade Tarihinde geçen Orhan Gazi zamanında Kızıl Börk giyme yerine Bilecik’te Ak börk yaptırıp Ak börk’ü tercih ettikleri hadiseyi akla getirmektedir. (Öztürk 2013: 55)

Doğumlu Mustafa Pediz ile yapmış olduğumuz sözlü mülakatta “Eskişehir’de her yıl kutladıkları ahilik haftasında Eskişehir’in eski mesleklerini, ustalarını araştırdıklarını ve bu etkinlikler kapsamında tespit edilen kişilerin tören ve etkinlik alanında maharetlerini gösterdiklerini belirtmiştir.” Ayrıca Eskişehir’deki etkinlikler kapsamında Ahilik konulu Tiyatro ve Mehter gösterisi düzenlenmektedir. Hassaten her yıl yapılan etkinlikler kapsamında yılın Ahisi de seçilmektedir. Eskişehir İnönü İlçesinde de Ahilik Haftası kutlamaları düzenli olarak yapılmaktadır. Ancak İnönü’deki kutlamalarda Şeyh Kuddusi ve oğlu Murat Ahi⁵⁴⁹ merkezli Ahilik kutlamaları yapılmaktadır. (Arıkan ve Çetin 2018)

Eskişehir’in Asırlık Meslekleri

Antik dönemde Dorylaion (Oğuzoğlu ve Emecen 1995: 398), Türkler tarafından Sultanönü (Oğuzoğlu ve Emecen 1995: 399) adıyla bilinen Eskişehir farklı dönemlerde Roma, Bizans ve Osmanlı gibi medeniyetler tarafından idare edilmiştir. Eski bir yerleşim yeri olmasına binaen şehirde hamam kültürü geçmişten günümüze halen devam etmektedir. Özellikle Osmanlı zamanında şehir hakkında gözlemlerini paylaşan seyyahlar Eskişehir’de bulunan sıcak su kaynakları ve lüle taşı üretimine dikkat çekmişlerdir. Eskişehir ve civarında Hamam Kültürü, Lüle taşı üretimi, Helva Üretimi, Sivrihisar Kilim’i ve Sivrihisar Met helvası Eskişehir kültüründe önemli meslekler arasında bulunmaktadır. XVI. yüzyılda Sultanönü Sancağının merkez kazası durumunda olan Eskişehir (Oğuzoğlu ve Emecen 1995: 400) XIX. yüzyılda Eskişehir kazası olarak Hüdavendigâr Vilayetine bağlanmıştır. 1768 yılını takiben Kırımdan ve Rumeliden gelen göç ile birlikte (Oğuzoğlu ve Emecen 1995: 401) bölgede nüfus anlamında değişim yaşansada asıl göç halk arasında 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra gerçekleşmiştir. Bu minvalde Anadolu coğrafyasına gelen nüfus yoğunluğunun bir kısmının Eskişehir ve civarında iskân edilmesi şehrin sosyo-kültürel hayatında da bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı sosyo-ekonomik yaşamı Ahilik geleneği üzerine kurulmuştur. Eskişehir’de Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana faaliyet gösteren işletmelerin birçoğu Ahiliğin Türkçede eli açık ve cömert anlamını hal ve tavırları ile müşterilerine yansıtmaktadırlar. Zira bu firmalardan bazıları Karakedi Bozacısı (1925),Mazlumlar Muhallebici (1927), Tatlıdil Köfteci (1932), Abdüsselam Balaban Kebap (1936) (Kozak 2013: 109,161) gibi işletmelerden oluşmaktadır. Hepsinin ortak özelliği Eskişehir kültürünü ve Ahilik geleneğini yaşatan

⁵⁴⁹İnönülü Emekli Öğretmen Cahit Kardeş ile 21.08.2019 tarihinde yapmış olduğumuz mülakatta Yerel Rivayette Murat Ahi’nin Ahi Evrandan evvel doğduğu ve bölgede Ahiliği yayma faaliyeti yürüttüğüne inanılır.

kuruluşlar olmasıdır. Binaenaleyh Eskişehir Havalisi Selçukluların ve Osmanlıların hüküm sürdüğü bölge olması hasebiyle Ahiliğin etkisi günümüzde halen hissedilmektedir.

Çibörek

Özellikle Kırım Tatarlarının 1856 Kırım savaşı sonrasında Anadolu'ya göç etmelerinin akabinde kendi kültürlerinin önemli yiyeceklerinden olan Çibörek, Göbete, Kıygaşa, Kıyık, Kalakay, Katlama gibi hamur ürünleri Eskişehir ve havalisinin gündelik yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Bahsi geçen hamur ürünleri içerisinde en bilineni ise Çibörektir. Halk arasında Çiğ börek, Çibörek, Şır börek olarak anılmaktadır. Çiböreğin malzemesi ise un, tuz, su, et, soğan ve yağdır. Çibörek Tatarların yaşadığı yerlerde sevinçli ve anılmaya değer günlerde pişirilirdi. Tatarların Düğünleri ise Çibörek yenilmesinin ardından son bulurdu. (Acar 2009: 102) 4.4.1960 Eskişehir Doğumlu Timur Şolpan ile yapmış olduğumuz sözlü mülakatta;”Çibörek Kırım Tatarlarına ait bir kültürdür.25 yıldır Çibörek üretimi yapıyoruz. Doğrusu Şibörektir. Şibörek lezzetli börek anlamına gelmektedir”. 2.7.1959 Doğumlu Leyla Aytöre ile yapmış olduğumuz sözlü mülakatta ise;”Çibörek Kırım Tatarlarının geleneksel böreğidir. Eski adı Şır börektir. Kıpçak dilinde nefis, leziz anlamına gelmektedir. Eskişehirde Kırım Tatarlarının nüfusunun yoğun olması sebebiyle Çibörek yapımı da yaygındır. Çibörek Şöğün⁵⁵⁰ adı verilen toprak-bakır karışımı bir kazanda yapılır ve böyle daha lezzetli olur”. Şeklinde Mülahazalarını paylaşmışlardır.

Çibörek Manisi

*Ataydan kalgan bizge etli maylı kamuraş
Köbeteden katlama,lakşa,cantık,tataraş,
sarburma,kalakay,kavurmabörek,ummaş şilter,
salma,irimçik,tabak börek,bazlamaş,
kurma cemiş,kesmece,oguz börek,kıygaşa,
saysan pıtıramazsın adlarını yıllarca⁵⁵¹.*

Helva

Tatlı yiyecek anlamında kullanılan Helva Tahin Helva, Koz Helva ve Keten Helva (Işın 2019: 150) olarak sınıflandırılabilir. Nitekim Helva Anadolu’da ve İslam toplumlarında gündelik yaşamda önemli bir tatlıdır. Hususiyetle Türkler Kederli ve Sevinçli anlarında misafirlerine Helva ikram ederler. Bu sebeple Türk-İslam toplumlarındaki yeri

⁵⁵⁰ Çöğün Kazan, Şöyün Kazan Çibörek pişirmede kullanılan kazandır.

⁵⁵¹ Eskişehir Çibörek Evi Broşüründe bulunan İsmail Otar’a ait Çibörek Manisinin ilk altı satırından alınmıştır.

önemlidir. Osmanlılarda kış mevsiminde toplanan cemiyetler Helva Sohbeti (Işın 2019: 177) olarak adlandırılmaktaydı. Helva Sohbetlerine iştirak eden misafirlere ikram edilen helva ise Keten Helvasıydı. (Işın 2019:182) Helva'nın Eskişehir ve havalisindeki tarihini incelediğimizde ise özellikle Eskişehir ili Sivrihisar ilçesine ait olan Met Helva⁵⁵², Eskişehir Nuga Helva ve Bilecik ili Pazaryeri İlçesi Pazarcık Helvası yöreye özgü helvalardandır⁵⁵³.

Met Helva

Arapçada ve Osmanlı Türkçesinde Met; Uzun, Vurmak ve Çekmek anlamlarına gelmektedir. Eskişehir'in Sivrihisar İlçesine özgü olan Met Helvası Çubuk şeklinde üretildiğinden dolayı adı ile müsemmadır. Sivrihisar Eğitim Vakfı Başkanı 10.09.1941 Sivrihisar Doğumlu Naci Şakar ile yapmış olduğumuz sözlü mülakatta; *“Met Helva Un, Şeker, Yağ ve bu karışımın eritilmesi sonucu elde edilen Meyhane adı verilen koyu şerbet ile Met Helvası yapılmaktadır.”* Anadolu'da çocukluk çağını bitiren delikanlıların oynadığı oyun vardır. Bu oyunda sopanın ufağı değnek ve ufak değnek kullanılır. Oyundaki değnekten esinlenilmesi neticesinde Met Helvası adını alır. Met oyununu kaybeden kişi kaybettiği arkadaşına ödül olarak Met Helvası yapardı. Şeklinde Mülahazalarını paylaşmıştır. Sivrihisarlılar tarafından Met Helvasını en iyi yapan kişiler Şekerci Şaban, Helvacı Nuri Ahmet ve İncirlerin Muhittin Ustadır (Sivrihisar'ın Ünlü Yemekleri 2013: 63). Günümüzde Sivrihisar'ın Eskişehir'in İlçesi olması sebebiyle Sivrihisar Met helva'dan ziyade Eskişehir Met Helva olarak bilinmektedir. Eskişehir'de Helva üretimi yapan sanayi kuruluşları Eskişehir Met Helvasını da üretmektedirler.

Sivrihisar Kilimleri

İdari Taksimatta Eskişehir İlinin İlçesi konumunda olan Sivrihisar Antikçağlarda Palia ya da Spania (Spalia) olarak bilinmektedir. Bizans Hükümdarı I. Justinianos'un Antik Şehir Palia ya bir kale yaptırması ile birlikte Şehir Justinianopolis adıyla anılmaya başladı. Sivrihisar 1071 Malazgirt zaferini takip eden süreçte Türk Hâkimiyetine girmiştir. Türklerin eline geçmesi ile Justinianopolis adı yerine Şehirde bulunan kale ve coğrafi yapısından dolayı Türklerin Sivrihisar adını

⁵⁵² Eskişehirde yapmış olduğumuz incelemelerde Eskişehir ve havalisinde Helva yapım geleneğinin yaygın olduğunu tespit ettik. Özellikle yöreye özgü Sivrihisar Met Helva ve Eskişehir Nuga Helva gibi helvaların başlangıç tarihi bilinmese de Osmanlıdan günümüze Eskişehirde helva üretimi ve ticaretinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira Eskişehir'de 1903 tarihli Eriş Helva gibi Osmanlıdan kalma kuşaktan kuşağa helvacılık mesleğini sürdüren ailelerde mevcuttur.

⁵⁵³ Bilecik Pazaryeri İlçesindeki Pazarcık Helvasının tarihi çok eski olmamakla birlikte yaklaşık 100 yıllık bir geçmişe sahiptir. Pazaryerine Pazarcık Helvasını kazandıran ise Balkan göçmenleridir.

verdiği düşünülmektedir (Sezgin 2009: 289). Sivrihisarı zikre değer kılan en mühim husus ise Sivrihisar'a özgü kilim dokumacılığıdır. Osmanlılar zamanında Kilim dokumacılığı yapan kişilere Cullah adı verilmekteydi (Emecen 1993: 83) Cullahlar tarafından Yatay iplerle dokunan iki tarafı aynı havsız yaygılara kilim adı verilmektedir (Bozkurt 2002: 3). Cullahlar yöreye özgü figür ve şekilleri Kilimlere nakş etmekteydi. Binaenaleyh Sivrihisar kilimleri kendisine has dokuması ve figürleri ile Anadolu'da bulunan kilim kültürü arasında kıymete değer bir yere sahiptir. Sivrihisar ve Kilim Dokumacılığı hakkında 10.09.1941 Sivrihisar Doğumlu Sivrihisar Eğitim Vakfı Başkanı Naci Şakar ile yapmış olduğumuz sözlü mülakatta; *Soyumuz Oğuz boylarından gelmektedir. Sivrihisarlılar için El Sanatları içerisinde en önemlisi kilim dokumacılığıdır. Türklerin göçer aile yapısına sahip olması sebebiyle en önemli ihtiyaç çadırıdır. Küçük Baş hayvancılık yapan Türkler Çadırlarını hayvanlarının yününden işledikleri ipten yaparlar. Dolayısıyla Türklerde Çadır kültürü ve Hayvancılıkta kilim dokumacılığını beraberinde getirmiştir. Sivrihisar Kilimleri el emeği ve doğada bulunan kök boya ile yapılmasından dolayı özel bir yere sahiptir. Şeklinde Mülahazalarını paylaşmıştır. Sivrihisar kilimleri arasında en mühim'i Sivrihisar Beş Bacalı Kilimdir. Zira Beş Bacalı Kilim Tasavvuftaki Beş Merhaleyi ve İnsan Ruhundaki arınmayı temsil etmektedir (Darçın ve Başaran 2018: 302) Ayrıca Sivrihisar Kilimlerinde Göçebe Türkmen toplumunun etkisi Türkmen Güllü, Kurt İzi, Koçbaşı (Darçın ve Başaran 2018: 294,296) gibi motiflerde görülmektedir. Asırlardır Kök boya yöntemiyle yapılan Sivrihisar Kilim dokumacılığı günümüzde halen devam etmektedir.*

Lületaşı

Lületaşı Madencilikte Sepiyolite olarak adlandırılmaktadır. Lületaşını Keşfeden Ustalar Patal veya Aktaş olarak isimlendirmişlerdir. Eskişehir ve havalisinden çıkması sebebiyle Eskişehir taşı ve Beyaz Altın olarakta bilinmektedir. Ayrıca Lületaşı Batı Medeniyetleri tarafından Denizköpüğü (Meerscham) olarak adlandırılmaktadır. Dünyanın belirli bölgelerinde Lületaşı yatakları bulunsada en kaliteli Lületaşı Eskişehir'den çıkmaktadır. (Gümüşsoy 2013:169) Lületaşının Tarihi eskiye dayanmaktadır. Zira yapılan Arkeolojik araştırmalar Lületaşının M.Ö. 2000'lerde kullanıldığına dair verileri işaret etmektedir. Ayrıca 1173 tarihinde Eskişehirde bulunan Arap seyyah El-Herevi Lületaşından bahsetmiştir. Osmanlı döneminde Lületaşı önemini korumuş önemli ihraç malzemeleri arasında yerini almıştır.(Eskişehirde Lüle Taşı 2015:6) Osmanlı zamanında Özellikle Viyana ve Amerikaya Lületaşı İhracatı yapılmaktaydı. Lületaşı Eskişehir'den İznik'e İznik'ten İstanbul vasıtasıyla Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Böylece Zikredilen güzergâh Lületaşı yolu olarak ta anıldı (Koylu ve Birgün 2015:180). Eskişehir Lületaşı Ustalarından 29.03.1948 Beyazaltın Köyü Doğumlu Cihangir

Aktaş ile yapmış olduğumuz sözlü mülakatta;”150 senedir bu işi yapıyoruz. Ben meslekte 4.kuşağım oğlum 5.kuşak torunlarımda 6.kuşak olacak” Şeklinde Mülahazalarını paylaşmıştır. Günümüzde halen Eskişehir’de Lületaşı üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Odunpazarı Semtinde Alâeddin Cami ve Kurşunlu Külliyesi etrafında bulunan Lületaşı ustaları Eskişehir’in tanıtımına büyük katkı sağlamaktadırlar.

Sonuç

Eskişehir gerek yapı gerek kültür bakımından tipik bir Türk-İslam şehridir. Selçuklu ve Osmanlı döneminden günümüze taşıdığı Tarihi yapıları buna örnek gösterebiliriz. Aynı şekilde günümüze kadar yaşatılan Ahilik kültürü de Eskişehir’e bu özelliğini veren önemli unsurlardan biridir. Eskişehir ve civarında gerçekleştirmiş olduğumuz saha araştırmalarında Ahilik Kültürünün günümüze yansımaları olan çeşitli meslek dallarını tespit etme imkânı bulduk. Nitekim bahsi geçen Çibörek, Lüle taşı, Helva, Boza, Kilim Dokumacılığı gibi farklı mesleklerin Eskişehir’de Asırlardır yaşatıldığı görülmektedir. Mezkûr meslekler arasında dışarıdan gelip Eskişehir’de bu kültürü devam ettirenlerde bulunmaktadır. Örneğin Çibörek üretimi 1856 da kırım tatarlarının bu bölgeye gelip Eskişehir halkıyla kültürel kaynaşma yaşamasıyla ortaya çıkmış bir meslektir. Diğer yandan balkanlardan gelen göçmenlerin getirdiği boza ve köftencilik gibi birçok mesleği de buna örnek gösterebiliriz. Ayrıca birçoğu da Eskişehir ve yöresinden doğmuş olup lüle taşı, helva, kilim dokumacılığı gibi meslekler önemli bir yer tutmaktadır. Lüle taşı milattan önce 2000 li yıllardan beri Eskişehir ve civarında çıkarılan bir madendir. Osmanlı döneminde ise önemli bir ihracat ürünüdür. Helvacılık ise Eskişehir de met helva ve nuga helva etrafında şekillenmiştir. Met helvası bir oyundan meydana gelen ve kaybedenin kazanana ödül olarak yaptığı bir helva çeşididir. Eskişehir’de halk arasında Met helvasının Eskişehir’in Sivrihisar ilçesine ait olduğu söylenmektedir. Sivrihisar’da doğmuş olan önemli bir meslek ise kilim dokumacılığıdır. Kilim dokumacılığı Türk Kültür ve Sanatının güzel örneklerindedir. Zira Kilimler üzerinde bulundurduğu desenler ile eski Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Hassaten Meslek erbaplarının Ahiliğin Türkçedeki eli açık ve cömert anlamlarını yaşattığını görmekteyiz. Diğer yandan Ahiliğin amacını ve Felsefesini benimseyen Meslek erbapları olduğu gibi yılların ve daimi müşterilerin verdiği güven ile Ahiliğin temel amacını yitiren esnafların sayısı da az değil. Ahiliğin korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması ancak toplum nezdinde Ahiliğin kuruluş felsefesine dönülmesi ile olacaktır.

Kaynakça

- Acar, M. Şinasi (2009). Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan, Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları.
- Algan, Ertuğrul Eskişehir’de Lületaş, Anadolu Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, Yıl:2015 Ay:1.
- Arıkan, Refik-Çetin, Mehmet can (2018). ”Bilecik ve Çevresindeki Ahi Zaviyelerinin Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundaki Rollerini”, 4. Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu, Kırşehir: 27 Eylül 2018
- Bozkurt, Nebi (2002). “Kilim”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C26, s. 3-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Darçın, İkbâl- Başaran, Fatma Nur Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Düz Dokumaların İncelenmesi, Uluslararası Folklor Akademi Dergisi. Cilt: 1, Yıl:2018 Ay:1.
- Doğru, Halime (2005). XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları.
- Doğru, Halime (1991). XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Emecen, Feridun (1993). “Cullah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C8, s. 83-84, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Günşen, Ahmet (2014). ”Ahi”, Ahilik Ansiklopedisi, C1, s. 24, Ankara: T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Gümüşsoy, Emine “1830-1914 Arası Eskişehir Lületaş Madeni ile İlgili Bazı Tespitler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2013 Ay: 11,
- Işın, Prıncilla Mary (2019). Gülbeşeker, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (1988). ”Ahilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 540-542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kozak, Nazmi (2013). Dünden Bugüne Eskişehir’deki 14 İşletmenin Öyküsü, Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi.
- Koylu, Zafer-Şahin, Haşim (2017). Geçmişten Günümüze Sivrihisar, İstanbul: DR Kitapevi Yayınevi ve dağıtım Paz. Ltd. Şti.
- Koylu, Zafer-Birgün, Melis (2015). Eski Bir Şehrin Hikâyesi, Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları.
- Oğuzoğlu, Yusuf- Emecen, Feridun (1995). “Eskişehir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 11, s. 398-401, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (2013). Sivrihisar’ın Ünlü Yemekleri, Eskişehir: Kültür Yayınları.

- Sezgin, İbrahim (2009). “Sivrihisar“, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 37, s. 289-291, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Temir, Ahmet (1989). Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, Osman (2014). Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Turgüt, Vedat (2015). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. yy. Bilecik ve Çevresi), İstanbul: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.
- İnönülü Emekli Öğretmen Cahit Kardeş İle 21.08.2019'da Yapılan Sözlü Mülakat.
- Esnaf ve Sanatkârlar Odası Sicil Müdürü Mustafa Pediz 25.07.2019'da yapılan sözlü mülakat.
- Eskişehir Doğumlu Timur Şolpan ile 26.07.2019'da yapılan sözlü mülakat.
- Eskişehir Doğumlu Leyla Aytöre ile 25.07.2019'da yapılan sözlü mülakat.
- Sivrihisar Doğumlu Naci Şakar ile 26.07.2019'da yapılan sözlü mülakat.
- Beyazaltın Köyü Doğumlu Cihangir Aktaş ile 25.07.2019'da yapılan sözlü mülakat.

Ekler

Ek-I Eskişehir Tatlı dil Köftecisi

Ek-II Eskişehir Tatlı dil Köftecisi 1932

Ek-III

Eskişehir Met Helvası

Ek-IV Eskişehir Eriş Helva

Ek-V Eskişehir Eriş Helva

Ek-VI Atatürk Eskişehir'de Lüle taşı Tespih incelerken (Kaynak; Cihangir Aktaş)

Ek-VII Eskişehir Lüle taşı Madeni

(Kaynak; Cihangir Aktaş)

Ek-VIII Eskişehir Lüle taşı Madeni (Kaynak; Cihangir Aktaş)

Ek-IX Eskişehir Çibörek (Kaynak; Eskişehir Çibörek Evi)

Ek-X Eskişehir-Sivrihisar Beş Bacalı Kilim

OSMANLI ŞEHİR İDÂRESİNDE ESNÂF TEŞKİLÂTI

Doç. Dr. Mehmet Nuri Güler
Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
İslâm Hukuku Öğretim Üyesi
mnguler@harran.edu.tr

Giriş

Osmanlıda “kazâ” etrafında ona tâbi birçok nahiye ve köy ile birlikte “şehir”i meydana getirmektedir. Osmanlı şehir idâresinde esnâf, temelde usta-kalfa-çırak üçlüsünün yer aldığı bir teşkilâtlanma içindedir. Esnaf teşkilatını bir kısım yöneticileri bulunmaktadır. Bunlar “kâdı”, “kethüdâ”, “mühtesip” ve “yiğitbaşı” olmaktadır.

Kâdının görev ve yetki alanı sadece adlî ve şer’î işlerle sınırlı olmayıp, sanatkâr ve esnafın kontrolü, loncaların düzeni, yönetimi ve gözetimi, şehrin ekonomisi ile ilgili fiyat tespiti ve denetimi ile gözetimi gibi görevleri de vardır. Osmanlı şehir idâresinde kâdı fiyatların tespitini bir esnâf teşkilâtı olan kethüdâlık, ya da şehbenderlik ile birlikte yapmaktadır.

Kethüdâlığın bir görevi meslekî etkinliklerini düzenlemek, üretim sürecini, ürünün kalitesini gözetim altında tutmak, fiyatların saptanmasında rol oynamak, esnâf arasındaki anlaşmazlıkları çözümlmek ve tüketiciler ile olan uyumsuzlukları gidermek olurken, diğer görevi de, merkezî idâre (yönetim) ile halk arasında aracılık rolü yapmakta ve merkezî idârenin taşra temsilcilerine yardımcı olmaktadır.

Osmanlı şehirlerinde muhtesip, genel sağlığı, eşyaların, yiyeceklerin ve içeceklerin temizliğini, çarşığı, pazarı, yolları ve binâları, tartı ve ölçü âletlerini denetlemektedir. Ticârî muâmeleleri gözetlemektedir. Kâmû yararı gerektirdiğinde fiyatları belirlemede, narh koymaktadır. İhtikârı (karaborsacılığı) önlemektedir. Köleleri ve hayvanları sâhiplerine karşı; işçi ve kiracıları ise, işveren ve ev sâhiplerine karşı korumaktadır.

Osmanlı şehir idâresinde yiğitbaşı da bulunmaktadır. Bu, işçilerin mümessilidir. İş disiplini ve üretimden sorumlu olmaktadır.

Şimdi, tebliğde, Osmanlı şehir idâresinde esnâfın örgütlenmesi ile teşkilâtı açıklanıp, bunların işlevleri ortaya konulmaya çalışılacaktır:

I. OSMANLI ŞEHİRLERİNDE ESNAFIN ÖRGÜTLENİŞİ

1.1. Esnaf Kavramı ve Birlikleri

Esnaf, Osmanlılarda el sanatlarıyla uğraşanlar ile geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımıyla sağlayanların genel adıdır.⁵⁵⁴ Üreticilerin uğraştıkları işe göre sınıflandırılmasından doğan bu meslek, insanlık tarihi kadar eskidir. Osmanlı toplumundaki esnafların kökenleri

⁵⁵⁴ Ahmet Kal’a, “Esnaf” *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A. Ş., İstanbul 1995, s. 423.*

de daha önceki Türk-İslâm devletlerine kadar uzanır.⁵⁵⁵ Her esnaf kolunun kendine özgü gelenekleri vardır. Selçuklu dönemi esnaf birliklerinin devamı olan ve genellikle şehir ve kasabalarda bulunan Osmanlı esnaf birlikleri, rekabetçi yapı yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma anlayışı çerçevesinde örgütlenmişlerdir.⁵⁵⁶ Esnaf birileri içinde çıraktan kalfaya, kalfadan da ustaya kadar belli bir hiyerarşi oluşmuş, ortaya toplumsal ve ekonomik farklılıklar çıkmıştır.⁵⁵⁷

Esnaf birlikleri, faaliyet gösterdikleri iş kolunun alt birimlerinde her mal ve hizmetin özelliklerine göre ayrı gruplar halinde örgütlenmişlerdir. Mal ve hizmetlerdeki nitelik farkı sadece üretim aşamalarında değil, aynı üretim aşamasında da söz konusu ise yine ayrı birlikler oluşturmuşlardır. Örneğin, kasaplar, koyun kasapları ve sığır kasapları diye ikiye ayrılmıştır. Hamallar da çalışma şekillerine göre, arka hamalları, at hamalları, eşek hamalları şeklinde sınıflanmışlardır.⁵⁵⁸ Esnaf, aralarında tecrübelerine ve başarı derecelerine göre yükselen bir saygı anlayışına göre sıralanmıştır.⁵⁵⁹

Geçerli olan iş anlayışı çerçevesinde iş ve meslek değiştirme sınırlandırılmış, her sanat kendi içinde kapalı bir konuma getirilmiştir.⁵⁶⁰ Böylesi bir yapı içerisinde arzu edilen rekabetin gerçekleştirilmesi kolay olmamaktadır; ancak, buna karşı esnafın ekonomiye zarar vermesini önleyecek tedbirler alınmıştır.⁵⁶¹

Bir esnaf birliği dışındaki kişilerin esnaf olması, üretim faaliyetine katılabilmeleri, mevcut birlikler içinde çıraklık döneminden itibaren yükselmeleri, ya da yen bir mal ve hizmet üretimleri ile mümkündür. Yeni bir ürünün ortaya çıkabilmesi için, yeni bir teknik, yüksek bir kalite ve uygun bir fiyat gereklidir. Ancak bu şekilde, yeni bir esnaf oluşabilmektedir.⁵⁶²

⁵⁵⁵ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, 4. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 33.*

⁵⁵⁶ Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı, Sarmal Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 1999, s. 223.*

⁵⁵⁷ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, s. 33.*

⁵⁵⁸ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 426.

⁵⁵⁹ E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, Kütahya 2005, s. 17.*

⁵⁶⁰ Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul 1991, s. 82.*

⁵⁶¹ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 426.

⁵⁶² E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları, s. 18.*

Üretilen mal ve hizmetlerin farklılıkları dikkate alınarak örgütlenmiş olan esnaf birlikleri belirli bir mekân ile sınırlandırılmıştır. Bu mekân ve sınırlarda esnafın işlemlerine Merkezi yönetimin görevlendirmiş oldukları kâdılar bakmaktadır.⁵⁶³

1.2. Osmanlı Şehirlerinde Esnaf ve Konumları

Osmanlı şehirlerindeki esnaf, ekonomik yaşamın temel eksenini oluşturmaktadır.⁵⁶⁴ Şehirlerdeki hareketlilik şüphesiz esnafarca gerçekleştirilmektedir.⁵⁶⁵ Şehirlerde küçük atölyeler kurulmuştur. Şehir halkı, esas olarak gelirini bu işyerlerinden sağlamaktadır.⁵⁶⁶ Ahiliğin ekonomik ve mesleki yönünü devam ettiren esnaf birlikleri, Osmanlı toplumunda yaygın eğitim ve öğretim veren kuruluşlardan biridir.⁵⁶⁷ Osmanlı yönetimi, ülkenin her yanına yayılmış olan devleti ekonomik ve toplumsal konuda destekleyen esnaf birliklerine geniş haklar vermiştir.⁵⁶⁸ Esnaf birlikleri, vergi gelirlerini devlet adına toplamakta ve bazı durumlarda devletin arz hedeflerini gerçekleştirmek için çalışan resmi kuruluşlar gibi görev yapmaktadır.⁵⁶⁹ İşte esnaf birlikleri bu şekilde zamanla gelişkin bir bürokrasinin parçası, vergi birimlerinin ve bazı angaryaların karşılayıcıları haline gelmişlerdir.

Esnaf birlikleri her zaman yerel olma özelliklerini korumuş, hiçbir zaman ulusal bir kimliğe sahip olmamıştır. Halkın talep ettiği ürünleri esnaf üretirken, lüks mallar ve baharat gibi ithal ürünleri de yine esnaf temin etmektedir. Esnaf, siyasi otoriteye karşı tepki geliştirebilmekte ve siyasi otoritenin boşluğunu da zaman zaman doldurabilmektedir. Osmanlı devletinde sefer sırasında ordu ihtiyaçları esnaf tarafından üretilmektedir. Bazı esnaf ordu içinde görev almaktadır. Bu yüzden geniş ölçüde desteklenmiş ve korunmuşlardır.⁵⁷⁰

Merkezi yönetim zaman zaman esnafı denetlemekte, belirlenmiş genel ilkelere uygun davranıp davranmadıklarını kontrol etmektedir:

⁵⁶³ E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları*, s. 19.

⁵⁶⁴ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 57.

⁵⁶⁵ Abdülaziz Duri, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, Çev. Sabri Orman, *Endülüus Yayınları*, İstanbul 1991, s. 173

⁵⁶⁶ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII Yüzyılın Sonuna*, Çev. Servet Tanilli, 5. Basım, *Adam Yayınları*, İstanbul 2001, s. 155.

⁵⁶⁷ E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları*, s. 22.

⁵⁶⁸ E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları*, s. 19.

⁵⁶⁹ Timur Kuran, "Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s. 97.

⁵⁷⁰ E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları*, s. 20.

1680 yılında hazırlanan bir kanunname ile ölçü ve tartı aletlerinin; 1725 yılında çıkarılan bir fermanla bıçakçıların; aynı yıla ait başka bir fermanla, satılan mallardaki kalitenin; 1726'da bir fermanla genel satış fiyatlarının, yani narhın; 1727 tarihli bir fermanla gemiciler kethüdası aracılığıyla kerestenin; 1766 yılındaki bir fermanla debbağların denetimi için kethüda ve yiğitbaşlar görevlendirilmiştir.⁵⁷¹

Esnaf, Osmanlı toplumu için birleştirici bir unsur olmuştur. Bu da düzenin korunmasında ve geliştirilmesinde esnaf birliklerinin önemi ortaya koymaktadır.⁵⁷²

II. OSMANLI ŞEHİRLERİNDE ESNAF ÖRGÜTÜNÜN YAPISI

2.1. Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütünün Yapısı

Hiyerarşik bir yapılanmanın söz konusu olduğu esnaf örgütünde, esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer almaktadır. Bunların görev, yetki ve sorumluluk ve hakları geleneklere ve nizamnamelere göre düzenlenmiştir.⁵⁷³

Her esnaf birliğinin ayrı bir yönetim topluluğu bulunmaktadır. Birlikten birliğe geçişe de şeyh, kethüda, yiğitbaşı, nakib, duacı ve ihtiyar ustalar yönetim topluluğunu oluşturmaktadır.⁵⁷⁴

İhtiyar grubu her ayın birinci ve üçüncü Cuma günleri toplanmakta, gündeminde yer alan konuları görüşür ve orta sandığından borçlanmak isteyen esnafa yardımda bulunmaktadır. Bir esnaf, kurul kararı ile suçlu bulunmuşsa falaka gibi bir cezaya çarptırılmakta, ya da iş yeri kapatılmaktadır. Şeyh ise, zamanla mesleğe kabul törenleri ile özel günlerde düzenlenen törenleri yöneten ve dua eden kişidir.⁵⁷⁵ Şeyh'in esnaf yanındaki temsilcisine nakib denilmektedir ve Şeyh'in olmadığı durumlarda yerine nakib vekalet etmektedir.⁵⁷⁶

Osmanlı Şehirlerinde esnaf örgütünün yapısında kâdılar bölgedeki esnaf birliklerinin yönetiminde en üst yetkiye sahip olan kişilerdir. Birlik üyelerinin seçtiği yöneticileri atamak, bir kişiyi görevden

⁵⁷¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 50, 103.*

⁵⁷² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Tebliğler Yayınları, Ankara 1980, s. 107.*

⁵⁷³ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 424.

⁵⁷⁴ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 427.

⁵⁷⁵ E. Selcen Korkmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Esnaf Loncaları, s. 27-28.*

⁵⁷⁶ Yaşar Çalışkan, M. Lütfi İkiz, *Kültür, San'at ve Medeniyetimizde Ahilik, 2. Basım, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 32.*

almak, esnafı denetlemek ve başvurulduğu durumlarda ekonomik işlemlere yardımcı olmak başlıca görevleridir.⁵⁷⁷

“Muhtesip”⁵⁷⁸, Osmanlı’da taşra şehirlerinde çarşı ve pazar âşâyîş ve inzibatı ile yükümlü kâdının icrâ memurudur.⁵⁷⁹

Kethüdâ kâdının huzurunda tüm şehir esnafının temsilcisidir. Şehir, limanda ise ona “*Şehbenderlik*” denilmektedir. Kâdı, kâdılığın esnâf ile ilgili yeğene görevi olan fiyatların tespitini kethüdâ, ya da şehbender ile birlikte yapmaktadır. Muhtesip de, sonra bu fiyat ve ölçüleri kontrol etmektedir.⁵⁸⁰

Subaşı, şehrin zâbıtâ görevlisidir.⁵⁸¹ Yiğitbaşı, işçilerin mümessilidir. İş disiplini ve üretimden sorumlu olmaktadır.⁵⁸²

2.2. Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütünün Üyeleri

2.2.1. Kâdı

Osmanlılarda, bir şehir inşâa edilince veya fethedince ilk iş olarak, oraya bir “Kâdı” ve bir “Subaşı” tayin etmek olmuştur. Kâdı, “karar yetkisine”, subaşı da “yürütme yetkisine” sâhip olmaktadır.⁵⁸³

Kâdıya, önceleri “*Hâkim-i Şer*” denilmiştir. Anlamı, şerî’atı eğemen kılan, şerî’atın buyruğunu yürüten demektir. Daha sonra, Kâdı’ya sadece “*Hâkim*” denilmeye başlanmıştır.⁵⁸⁴ Buna göre, kâdı, şer’î

⁵⁷⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 8. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 159.

⁵⁷⁸ Bakınız: Ali el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 315; Muhammed el-Ferrâ’, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 284.

⁵⁷⁹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 299.

⁵⁸⁰ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 540; Halil İnalçık, Bülent Arı, “*Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları*”, s. 48-49.

⁵⁸¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. II, s. 843; İlhan Yerlikaya, “*Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri*”, *Osmanlı*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 135.

⁵⁸² Halil İnalçık, Bülent Arı, “*Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları*”, s. 50.

⁵⁸³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 257; Halil İnalçık, Bülent Arı, “*Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları*”, s. 32-33; Mustafa Akdağ, “*Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi*”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 6, s. 216; İlber Ortaylı, “*Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine*”, *Amme İdaresi Dergisi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Cilt 9, Sayı 1, Mart 1976, s. 101; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 212.

⁵⁸⁴ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 228.

hükümleri ve hükümetin emirlerini yerine getiren bir makam olmaktadır.⁵⁸⁵

Padişah'ın temsilen⁵⁸⁶, kanunların koruyucusu ve uygulayıcısı olarak, şehir belediye teşkilâtının tüm devlet görevlileri için yargıda bulunma, gözetme ve kontrol işi kâdılığa aittir.⁵⁸⁷

Osmanlıda şehir, fizikî olarak üç kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısım, şehri müdafaa eden *Hisâr*; ikinci kısım, hisârın altında etrafı surlarla çevrili *Kale*; üçüncü kısım da, Kale dışındaki *Dış Mahalleler (Varoşlar)*'dir.⁵⁸⁸

Şehrin kale kısmının ikinci büyük bölgesi ise, *Pazar* yeridir. Pazar yerinde, kâdı mahkemesi, esnaf, gelen kervanların indiği hanlar, kervansaraylar ve günlük alış-verişin cereyan ettiği çarşılar yer almaktadır. Pazar yerinde, müslim ve gayrimüslim şehir halkı beraberdirler, işbirliği içinde çalışmaktadırlar. Pazar yeri, genel hayatın, yani kamusal hayatın toplandığı yer olmaktadır; çünkü, Padişah fermanları, Padişah cülûsları orada münadiler tarafından halka duyurulmaktadır. Şehir iktisadî ve ticâret bakımından gelişince, Padişah, ya da vezirlerin biri, bu Pazar yerine “*Bedestan*” yaptırmışlardır. Bedestan, kale gibi muhafazalı, kubbeli taş binalar biçiminde inşa edilmiştir⁵⁸⁹

Osmanlı'da şehire, etrafında ona tâbi birçok nahiye ve köy ile birlikte “kazâ” adı verilmektedir. Osmanlı İdâre Teşkilâtı'nda “Taşra Teşkilâtı'nın esasını, bu “kazâ”lar meydana getirmektedir. Her kazânın başında, en büyük âmir olarak “kâdı” bulunmaktadır. Kâdı, kazâda, Padişah'ı temsil eden, hem mülkî, hem adlî âmir, hem de belediye başkanıdır.

⁵⁸⁵ *Ebû'l-Hasan 'Alî el-Mâverdî* (ö. 450 h./1058 m.), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetu'd-Dîniyye, Tahkik: Ahmed Mubârek el-Bağdâdî, Kuveyt 1989, s. 92; Ebû Ya'lâ Muhammed el-Ferrâ* (ö. 458 h./1065 m.), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Sahhahehu ve 'Allek 'aleyh: Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrût 1983, s. 64; Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, s. 83.*

⁵⁸⁶ *İslâm'da kâdılığın halifeliği temsil ettiği konusu ile ilgili olarak bakınız: Alî el-Mâverdî, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 101; Muhammed el-Ferrâ, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 73.*

⁵⁸⁷ *Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, s. 25.*

⁵⁸⁸ *Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s. 33-34.*

⁵⁸⁹ *Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”, s. 33, 38-39, 49; Mustafa Demirci, “İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, s. 139, 141, 142.*

Osmanlı'da kâdı, sadece şehrin değil, civarındaki nahije ile köylerin de, yürütme yetkisi olmayan hem yargıcı, hem mülkî âmiri ve hem de belediye başkanıdır. Bu yargı, mülkî ve beledî başkanlıkların yürütme yetkisi ise, subaşı ve ihtisâb ağası olan icrâ memurlarındadır. Bu şekilde, Devlet'i temsil eden memurlar arasında karşılıklı denetleme kurularak, kuvvetler ayrılığı ilkesi uygulanmıştır. Böylece, Kâdılık Belediye Teşkiâtı, Tanzimât sonrasında kurulan Belediye Teşkilâtı'ndan daha âdil bir yönetimi gerçekleştirebilmiştir.

Tanzimât'ın modernleşmesinde, 1826 yılında İhtisâb Nezareti'nin ve 1836 yılında da Evkâf Nezareti'nin kurulmasıyla, Osmanlı şehirlerinde beledî yargı ve beledî yardımdan mahrûm, sadece yürütme yetkili Belediyeler tesis edilmeye başlanmıştır.

Kâdı, ayrıca, bir bakıma Hükümet'in esnâf nezdindeki temsilcisi konumundadır. Esnâfî denetlemenin yanında, şehre gelen malları esnâfa paylaştırmakta, fiyatlarını tespit etmekte, hile ve hurdayı cezalandırmaktadır. Kâdı, aynı zamanda hükümet emirlerini esnâfa aktarmaktadır. Mamûl ürünlerin veya yiyecek maddelerinin satış fiyatını tespit etme gibi konularda esnâfla birlikte kararlar almaktadır. Kısacası, kâdı, esnafa ilişkin bütün problemlerle yakından ilgilenmekte ve çözüm yolları aramaktadır.⁵⁹⁰

Kâdının yargı, gözetim ve kontrol işinde, belediye görevlerinin çeşitliliği ve şehir idârî birimlerinin geniş bir alana yayılmış olması, gerek görev alanları ve gerekse idârî birim yerleri için kendisine “nâib” denilen yardımcıları seçmesini gerekli kılmıştır.⁵⁹¹

Kâdı, şehrin kasaba ve nahiyesi gibi idârî birimi başına, kendisinin fonksiyonlarını yerine getirmekle yükümlü birer yardımcı atamaktadır. Bu yardımcıya “Nâib” denilmektedir.⁵⁹²

Kâdının görev çeşidine göre, nâbler de çeşitlenmektedir: Şehirde üreticinin ürettiği mal ve mahsûller kâdıya bildirildikten sonra satılabilmekte, içilebilmekte ve sevkiyatı yapılabilmektedir. Bunun için, ithâlât ve ihrâcât yapılan yerlerde, yağ kapanı, un kapanı ve bal kapanı gibi mahallere kâdının atadığı nâibler görev yapmışlardır. Bu çeşit nâibler arasında, dışardan gelen eşyaları mürâkabe ederek, rüsûmunu alan ve narh koyan “Çardak Nâibi”ni, şehre yetecek kadar zahire stok eden ve bu

⁵⁹⁰ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi, c. I, s. 229; İlhan Yerlikaya, “Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 133.*

⁵⁹¹ İlber Ortaylı, *“Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s. 97-98; Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, s. 26.*

⁵⁹² 'Alî el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 101; Muhammed el-Ferrâ', el-Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 73; Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, s. 117.*

işleri yürüten, bununla alâkalı sorunları halletmekle görevli bulunan “*Kapan Nâibi*”ni, yağ kapanında bulunan ve yağ işlerine bakan, esnaf arasındaki davaları gören “*Yağ Nâibi*”ni, mumcu esnafının işleriyle uğraşan “*Mum Nâibi*”ni saymak mümkündür. Ayrıca, çarşı ve pazarları dolaşan, esnafın alış verişini, ölçü ve tartılarını kontrol eden, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları gideren, sahtekâr ve dolandırıcı ensafı yargılayarak şer’î ve örfî kanunların çiğnenmesine engel olan “*Ayak Nâibleri*” ile, bunlardan ayrı olarak şikayetlere bakmakla görevli “*Keşif Nâibi*” gibi nâipler de, şehirde kâdının vekili olarak çalışmışlardır.⁵⁹³

2.2.2. Subaşı

Kâdı, karar yetkisine, subaşı da yürütme yetkisine sâhiptir. Kâdı ve nâiblerinin yürütme gücü, yani icrâ iktidârı yoktur. Yeniçeri Ocağı’na mensup askerî görevli, yani ehl-i örf’ten olan subaşı, kâdının kararlarını icrâ etmekte, yerine getirmektedir.⁵⁹⁴ Subaşılık, gün boyunca şehir âsâyîş ve inzibâtını sağlamakla yükümlü kâdının icrâ (yürütme) memurluğudur.⁵⁹⁵

Subaşı kelimesinin kökeni, Orta Asya’ya dayanmaktadır. “*Ordu Komutanı*” anlamına gelmektedir. Selçuklular da, Subaşı, bir vilâyetin “*Askerî Vâli*”si demektir.⁵⁹⁶ Günümüz Türkçesi’ndeki Subay kelimesi de, “Su: Asker” ve “Bay: Erkek” olarak Erkek Asker anlamında aynı kökten üretilmiştir.

Osmanlı’da, Fâtih Kanunnâmesi’ne göre, biri “mîrî”, diğeri “tîmar” subaşısı olmak üzere iki tür subaşılık vardır. Mîrî subaşılar, şehirlerdeki ihtisâb işlerine bakmışlardır. Bunlar, gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmektedirler. Geceleri de, Asesbaşı ile gezerek uygunsuz takımının teftiş ve araştırılması ile meşgul olmuşlardır. Böylece, mîrî subaşıları, şehir ve kasabalardaki kâdılık belediyesinin, zâbita ve âsâyîş işlerine görmüşlerdir. Subaşılar, ellerinde kırbaç ve kamçı taşımaktadırlar. Şüphelendikleri kimsenin ellerini kollarını bağlamaya ve kâdı naibiyle bazı evleri basıp aramaya yetkili sayılmaktadırlar.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, s. 35-36; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 233.

⁵⁹⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s. 101; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 234.

⁵⁹⁵ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 234; İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 134.

⁵⁹⁶ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 121.

⁵⁹⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. II, s. 859-860; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s.

Tımarlı subaşı ise, Sacakbeyi'nden sonra sipahilerin en önemli subayıdır. Görevi, bulunduğu Eyalet ve Sancak merkezlerinin idâre âmirlîğini yapmaktır. Bunlar da, başında buldukları, kasabaların ihtisâb işlerini görmektedirler.⁵⁹⁸

Subaşı, şehrin âsâyîşini gün boyu sağlamaya çalışırken, zanaatkâr veya tüccarlara ilişkin hükümlere uyulup uyulmadığına da bakmıştır. Uymayanları cezalandırmışlardır. Zorunlu tüketim maddelerinin tartılmasında ve imâlinde hile yapanlara, halka teşhîr cezasını uygulamışlardır. Subaşılar, cezaları kırbaç ve falaka şeklinde icrâ etmişlerdir.⁵⁹⁹ Ancak, subaşı hiçbir cezalandırma işini, kâdının yargı kararı bulunmadan yapmamıştır. Bu yüzden, bu gibi durumlarda yargı kararı çıkarmak için suçluyu kâdıya sevk etmiştir.⁶⁰⁰

2.2.3. İhtisâb Ağası

İhtisap ağası, taşra şehrinde beledî ve ticârî işler ile meşgul olmaktadır. Bu işi görebilmek için, ihtisap ağaları birtakım yardımcıları edinmişlerdir. İlk zamanlar bu yardımcıları az iken, sonraları şehirler büyüyüp, iktisâdî hayat geliştikçe ihtisap ağasının yardımcıları da çoğalmıştır. İhtisap ağasının bu yardımcıların hepsine birden “*Hüddâm-ı İhtisâb*” denilmiştir.⁶⁰¹ Yine, şehirlerde fiyatların genel düzeyinin gidişatını düzenleyen, ve gerektiğinde cezai tedbirler alabilen bir “*Muhtesipler Kurulu*”nun olduğu da bildirilmektedir.⁶⁰²

Muhtesiplik, ibâdetlerin nasıl ifâ edildiğini, umûmî âdâbı, genel sağlığı, yani eşyaların, yiyeceklerin ve içeceklerin temizliğini, çarşığı, pazarı, yolları ve binâları, tartı ve ölçü âletlerini denetlemektedir. Ticârî muâmeleleri gözetlemektedir. Kâmû yararı gerektirdiğinde fiyatları

261; Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, s. 121; İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 133; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 234.

⁵⁹⁸ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 261; Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, s. 121; İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 134.

⁵⁹⁹ İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 134.

⁶⁰⁰ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s. 101.

⁶⁰¹ İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 141.

⁶⁰² Cengiz Sunay, “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002/1, Sayı 3, s. 116.

belirlemekte, narh koymaktadır. İhtikârı (karaborsacılığı) önlemektedir. Köleleri ve hayvanları sâhiplerine karşı; işçi ve kiracıları ise, işveren ve ev sâhiplerine karşı korumaktadır.⁶⁰³ Muhtesipliğin bir diğer belediye görevi de, şehrin nüfusunu denetim altında tutmaktır.⁶⁰⁴

Muhtesiplik (İhtisâb Ağalığı), 1242 h./1826 m. yılında “İhtisap Nâzırlığı” olmuştur. 1845-1846’da “Polis ve Zabtiye Müdürlüğü” kurulmuş ve ihtisap nâzırlığının bir kısım görevleri buraya devredilerek, 1271 h./1854 m. yılında “Şehremânetiliği”ne dönüştürülmüştür.⁶⁰⁵ Şehremânetiliği de, Cumhuriyet ile “Belediye Reisliği” şeklini almıştır.⁶⁰⁶

İhtisap ağası, şehrin nüfusunu da denetlemektedir. Bunun için, şehir girişlerinde ihtisâb ağasının adamları bulunmaktadır. Gelenlerden ne için geldiklerine dair “*Murur Tezkeresi*” istenmektedir. Bu murur tezkerelerine, “*İhtisaba*” damgası vurularak, Ağa Konağı’na oradaki defterlere kayıt edilmek üzere gönderilmektedir. Bu şekilde, dışarıdan şehre insan girişi ve şehirden de dışarıya insan göçü önlenmeye çalışılmıştır.⁶⁰⁷

İhtisap ağasının emri altında “*Koloğlanları*” adıyla bir takım vazifeli memurlar bulunmaktadır. Koloğlanlarının görevleri, dükkânlardan ve diğer mahallerden “*İhtisap Resmî*”ni tahsil edip, ihtisap ağasına vermektir. Bu memurluklar için, on beş kişilik “*gedikli koloğlanı*” ve on altı kişilik “*senedli mülâzım*” kullanılmaktadır.⁶⁰⁸

İhtisap ağasının da yargı yetkisi vardır.⁶⁰⁹ Kâdı, davada beyyine ile yargılarken, ihtisap ağası, delil ve ispat istemeden örfî ve idârî surette yargılamaktadır. Ayrıca, kâdı şehrin bütün âsâyiş ve inzibatına baktığı halde, ihtisap ağası sadece belediye zâbitası ile meşgul alana bakmaktadır. Bu alandaki icrâ memurluğunu da ihtisâb ağası yapmaktadır. Kâdılar bu gibi küçülten işlerle uğraşmamaktadırlar. Bunun için,

⁶⁰³ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)*, İstanbul 1987, s. 53-59. İslâm’da muhtesibin görevleri ile ilgili geniş olarak bakınız: *Alî el-Mâverdî, el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 318-339; *Muhammed el-Ferrâ’, el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 287-308.

⁶⁰⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 331-332; İlhan Yerlikaya, “*Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri*”, s. 142.

⁶⁰⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 327, 345-347.

⁶⁰⁶ İlhan Yerlikaya, “*Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri*”, s. 142.

⁶⁰⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 331-332; İlhan Yerlikaya, “*Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri*”, s. 142.

⁶⁰⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 319.

⁶⁰⁹ *Alî el-Mâverdî, el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 317-318; *Muhammed el-Ferrâ’, el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 286.

“muhtesiplik” teşkilâtı Osmanlı’da taşra şehirlerinde kâdılık belediyesinin icrâ memurluklarından biri olarak yer almıştır.⁶¹⁰

2.2.4. Pazarbaşı

Pazarbaşı, pazarları idâre etmektedir. Pazarbaşı, ihtisâb ağasının çok geniş olan görevine yardımcı olmaktadır. Pazarlarda satılan çeşitli mal ve yiyeceklere narh konmasında, sebze, meyve gibi eşyanın bakkallara dağıtımında büyük rol oynadığı bildirilmektedir. Muhtesibin her ay pazarbaşına bir eşya narh listesi verilmesi zorunludur.⁶¹¹

2.2.5. Kethüdâ (Şehbender)

Şehirde, esnâfın başında “Şeyh” ve “Kethüdâ”, ya da liman şehrindeki adıyla “Şehbender” bulunmaktadır. Şeyh, esnâfın dinî başkanıdır.⁶¹² Kethüda veya Şehbender ise, esnâfın asıl sorumlusudur. Kethüdâ kelimesinin aslı, “ked-i hudâ”dır. “Ked”, “hane”; “hudâ” da, “sâhib” demektir. “Ked-i hudâ”, “hane sâhibi” olmaktadır. Terim olarak, “büyük konaklarda ev işlerini idâre eden” ve “ticâret ve sanat esnafının işlerine bakmak üzere hükümet tarafından atanan kimse” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶¹³ Kethüdâ veya Şehbender, Devlet ile olan ilişkileri, hammadde temini gibi dış ilişkileri sağlayan birer görevlidirler.⁶¹⁴

Kethüdâlık kâdımın huzurunda tüm şehir esnafının temsilciliğidir. Şehir, limanda ise ona “Şehbenderlik” denilmektedir. Kâdılık, kâdılığın esnâf ile ilgili yeğene belediye görevi olan fiyatların tespitini kethüdâlık, ya da şehbenderlik ile birlikte yapmaktadır. Muhtesiplik de, sonra bu fiyat ve ölçüleri kontrol etmektedir.⁶¹⁵

Kethüdâlığın görevleri iki çeşittir: Bunlardan birincisi, içe dönük olup esnâflar ile ilgili görevlerdir. Onların meslekî etkinliklerini düzenlemek ve denetlemektir. Kethüdâlık, bu birinci çeşit görevlerini yerine getirirken, üretim sürecini, ürünün kalitesini gözetim altında tutmakta, fiyatların saptanmasında rol oynamakta, esnâf arasındaki

⁶¹⁰ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 299.

⁶¹¹ Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, s. 43.

⁶¹² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 537; Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 49; Mustafa Demirci, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, s. 142

⁶¹³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 540.

⁶¹⁴ Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 50.

⁶¹⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 540; Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 48-49.

anlaşmazlıkları çözümlenmekte ve tüketiciler ile olan uyuşmazlıkları gidermektedir. İkinci çeşit görevlerinde ise kethüdâlık, merkezî idâre (yönetim) ile halk arasında aracılık rolü yapmakta ve merkezî idârenin taşra temsilcilerine yardımcı olmaktadır.⁶¹⁶

Kethüdâ veya Şehbender, kâdı ile beraber fiyatları tesbit etmekte,⁶¹⁷ esnâfların meslekî etkinliklerini düzenlemekte, onları denetlemekte, esnâfın kendi aralarında veya tüketiciler ile olan anlaşmazlıklarını çözümlenmekte ve uyuşmazlıklarını gidermektedir.⁶¹⁸

2.2.1. Yiğitbaşı

Yiğitbaşı, esnâfın çalışma âdâbından, işçilerin disiplininde, malların göreneğe ve belli bir nizâma göre yapılmasından sorumlu kişidir. Arapça, “*Fetâ*” yerine Türkçe “*Yiğit*” denilmiştir. Yiğitler, yahu fetâ “*Çalışan İşçiler*”dir. Yiğitbaşı, işçilerin mümessilidir. İş disiplininden ve üretimden o sorumlu olmaktadır. Kapandan malzemeyi yiğitbaşı temin etmekte, malları pazara yine o götürmektedir.⁶¹⁹

III. OSMANLI ŞEHİRLERİNDE ESNAF ÖRGÜTÜNÜN İŞLEYİŞİ

Kâdının evi, şehrin mahalle nizâmının gerçekleştirildiği, esnâfın düzeninin korunduğu, günlük narhın tespit edildiği, pazar yerinin denetiminin yapıldığı ve kanuna karşı gelenlerin yargılandığı bir yer ve belki de şehrin en önemli merkezidir.⁶²⁰

Kâdılar, mahalle, çarşı ve pazarların denetimini Merkezî İdâre’den aldıkları yetkiye ve emirlere göre yapmaktadırlar. Mühimme Defterleri’nde esnâfın denetimi ve esnâf sorumlularının uyarılması için kâdılarına birçok hüküm gönderildiği öğrenilmektedir.⁶²¹ Ayrıca, Şer’iye

⁶¹⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 540-541; Muharrem Es, “Osmanlı Devleti’nde Mahalli İdareler”, *Yerel Siyaset*, Yıl 3, Sayı 27, *Plato Danışmanlık*, İstanbul 2008, s. 32.

⁶¹⁷ Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 48-49.

⁶¹⁸ Muharrem Es, “Osmanlı Devleti’nde Mahalli İdareler”, s. 32.

⁶¹⁹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 549; Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 50.

⁶²⁰ Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 39.

⁶²¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 401; İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, s. 132.

Sicilleri'nde de kâdılarının bu nev'i beledî hizmetler gördüğüne dâir birçok vesika⁶²² bulunmaktadır.⁶²³

Yiyecek maddelerinin narhı kethüdâ ile birlikte halkın katılımıyla kâdının evinde ve kâdının huzurunda tayin edilmektedir.⁶²⁴ Şehir narh listeleri Sicil Defteri, ya da diğer bir adla, Sicill-i Mahfuz'a kaydedilmektedir.⁶²⁵ Bu fiyatlar sonra, ihtisâb ağasına verilip denetimi yapılmaktadır.⁶²⁶ Denetimleri sonucunda, muhtesipler, pazar halkına falaka ve para cezasına çarptırma gibi hafif cezalar kesebilmektedirler.⁶²⁷

İhtisâb görevi bir yıl olarak, intizâm usûlü ile ehline verilmektedir; çünkü, Osmanlı'da memuriyet süresi genellikle bir yıldır.⁶²⁸

Pazarbaşı, bakkallar tarafından seçilmektedir.⁶²⁹ Kâdî, seçilen pazarbaşının onayı için Dîvân-ı Hümâyûn'a arzda bulunmaktadır.⁶³⁰

Esnâf, mesleklere göre örgütlenerek, "*Esnâf Teşkilâtları*"nı oluşturmaktadırlar. Bunlar, bir bakıma, günümüzün yerel "Sivil Toplum Örgütleri" sayılmaktadırlar. Şehirlerde belediye hizmeti niteliği taşıyan işleri yürüten bu Esnâf Teşkilâtları, çarşı ve pazarların düzen, temizlik ve aydınlatma işlerine bakmaktadırlar.⁶³¹

Osmanlı esnâfî idârî olarak özerktir. İdâricilerini ustalar kendi aralarından seçmektedir. Her türlü beceri, teşkilâtın içinde öğretilmektedir. Örneğin, bir ipekli kumaş, yahut bir çizmecî okulu

⁶²² Bu vesika örnekleri için bakınız: Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, c. I, s. 402-416.

⁶²³ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, s. 228; Feda Şamil Arık, "*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi*", s. 19; Yerlikaya, "*Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri*", s. 132-133.

⁶²⁴ Halil İnalçık, Bülent Arı, "*Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları*", s. 39.

⁶²⁵ Feda Şamil Arık, "*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi*", s. 19.

⁶²⁶ Halil İnalçık, Bülent Arı, "*Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları*", s. 48-49.

⁶²⁷ Halil İnalçık, Bülent Arı, "*Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları*", s. 35.

⁶²⁸ İlhan Yerlikaya, "*Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri*", s. 142.

⁶²⁹ Feda Şamil Arık, "*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi*", s. 43.

⁶³⁰ Feda Şamil Arık'ın, seçilen pazarbaşını kâdının onayladığı düşüncesi için karşılaştırınız: Feda Şamil Arık, "*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi*", s. 43.

⁶³¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, c. II, s. 908, 909-910; Cengiz Sunay, "*Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası*", s. 116.

yoktur. Bu bakımdan esnâf, Devlet'e sadece kendi nizâmlarını korumak için başvurmaktadır. Bu başvuru nedeniyle, Devlet, her esnâfın seçimle gelen kethüdası ve nizâmlarını, hem Devlet kayıtlarına hem de kâdı sicillerine yazmaktadır. Devlet, bir şikâyet ortaya çıkarsa bu kayıtlara göre çözümde bulunmaktadır.⁶³²

Esnâf, fütüvvetnâme esaslarına göre şekillenmektedir. Fütüvvetnâmeler esnâf ve işçilerin ahlâk kitabıdır. İlk defa Kırşehir'de debbağlar şeyhi Ahi Evren ile fütüvvetnâme ortaya çıkmıştır.⁶³³

Teşkilâtlanması sayesinde, esnâf İdâre'de söz sahibi olmuştur. Esnâf Teşkilâtı, hiyerarşik bir örgütlenmedir. Başında "Esnâf Şeyhi" veya "Esnaf Kethüdası" bulunmaktadır. Kâdı tarafından bu kimseler Şeriyye Sicilleri Defteri'ne kaydedilmektedirler.⁶³⁴

Bu şekilde, şehir hayatına damgasını vuran esnâf, gerek teşkilât, gerek fiyatlar, gerek üretim bakımından kâdıya bağlı olmakta ve onun nezareti altında bulunmaktadır.⁶³⁵

Yiğitbaşı da, ustalar tarafından kendi aralarında seçilmektedir. Devlet'in herhangi bir yönlendirmesi olamamaktadır.⁶³⁶

Subaşılardan tayinini Beylerbeyi veya Sancakbeyi tarafından bir mektupla kâdıya bildirilmekte ve kâdı da bunu Şeriyye Sicili Defteri'ne kaydetmektedir.⁶³⁷ Subaşı, şehrin âsâyîşini düzenleyen emirlerin ihlâl edilip edilmediğini denetlemekte ve emirleri ihlâl edenleri cezalandırmak için, yargı kararı çıkarmak üzere kâdıya sevk etmektedir. Kâdı da onları yargılamaktadır.⁶³⁸

Osmanlı'da şehrin belediye hizmetlerini yürütecek özel bir bütçesi bulunmamaktadır. Şehir yönetiminden sorumlu kişiler birer devlet

---

⁶³² Halil İncalcık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncalcık'ın Çalışmaları", s. 50.

⁶³³ Halil İncalcık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncalcık'ın Çalışmaları", s. 49.

⁶³⁴ Muharrem Es, "Osmanlı Devleti'nde Mahalli İdareler", s. 32.

⁶³⁵ Halil İncalcık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncalcık'ın Çalışmaları", s. 48-49.

⁶³⁶ Halil İncalcık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncalcık'ın Çalışmaları", s. 50.

⁶³⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s. 100.

⁶³⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s. 101.

memuru olup, maaşlarını halkın ödediği vergiler ile cezalardan tahsil etmektedirler.⁶³⁹

Kâdılar, hakk ve yetkilerini kötüye kullanmaları, yahut kanuna dayanmayan kararlarda bulduklarında, halkın şikâyet ettiği veya Merkezi İdâre'nin dikkatini çektiği zaman teftiş yolu ile denetlenmektedirler.⁶⁴⁰ Bu gibi durumlarda, Dîvân-ı Hümâyûn, beylerbeyi, ya da sancakbeyi göndermektedir.⁶⁴¹ Bu denetici beylerbeyi veya sancakbeyine “*Müfettiş Paşa*” denilmektedir.⁶⁴² Bazan da Dergâh-ı Âli çavuşlarından ya bir “*Mübâşir Müfettiş*”, ya da, bölge içi yolsuzluklarda bazan bir kâdı, Padişah fermanıya başka bir kâdıyı, denetlemek için görevlendirilmektedir. Ayrıca, her yeni tayin edilen kâdı, kendinden önceki kâdının kararlarını ve tutumlarını gözden geçirmekle yükümlüdür. Nâiblerin denetimi ise, kendilerini tayin eden kâdılar tarafından yapılmaktadır.⁶⁴³ Subaşının, asesbaşının, böcekbaşının, çöpsubaşısının, tulumbacıbaşının, ihtisâb ağasının, pazarbaşının, kethüdanın, yiğitbaşının, hekimbaşının, mîmârbaşının, vakıf nâzırı ve imâmın denetimleri ise, zaten kâdının aslî görevi içinde bulunan kendi yetki alanı içindeki tüm devlet görevlilerini gözetme ve kontrol etme yükümlülüğü gereği kâdı tarafından yapılmaktadır.⁶⁴⁴

Sonuç

“*Osmanlı Şehir İdâresinde Esnâf Teşkilâtı*” adlı araştırma konumun çözümüne ilişkin son değerlendirmelerim şunlar olmaktadır:

Esnaf, Osmanlılarda el sanatlarıyla uğraşanlar ile geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımıyla sağlayanların genel adıdır. Osmanlı toplumundaki esnafın kökenleri daha önceki Türk-İslâm devletlerine kadar uzanır. Her esnaf kolunun kendine özgü gelenekleri vardır. Selçuklu dönemi esnaf birliklerinin devamı olan ve genellikle şehir ve kasabalarda bulunan Osmanlı esnaf birlikleri, rekabetçi yapı yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma anlayışı çerçevesinde örgütlenmişlerdir.

⁶³⁹ Muharrem Es, “*Osmanlı Devleti'nde Mahalli İdareler*”, s. 31.

⁶⁴⁰ Benzer uygulama için geniş olarak bakınız: ‘*Alî el-Mâverdî, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 102-125; Muhammed el-Ferrâ', el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 73-90.*

⁶⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 131.

⁶⁴² İlber Ortaylı, “*Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine*”, s. 106.

⁶⁴³ İlber Ortaylı, “*Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine*”, s. 106-107.

⁶⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 109; Feda Şamil Arık, “*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi*”, s. 25.

Esnaf birileri içinde çıraktan kalfaya, kalfadan da ustaya kadar belli bir hiyerarşi vardır. Esnaf birlikleri, faaliyet gösterdikleri iş kolunun alt birimlerinde her mal ve hizmetin özelliklerine göre ayrı gruplar halinde örgütlenmişlerdir. Kasaplar, koyun kasapları ve sığır kasapları diye ikiye ayrılmıştır. Hamallar da çalışma şekillerine göre, arka hamalları, at hamalları, eşek hamalları şeklinde sınıflanmışlardır.

Bir esnaf birliği dışındaki kişilerin esnaf olması, üretim faaliyetine katılabilmeleri, mevcut birlikler içinde çıraklık döneminden itibaren yükselmeleri, ya da yen bir mal ve hizmet üretimleri ile mümkündür.

Esnafın işlemlerine Merkezi yönetimin görevlendirmiş oldukları kâdılar bakmaktadır.

Esnaf, siyasi otoriteye karşı tepki geliştirebilmekte ve siyasi otoritenin boşluğunu da zaman zaman doldurabilmektedir. Osmanlı devletinde sefer sırasında ordu ihtiyaçları esnaf tarafından üretilmektedir. Bazı esnaf ordu içinde görev almaktadır; dolayısıyla geniş ölçüde desteklenmiş ve korunmuşlardır.

Merkezi yönetim zaman zaman esnafı denetlemekte, belirlenmiş genel ilkelere uygun davranıp davranmadıklarını kontrol etmektedir.

Esnaf, Osmanlı toplumu için birleştirici bir unsur olmuştur. Bu da düzenin korunmasında ve geliştirilmesinde esnaf birliklerinin önemi ortaya koymaktadır.

Her esnaf birliğinin ayrı bir yönetim topluluğu bulunmaktadır. Birlikten birliğe geçişse de şeyh, kethüda, yiğitbaşı, nakib, duacı ve ihtiyar ustalar yönetim topluluğunu oluşturmaktadır.

**18. ASIRDA KUDÜS’TE SANAT VE MESLEK SAHİPLERİ
ÇALIŞMA KURALLARININ TANZİMİNDE AHİLİK
PRENSİPLERİNİN ETKİSİ**

**THE IMPACT OF THE PRINCİPLES OF BROTHERHOOD
ON ORGANİZİNG THE RULES OF THE WORK OF
PROFESSIONS AND CRAFTSMEN İN JERUSALEM İN
THE 11TH CENTURY AH / 18TH CENTURY AD ERA**

Prof. Dr. Mashour Habazi

Al-Quds University

Al-Quds Al-Sharif-Palestine

mhabazi@hotmail.com

(Tercüme: Prof. Dr. Seyfullah Korkmaz)

Ahi Evran University

Kırşehir- Türkiye

seyfullahkorkmaz@ahievran.edu.tr

Abstract

The system of brotherhood, which spread in the country of Anatolia at the beginning of the seventh century AH, and talked about, with great admiration, the Muslim traveler from the Arab Maghreb Ibn Battuta at the beginning of the eighth century AH, and then spread throughout the Turkish country, and left a wide impact on many aspects of life in The Ottoman Empire, and even in the religious life of the Sufi methods. This indicates the ways in which the sciences and knowledge spread in the Islamic world in the presence of an Islamic Caliphate that respected the intellectual, linguistic and sectarian diversity of Muslims throughout the Islamic world. And the system of brotherhood was able after the disappearance of the bully system in most Arab countries as a system with clear rules and work foundations was able to give many of its organizational principles to many professionals and trades in the Islamic world in general, and in Palestine and Jerusalem in particular. This research is an attempt to examine the effect of the principles of brotherhood on the organization of a number of professions and craftsmen that appeared in Jerusalem in the eleventh century AH / XVII century and from its source is the documents of the Sharia Court in Jerusalem, where there were thirty denominations in Jerusalem represented all professions, which emerged in Jerusalem, starting from the highest profession in the social ladder, the profession of doctors, surgeons and sages to the lowest profession, the profession of scavengers, and how the Ottoman state determined its relations with the owners of those professions through two judicial positions: the legitimate ruler (judge), the customary ruler, and the distribution of these professions led to three segments of society in the house of the Bible, namely: Muslims and Christians, Jews, and the nature of the regulations imposed by the state on the followers of each craft.

"أثر مبادئ الأخية في تنظيم قواعد عمل أصحاب المهن والحرف في القدس في القرن الحادي عشر الهجري/السابع عشر الميلادي".

تقديم

لا بدّ قبل البدء في الحديث عن موضوع البحث من تعريف بمصدر المعلومات التي سيتضمّنها البحث، نظراً لأهميته ليس فقط في دراسة موضوع الطوائف والحرف بل في دراسة جوانب حياة المجتمع في مدينة القدس الشريف كلّها.

اعتمدت في كتابة هذا البحث على وثائق المحكمة الشرعية في القدس من خلال الدراسة المهمة التي كتبها الدكتور محمود علي عطا الله وهي بعنوان "وثائق الطوائف الحرفية في القدس في القرن السابع عشر الميلادي". وعلى بعض الدراسات المماثلة في التي أجريت في بلاد الشام والعراق؛ فوثائق المحكمة الشرعية توفر معلومات صحيحة وموثوقة عن مختلف جوانب الحياة في المجتمع الإسلامي في القدس في فترة الدراسة؛ لأنها سجّلت وعالجت جوانب حياة الناس في إطار الشريعة الإسلامية، وحفظت حقوق جميع السكان: مسلمين، وغير مسلمين وبخاصة أهل الذمّة (النصارى واليهود).

وقد وجدت وثائق المحاكم الشرعية في أغلب مدن بلاد الشام ولا سيّما المهمة ومنها: دمشق، والقدس، وبيروت، وطرابلس، وحلب، وحماة، ويافا، وعكا، وغيرها. وقد تفاوتت أعداد هذه السجلات من مدينة إلى أخرى، كما أنّ ما بقي منها في هذه المدن اختلف من

مدينة إلى أخرى؛ فبعضها فقد كاملاً، وبعضها فقد عدد منها، وبعضها بقي كاملاً وفي حالة القدس الشريف، وهي موضوع الدراسة، بقيت الوثائق كاملة، وقد تم تصويرها في بداية القرن الخامس عشر الهجري الموافق ثمانينيات القرن العشرين الميلادي على ميكروفلم، وذلك قبل أن تقوم سلطات الاحتلال الصهيوني بمصادرتها وتصويرها وحفظها مادة لدراسة أوضاع المجتمع الإسلامي وطائفة اليهود بخاصة من قبل المستشرقين اليهود في الجامعات والمعاهد الصهيونية ذات العلاقة.

زمن الوثائق⁽²⁾

تغطي وثائق المحكمة الشرعية في القدس حوالي أربع مائة سنة هي مدة الحكم العثماني للمدينة المقدسة، حيث تبدأ من (14 شوال سنة 934 هجرية إلى صفر 1336 هجرية الموافق 1530/6/11-1917/12/9 ميلادية) مع ملاحظة أن التسجيل في المحكمة الشرعية لا يزال قائماً لكن جوانب اهتمام المحكمة تقلصت بشكل كبير، وعليه فإن أهمية ما تسجله تقلصت بالنسبة نفسها إن لم يكن أكبر؛ وذلك لانحسار التسجيل في موضوعات شرعية، وأحياناً في موضوعات وقضايا دنيوية حسب رغبة المواطن. ويبلغ عدد السجلات في الحقة العثمانية (605) سجل.

وقد كانت سجلات المحكمة الشرعية في القرن الحادي عشر هي الأكثر عدداً والأكبر أهمية؛ وذلك بسبب ما تضمنته من معلومات، عددها (121) سجلاً هي السجلات ذات الأرقام من (80-200)، وتبدأ من (شهر ذي الحجة سنة 1008 إلى أواخر شهر ذي القعدة سنة 1112 هجرية الموافق 1600/6/13-1701/5/8 ميلادية).

ويعود سبب ضخامة سجلات هذه الحقة إلى سعة الصلاحيات التي كانت موكلة للقاضي الشرعي، حيث كان يكلف بتصرف أمور الناس وشؤون حياتهم كلها باعتباره ممثلاً للدولة، ثم تقلص دوره، وبالتالي قل عدد السجلات مع الزمن حتى اقتصر في نهاية الحكم العثماني إلى ما يسمى اليوم الأحوال الشخصية (أي شؤون الزواج، والطلاق، والميراث، والوقف وغيرها).

تشكيل المجتمع المقدسي⁽³⁾

تشكل المجتمع الإسلامي في مدينة القدس الشريف من أتباع ثلاث ديانات هي: الإسلام، والنصرانية، واليهودية. وكان المسلمون يشكلون النسبة الأكبر من السكان حيث كانت تزيد نسبتهم طوال الحكم العثماني عن تسعين بالمائة. وكان أتباع كل ديانة يتوزعون على فئات المجتمع المختلفة مع تفاوت في نسبة وجودهم في كل فئة من هذه الفئات. وما يهمنا في هذا البحث ليس دراسة الفئات الاجتماعية مع أهمية ذلك بل دراسة الطوائف الحرفية في المجتمع الإسلامي المقدسي، ومشاركة أتباع كل ديانة في تلك الحرف والوظائف.

الطوائف الحرفية في القدس⁽⁴⁾

أحصت دراسة الدكتور محمود عطا الله وجود ثلاثين طائفة حرفية في القدس في القرن الحادي عشر الهجري/السابع عشر الميلادي، وبعد تدقيق ما ورد في الكتاب تبين لي وجود أكثر من ذلك، حيث ذكر الدكتور محمود في أثناء حديثه عن تفاصيل عمل الطوائف أسماء طوائف أخرى، فوجدت أنه كان يوجد في القدس سبع وثلاثون طائفة⁽⁵⁾، والطوائف التي لم يوردها في الإحصاء هي: (المزيبات، والمعاصرة، والفهوجية، والمزاهرية، والمواشط). وقد شارك في أغلب تلك الطوائف أبناء المجتمع المقدسي كإهم مع تفاوت في المشاركة، ويمكن الحديث عن هذه الطوائف على النحو الآتي:

1- عدد الطوائف الحرفية في القدس الشريف

وجد في القدس خمس وثلاثون طائفة حرفية، وهي⁽⁶⁾:

طائفة الأساكفة.	-1
طائفة الأطباء والجزّاحين والحكّماء.	-2
طائفة بانعي الكتب.	-3
طائفة البيطرة.	-4
طائفة التجّار.	-5
طائف التّرابيين.	-6
طائفة التّراسين.	-7
طائفة الحدّادين.	-8
طائفة الحفّارين.	-9
طائفة الحلوانية.	-10
طائفة حمّالي الموتى.	-11
طائفة الحمّامين والحلّاقين.	-12
طائفة الحيّاكين.	-13
طائفة الخبّازين.	-14
طائفة الخضرية.	-15
طائفة الخياطين.	-16
طائفة الدّالين.	-17
طائفة الدبّاعين.	-18
طائفة الدّالين.	-19
طائفة الزبّالين.	-20
طائفة السّرامجية والبوابيجية.	-21
طائفة السقّانين.	-22
طائفة السكّاينية والسيوفية.	-23
طائفة السّلاخين.	-24
طائفة السّوقة.	-25
طائفة السّجاجين والبيارية.	-26
طائفة الشّعارين.	-27
طائفة الشّماعين.	-28
طائفة الصبّاعين.	-29
طائفة الصيّاغ.	-30
طائفة العطارين ⁽⁷⁾ .	-31

طائفة القصارين ⁽⁸⁾ .	-32
طائفة النحاسين ⁽⁹⁾ .	-33
طائفة المبيضين ⁽¹⁰⁾ .	-34
طائفة المزيّنات ⁽¹¹⁾ .	-35
طائفة المعاصرية ⁽¹²⁾ .	-32
طائفة القهوجية ⁽¹³⁾ .	-33
طائفة المزاهرية ⁽¹⁴⁾ .	-34
طائفة المواشط ⁽¹⁵⁾ .	-35
طائفة الفزازين ⁽¹⁶⁾ .	-36
طائفة القزازين ⁽¹⁷⁾ .	-37

2- الطوائف التي شارك فيها المسلمون

شارك المسلمون في جميع طوائف الحرف والمهن التي وجدت في مدينة القدس الشريف باستثناء طائفتين هما: طائفة الحدادين، والشّماعين حيث سيطر عليهما في حقبة الدراسة النصارى وحدهم، كما كانوا أقل من النصارى في ستة طوائف ما جعل الحاكم الشرعي يمنح مشيخة تلك الطوائف للنصارى، والطوائف هي: الصاغة، والشّماعين، والعبوية، والقصابين، والأساكفة، والخياطين. مقابل ذلك كان المسلمون يشكلون الأغلبية في باقي الطوائف وبالتالي كانوا يتولون مشيخة هذه الطوائف.

3- دور النصارى في الطوائف الحرفية

من خلال متابعة ما ورد في وثائق المحكمة الشرعية في القدس المتعلقة بطوائف الحرفيين، وأصحاب المهن المختلفة، تبين أنّ النصارى كان لهم أدوار مختلفة في عمل هذه الطوائف الحرفية والمهنية، وقد توزعت مشاركتهم في هذه الطوائف على كل أشكال العمل فيها، فقد تولّى بعضهم مشيخة بعض الطوائف، واحتكروا بعض الطوائف، حيث لم يكن لأحد غيرهم وجود فيها، كما شكّلوا الغالبية في بعض الطوائف، وقد تمثل دور نصارى القدس في الطوائف الحرفية والمهنية بالقدس في أربعة جوانب هي⁽¹⁸⁾:

أ- الطوائف التي شارك فيها النصارى

شارك النصارى من سكان مدينة القدس الشريف في عشرين طائفة من طوائف الحرف والمهن التي كانت موجودة في القدس الشريف في القرن الحادي عشر الهجري/السابع عشر الميلادي، والطوائف التي شاركوا فيها هي:

طائفة الأساكفة	-1
طائفة التجار	-2
طائفة الحياكين	-3
طائفة الحدادين	-4
طائفة الخبازين	-5
طائفة الخياطين	-6
طائفة الدباغين	-7
طائفة السرامجية والبوابجية	-8

طائفة السكاكينية	-9
طائفة السيوفية	-10
طائفة الشماعين	-11
طائفة الصباغين	-12
طائفة الطحانيين	-13
طائفة العبوية	-14
طائفة العطارين	-15
طائفة القصابين	-16
طائفة القصارين	-17
طائفة النجارين	-18
طائفة النحاسين	-19
طائفة المبيضين	-20

ب-تولى مشيخة بعض الطوائف

لم يمنع نظام طوائف الحرف والمهن النصارى من العمل في أي حرفة أو مهنة، والتدرج فيها إلى أعلى رتبة، وهي تولى مشيخة الحرفة أو المهنة، بل إن بعض المهن اقتصرت مشيختها على النصارى من دون غيرهم من المسلمين واليهود، كما أن جميع الطوائف المسيحية كانت تشترك في طوائف الحرف والمهن، ولم يمنع أتباع أية طائفة من الالتساب إلى عضوية حرفة أو مهنة ما، والتدرج فيها، ويظهر ذلك من خلال الآتي:

1-تولى النصارى في حقبة الدراسة (القرن الحادي عشر الهجري/السابع عشر الميلادي) من دون غيرهم مشيخة طائفة الحدادين، وذلك يعني ببساطة أنهم كانوا يشكلون الأغلبية، وأكثر مهارة من غيرهم، ولذلك كان الحاكم الشرعي(القاضي) يصدر قرار تعيين شيخ هذه الطائفة منهم فقط.

2-تولى أعضاء من الديانة المسيحية بين الحين والآخر مشيخة سنّة حرف ومهن، وهي: الصياغ، والشماعين، والعبوية، والقصابين، والأساكفة، والخياطين.

3-تولى أعضاء من النصارى بين الحين والآخر مشيخة طائفة الحياكين حسب المذهب المسيحي الذي ينتمي إليه، ومن ذلك: الأرثوذكس، والكاثوليك، والأرمن، والسريان، والقطر.

ج-السيطرة الكاملة على بعض الطوائف

كان النصارى يشكلون جميع أعضاء بعض الطوائف، بحيث لا يُشاركهم فيها أحد من أبناء القدس المسلمين واليهود، حيث كان أعضاء طائفة الحدادين وطائفة الشماعين كلّهم من أتباع الديانة المسيحية.

د-تشكيل أغلبية في بعض الطوائف

كان النصارى يشكلون أغلبية في بعض الطوائف الحرفية والمهنية، ومن ذلك أنهم كانوا يشكلون أغلبية أعضاء طائفة الصاغة(الصياغ).

4-دور اليهود في الطوائف الحرفية

كانت مشاركة اليهود في طوائف الحرف والمهن الموجودة في القدس الشريف أقل من أبناء الديانة المسيحية، وذلك يعود إلى قلة عدد اليهود في القدس في حقبة الدراسة مقارنة

بعدد المسيحيين، وقد تبيّن لي من خلال استقراء ما ورد في كتاب الدكتور محمود عطا الله أنّه كان لليهود أدوار مختلفة في عمل هذه الطوائف الحرفيّة والمهنيّة، وقد توزعت مشاركتهم في هذه الطوائف على شكلين من أشكال العمل في طوائف الحرف والمهن المقدسيّة في حقبة الدّراسة، وهما: المشاركة في عضوية عدد محدود من الحرف والمهن المقدسيّة، وتولّى بعضهم مشيخة بعض الطوائف، وقد تمثّل دور يهود القدس في الطوائف الحرفيّة والمهنيّة بالقدس في أربعة جوانب هي⁽¹⁹⁾:

أ- الطوائف التي شاركوا فيها

سجلت وثائق المحكمة الشرعيّة لليهود مشاركة في اثنتي عشرة حرفة ومهنة،

وهي:

1-	طائفة الأساكفة.
2-	طائفة الحفّارين.
3-	طائفة الخبّازين.
4-	طائفة الخياطين.
5-	طائفة الدّلالين. وكان للمرأة اليهودية مشاركة في هذه الحرفة.
6-	طائفة السرامجيّة والبوابيجيّة.
7-	طائفة السلاخين.
8-	طائفة السّوقة.
9-	طائفة الصياغ.
10-	طائفة العطارين.
11-	طائفة الفزازين.
12-	طائفة الفزازين.

ب- تولّى مشيخة بعض الطوائف

كان دور اليهود محدودًا جدًّا في تولّى منصب المشيخة في طوائف الحرف والمهن الموجودة في القدس الشّريف، ولعلّ سبب ذلك هو قلة عدد اليهود المنتسبين لهذه الحرف والمهن، وبالتالي فلم يكن بإمكانهم ترشيح أحد منهم لتولّى منصب المشيخة. وقد ورد في وثائق المحكمة الشرعيّة ذكر ليهودي واحد تولّى منصب المشيخة، ولكن ليس مشيخة الطائفة كلّها بل مشيخة حرفة الطائفة اليهوديّة فقط، وهذا يدلّ على أن المناصب كان في بعض الحرف التي لها خصوصيّة دينيّة توزّع على أتباع كلّ ديانة، وشيخ هذه الطائفة الحرفيّة يكون تابعًا للمشيخة العليا في هذه الحرفة أو المهنة، حيث تولّى يهودي مشيخة طائفة أساكفة اليهود. وكان تابعًا لشيخ طائفة الأساكفة في القدس كلّها.

ج- السيطرة الكاملة على بعض الطوائف

لم يسيطر اليهود على عضوية أيّة حرفة أو مهنة من الحرف والمهن الموجودة في القدس الشّريف.

د- تشكيل أغلبيّة بعض الطوائف

لم يستطع اليهود تشكيل أغلبية في أيّ من طوائف الحرف والمهن الموجودة في القدس الشريف.

الهيكل التنظيمي لطوائف الحرف والمهن في القدس

-العلاقة بين نظام الأخية ونظام طوائف الحرف والمهن المقدسية-

استطاعت الدولة العثمانية تطوير نظام الأخية الذي كان تحدث عنه الرحالة ابن بطوطة في بداية القرن الثامن الهجري عندما زار كثيراً من المدن الموجودة فيما كان يُسمى بلاد الروم (السلاجقة)، والتي هي اليوم جزء مهم من الجمهورية التركية، وقد طوّر نظام الأخية فيما بعد أحد أهم كبار شيوخ الأخية الذين ظهروا في المنطقة في القرن الثامن الهجري وتوفي في العشر الأول من القرن التاسع الهجري، الشيخ الصوفي أخي أفران المتوفي سنة (808هـ) والموجود ضريحه في مدينة كير شهير التركية، التي تضمّ في جنباتها جامعة حديثة على اسم هذا الشيخ هي "جامعة أخي أفران".

الأرجح عندي ومن خلال قراءتي لكتاب الدكتور محمود عطا الله عن وثائق الطوائف الحرفية والمهنية في بيت المقدس، وعدد محدود من الوثائق التي ذكرها الدكتور محمود، الأرجح هو أنّ الدولة العثمانية تمكّنت من استيعاب نظام الأخية في عملية وضع الأنظمة والقوانين التي نظمت بها عمل أصحاب الحرف والمهن المختلفة التي ظهرت في المجتمع الإسلامي العثماني بعامّة، وفي المجتمع المقدسيّ بخاصّة، وقد تمثّلت عملية التنظيم هذه في ثلاثة محاور مهمّة هي:

الأول-علاقة الدولة بطوائف الحرف والمهن المقدسية

استطاعت الدولة العثمانية تطوير الأنظمة والقوانين التي كانت سائدة في نظام الأخية عبر الزمن، وفي القرن الحادي عشر الهجري/السابع عشر الميلاديّ ظهر في وثائق سجلات المحكمة الشرعية في القدس وجود نظام دقيق-إلى حدّ معقول-لتنظيم علاقة الدولة بطوائف الحرف والمهن التي كانت موجودة في المدينة المقدسة، وقد تمثّلت تلك القوانين في الأمور الآتية:

1- تعيين الحاكم الشرعيّ (القاضي)⁽²⁰⁾

كانت الدولة العثمانية تسير على مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان بن ثابت الكوفي (ت150هـ)، وهو أول الأئمة المسلمين، وفي الوقت نفسه كانت تسمح بوجود قضاة يُمثّلون المذاهب الثلاثة الأخرى (الشافعيّ، والحنفيّ، والمالكيّ). وقد منحت الدولة القاضي صلاحيات واسعة شملت السلطات الثلاثة (التشريعية، والقضائية، والتنفيذية)، وبناء على تلك الصلاحيات مُنح لقب "الحاكم الشرعي"، حيث تمتّع بصلاحيات تصريف أمور المجتمع كلّها، وله سلطة تشريعية باعتبارها ممثلاً للشرع الإسلاميّ الحنيف، وصلاحيات قضائية باعتباره يفصل بين مشاكل الناس، وصلاحيات تنفيذية باعتباره مسؤولاً عن تنفيذ الأحكام.

وقد ارتبط منصب القاضي بالسلطان العثماني نفسه في إستانبول، وأطلق عليه لقب "خليفة الحكم الشريف بالقدس"، وذلك كما ورد في وثائق المحكمة الشرعية بالقدس موضع الدراسة، وكانت سلطته أكبر سلطة في المدينة، كما كان قرار تعيينه (الفرمان باللغة التركية) يصدر من السلطان، ويُسجّل رسمياً في سجلات المحكمة الشرعية، كما كان يتم تسجيل تصرفاته كلّها، وبخاصّة المتعلقة بالطوائف، والإقطاع، والأوقاف، وغيرها من الأمور.

علاقة حاكم الشرع بوظائف الحرف والمهن⁽²¹⁾

تمثّلت علاقة الحاكم الشرعيّ بأصحاب الحرف والمهن في مدينة القدس الشريف

بالاتي:

1- تعيين شيوخ الحرف والمهن، حيث يتم اختيارهم من أعضاء الطائفة التي ينتمي لها، وكذلك يتم عزله.

2- تعيين أعضاء الطائفة، والسماح لهم بممارسة الحرفة، أو المهنة التي ينتمي إليها، وكذلك وقف عضويتهم في الحرفة، ثم عزل هؤلاء الأعضاء إن تطلب الأمر ذلك.

3- تحديد قواعد ومواصفات عمل أعضاء الطائفة.

4- تحديد أسعار المنتج الذي ينتجه أعضاء الطائفة، أو قيمة العمل الذي يقوم به أعضاء الطائفة.

5- إعفاء أعضاء الطائفة، كلهم أو بعضهم من التكاليف الواجب دفعها للدولة، وفق ظروف معينة، وأهمها عجز الأعضاء عن سداد التكاليف المفروضة عليه لصالح الدولة.

6- كان الحاكم الشرعي (القاضي) يُعين نواباً له من أعضاء الطائفة نفسها ليقوم بمتابعة الصلاحيات السابقة، وهذا النائب يعمل تحت إشراف ومراقبة الحاكم الشرعي مباشرة.

7- كان الحاكم الشرعي يُعين نواباً له من أتباع المذاهب الأخرى (الشافعية، والحنبلية، والمالكية) للبت في القضايا المتعلقة باتباع مذاهبهم من أعضاء الطائفة، وهؤلاء النواب يعملون تحت إشراف الحاكم الشرعي ومراقبته المباشرة.

2- تعيين الحاكم العرفي (أمير لواء) (22)

ورد هذا المنصب في وثائق المحكمة الشرعية المتعلقة بطوائف الحرف والمهن التي كانت موجودة في القدس الشريف، في حقبة الدراسة بألقاب عديدة، ومنها: حاكم العرف، وصاحب الدولة، والمحافظ، وأمير الأمراء، وغيرها.

علاقة حاكم العرف بطوائف الحرف والمهن (24)

كانت سلطة حاكم العرف (أمير اللواء) أقل من سلطة حاكم الشرع (القاضي)، ومكملة لها، وقد تمثلت صلاحياته، وسلطاته في الآتي:

1- مشاركة الحاكم الشرعي في تعيين شيوخ طوائف الحرف والمهن.

2- يقوم شيخ الطائفة بتقديم التكاليف (الرسوم) المفروضة على طائفته إلى الحاكم العرفي.

3- تزويد حاكم العرف بكل ما يحتاجه من منتوجات الطوائف مقابل ثمنها.

3- تعيين المحتسب (25)

الاحتساب مؤسسة إسلامية اقتصادية دينية تقوم على مبدأ الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، وتعالج قضايا الدنيا والدين معاً، وقد ألفت كتب عديدة في نظام الحسبة في الإسلام، عالج فيها مؤلفوها كل ما يتعلق بهذا النظام المهم في المجتمع الإسلامي، ومن أهم تلك الكتب كتاب "نهاية الرتبة في طلب الحسبة" تأليف عبد الرحمن بن نصر الشيرازي (ت589هـ). ووظيفة المحتسب تقع بين القضاء والمظالم.

وقد تمثلت علاقته في نظام طوائف الحرف والمهن في بيت المقدس بخاصة، وفي الدولة العثمانية بعمامة في كونه تابعاً لحكم الشرع (القاضي)، الذي كانت له صلاحية تعيين المحتسب، وتحديد صلاحياته، أو عزله. وكانت صلاحيات المحتسب فيما يتعلق بنظام طوائف الحرف والمهن تقوم على أساس مراقبة الأسواق، ومدى التزام أعضاء طوائف الحرف والمهن بالأسعار، وجودة البضائع، وأصنافها وغيرها من القضايا، وذلك وفق ما يُحدده مجلس الشرع الشريف الذي كان يرأسه حاكم الشرع (القاضي).

الثاني- التنظيم الهيكلي لطوائف الحرف والمهن في القدس

تميّزت طوائف الحرف والمهن في الدولة العثمانية بعامّة، وفي القدس الشريف بخاصّة عن غيرها من التنظيمات الاجتماعية بوجود تنظيم هرمي لها، ويتشكّل هذا التنظيم الهرمي من الأعلى إلى الأدنى-على النحو الآتي:

1-شيخ الشيوخ⁽²⁶⁾

ويتم انتخابه من شيوخ الحرف جميعها، وهو يشرف على شيوخ الحرف المختلفة الموجودة في كل مدينة أو منطقة، ووجوده ليس إجبارياً بل هو اختياري، فقد يوجد في مدينة ولا يوجد في أخرى.

2-شيخ طائفة الحرفة أو المهنة⁽²⁷⁾

يتم انتخابه من المعلمين البارزين في الحرفة، ولكي يكتسب الصفة الرسمية يجب أن يذهب مع أعضاء الحرفة إلى المحكمة الشرعية، حيث يُقرّون أمام الحاكم الشرعي (القاضي) بانتخابه، وبعدها يقوم الحاكم الشرعي بتنصيبه بشكل رسمي، فيصدر حجة شرعية بتوليّه المنصب، ويوقعها، ثم يتم تسجيلها في سجل المحكمة الشرعية.

3-المعلم⁽²⁸⁾

هو العضو الذي وصل الذروة في المهارة العملية، وحاز حق الاستقلال في عمله الخاص، وذلك بعد حصوله على سند الإجازة، الذي يستخدمه عند تغيير مكان عمله من دون ان يخضع لامتحان الإجازة مرّة ثانية. ويحصل المعلم على الإجازة في احتفال يسمى احتفال " الإذن"، وفيه يكتفى من العضو تأكيد المحافظة على أصول الحرفة، والتزام الهدوء في حياته العملية، والتواضع مع أبناء الحرفة والعامّة، ولزوم الهيبة، وكثرة السكوت، وكظم الغيظ والغضب، والتأني في الجواب، وترويض تلاميذ الحرفة والتأليف بينهم، وعدم عتابهم إلا في الخلوة، وليس أمام الناس.

4-الصانع⁽²⁹⁾

هو الأجير الذي أتقن حرفته، واجتاز امتحاناً أمام هيئة طائفة الحرفة، ونُظّم له حفل "الشد"، لكنّه لم يصل درجة مهارة المعلم، ويطلق عليه لقب "الخلفة".

وهو يعمل كصانع مع المعلم بموجب عقد خاص يُحدّد فيه: مدة العمل، والأجرة، وطريقة تقاضيتها من المعلم. ويبقى الصانع في مهنته مدة زمنية تعتمد على: احترافه لحرفته، وحسن أخلاقه، وعنايته بالمبتدئين، وتعامله الودود مع زبائن الحرفة، وتوافر رأس مال لديه يُمكنه من فتح دكان خاص له، وتوافر مكان فارغ لدكانه في السوق. وإذا ما توافرت الشروط السابقة طال الزمن أم قصر يقوم المعلم بإعلام النقيب بالأمر، فيتم تنظيم احتفال لترقيته إلى معلم، وكان يراعى أن يتم الاحتفال في موسم الربيع؛ لأنّه يمثل القوة والحياة الجديدة.

5-الأجير⁽³⁰⁾

هو المبتدئ الذي حصل على خبرة ومهارة تُمكنه من الإنتاج، فيبدأ العمل بأجر أسبوعي يزداد بازدياد مهارته الحرفية. ويحصل المبتدئ على رتبة الأجير في احتفال خاص يُسمى "العهد"، وفيه يفرض المعلم على الأجير مبادئ أخلاقية تُعزّز في الأجير قوة الإيمان بالله، سبحانه وتعالى، ويُقدّم له بعض النصائح التي تساعد في حرفته، ويرافق الاحتفال- أحياناً-وليمة طعام وشراب.

ولما كانت زيادة الأجرة مرتبطة بإتقان العمل فقد حرص الأجراء على الوصول إلى أعلى درجة إتقان للحصول على هدفين معاً وهما: الحصول على أجر عال، والحصول على حق الإرتقاء إلى رتبة الصانع. ولكي يحصل على هذه الرتبة يتم عمل امتحان له أمام هيئة اختيارية، وبعد اجتياز الامتحان بنجاح يرتدي الأجير لأول مرّة اللباس الخاص بأهل الحرفة

التي ينتمي إليها(السروال)، ثم يشدّ على خصره الشدّ أو يُربط عليه منزر، ويُحزّمه النقيب بحزام الحرفة(الصنف) بحضور شيخ الحرفة.

وقبل بدء الاحتفال يُطلب من زملاء المبتدئ المرشح لرتبة الأجير تصفية ما بينهم من منازعات، وبدء حياة جديدة، ثم يُقدّم لشيخ حرفته عودًا أخضر، بينما يطلب الشيخ من الحضور مناشدة شيخ الحرفة بأن يستجيب لطلب المعلم بترقيته؛ فإذا لم يعترض أحد من الحضور، يقوم المبتدئ بالوضوء، ثم يصلي ركعتين، ثم يعقد حزامه ثلاث عقد: واحدة لمعلمه، وثانية لشيخه، وأخيرة لحرفته.

6-المبتدئ⁽³¹⁾

هو الولد حديث السن الذي يرغب الإلتحاق بالحرفة، ولا يشترط في كثير من الحرف سن معينة لكن يُفضل أن يكون صغيرًا قابلاً للتعليم، وفي حرفة الطب كان يشترط البلوغ والعقل، وأحياناً كان المبتدئ يُغيّر حرفته لذلك لم يشترطوا سنًا في كثير من الحرف.

يجري للمبتدئ حفل خاص يحضره أعضاء الحرفة، وفي الاحتفال يتم ربط المبتدئ بمعلمه فيما يُسمى(الالتحام). ويقضي المبتدئ في هذه الرتبة مدة ترتبط بمدى إتقانه حرفته، ولا يستطيع تغيير معلمه إلا في حالات نادرة، وبدخُل من شيخ الحرفة.

على المعلم أن يُعلّم المبتدئ الحرفة باتقان، وحرفيّة وان لا يُخفي عنه أية أسرار في المهنة، والأخلاق الإسلاميّة الحميدة، ثم بعد مدة يُحددها المعلم بناء على إتقانه الحرفة يطلب منه القيام بإنجاز أعمال بسيطة بمفرده، ولكن تحت نظره، وذلك لكي ينتقل إلى المرتبة الأعلى وهي الأجير.

الثالث-العقوبات

كان الحاكم الشرعي(القاضي) يلجأ على معاقبة أعضاء طوائف الحرف والمهن المختلفة الذين لا يلتزمون بقواعد الحرفة أو المهنة التي ينسبون إليها، فقد ورد في وثائق المحكمة الشرعية فرض أربع عقوبات هي⁽³²⁾:

1-التأديب.

2-التعزير.

3-الضرب.

4-العزل.

أهميّة نظام الحرف والمهن في القدس

كان لنظام طوائف الحرف والمهن أهمية كبيرة في النظامين الاقتصادي والاجتماعي في الدول العثمانية، وقد تمثّلت تلك الأهمية في الآتي:

1-التخصّص الدقيق في العمل، وحسن توزيع الحرف والمهن على أبناء المجتمع حسب رغباتهم، وقدراتهم، ومؤهلاتهم.

2-شكّل بداية سليمة في تكوين نظام اقتصادي منظم وقام على الأخلاق الإسلامية السليمة.

3-منع العناصر الغريبة، وغير المدربة من تعاطي أية حرفة لا ينتمون إليها.

4-كان النظام يشكّل ضماناً أكيدة لحسن الإنتاج، ومنع الاحتكار، والشراكة الكاملة لأعضاء الحرفة في المحافظة على مستوى حرفتهم في كل المجالات، وهذا طبع حياة الحرفيين بطابع مهنتهم حتى أنّه في كثير من الأحيان نُسب الأعضاء إلى حرفتهم، فكثر ما نجد أسماء الأشخاص، والعائلات تعود إلى الحرف مثل: الحداد، والكحال، والجزّار، والغزّال، والأسكافي وغيرها.

الخاتمة

بعد الانتهاء من كتابة هذه الدراسة "أثر مبادئ الأخية في تنظيم قواعد عمل أصحاب المهن والحرف في القدس في القرن الحادي عشر الهجري/السابع عشر الميلادي"، تمكنت من الوصول إلى النتائج الآتية:

1- نظام طوائف الحرف والمهن كان يشمل الحياة في المدينة، ولم يتحدث عن وجود أعضاء في أي من هذه الحرف أو المهن من القرى، ولا حتى عن وجود فروع لهذه الحرف أو المهن في القرى المجاورة للقدس.

2- كان دور القرى في النظام يقتصر على تزويد الطوائف المختلفة بالمواد الأولية التي تحتاجها الحرف والمهن الموجودة في المدينة.

3- وُجدت حرف ومهن مختلطة، بحيث كان للنساء مشاركة في بعضها، والأرجح أن مشاركة النساء فيها كان من خلال عضوية خاصة، وليس من خلال الانتساب إلى طائفة الحرفة الخاصة بالرجال، فقد ذكرت وثائق المحكمة الشرعية مساهمة المرأة اليهودية في طائفتين هما: الدلالة، والغزاة.

4- وُجدت حرف ومهن خاصة بالنساء وهي مُعادلة لمهن وحرف شبيهة موجودة للرجال، وقد ذكرت وثائق المحكمة الشرعية حرفة واحدة هي حرفة "المزينات"، حيث كانت خاصة بالنساء، وهي تُعادل مهنة الحلاقة عند الرجال، ولعل ذلك كان التزاماً بالشرع الحنيف.

5- التنظيم الهيكلي الذي كانت تتبعه الدولة العثمانية في ترتيب شؤون الحرف والمهن المختلفة كان مُستمدًا في مبادئه الأساسية من نظام الأخية، كما أن صلاحيات شيخ الطائفة، وعلاقاته بأعضاء الطائفة والطوائف الأخرى، والمجتمع كانت مستمدة من نظام الأخية.

6- نظام الأخية في الأساس هو نظام قائم على الأخلاق الإسلامية العالية من حيث أهدافه، وطرق عمله، وصفات أعضائه من الشيخ إلى المبتدئ، وعلاقات النظام بالمجتمع والدولة. وهذا ما انعكس بشكل مباشر على نظام طوائف الحرف والمهن في الدولة العثمانية بعامّة والقدس الشريف بخاصّة.

الهوامش

- (1) انظر: ابن بطوطة، تحفة النظار، 1/292.
- (2) انظر: محمود عطا الله، وثائق الطوائف الحرفية، ص 1-2.
- (3) انظر: المرجع نفسه، ص 8.
- (4) انظر: المرجع نفسه، ص 19-273.
- (5) انظر: المرجع نفسه، ص 19-273. حيث ذكر محمود عطا الله في دراسته ثلاثين طائفة فقط، فيما وجدت أنه ذكر في تقديمه للدراسة سبعًا وثلاثين طائفة، وذلك عندما تحدّث عن المجتمع المقدسي والطوائف الحرفية، وعن الطوائف الحرفية والحياة الاقتصادية ص 8-10.
- (6) انظر: المرجع نفسه، ص 8-13، وص 19-273.
- (7) انظر: المرجع نفسه، ص 8. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها النصارى.

- (8) انظر: المرجع نفسه، ص8. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها النصارى.
- (9) انظر: المرجع نفسه، ص8. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها النصارى.
- (10) انظر: المرجع نفسه، ص8. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها النصارى.
- (11) انظر: المرجع نفسه، ص9. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها اليهود، وقال: إن طائفة "المزيتات" هي طائفة خاصة بالنساء.
- (12) انظر: المرجع نفسه، ص10.
- (13) انظر: المرجع نفسه، ص12.
- (14) انظر: المرجع نفسه، ص13.
- (15) انظر: المرجع نفسه، ص13.
- (16) انظر: المرجع نفسه، ص9. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها اليهود.
- (17) انظر: المرجع نفسه، ص9. وقد ذكر هذه الطائفة في الطوائف التي شارك فيها اليهود.
- (18) انظر: المرجع نفسه، ص8-9.
- (19) انظر: المرجع نفسه، ص9.
- (20) انظر: المرجع نفسه، ص5-6.
- (21) انظر: المرجع نفسه، ص6.
- (22) انظر: المرجع نفسه، ص7.
- (23) انظر: المرجع نفسه، ص7.
- (24) انظر: المرجع نفسه، ص7.
- (25) انظر: المرجع نفسه، ص6؛ علي السرحان، التنظيمات الحرفية في العراق، ص136.
- (26) انظر: علي السرحان، مرجع سابق، ص127.
- (27) انظر: علي السرحان، مرجع سابق، ص127؛ عيسى أبو سليم، الأصناف والطوائف الحرفية، ص97؛ عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الاجتماعية في العراق، ص325.
- (28) انظر: علي السرحان، مرجع سابق، ص131؛ عيسى أبو سليم، مرجع سابق، ص76، 95؛ ليلي عبد اللطيف، دراسات في تاريخ وضواحي مصر والشام، ص70.
- (29) انظر: علي السرحان، مرجع سابق، ص131.
- (30) انظر: علي السرحان، مرجع سابق، ص131؛ ليلي عبد اللطيف، مرجع سابق، ص79.
- (31) انظر: علي السرحان، مرجع سابق، ص128؛ ليلي عبد اللطيف، مرجع سابق، ص71.

المصادر والمراجع

- 1- أحمد، ليلى عبد اللطيف، دراسات في تاريخ وضواحي مصر والشام إبان العصر العثماني، القاهرة: مكتبة الخانجي، 1980م.
- 2- ابن بطوطة، محمد بن عبد الله اللواتي الطنجي (ت779هـ)، تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار المعروف برحلة ابن بطوطة، تقديم وتحقيق محمد عبد المنعم العريان، مرجعة وإعداد فهارس مصطفى القصاص، ط1، بيروت: دار إحياء العلوم، 1407هـ/1987م.
- 3- رافق، عبد الكريم، مظاهر من التنظيم الحرفي في بلاد الشام في العهد العثماني، مجلة دراسات تاريخية، تصدرها لجنة كتابة تاريخ العرب بجامعة دمشق، دمشق، عدد (4)، نيسان، 1984، ص30-62.
- 4- السرحان، علي كامل، التنظيمات الحرفية في العراق خلال القرنين الثامن عشر والتاسع عشر، مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية، عدد(4)، مجلد(7)، 2017.
- 5- أبو سليم، عيسى سليمان، الأصناف والطوائف الحرفية في مدينة دمشق خلال النصف الأول من القرن الثامن عشر، ط1، عمان: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، 2000م.
- 6- العطار، عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الاجتماعية في العراق إبان عهد المماليك(1749-1831م)، القاهرة: دار الآداب، 1976م.
- 7- عطا الله، محمود علي، وثائق الطوائف الحرفية في القدس في القرن السابع عشر الميلادي من خلال سجلات محكمة القدس الشرعية: تصنيف وتحقيق، ج1، نابلس: مركز التوثيق والمخطوطات والنشر(16)، ط1، 1411هـ/1991م.

HOY ŞEHİR MEDENİYETİNİN AHİLİŐE TESİRİ

THE INFLUENCE OF KHOY CITY'S CULTURE ON
AHISM

Prof. Dr. Minahanm Hasadova

Özet

Hoy şehrinin tarihi m.ö. 3000-4000. yıllardan başlıyor. Sümer menbalarında yad edilen Arrata isimli bölgenin bugünkü Urmiya şehri ile Van şehiri arasındaki bölge olduğu tarihçiler tarafından tasdik edilmiştir. İlk önce Hoy şehiri Azerbaycan'da kurulan Manna Devleti'nin sınırları içinde olmuş, sonralar ise Van ve onun etrafını kendinde birleştiren Urartu Devleti'nin arazisine katılmıştır. Hoy'un adı muhtelif halk destan ve rivayetlerde geçiyor.

Hoy'da çok sayılı maddi ve manevi kültür abideleri bulunmaktadır. Bunlardan örneğin Şems-i Tebrizi Kurgusu, Hatın Köprüsü, Kale Kapısı, Kapalı Çarşı, Kebiri Evi, Mutallib Han mescidini göstermek olar. Orta Asırlarda Azerbaycan'ın Tebriz, Gence, Hoy, Şamahı, Erdebil, Ordubad, Şeki, Bakı ve diğer şehirlerinde sanat gelişir ve sanat adamlarının birlikleri ortaya çıkıyordu. Bu birliklerin sonralar ahilik gibi teşkilatlanmasının esasını Ahi Evran koymuştur. Ahi Evran Güney Azerbaycan'ın Hoy şehirindedir. Onun Ahi Evran adı ile meşhur olmasına bakmayarak, ismi Şeyh Nasreddin Mahmud'dur. Ahi Evran'nun dini-manevi hayatına çocukluk yıllarını geçirdiği Hoy şehirinin medeniyetinin büyük tesiri olmuştur. Anadolu'ya göç eden Ahi Evran ilk önce Kayseri'de yerleşmiş ve burada bir debbağlık imalathanesi kurmuştur. O, Anadolu'da ahiligin yayılmasına ve teşkilatlanmasına önderlik etmiştir.

Türk tarihçisi, ahiligin ünlü araştırmacılarından biri olan M. Bayram yazıyor ki, Anadolu'da ahi teşkilatının zuhurundan önce Azerbaycan'ın muhtelif şehir ve kasabalarında ahilik teşkilatlanmasına mensup, kendilerine ahi olarak hitab eden tüccar ve sanat adamları yaşıyordu. XIII. asırda ancak Konya'da Siraceddin Ürmevi, Mahmud el-Hoyi (Ahi Evran), Mecideddin Merendi (Baba Merendi), Şems-i Tebrizi gibi Azerbaycan'nun ilim ve tasavvuf adamları yaşamışlar.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Hoy, Medeniyet, Ahi Evran

Abstract

The history of Khoy city dates back to 3000-4000 B.C. Historians affirmed that Arrata, the region that is mentioned in Sumerian sources, was a region between today's Urmia and Van cities. In the beginning Khoy city has been within the border of The Mannaeans, thereupon it was occupied by Urartu which controlled Van and its subregions at that time. Khoy is mentioned in various folk epics and legends.

There are the monuments of material and spiritual culture in Khoy. Mausoleum of Shems Tebrizi, Khatun bridge, Fortress gates, The covered bazaar, Kebirli house, Mutellib Khan Mosque, Qotur bridge (the bridge connects Iran and Europe), Bastam Tower. In the Middle Ages the craftsmanship was developed in different parts of Azerbaijan – Tabriz, Ganja, Khoy, Shamakhy, Ardabil, Ordubad, Shaki, Bakı – and the craftsman unions emerged. And it is not accidental that the founder of Ahi brotherhood Ahi Evren was born in Khoy city of Southern Azerbaijan in 1171. Despite of rising to fame with the name of Ahi Evren, his real name was Sheykh Nasreddin Mahmud. The spiritual culture

of Khoy city where Ahi Evren lived during his childhood and primary education years has played an important role in his future. Ahi Evren came to Anatolia and settled in Kayseri. Here he opened a tannery workshop. Walking through Anatolia Evren lead the expansion and organization of Ahism.

A Turkish historian, one of the renowned Ahi researchers M. Bayram wrote that before the emergence of Ahi Brotherhood in Anatolia there have been merchants and craftsmen who had been the member of the brotherhood and called themselves Ahis in different cities and districts of Azerbaijan. In 13th century only in Konya Azerbaijanian scholars and Sufis such as Sirajaddin Urmevi, Mahmud-Al-Khoyi (Ahi Evren), Majidaddin Marandi (Father Marandi), Shams Tabrizi and others lived and wrote.

Keywords: Ahism, Khoy, Cultura, Ahi Evran

Hoy'un tarihi

İran'ın kuzeybatısında, çevresi dağlarla kuşatılmış Hoyi Çukuru denilen bir çöküntü havzasında yer alır. Etrafını kuşatan dağlardan dolayı kış soğuklarından korunmuş olan bu alanda Tebriz ve Urmiye şehirlerinin bulunduğu yerlere göre daha ılıman bir iklim hüküm sürer. Şehir, bu iklim tipinin sonucu olarak çevresinde yetişen tahıl, sebze, tütün, kayısı, pamuk gibi ürünlerin canlı bir ticaret merkezidir. Ayrıca Tebriz'den Trabzon'a giden karayolu ile Urmiye gölü kıyılarından Kafkasya'ya ulaşan yolun burada düğümlemesi Hoy'un ticaret fonksiyonunu olumlu yönde etkilemiştir.

Tarihi İslâm öncesi devirlere kadar inen Hoy şehrine bu ismin verilmesi konusunda çeşitli rivayetler vardır. Bunlar arasında en çok kabul göreni, buraya yerleşen Medler'in bölgedeki tuz madeninden dolayı şehre "tuz" anlamına gelen Hoy adını verdikleri yolundaki rivayettir (Mehdî Âkâsî, s. 6). Eski Arap coğrafyacılarının eserlerinde ise Hoy'un "geniş vadi" anlamına gelen Havr'ın küçültme adı olduğu ve günümüzdeki gibi o dönemde de meyve bahçeleriyle çevrili mâmur bir şehir görünümü arzettiği kaydedilir. Şehir, Azerbaycan'a yapılan seferler esnasında (641) yılında Utbe b. Ferkad es-Sülemî tarafından fethedildi. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Hoy Azerbaycan eyaletine bağlı bulunuyordu. Emevî ve Abbâsîler devrinde Azerbaycan'da meydana gelen olaylar burayı da etkiledi. İpek yolu dışında muhtelif şehirlerden gelen yolların kavşağında bulunması sebebiyle şehir o dönemlerde de önemli bir ticaret merkezi ve askerî üs durumundaydı. Nitekim Anadolu'ya gelen Türkler önce buraya uğramış ve burasını üs olarak kullanmışlardı. İlhanlılar zamanında önemi artan ve fizikî yönden gelişen şehir, Akkoyunlu hâkimiyeti döneminde geniş ölçüde Türkmen iskânına sahne oldu. Daha sonra Akkoyunlu Devleti'ne son veren Safevîler'in eline geçti ve Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmâil arasındaki savaş da buranın 70 mil kuzeybatısındaki Çaldıran ovasında cereyan etti. Hoy

bundan sonra uzunca bir süre Osmanlı-İran mücadelesinden etkilendi ve Osmanlı ordularının geçit yeri haline geldi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın İran seferleri sırasında ele geçirildiyse de bu hâkimiyet kalıcı olmadı. 1578-1590 Osmanlı-Safevî savaşlarının başlarında Rumlu Mahmud Bey'in idaresindeki Hoy yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Tebriz'e bağlı bir sancak merkezi haline getirilerek yörenin zaptında yararlılıkları görülen Şahkuluoğulları'na verildi; 1585'te bu sancağın beyi Şahkuluoğulları'ndan Alâeddin Bey idi. Ayrıca merkezden tayin edilen bir kadının bulunduğu Hoy'da Ferhad Paşa tarafından bir kale yaptırılmıştı. Evliya Çelebi'ye göre dörtgen biçiminde yapılan bu kalenin biri güneyde Tebriz'e, diğeri doğuda Merend yönüne açılan iki kapısı ve içinde yüz evle birlikte bir camisi vardı (Seyahatnâme, II, 277). 1603'te Şah I. Abbas'ın eline geçen Hoy, Nasuh Paşa antlaşması ile (1612) İran'a terkedildi ve IV. Murad dönemine kadar Safevîler'in elinde kaldı. IV. Murad 1635'te çıktığı Revan seferi sırasında buraya girdi ve üç gün kaldığı şehri tahrip ettirdi. Bu tahribattan on yıl sonra 1645'te buradan geçen Evliya Çelebi şehrin yavaş yavaş onarılmaya çalışıldığını yazar. Ona göre bu sıralarda kale dışındaki kesimde 7000 hâne, yetmiş cami ve mescid, iki hamam, 1000 dükkân bulunuyordu. Şehrin etrafı bağ ve bostanlarla çevriliydi. İran'a bağlı bir sultanlık (hanlık) olup 1000 askeri, kadısı, müftüsü, daruga, mihmandar, korucu ve kelenter gibi idarecileri vardı. Halkının çoğu Şâfî mezhebine mensuptu.

III. Ahmed döneminde Hoy tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına girdi (1724) ve on beş yıl kadar Osmanlılar'ın yönetiminde kaldıktan sonra 1739'da tekrar İranlılar'ın eline geçti. XIX. yüzyılın başında Rus istilâsına karşı, Feth Ali Şah'ın emriyle o sırada İran'a gönderilen Fransız askerî heyeti başkanı olan General Gardane şehrin çevresini bugün de izleri bulunan bir toprak surla çevirtti. Şehir 1827'de Ruslar'ın saldırısına uğradı. 1828'de Türkmençay Antlaşması ile 3000 kadar Rus'un Hoy'da kalmasına izin verildiyse de tazminat meselesi halledilince bu birlik şehirden çıkarıldı. İran'ı nüfuz bölgelerine ayıran 1907 Rus-İngiliz Antlaşması sonucunda Hoy Ruslar'ın nüfuz alanına dahil edildi. Ruslar I. Dünya Savaşı'nda burayı işgal ettilerse de 1917 Rus ihtilâli üzerine şehri boşalttılar. Bu süre içinde 70 kilometrelik bir demir yolu ile Hoy Culfa'ya bağlandı.

1842'de meydana gelen depremde tahribata uğrayan şehirde bugüne ulaşabilen eski eserler arasında Mescid-i Han (1208/1793-94), Menâr-i Şems ve Mescid-i Muttalib Han sayılabilir. Hoyî (Hûyî, Hûî) nisbesini taşıyan çok sayıda fakih, muhaddis, kadı, şair ve edebiyatçı bulunmaktadır (Mehdî Âkâsî, s. 462-568). İktisadî ve ticarî canlılığını bugün de sürdüren Hoy'un nüfusu 1991 yılına ait verilere göre 267.796 idi; nüfusun bir kısmı Sünnî, bir kısmı da Şîî'dir. (Bu madde ilk olarak

1998 senesinde İstanbul'da basılan TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 18. cildinde, 258 numaralı sayfada yer almıştır)

Hoy'un ünlü şahsiyetleri

Hoy'un tarihi, kültürü, eski gelenekleri olduğu gibi ünlü şahsiyetleri də dünyada meşhurdur. Hoy şəhərində yetişən birçok âlim, bilim adamı, derviş, edip vs. bulunmaktadır. Kaynaklarda az da olsa bunlara ait birtakım bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda Yakut Hamevi (Ş.1362: 78), hadis rivayətçisi Ebu Bekir Muhammed İbn Yahya İbn Müslim-i Hoyîyi, Hoy'a mensup âlimlerden bilip "Her ilim ile ilgili her konuda oradan çok sayılı âlim çıkmıştır." deyip bazı âlimleri kaydetmektedir. Hamevi Diğer bir eseri Mücemül-Udeba'sında (Berke'i Kumi Ş.1328: 297) ise Ebu'l-Kasım Nasir İbn Ahmed İbn Bekr adlı Hoylu edip, nehv âlimi, fakih ve şairden bahsedip H. 507/M. 1113 yılında öldüğünden bahsetmektedir. Semeani (tarihsiz: 236) ise "Kudemadan bir cemaat oradan çıkmıştır" diyerek buradan çıkan bazı âlimleri kaydetmektedir.. O Hoy'a nispetleri meşhur olanlardan Ebu Muaz Abdan El-Hoyî ElMutetebbib, Ebu Bekr Muhammed İbn Yahya İbn Müslim El-Hoyî, Muhammed İbn Abdullhay İbn Suveyd El-Hoyî, Muhammed İbn Abdurrahim El-Hoyî ve kendi hocası olan Tus sakinli Abu Yakup Yusuf İbn Muhammed İbn El-Hoyî'yi zikretmektedir. Yakut (M.1965: 501)

Yusuf İbn İsmayil Hoyi XIII-XIV yüzyılların en tanınmış eczacı bilim insanlarından olmuştur. O, Güney Azərbaycan'ın Hoy şəhərində anadan olmuş, orada tıp eğitimi almış, daha sonra ise Bağdat'a gelip, orada halifelerin saray hekimi oldu. 1311 yılında Yusuf ibn İsmayıl bütün doğuda ün kazanmış Came-yi Bağdadi (Bağdat koleksiyonu) adında eczacılık ansiklopedisi eserini yazmıştır. Kitapta birkaç bin ilaç bitkisinden, mineral ve tıpta kullanılan hayvanlardan bahsediliyor.

Ebdürrezaq bey Dünbülü Azərbaycanının edebi texellüsü Məftundur. Tebriz beylerbeyisi Necefqulu hanın oğludur. O, babasından sonra hökumət işini terkedib, elm kəsb etmək, bu vilayetin alimləri ilə həmsöhbət olmaq və bilik elde etmiş, elm və maarif sahəsində yüksək mertebəyə çatmışdır. Məftun arap və ecem ediblərinin və meşhur feziletli şəhslərin eserlərini mütaliə etmiş yüksək mefkurə sahibi olub, elm və edebiyat sevenlərin müraciət etdikləri bir şəxsiyyət olmuşdur. Deyilənlərə görə, o, Bəndə texellüslü Mirzə Rezi ilə birlikdə "Zinetüt-tevarix" eserini yazmışdır. Ebdürrezaq bey Dünbülü h.q.1176/1762-də Hoy şəhərində doğulmuşdur. Ebdürrezaq bey fars və arap dillərində nezm və nesrlə eserlər yaratmış, Arap şairlərinin və revayətçilərinin yaradıcılıq inceliklərini öyrənmişdir. O, ömrünü kitablar və eserlər yazmaqla başa çatdırmışdır. Tədqiqatçılar onun 16 əsərin müəllifi olduğunu bildirirlər. (Vüsələ Musalı s. 190)

Ellame Şeyx Şahabeddin Mehemmed Xoylu (Şamın/Suriyanın Demeşq şehrinin baş qazisi ve VII (hicri) yüzyıllıyın bilim adamlarından ve en önemlilerden biri Ayetullah üzma Seyid Ebülqasım Xoylu şia mezhebinin öz çağında birinci din bilik adamı idi. (Alırıza 2010)

İslamiyet'ten önce Zerdüştlük ve Hıristiyan dinlerine inanan Hoylular genellikle gönülden İslam'ı kabul edip Müslüman olmuşlardır. Hoy şehrinin dinî görüşü hakkında ilk bilgi Zekeriya Kazvini'nin eserinde görülmektedir (Ş.1366: 258). Zekeriya Kazvini Hoy halkının Sünni ve vahid bir mezhebe ait olduklarını ve aralarında mezhep ayrılığının olmadığını belirtmektedir. Yine Hoy halkının genellikle Şafii mezhebinde olduğu, bu şehrin 6. yy.daki en ünlü âlimi ve kadısı olan Rüknüddin'in lakabından anlaşılmaktadır.Evliya Çelebi kendi seyahatnamesinde Hoy halkının birçoğunun Şafii mezhebinden olduğundan bahsederken orada ikisi büyük 70 cami olduğundan söz etmiştir (Riyahi Ş.1378: 99).

Şems-i Tebrîzî, İranlı mutasavvıf. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin gönül dünyasında büyük değişikliklere sebep olan ve Mevlânâ tarafından yazılan ilâhî aşk şiirlerinden oluşan "Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî" adındaki nazım eser sayesinde tanınan Mevlana'nın sohbet şeyhidir. Hoy'da eski yıllardan beri Şemiş dibi adlandırılan mahallede Şems-i Tebrizî mezarı denilen bir yer vardır. Burada koç boynuzları ile süslenmiş üç minareli bir yapı bulunmaktaymış. Ancak bu minarelerden günümüze sadece bir tanesi kalmıştır. Halk burayı Şems-i Tebrizî'nin mezarı olarak bilip, o mezara saygı beslemektedirler.Hoy'da kendilerince ilk gezilmesi gerek olan yer Şems-i Tebrizî'nin mezarıdır. Hoylular uzun zamandan beri Şems-i Tebrzinin mezarını Hoy'da olduğun düşünüyorlar. Mezarının olduğu söyledikleri yere çok güzel bir türbe ve makam yapmışlar. Şems-in türbesinin Konya'da da olduğunu söyleyen araştırmacılar var. Niğde'deki Kesikbaş türbesi de Şemse izafe ettirilir. Yine bunlardan ayrı olarak Tebriz'de "Geçil denilen bir mezarlıkta Şemsin mezarının var olduğu söylenir. Biraz daha uzağa gidelim. Pakistan'ın Multon şehrinde Şems türbesi hatta Şems türbeleri olduğuna dair bilgilerimiz mevcut. Hoylular'ın Şems-i Tebrizî'ye bu kadar sahip olmasının güzel hikmetleri var. Şems-i Tebrizî'nin Hoy'da türbesinin olduğuna inanılması burada Şems'i rol model olarak gelişen bir ilim ve irfan hayatına vesile olmuş. Shams Tabrizi'nin Khoy'deki mezarı, bir anma parkındaki kule anıtı yanında, UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası Merkezi olarak aday gösterildi. Şems-i Tebrizî'nin mezarı yakın zamanda UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne aday gösterildi Hoy'da İslam eserlerinin çok olmasında bu zannımca bu sebep yatıyor. Şems hakkında sürekli çalışma yapan Hoylulular iyi bir tanıtım yapıyorlar. Ama benim nazarımda Hoy, Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük emekleri olan ve Ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evren'in şehri olması münasebetiyle önemlidir.

M.12. yüzyılda Hoy'dan çıkan en önemli kişilerden birisi Ahilik örgütünün baş mimari gibi tanınan uzun adı Ebu'l-Hakayık Şeyh Nasirüddin Mahmud İbn Ahmed El-Hoyî olan Ahi Evren'den bahsedilmektedir. Ahi Evren'nin M. 1171 yılında Hoy'da doğduğu söylenmektedir. Kaynaklarda Şeyh Nasirüddin'e verilen Evren lakabı ile ilgili bazı kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre Ahi Evren katıldığı Bedir Savaşı'nda düşmana yılan gibi saldırdığı için bizzat Hz. Peygamber kendisine "Evren" (Yılan) adını vermiştir. Daha sonra Ahi üniforması giydirerek Diyar-i Rum'a göndermiş ve böylece kendisine Ahi Evren denmiş rivayeti bulunmaktadır. İkinci olarak ise Kayseri'de kurduğu debbağ atölyesinde yılan beslediği için kendisine bu isim verilmiştir.

Kırşehir'e gelince halk bir yılanın kendisine musallat olduğunu, onun korkusundan işlerine gidemediklerini bildirmişler, o da bu yılanı kendisine muti kılmış ve bu yüzden ona Evren denmiştir. Yine Ahi Evren ölü bir yılan donuna girip bir kayanın dibine girmek şeklinde ölmüştür, türbesi de bu kayanın üzerine inşa edilmiştir denilirken, menakıbnamelerde de onun ejderha donuna girdiği, sık sık söz konusu edilmiştir (Bayram 2006: 29). Ancak diğer bir rivayet ise Ahi Evren'nin Evren adının Hoy şehrinin batı taraflarında 3500 m. yüksekliğinde olan bölgenin en yüksek ve 3 zirveden oluşan Evrin dağından dolayı aldığıdır. Şehrin her noktasından azamet ile görülen bu dağ daima Hoy halkı tarafından kutsal sayılmıştır. Halk ile dağ arasında mistik bir ilişki vardır. Bu mistik bakış çocukların adına da yansımış ve bazı aileler çocuklarına Evrin adını koymuştur. Uzaktan üç başlı büyük ejderhaya benzetilen bu dağın kutsallığı ve nedenleri de bellidir. Bilindiği gibi Türk halklarının dağlar ile mistik ilişkileri daima var olmuştur. Bu dağın eteklerinden akan çayların halkın yaşamında önemli bir etkisinin bulunması ise bu kutsallığın diğer bir nedeni de sayılabilir. Nitekim Ahi Evren'in ailesinin bu dağa duyduğu ilgiden dolayı Ahi Evren'e Evren adının koyulmuş olması mümkündür. Bilindiği gibi Ahi Evren çocukluk dönemini geçirdikten sonra Horasan ve Türkistan'a gitmiş, orada ünlü kelimci İmam Fahr-i Razi'nin öğrencilerinden olmuştur. Azerbaycanlı araştırmacı Mehran Bahari, Evren kelimesinin etimolojisi hakkında kendi makalelerinin birinde şunları yazmıştır: "Evren kelimesi kıvrıkmak, çevirmek, dolaşmak, kamilleştirmek anlamında olan evir- mastarından alınmıştır. Eski Türkçede evmek mastarı bir şeyin etrafında koşmak anlamındadır. Güney Azerbaycan'ın (İran Azerbaycanı) bazı lehçelerinde (o cümleden Hoy lehçesinde) şimdi de duran ve düğümlemek ve buruşmak anlamında olan vırnıkmak yahut vurnukmak kelimesi bu eski Türkçe mastardan kalmıştır. Proto Türk Sümer dilinde de ejdarha anlamlı Urnu şekline benzer bir kelime vardır. Evren kelimesinin eski Türkçedeki ilk şekli Ebiren- Ebüren'den müştak olan Eviren kelimesidir. Bunun

anlamı ise Ejderha, büyük yılan, felek, kainat ve dünya demektir (www.11007.baybak.com).”

Ahilik

Ahilik, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’da yaşayan halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları ahlaki yönden yetiştiren, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmedir. Kurucusu Ahi Evran'dır ve kendi kural ve kurulları vardır. Günümüzün esnaf odalarına benzer bir işlevi olan Ahilik iyi ahlakın, doğruluğun, kardeşliğin, yardımseverliğin kısacası bütün güzel meziyetlerin birleştiği bir sosyo-ekonomik düzendir. Ahi kelimesinin, aynı zamanda tasavvufu ilgili oluşu, iki görüşün de doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü; cömertliğe, el açıklığına, mertliğe dayanan Ahilik kurumunun vazgeçilmez kurallarından biri de, üyelerinin birbirini kardeş görmeleridir. Müslümanlar birbirlerini tarih boyunca hep kardeş olarak görmüşlerdir. Kardeşleştirilmenin ilk uygulamasının Hz. Muhammed döneminde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ahi, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği şekilde kullanılmış, ancak Türk'e has bir terim haline gelmiştir. Kardeşlik, cömertliğe, yardımlaşmaya ve dostluğa dayanan bir duygudur. Kardeşlik, sadece bir anadan doğmadan ibaret değildir. Görüşlerini Kur'an ayetleri ile desteklemeye ve açıklamaya çalışan tasavvuf akımları, özellikle kişiler arasındaki düşmanlıkların kalkmasını ve yerine kardeşlik duygusunun hakim olmasını, teşvik eden ayetleri kaynak alırlar.

Ahilik Teşkilatı'nın sonuçları

- Ahilik, Anadolu'da köylere kadar yayılarak Anadolu'nun daha kısa sürede Türkleşip İslamlaşmasını sağlamıştır.
- Göçebe Türkmenler yerleşik hayata geçirilerek hem İslami uyum kolaylaşmış, hem de Türk şehirciliği hız kazanmıştır.
- 13.yy'ın ikinci yarısına kadar çoğunlukla gayrimüslimlerin Türk olmayan yerli halkın elindeki sanat ve ticaret işlerine Türkler de katılmış ve canlılık kazandırmıştır.
- Türk esnaf ve sanatkarları arasında sağlanan dayanışma sayesinde Ahilik önemli bir güç haline gelmiş, asayişin bozulduğu zamanlarda (örneğin Moğol İstilas) kendi otoritesini yürütmüştür.
- Dini ve ahlaki yapı korunmuştur.
- Fütüvvetnameler göre, Ahiliğin anenevi menşei Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Peygamber Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye "*Sen benim yoldaşımın, ben Cebrail'in yoldaşımın, Cebrail de Allah'ın yoldaşındır*" diyor. Sonra Selman-ı Farisi'ye Hz. Ali'ye yoldaş olmasını söylüyor. Selman da Hz. Ali'nin elinden tuzlu su

içerek ona yoldaş oluyor. Bundan sonra Peygamber Hz Muhammed S.A.V., Hz. Ali'ye: "*Ya Ali ben seni tamalıyorum ve olgunlaştırıyorum*" diyerek şalvarını giydireyor ve beline bağlıyor. Fütüvvetnamelere göre; fütüvvetin temeli budur ve fütüvvet ehli arasında kadeh sunmak, şalvar giydirmek ve bel bağlamak, yani yoldaşlık ve kardeşlik kuralları buradan gelmektedir. Cimrilik kapısını bağlamak, lütuf kapısını açmak

- Kahır ve zulüm kapısını bağlamak, hilim ve mülayemet kapısını açmak
- Hırs kapısını bağlamak, kanaat ve rıza kapısını açmak
- Tokluk ve lezzet kapısını bağlamak, riyazet kapısını açmak
- Halktan yana kapısını bağlamak, Hak'tan yana kapısını açmak
- Herze ve hezeyan kapısını bağlamak, kapısını açmak

Yalan kapısını bağlamak, doğruluk kapısını açmak. Kafirler, çevresinde iyi tanınmayanlar, kötü söz getirebileceği düşünülenler, zina ettiği ispatlananlar, katiller, hayvan öldürenler (kasaplar), hırsızlar, dellallar, cerrahlar, vergi memurları, avcılar, vurguncular örgüte katılamaz. Kadınlar da örgüte katılamaz. Bu nedenden ötürü kadınlar da Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) teşkilatına üye olmuşlardır. Görüldüğü gibi ahilik ahlakı manevi medeniyete daha çok tesir etmiştir. İnsanları doğru yaşamaya sövk etmiştir. Bu anlamda Hoy şehrinde tanınan ünlü şahslar da medeniyetin gelişmesine sebep olmuşlardır. Böyük ustad və mürişid Şeyx Ahi Evrənin ahilere müraciəti bu konuya örnektir: “Ey Ahiler! Mücahidler igid, aslan yürekli olur. Düşmandan qorxmaz, qaçmaz ve ona boyun eymez. Yağmada kurt kibi saldırsalar hiç sarsılmaz. Atılan oxlara ve qılınç zerbelerine metanetle sinə gərər. Savaşarkən safda, namazdakı kimi səssiz olub, başbuğuna itaətdə cəmaatin imama uyması kibidir. Düşmenine karşı neresi gök gürultusu tek olmalıdır. Düşməndən korkmayın, Allah-Tealanın emir ve qadağalarına emel etməməkdən korkun. Vatan sevgisinin imandan olduğunu unutmayın!”.

Hoy'da bir çok medeniyet abideleri ile yanaşı Şehir müzesi de nezer-i celb ediyor. Burada tarih eski zamanlardan günümüze kadar canlanmış bir vaziyette sunuluyor. Müzenin hemen arkasında Miras-ı Mektup kurumu da var. Buradaki arşiv belgeleri çoğu Ali Rıza bey İstanbul ve Ankara'daki Hoy ile ilgili Osmanlı arşivlerinde bulut getirdiği belge, fotoğraf ve haritalar var. Burası bir dönem Rus zulmü ve Ermeni zulmüne de uğramış. Osmanlılar'ın hakimiyeti de bir dönem burada olmuş. Hoy, Kasr-i Şirin anlaşmasıyla İran tarafında kalmıştır.

Bibliyografya

Azerbaycan der seyr-i tarih-i İran, Tahran: Mebna yay. Riyahi, Mehmet Emin (Ş.1378)

Alırıza Mukaddem. Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hoy: Farsça ve Arapça Kaynaklara Gore, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3 / 10 Winter 2010

Mehdî Âkâsî, Târîh-i Høy, Tebriz 1350 hş.

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, II, 277-278

Tahsin Yazıcı İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde bir şehir. 2016

Vüsale Musalı. Azerbaycan Tezkireçilik Tarixi "Elm veTahsil" Bakı, 2012

Futuhu'l-Buldan, Lugdumı Batavorum, e.j. brill Berke'i Kumi, Seyid Aliekber (Ş.1328),

Rahnuma-i Danişveran, Kum: Çaphane-i Tabiş yay. Bilinmeyen bir yazar (Ş.1362)

Tarih-i Âlemara-yı Abbasi, Tahran: Emirkebir yay. Kazvini, Zekeriya ibn Muhammed - Terc. Şerefkendi, Abdurrehman (Ş.1366)

Divan, Tahran: Zevvar Hamevi, Yakut ibn Abdullah (M.1965)

**1988 NUMARALI VE 1831-1834 TARİHLİ KAYSERİ
NÜFUS DEFTERİNE GÖRE KAYSERİ ŞEHRİNDE
İCRA EDİLEN MESLEKLER***

**THE OCCUPATIONS IN CITY OF KAYSERİ ACCORDING TO
THE 1988 NUMBERED AND 1831 DATED KAYSERİ
POPULATION REGISTER**

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Köse

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

muhamkose@gmail.com

İbrahim Kurtcebe Akkuş

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrencisi

i.kurtcebe24@gmail.com

---

* Bu bildiri, Muhammed Köse'nin, 2015 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Kayseri Şehri (1830-1860)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Özet

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayım II. Mahmud döneminde yapılmaya başlanmıştır. 1831 senesinde başlanılan sayımlar 1844 yılına gelindiğinde hemen hemen imparatorluğun her tarafında tamamlanmıştır. Askeri amaçlı yapılan bu sayımlarda sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. Bununla birlikte nüfus defterlerinden bölgenin idari, iktisadi ve sosyal yapısı hakkında da önemli detaylar mevcuttur. Nitekim defterlerin genelinde hane reislerinin yanı sıra herhangi bir mesleği icra eden diğer sakinlerin de mesleki durumları belirtilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağı olan 29 Zilhicce 1246 tarihli 1988 numaralı Kayseri nüfus defteri mufassal bir defter olup 139 varaktan oluşmaktadır. Söz konusu nüfus defteri Kayseri şehir merkezinde Müslümanların yaşadığı 67 mahalleyi konu edinmiştir. 1831 senesinde Kayseri merkez mahallerinde yaşayan Müslüman erkek nüfusun kayıt altına alındığı defterde, kişilerin isimleri, fiziksel özellikleri, lakapları, unvanları, meslekleri ve göç durumları gibi önemli bilgilere yer verilmiştir. Neredeyse her hane reisinin icra ettiği mesleğin kaydedildiği defter, Kayseri'de icra edilen meslek çeşitliliğini göstermesi açısından fevkalade önemlidir. İdari (muhtar gibi), dini (imam, müezzin, dersiham gibi), askeri (redif, mansure, onbaşı gibi) görevlilerin yanı sıra ferraş, dellal, kahveci, amele, hamal, güherçileci, tüccar, çifiçi, bakkal, demirci ve daha pek çok meslek dallarının icra edilmesi, Kayseri'deki ticari, iktisadi ve sosyal hayatın renkliliği ile çeşitliliğini göstermektedir. Çalışmamızda 1831 tarihli 1988 numaralı Kayseri Müslim nüfus defteri ışığında, Kayseri'deki bu meslek zenginliği ve çeşitliliğini yansıtmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Esnaf Teşkilatı, Kayseri, Nüfus Defteri, XIX. Yüzyıl

Abstract

The very first census started to be made during Mahmud II period. The recordings which started in 1831 completed in nearly all parts over the country when it was in 1844. In these registers which had made military-aimed, just male recordings were made. Besides, in the population register there are some important details such as the governmental, social and economic situation of the region. Hence, in most of the book, beside the father of the family, the occupational state of some other residents who profess any other job are indicated.

The 1988 numbered and 29 Z. 1246 dated Kayseri population register, which is the main source of our study, is a detailed book consisted of 139 pages. The mentioned population register talks about 67 quarters in Kayseri city centre in which Muslims live. In the recordings, in which the male population of Muslims living in Kayseri city centre in 1831 is recorded, some important information is included such as people's names, physical appearances, titles, nicknames, jobs and migration situations. The register, which recorded nearly all the jobs which the fathers of the families profess, is remarkably important.

Professing jobs such as masjid attendant, herald, coffeehouse keeper, labourer, carrier, saltpetrier, merchant, farmer, grocer, smith and a lot more professions alongside administrative (like mukhtar), religious (like imam, muezzin, mudarris) and military jobs (like reserves, regulars, corporals) demonstrates the diversity and liveliness of the commercial, economic and social life in Kayseri. In this study we will show this diversity and richness of jobs in Kayseri under the light of the 1831 dated, 1988 numbered population register of Muslims in Kayseri.

Keywords: Ahi-order, Tradesmen Guild, Kayseri, Population Register, 19th Century.

Giriş

Ahilik kuruluşundan, yani XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar “Ahilik” olarak, sonrasında da “gedik” yani “lonca örgütü” ismiyle varlığını sürdürmüştür; toplum içerisinde ekonomik ve sosyal alanda etkin olmuştur. Ahi kelimesinin kökeni Arapçada “kardeşim” anlamına geldiği gibi Orta Asya dillerinde “eli açık, cömert” anlamına gelen “akı” kelimesinden türediği şeklinde görüşler mevcuttur. (Çağatay 1989: 43-44) Temelde Kur’an’a ve Hz. Peygamber’in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslamî anlayışa doğrudan bağlı olan Ahiliğin, tasavvuftaki “uhuvvet”i hatırlattığı için de kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur. Haliyle bu teşkilatın Anadolu’da kurulmasında “Fütüvvet teşkilatı”nın büyük tesiri olmuştur. (Kazıcı 1988: 540) Türklerin Anadolu’ya seferleri çok eski tarihlere dayansa da XI. yüzyıldan itibaren Türkler, Anadolu’yu vatan edinmek için Orta Asya’dan göç ederek buraları yurt edinmeye başlamışlardır. Daha sonra Moğolların hakimiyeti döneminde, Türklerin Anadolu’ya göçleri artarak devam etmiştir. Anadolu’ya göç eden sanatkâr ve tüccar Türkler yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında yer edinebilmek için bir araya gelme yolunu tutarak birleşmiş ve örgüt dayanışması meydana getirmişlerdir. Ahiliğin önderi olan Ahi Evran da bu göçlerle birlikte Anadolu’ya gelerek yerleşenler arasında yer almış ve Türk kültürünün, geleneklerinin Anadolu’da gelişmesinde ve bu örgütün oluşumunda önemli rol oynamıştır. (Çağatay 1989: 47-49)

Binlerce yıldır önemli ticaret merkezi olarak varlığını sürdüren Kayseri, milattan önceki devirlerde, Kültepe’deki Kaniş Karumu’yla ortaya çıkan ticari ve iktisadî canlılığını günümüze kadar korumuştur. Bu tarihi süreçte Kayseri’nin Anadolu Selçuklularına başşehirlik yapması, önemli bir ilim, sanat, ticaret merkezi olması ve yol şebekeleri bakımından merkezi bir konumda bulunması ve bunlara bağlı olarak kültür merkezi olması Ahilik kurumunun burada ortaya çıkması ve gelişmesinin çeşitli sebeplerini oluşturmaktadır. (Dönek 1998: 98-99)

Kayseri şehri, Ahiliğin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Ahi Evran, Anadolu'ya geldikten sonra ilk olarak Kayseri'ye yerleşmiş (1205) ve burada faaliyet göstermiştir. Yapılan çalışmalar ve elde edilen bulgular da bu durumu destekler niteliktedir. Ahi geleneği burada ortaya çıkarak gelişmiş ve yayılmıştır. (Erdem 2019: 233-235) Kayseri'de başlayan Ahi örgütlenmesi Anadolu'nun her köşesinde varlığını devam ettirmiştir. Örneğin "Ahi Nizamettin" ve "Ahi Ayna Bey" Erzincan'da faaliyet göstermiş iki Ahi önderidir ki Ahi Ayna Bey aynı zamanda siyasi kimliği ile de kendini göstermiştir. (Altın 2018: 391-393) Her ne kadar günümüzde "Ahilik kurumu" varlığını devam ettirmese de Kayseri şehri esnaf ve tüccarı bu geleneği ve Ahilik öğretilerini ve değerlerini günümüzde de sürdürmekte ve bu geleneği yaşatmaya çalışmaktadırlar. (Gerçel 2005: 402-404)

Ahilik kurumu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olduğu gibi ilk Osmanlı hükümdarlarından bazılarının da teşkilat mensubu oldukları bilinmektedir. (Kütükoğlu 1999: 607) Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı'nın nüfuzlu bir ahi şeyhi olduğu bilinmektedir. Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye vasiyeti, Ahilik felsefesinin bir ifadesi olmuştur. (Ceylan 2007: 98-99) Ahilik Osmanlı Devleti'ne hem maddi hem de manevi önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı Lonca Sistemi de Ahi örgütünün devamıydı, ancak Osmanlı'nın merkezîyetçi yapısı, Ahiliğin bağımsız ve güçlü konumunu zayıflamış ve daha sonrasında esnaf birlikleri haline dönüştürmüştür. (Ünal 2014: 122) Esnaf teşkilatında, zaviyeler ve loncalarda toplandıkları zamanlardaki isimleri farklı olmakla beraber, "şeyh" ve "nakib" adını taşıyan iki idareci bulunurdu. Bu idareciler muhtemelen XVI. yüzyıldan itibaren yerlerini "kethüda" ve "yiğitbaşı"na bırakmışlardır. Mamafih, Ahi Evran'ın debbağ olması, debbağ, saraç ve ayakkabı dikicileri gruplarında "şeyh" veya "ahi baba" adını taşıyan bir idarecinin son devirlere kadar mevcudiyetini sürdürmesine sebep olmuştur. (Kütükoğlu 1999: 608) Bu örgütün usta-çırak ilişkisi ve esnaf birliğinin önderi konumundaki "şeyhler" incelenen dönemde nüfus defterinde de tespit edilmiş olması, XIX. yüzyıl Kayseri'sinde bu gelenek ve yönetim anlayışının devam ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın ana kaynağını oluşturan, 1988 numaralı mufassal nüfus defteri H. 1246 (M. 1831)- H. 1249 (M. 1834) yıllarını kapsamaktadır. Bu defterde Kayseri mahallelerindeki Müslüman haneler numaralandırılmış, hane reislerinin meslekleri belirtilmiş ve hanede yaşayan erkeklerin yaşları tek tek yazılmıştır. Defterdeki bu bilgilerden her mahallenin hane sayısı, erkek nüfus miktarı ve hane reislerinin icra ettikleri meslekler tespit edilmiştir. (Köse 2015: 75; Köse 2018: 97)

1831-1834 tarihli 1988 numaralı Müslim nüfus defterine göre; incelenen dönemde Kayseri’de, mevcut 85 mahallede meskûn 5.185 hanede 12.716 erkek nüfusun ikamet etmekteydi. Bu 5.185 hanede yaşayan 4.602 kişinin icra ettiği meslek belirtilmiştir. Bu icra edilen mesleklerin 250 muhtelif kollara ayrıldığı görülmektedir. Tespit edilen meslekler 14 grup halinde tasnif edilmiştir. **Tablo. 1**’de de görüldüğü üzere en fazla meslek çeşidi *askerler ve askeri sanayi ile ilgili meslekler* grubunda yer almaktadır (35 meslek). Bunu sırayla *küçük ölçekli sanayii, günlük hayat ve ev eşyası- aletleri ile ilgili meslekler* (32 meslek), *tarım ve hayvancılık ile ilgili icra edilen meslekler* (25 meslek) takip etmekteydi. Bunun yanı sıra tablodaki herhangi bir grup kapsamına girmeyen 4 farklı meslek ki bunların sayısı 325 kişiye denk gelmektedir.

Tablo. 1: Kayseri’de İcra Edilen Mesleklerin Genel Toplamı

Meslek Grubu	Meslek Toplamı	Meslek Erbabı
Giyim-tekstil sanayii ile ilgili meslekler	11	141
İnşaat işleri ile ilgili meslekler	17	664
Gıda ile ilgili meslekler	24	359
Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Meslekler	25	936
Ticaret ile İlgili Meslekler	20	267
Askerler ve Askerlikle İlgili Meslekler	35	364
Küçük Ölçekli Sanayii, Günlük Hayat ve Ev Eşyası- Aletleri ile İlgili Meslekler	32	207
Sağlık, Temizlik ve Eğlence ile ilgili Meslekler	12	123
Dericilikle ilgili Meslekler	19	921
Eğitim ve Dinle ilgili Meslekler	15	120
Taşımacılık ve Konaklama ile İlgili Meslekler	11	163
İdari ve Dini Görevliler	23	316
Ölçü birimleri ile ilgili meslekler	2	5
Müteferrik meslekler	4	16
TOPLAM	250	4.6
		02

1. Giyim-Tekstil Sanayi ile İlgili Meslekler

Giyim tekstil alanında icra edilen 11 farklı meslek kolunda 141 kişi çalışmaktaydı. Bu mesleklerden en fazla icra edileni 93 meslek erbabının bulunduğu *mestçi*ydi. Bunun yanında *abacı, parçacı, dikici çırağı, çorapçı ve kavukçudan* birer kişi bulunmaktaydı. Ayrıca bir tane de *bezzastan şeyhi* yer almaktaydı.

Tablo. 2: Giyim-tekstil sanayii ile ilgili meslekler ve sayıları.

Giyim-Tekstil Sanayi İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Bezzastan şeyhi	Çamaşırıcı	Çorapçı	Mestçi ⁶⁴⁵	Külâhçı ⁶⁴⁶
Adet	1	2	1	93	6
Meslek	Parçacı ⁶⁴⁷	Penbeci ⁶⁴⁸	Dikici	Dikici çırağı	Kavukçu
Adet	1	8	26	1	1
Meslek	Abacı				
Adet	1			Toplam Meslek: 11 Meslek Erbabı: 141	

2. İnşaat İşleri ile İlgili Meslekler

Altındaki tabloda da görüldüğü üzere (Tablo. 3) inşaat alanında icra edilen 17 muhtelif meslek dalında 664 erkek çalışmaktaydı. 664 erkeğin 504'ü amelelik mesleğini ifa etmekteydi. Bunu 72 kişi ile demirciler takip etmekteydi. Ayrıca İncelenen dönemde 1 adet de “demirci şeyhi” bulunmaktaydı. Birer kişinin icra ettiği *mimar çavuşu*, *sıvacı çırağı*, *saççı*, *amele lağım* ve *lağımçı* ise bu grupta en az icra edilen mesleklerdi. Boyacılık mesleği, ilk akla gelen manasıyla inşaat sektörüne dâhil edilmiş olsa da inşaat dışında tekstil sanayiinde de “*sabbağ*”⁶⁴⁹ adıyla kumaş, kadife boyama işi yapılan bir iş kolu olarak bulunmaktaydı. (Günay 2005: 454) Ancak defterde bunun ayrımı yapılmadığından çalışmada inşaat işleri arasında yer verilmiştir. **Tablo. 3:** İnşaat işleri ile ilgili meslekler ve sayıları.

İnşaat İşleri ile İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Demirci şeyhi	Demirci	Amele	Boyacı	Dülger ⁶⁵⁰
Adet	1	72	504	2	6

⁶⁴⁵ Mest/Mesh: Mesh verilen ve üzerine pabuç giyilen, kısa konçlu hafif ve yumuşak ayakkabı. (Devellioğlu 1978:751)

⁶⁴⁶ Külâhçı: Şapka diken, satan kişi. (Merçil 2000: 26)

⁶⁴⁷ Parçacı: Kumaş toplarından artakalan parçaları satan kimse. (<http://www.lugatim.com/s/PARÇACI> E.T. 17.10.19)

⁶⁴⁸ Penbe: Pamuk (Devellioğlu 1978: 1027)

⁶⁴⁹ Sabbağ: Boyayan boyacı. (Devellioğlu 1978: 1085)

⁶⁵⁰ Dülger: Yapıların kapı, pencere dışındaki kaba tahta ve ağaç işlerini yapan usta. (<http://www.lugatim.com/s/dülger> E.T. 17.10.19)

Meslek	Yapıcı	Kalıpcı	Keresteci	Mimar çavuşu	Perdahçı ⁶⁵¹
Adet	29	2	8	1	26
Meslek	Sıvacı	Sıvacı çırağı	Şapçı ⁶⁵²	Taşçı	Saççı
Adet	5	1	2	2	1
Meslek	Amele lağım	Lağımçı			
Adet	1	1		Toplam Meslek: 17 İcra Eden: 664	

3. Gıda ile İlgili Meslekler

Bu grupta temel olarak halkın beslenme ihtiyacına yönelik, üretim yapan ve üretilen mahsulü satan mesleklere yer verilmiştir. Bu alanda icra edilen 24 ayrı iş kolunda 359 kişi çalışmaktaydı. En fazla icra edilen mesleklerin başında 86 kişi ile *ekmekçi/etmekçi* ve 77 kişi ile *manav* gelmekteydi. *Paçacı*, *ekmekçi çırağı*, *kaymakçı* ve *ekmekçi şakirdi* olarak çalışan birer kişi tespit edilmiştir.

Tablo. 4: Gıda ile ilgili meslekler ve sayıları.

ıda İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Tuzcu	Aşçı	Simit tablekârı	Pacacı	Bakkal
Adet	17	2	3	1	35
Meslek	Balıkçı	Simitçi	Uncu	Değirmenci	Ekmekçi/Et mekçi
Adet	2	10	10	2	86
Meslek	Ekmekçi şakirdi	Terşeci	Fırıncı	Helvacı	Kahveci
Adet	1	2	9	3	49
Meslek	Kasap	Kebapçı	Leblebici	Manav	Pastırmacı
Adet	20	14	9	77	2
Meslek	Gözlemeci	Pekmezci	Ekmekçi çırağı	Kaymakçı	
Adet	1	2	1	1	

⁶⁵¹ *Perhahçı: Perdah: Parlaklık verme, parlatma. Bir şeyin yüzeyine bir âlet veya aşındırıcı bir madde sürmek sûretiyle verilen parlaklık. Perdahçı: Perdah yapan işçi. (http://www.lugatim.com/s/PERDAH E.T. 17.10.19)*

⁶⁵² *Şap: Su geçirmesini önlemek ve yüzeyini düzeltmek için çatı, teras, döşeme betonlarının üzerine sürülen, çok ince kum ve çimentodan ibaret döşeme sıvası. (http://www.lugatim.com/s/şap E.T. 17.10.19)*

				Toplam Meslek: 24 İcra Eden: 359
--	--	--	--	---

4. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Bu grupta gerek tarım gerekse hayvancılığa dayalı üretimin yapıldığı iş kollarına yer verilmiştir. Buna göre tarım ve hayvancılıkla ilgili 24 farklı mesleği icra eden 935 meslek erbabı tespit edilmiştir. Bu grupta en kalabalık meslek gruplarını sırasıyla 237 kişi ile *müste'cir*, 221 kişi ile *ziraatçı* ve 95 kişi ile *mûy-tâb* mesleğini ifa edenler gelmekteydi. Buna karşılık *bostancı* (2), *ırgat* (2), *yoncacı* (2) *elmacı* (2) ve *kılıcıbaşı* (1) en az icra edilen mesleklerdi. Ayrıca incelenen dönemde Kayseri şehir merkezinde 1 adet *Ziraat şeyhi*'nin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo. 5: Tarım ve hayvancılık ile ilgili meslekler ve sayıları.

Tarım Ve Hayvancılık İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Arpacı	Bahçeci	Çiftçi	Ziraatçı	Koyuncu
Adet	38	91	10	221	30
Meslek	Çoban	Samancı	Yoncacı	Naalcacı	Nalbant
Adet	10	2	2	13	43
Meslek	Bostancı	Duhancı ⁶⁵³	Kürtüncü ⁶⁵⁴	Seyis	Irgat
Adet	2	32	28	3	2
Meslek	Sebzeci	Elmacı	Keçeci	Mûy-tâb ⁶⁵⁵	Kılıcıbaşı
Adet	21	2	46	95	1

⁶⁵³ *Duham: Tütün (Devellioğlu 1978: 226)*

⁶⁵⁴ *Kürtün: Yük hayvanlarına vurulan, içi otla doldurulmuş semer palan. (http://www.lugatim.com/s/KÜRTÜN E.T. 17.10.19)*

⁶⁵⁵ *Mûy-tâb: Kıl dokuyan, kıldan eşya yapan kimse. (Devellioğlu 1978: 833)*

Meslek	Semerci	Kılıcı	Ziraat-ı Şeyhi	Müste'cir	Mazucu
Adet	3	2	1	237	1
				Toplam Meslek: 25	
				Meslek Erbabı: 936	

5. Ticaretle İlgili Meslekler

Bu grupta bir malın satımını, ticaretini yapan kişiler yer almaktadır. Toplam 20 muhtelif ticaret sınıfına mensup 267 kişi bulunmaktaydı. 84 kişinin sadece *tüccar* olarak kaydedildiği defterde, 57 kişinin *eskicilik*, 27 kişinin *tacirlik*, 30 kişinin *oturakçılık*, 6 kişinin *ganem tüccarlığı*, 5 kişinin *çerçilik* ve 2 kişinin de *bakır tüccarlığı* yaptığına rastlanılmıştır. Bunun yanında 5 mesleği ise yalnızca birer kişi icra etmekteydi. Bununla birlikte bir “*eskiciler şeyhi*” ve bir “*dellalbaşı*” da ticaretle ilgili mesleklerin başında yer almaktaydı.

Tablo. 6: Ticaret ile ilgili meslekler ve sayıları.

Ticaret İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Dellalbaşı	Eskiciler şeyhi	Kalaycı dellah ⁶⁵⁶	Eskici	Eskici dellalı
Adet	1	1	1	57	2
Meslek	Oturakçı	Hurdacı	Çerçi	Koyun taciri	Papuccu dellalı
Adet	30	2	5	1	1
Meslek	Kösele tüccarı	Sahtiyan tüccarı	Tacir	Tüccar	Bakır tüccarı
Adet	1	3	27	84	2
Meslek	Deri tüccar	Ganem ⁶⁵⁷ tüccarı	Göncü tüccarı	Arpa tüccarı	Dellal ⁶⁵⁸
Adet	1	6	1	1	40
				Toplam Meslek: 20	
				İcra Eden: 267	

⁶⁵⁶ *Dellal: Alıcı ile satıcı arasında aracı olan kimse, komisyoncu (Devellioğlu 1978: 206)*

⁶⁵⁷ *Ganem: Koyun (Devellioğlu 1978: 331)*

⁶⁵⁸ *Delal: Alıcı ile satıcı arasında vasıta olan, aracı. /Devellioğlu 1978: 206)*

6. Askerler ve Askerî Sanayi ile İlgili Meslekler

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan 1988 numaralı Kayseri Müslim nüfus defterinden, incelenen dönemde (1831-1834) Kayseri şehrinde askeriye ile alakalı yoğun bir nüfusun olduğu anlaşılmaktaydı. Nitekim bu dönemde Kayseri şehrinde askeri alanda yürütülen 35 farklı branşta 364 kişi uğraş vermekteydi. Bu uğraşların başında askerlik vazifesini *asakir-i mansure* (172) olarak ifa edenler gelmekteydi. Bunun yanında askeriyenin barut ihtiyacını karşılamak üzere Kayseri’de kurulan güherçile fabrikasında⁶⁵⁹ *güherçileci* olarak çalışan 58 kişi deftere kaydedilmiştir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere güherçile fabrikasının Kayseri’nin istihdamı hususunda önemli yeri vardı. Zira fabrikada *güherçileci* olarak çalışan 58 kişinin dışında 20 *güherçile amelesi*, 4 *güherçile çırağı*, 1 *güherçile ustası* ve 1 *güherçile kalfasının* bulunması bu durumu ispatlar niteliktedir.

Tablo. 7: Askerler ve askerî sanayi ile ilgili meslekler ve sayıları.

Askerler ve Askerî Sanayi İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Asakir-i topçu	Asakir-i mansure	Asakir-i süvari	Asker-i sahib-i tımar	Asker-i sipahi
Adet	1	172	6	1	1
Meslek	Barutçu	Dizdar	Fişenkçi	Humbaracı	Humbarekâr
Adet	4	1	2	4	1
Meslek	Kale hanedanı	Kale kapıcısı	Kale kethüdası	Kale sipahisi	Kirişçi ⁶⁶⁰
Adet	2	1	1	4	8
Meslek	Kundakçı	Asakir-i mansure’dan takaud	Nefer	Saçmacı	Sipahi
Adet	1	3	21	4	4
Meslek	Sipahi takaud	Süvari	Süvari asker-i mansure	Süvari asker	Süvari çavuş
Adet	1	1	1	3	1

⁶⁵⁹ Kayseri Güherçile fabrikası için bk. Hülagü, M. Metin (2001) “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 11, ss. 73-93.

⁶⁶⁰ Kirişçi: Yay yapan, satan kimse. (<http://www.lugatim.com/s/kiris> E.T. 17.10.19)

Meslek	Süvari sipahi	Silahşörân-ı devlet	Tabbağ ⁶⁶¹	Topçu	Güherçile ustası
Adet	13	1	1	3	1
Meslek	Tüfenkçi	Güherçileci ⁶⁶²	Güherçile amelesi	Güherçile kalfası	Güherçile çırağı
Adet	13	58	20	1	4
				Toplam Meslek: 35	
				İcra Eden: 364	

7. Küçük Ölçekli Sanayi, Günlük Hayat ve Ev Eşyası/Aletleri ile İlgili Meslekler

Bu başlıkta zanaatkârlara, halkın günlük işlerinde kullandığı ev eşyası ve alet-edevat üretimi ile satımını yapan mesleklere yer verilmiştir. Aşağıdaki tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde Kayseri şehrinde iktisadi canlılığın varlığını koruduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa’da seri üretime geçilmiş ve buna paralel olarak el sanatlarına dayalı üretim önemini kaybetmişti. Osmanlı Devleti de bu durumdan son derece olumsuz etkilenmişti. Bu yüzyılda Avrupa menşeli ürünler Osmanlı coğrafyasına girmiş ve Osmanlı sanayisinin rekabet gücü zayıflamıştı. Bununla birlikte 1831-1834 yıllarına gelindiğinde Kayseri şehrindeki küçük ve orta ölçekli sanayi üretimi hala önemini korumaktaydı. Zira bu dönemde icra edilen bakırcı, baltacı, hızarıcı, kalaycı, çanakçı kokcu, çilingir ve sair 32 meslekte 207 kişinin çalışıyor olması Kayseri’de küçük ve orta ölçekli esnaf grubunun hala ayakta durduğunu göstermektedir.

Tablo. 8: Küçük ölçekli sanayi, günlük hayat ve ev eşyası/aletleri ile ilgili meslekler ve sayıları.

Küçük Ölçekli Sanayi, Günlük Hayat Ve Ev Eşyası- Aletleri İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Bakırcı	Baltacı	Bıçakçı	Hızarıcı	Çanakçı
Adet	8	4	5	14	16
Meslek	Çıkrıkçı ⁶⁶³	Çıracı	Çilingir	Çubukçu	Fenerci
Adet	8	1	8	10	4

⁶⁶¹ Tabbağ: Kılıç yapan kimse. (<https://osmanlica.ihya.org/tabbağ-nedir-ne-demek.html> E.T. 17.10.19)

⁶⁶² Güherçile: Barut ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici, tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan potasyum nitratın yaygın adı. (<http://www.lugatim.com/s/güherçile> E.T. 17.10.19)

⁶⁶³ Çıkrıkçı: Çıkrık, Elle çevrilen ve ucuna bağlı olan ipi sarmak sûretiyle aşağıdaki kovayı yukarı çıkararak kuyudan su çekmeye yarayan dolap. Çıkrıkçı, çıkrık yapan, satan kimse. (<http://www.lugatim.com/s/çıkrık> E.T. 17.10.19)

Meslek	Hasırcı	Mürekkepçi	Kalaycı	İğneci	İmâmeci
Adet	11	4	30	1	1
Meslek	Kokcu ⁶⁶⁴	Kürekçi	Mumcu	Oduncu	Kutucu
Adet	1	28	4	4	4
Meslek	Saatçi	Su bulucu	Zenbilci ⁶⁶⁵	Hatap ⁶⁶⁶ /Odun yarıcı	Lüleci
Adet	4	1	6	2	3
Meslek	Mücellid ⁶⁶⁷	Bakracı	Turapçı	Çorakçı	Çorakçı çırağı
Adet	2	1	6	13	1
Meslek	Çorakçı amele	Kiracıbaşı			
Adet	1	1			
				Toplam Meslek: 32	
				İcra Eden: 207	

8. Sağlık, Temizlik İşleri ve Eğlence ile İlgili Meslekler

İncelenen dönemde iktisadi ve sosyo-kültürel açıdan oldukça gelişmiş olduğu anlaşılan Kayseri şehrinin sağlık, temizlik ve eğlence alanlarında da faal olması tabii idi. Nitekim arşiv kaynakları bu tespiti doğrulayacak bilgilere sahiptir. Zira 1988 numaralı Kayseri nüfus defterinde Müslüman ahalinin icra ettiği meslekler arasında çok sayıda *berber* (45), *ferrâş* (1), *hamamcı* (4), *berber şakirdi* (1), *etba'* (24) ve *hizmetkâr* (5) kaydedilmiştir. Bu durum Kayseri'de sakin Müslim ahalinin hem kişisel hem de genel temizliğe verdiği öneme işarettir. Zira aynı şekilde *attar* (5), *cerrah* (1) ve *hekimlik* (1) mesleklerini icra eden kişilerin varlığı devletin Kayseri'deki ahalinin sağlığı ile yakından ilgilendiğini göstermektedir. Kayseri halkı yoğun iş hayatının stresini atmak için muhtelif eğlencelere yönelmiştir. İlgili nüfus defterinde 26 kişinin *canbaz* ve 9 kişinin *sazcı* olarak kaydedilmiş olması Kayseri halkının ilgi duyduğu eğlence türlerini yansıtmaktadır.

Tablo 9: Sağlık ve Temizlik ile ilgili meslekler ve sa

⁶⁶⁴ *Kok*: Mâden veya taş kömürünün havasız olarak ısıtılıp uçucu maddelerinden arındırılmasıyla elde edilen, yüksek fırınlarda ve evlerde kullanılan, dumanı az, ısısı yüksek katı yakıt, kok kömürü. (<http://www.lugatim.com/s/KOK> E.T. 17.10.19)

⁶⁶⁵ *Zenbil*: Hasırdan, hurma liflerinden örülmüş torba, sepet vs. (<http://www.lugatim.com/s/ZEMBİL> E.T. 17.10.19)

⁶⁶⁶ *Hatab*: Odun (Devellioğlu 1978: 403)

⁶⁶⁷ *Mücellid*: Kitap ciltleyen, ciltçi. (Devellioğlu 1978: 841)

Sağlık Temizlik İşleri ve Eğlence İle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Attarlar şeyhi	Berber	Ferrâş ⁶⁶⁸	Hamamcı	Hizmetkâr
Adet	1	45	1	4	5
Meslek	Hekim	Berber Şakirdi	Attar ⁶⁶⁹	Cerrah	Etba' ⁶⁷⁰
Adet	1	1	5	1	24
Meslek	Sazcı	Canbaz			
Adet	9	26			
				Toplam Meslek: 12 İcra Eden: 123	

9. Dericilikle İlgili Meslekler

Kayseri Müslim ahalinin nüfus kayıtlarının yer aldığı 1988 numaralı ve 1831-1834 tarihli nüfus defterinden Kayseri halkının uğraş alanının birinci sırasında hayvancılık ve buna bağlı olarak dericilik olduğunu söylemek mümkündür. Mamafih söz konusu defterden tespit edildiği kadarıyla 12.716 erkek nüfusun yaşadığı Kayseri şehrinde 921 erkek nüfusun dericilik sektörüne bağlı branşlarda çalışmaktaydı. Kayseri halkı hayvan derisini işlemekle yetinmemiş aynı zamanda işlediği deriyi mamul ürün haline getirerek ticaretini de yapmıştır. 407 kişinin *debbağ*, 219 kişinin *çizmeci* ve 63 kişinin *pabuççu* mesleğini icra ettiği Kayseri şehrinde dericilikten elde edilen ürünlerin ticaretini yapan, **tablo. 6**'da belirtildiği üzere, 3 *sahtıyan tüccarı*, birer kişi de *deri, kösele* ve *göncü*

⁶⁶⁸ Ferrâş: Süpürgeci, etrafı süpüren kişi (Merçil 2000: 74)

⁶⁶⁹ Attar: Güzel kokular, yağlar, tabii ilaçlar, baharat, iğne-iplik satan kişiler, aktarlar. (Merçil 2000: 41-42)

⁶⁷⁰ Etba': Hizmetçiler, uşaklar. (Devellioğlu 1978:285)

tüccarı yaşamaktaydı. Bu grupta yukarı zikredilen mesleklerin dışında **tablo. 10**'dan da anlaşılacağı üzere *haffaf, saraç, meşinci, çermeci* ve *debbağlar şeyhi* gibi 16 muhtelif meslek daha icra edilmekteydi. Yukarıda bahsi geçen Kayseri nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla, Kayseri şehrinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar Ahilik müessesesinin devam ettiğine en büyük kanıtlardan biri Kayseri'deki dericilik sektörüdür. Nitekim aşağıdaki tabladan da anlaşıldığı üzere bu müessesenin usta-çırak silsilesinin her aşaması mevcuttu.

Tablo 10: Dericilik ile ilgili meslekler ve sayıları.

Dericilikle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Çizmeçi	Çizmeçi kalfası	Çizmeçi şakirdi	Debbağ ⁶⁷¹	Debbağ amele
Adet	219	6	2	407	1
Meslek	Debbağ kalfası	Debbağlar şeyhi	Haffaf ⁶⁷²	Saraç ⁶⁷³	Pabuccu
Adet	8	1	52	59	63
Meslek	Sahtiyancı ⁶⁷⁴	Meşinci	Göncü	Boyacı Sahtiyan	Sayacı ⁶⁷⁵
Adet	2	4	65	1	1
Meslek	Çermeci	Postalcı	Palancı ⁶⁷⁶	Derici	
Adet	11	2	16	1	
				Toplam Meslek: 19 İcra Eden: 921	

10. Eğitim ve Dinle İlgili Meslekler

Çalışmanın temel kaynağı olan mezkûr nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla incelenen dönemde (1831-1834) Kayseri şehrinde ticari ve sosyo-kültürel hayatın bunca gelişmesine rağmen eğitim yeterince ilerleme sağlayamamıştır. Zira 12.716 erkek nüfusun meskûn olduğu Kayseri şehrinde 61 *talebenin* mevcut olması bu kanıyı güçlendirmektedir. Eğitimin medreselerde verildiği Kayseri'de o dönemde 1 *ders hocası*, 13 *dersiam*, 6 *müderriis* ve 18 *ulemadan* kişi

⁶⁷¹ *Debbağ: Tabakçı, deri terbiye eden. (Merçil 2000: 33)*

⁶⁷² *Haffâf: Ayakkabı, terlik vs. yapan satan kimse. (Devellioğlu 1978: 371)*

⁶⁷³ *Saraç: Eğer, at takımı yapan kimse. (Merçil 2000: 40)*

⁶⁷⁴ *Sahtiyan: Sepilenerek boyanmış ve cilalanmış deri. (Devellioğlu 1978: 1095)*

⁶⁷⁵ *Sayacı: Saya, Ayakkabının tabanı dışında kalan deri kısmı, yüzü. Sayacı, Ayakkabıların sayalarını hazırlayan kimse. (<http://www.lugatim.com/s/saya> E.T. 17.10.19)*

⁶⁷⁶ *Palan: Semer (Devellioğlu 1978: 1020)*

eğitim vermekteydi. Ayrıca söz konusu defterden Kayseri halkının tarikatlarla çok yakın ilişki içinde olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim bahsi geçen deftere göre Kayseri’de bir adet *Mevlevihane* ve bir *Mevlevi şeyhine* rastlanılmıştır.

Tablo. 11: Eğitim ve dini işler ile ilgili meslekleri ve meslek erbabı sayısını gösteren tablo.

Eğitim ve Dinle İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Ders Hocası	Dersiam ⁶⁷⁷	Hafız	Hafız-ı Kütüb	Talim-i sıbyan
Adet	1	13	1	1	10
Meslek	Muallim-i sıbyan	Ulema	Kurrâ ⁶⁷⁸	Müderris	Talebe
Adet	2	18	1	6	61
Meslek	Mevlevi şeyhi	Müstecir vakfi camii mahalle	Mevlevihane	Müderris mülazımı ruus	Türbedar
Adet	1	2	1	1	1
				Toplam Meslek: 15	
				İcra Eden: 120	

11. Taşımacılıkla İlgili Meslekler

Geneli hayvancılık ve tarımla meşgul olan Kayseri halkı günlük taşıma işlerinde insan ve hayvan gücünden istifade etmiştir. O dönemde Anadolu’nun hemen her bölgesinde olduğu gibi Kayseri’de de günlük bağ bahçe ve sair taşıma işlerinde genelde katır ve merkep kullanılmıştır. Burada dikkat çeken unsur taşıma işinde 16 kişinin *deveci* olarak çalışmasıdır. Bununla birlikte 51 *hammal* Kayseri halkının yük taşımacılığında önemli bir yere sahiptir.

Tablo. 12: Taşımacılık ile ilgili meslekler ve sayıları.

Taşımacılık ve Konaklama İlgili İcra Edilen Meslekler					
Meslek	Deveci	Hammal	Katırcı	Katırcı Çırağı	Sarban
Adet	16	51	62	9	3
Meslek	Katırcı Hizmetkârı	Merkepçi	Sürücü	Arabacı	Eşekçi
Adet	1	12	1	1	2

⁶⁷⁷ *Dersiam*: Talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili bulunan kimse, cami hocası. (Devellioğlu 1978: 210)

⁶⁷⁸ *Kurrâ*: Kur’ân’ı Yedi Kraat ve on Rivayet dahilinde okuyan üstat hafızlar. (Devellioğlu 1978: 632)

Meslek	Hancı				
Adet	5			Toplam Meslek: 11	İcra Eden: 163

12. İdari ve Dini Görevliler

İdari ve dini görevlilerin yer aldığı bu grupta 23 farklı meslek grubunda 316 kişi görev yapmaktaydı. Defterdeki kayıtlardan incelenen dönemde Kayseri şehrinde Müslümanların meskûn olduğu 85 mahalle tespit edilmiştir. Yine bu kayıtlardan Osmanlı Devleti'nin hemen her mahalleye muhtar ve imam tayin ettiği anlaşılmaktadır. 72 *imam* ve 4 *vekil imamın* kaydedildiği defterde muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olmak üzere toplam 141 kişi *muhtar* olarak kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra Kayseri şehrinde imamların dışında dini görevli olarak *müezzin* (23), *hatib* (4), *vaiz* (1) ve *müftü* (1) de bulunmaktaydı. Tablodan da anlaşılacağı üzere (Tablo. 13) Kayseri'de incelenen dönemde görev yapan idari personel arasında *katip*, *ihtisap katibi*, *şecereci*, *mahkeme katibi*, *mahkeme muhızı*, *yazıcı* ve *emin-i şeh*r gibi görevliler bulunmaktaydı.

Tablo. 13: İdari ve dini görevliler ve sayıları.

İdari Ve Dini Görevliler					
Meslek	İmam	Muhtar	Muhız-ı Mahkeme ⁶⁷⁹	Müezzin	Mahkeme Kâtibi
Adet	72	141	1	23	3
Meslek	Yazıcı	Mahkemede Muhızbaşı	Mahalle Mütevellisi ⁶⁸⁰	Müftü	Hanedan
Adet	12	1	33	1	3
Meslek	Müteveli	Vekil-i İmam	Kâtib	İhtisap Katibi ⁶⁸¹	Mahalle Hanedanı
Adet	1	4	2	1	1
Meslek	Mahalle Katibi	Vaiz	Hatib	Ulemadan Küttab	Şecereci

⁶⁷⁹ *Muhız*: şer'î mahkemelerde dâvâ ile ilgili olanların duruşmada hazır bulunmasını sağlamakla görevli kimse [Hukuk ve cezâ mahkemelerinde aynı işi yapana bugün olduğu gibi mübâşir denirdi] (<http://www.lugatim.com/s/MUHZIR> E.T. 17.10.19)

⁶⁸⁰ *Müteveli*: (1) Bir vakfı vakfedenin koyduğu şartlara göre yöneten kimse. (2) Esnaf teşkilâtında seçimle iş başına gelen başkan, reis. (<http://www.lugatim.com/s/müteveli> E.T. 17.10.19)

⁶⁸¹ *İhtisap müessesesi*, Osmanlı'da günlük ve ticari hayatı devlet tarafından kontrol altında tutan sistemdir. (Erdoğan, 2000: 123) *İhtisap* veya *Muhtesip* Katipleri ise esnaf kontrolü, para cezalarının yazılması ve narh defterlerini tutan, muhtesibin emri altında çalışan görevlilerdir. (Akgündüz, 2005: 60)

Adet	2	1	4	1	1
Meslek	Sai	Emin-i şehir	Gececi		
Adet	1	1	6	Toplam Meslek: 23 İcra Eden: 316	

13. Ölçü Birimleri ile İlgili Meslekler

Ticari hayatın bunca gelişmiş olduğu Kayseri şehrinde elde edilen ve alım satımı yapılan ürünleri ölçmek ve tartmak için ağırlıklıla ilgili ölçü birimlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Mamafih ilgili nüfus defterinde 4 kişinin *kantarıcı* ve 1 kişinin *kileci* olarak kaydedilmesi bu savı güçlendirmektedir.

Tablo. 14: Ölçü birimleri ile ilgili meslekler ve sayıları.

Ölçü Birimleri İle İlgili Meslekler				
Meslek	Kantarıcı	Kileci ⁶⁸²		
Adet	4	1	Toplam Meslek: 2 İcra Eden: 5	

14. Müteferrik Meslekler

Tam olarak bir grubun içerisine dahil edilemeyen meslekler bu grupta bir araya getirilmiştir. Bunlardan *hasılcı*, *eşlamcı* ve *kütaneci*, yapılan araştırmalar neticesinde tam olarak hangi anlam karşılığında kullanıldıkları veya hangi mesleği icra ettikleri tespit edilemeyen mesleklerdir. Dilenci anlamına gelen *sail*, yukarıda tasnifi yapılan meslek dallarından herhangi birine dahil edilemediğinden buraya eklenmiştir.

Tablo. 15: Müteferrik, çeşitli meslekler ve sayıları.

Müteferrik Meslekler				
Meslek	Hasılcı	Eşlamcı	Sail	Kütaneci
Adet	12	1	1	2
			Toplam Meslek: 4 İcra Eden: 16	

Sonuç

Kayseri şehri tarihi çağlar boyunca birçok medeniyetin beşiği olmuştur. Kadim Kayseri şehri coğrafi konumu ve ticari yolların kavşağında bulunmasından ötürü her zaman ticaretin canlı olduğu bir kent olma özelliğini korumuştur. Nitekim Kayseri şehri, ticaret, sanayi ve sosyo-kültürel açıdan Osmanlı Devleti'nin de önemli ve vazgeçilmez bir parçasıydı. Güneyi kuzeye, doğuyu batıya bağlayan son derece stratejik bir noktada kurulmuş olan Kayseri şehri, bu konumundan ötürü başta askeri, ticari ve kültürel yönden olmak üzere pek çok avantaja sahip idi.

⁶⁸² *Kileci: Kile ile ölçüm yapan kimse. (Merçil 2000: 176)*

Kayseri şehrinin bu avantajlı konumu, onu her dönemde nüfus yönünden de güçlü ve diri kılmıştır.

İncelenen dönemde Kayseri şehir merkezinde meskûn 85 Müslüman mahallesindeki 5.185 hanede ikamet eden 12.716 erkek nüfusun varlığı, Kayseri'deki demografik gücü göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira bu kadar yoğun nüfusa sahip ve böylesi önemli bir stratejik noktada kurulmuş bir kentte ticari hayatın gelişmesi kaçınılmaz idi. Çalışmada kullanılan Kayseri şehrine ait nüfus defterinden tespit edilen mesleklerin o dönemde (1831-1834) Kayseri'de icra ediliyor olması Kayseri'deki ticari ve iktisadi zenginliği ispatlar niteliktedir. Bunun yanı sıra bu meslek dallarına ait, onların başkanı olduğunu ifade eden, “şeyhlerin” bulunması Kayseri şehrinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar Ahilik teşkilatının devam ettiği tezini doğrulamaktadır. Çalışmanın temel kaynağı olan 1988 numaralı nüfus defteri, incelenen dönemde (1831-1834) Kayseri şehrinin ekonomik yapısının tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Kayseri'de küçük ve orta ölçekli sanayi üretiminin yapıldığını söylemek mümkündür. Zira Kayseri'deki güherçile fabrikası, bakırcılar, kalaycılar, çanakçılar, saatçiler, lüleciler, bıçakçılar ve mumcuların varlığı buradaki sanayiye dayalı üretimi göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda Kayseri halkının üretken olduğu kadar ürettiğinin ticaretini yaptığı da görülmektedir. Kayseri'de güçlü ve yoğun bir tüccar sınıfının varlığı hem Kayseri'nin stratejik konumu hem de Kayseri halkının üretkenliği ile ilgili bir durumdur. Kayseri şehri mevcut ekonomik yapısıyla özellikle de sanayisinin gelişmişliği ile ön planda yer alarak, günümüz Türkiye'sinin ekonomisinde önemli paya sahiptir. Bu yapısını, geçmişten gelen “iktisadi” kimliğini ve Ahiliğin mirasını muhafaza ederek sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

BOA. NFS.d. 1988

Araştırma-İnceleme Eserleri

Akgündüz, Ahmet (2005). *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Altın, Kader (2018). “Erzincan'da İki Önemli Ahi Lideri: Ahi Nizamettin ve Ahi Ayna Bey”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri Bildiriler Kitabı*, C. I, Kırşehir: 5-7 Ekim 2017, s. 389-396

Ceylan, Kazım (2006), “Ahiliğin Osmanlı Devleti'nin Kurulmasındaki Etkileri”, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, Kırşehir: 12 Ekim 2006, s. 95-102.

- Çağatay, Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Devellioğlu, Ferit (1978), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Doğu Matbaası.
- Dönek, Ekrem (1998). “Ahilik Kültürü ve Kayseri”, *Çerçeve Dergisi*, Yıl 6, S. 22, s. 97-100.
- Erdem, Ekrem (2019). “Ahiliğin Anadolu’da Faaliyete Bağladığı İlk Şehirlerin Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yapısı ve Ahiliğin Katkısı: Kayseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu “XIII.-XVI. Yüzyıllarda Ahilik” Bildiriler Kitabı*, C. I, Kırşehir: 27-29 Eylül 2018, s. 225-246.
- Erdoğdu, İbrahim (2000). “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme” *OTAM*, S. 11, s. 123-145.
- Gerçel, Âlim (2005), “Kayseri’de Yaşayan Ahilik”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I, Kırşehir: 12-13 Ekim 2014, s. 399-406.
- Hülagü, M. Metin (2001). “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 11, s. 73-93.
- Kazıcı, Ziya (1988). “Ahilik”, *DİA*, C. 1, İstanbul: s. 540-542.
- Köse, Muhammed (2015). *Kayseri Şehri (1830-1860)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, Muhammed (2018). *Kayseri Şehri 1830-1860 İdari, Demografik, Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1999) “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul: Feza Gazetecilik, s. 513-650.
- Merçil, Erdoğan (2000), *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, Mehmed Ali (2014), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Kubbealtı Lügat: <http://www.lugatim.com> (E.T. 17.10.2019)
- <https://osmanlica.ihya.org> (E.T. 17.10.2019)

***FÜTÜVVETLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR VE RAZAVÎ
FÜTÜVVETNAMESİ'NDE PEYGAMBERLER***

***CONCEPTS RELATED TO FUTUWWAH AND PROPHETS IN
RAZAVÎ FUTUWWATNAMAH***

***Dr.Öğr. Üyesi Murat Keklik
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
muratkeklik@yyu.edu.tr***

Özet

Fütüvvet; cömertlik, olgunluk, kahramanlık, gençlik gibi manalara gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Fütüvvetname ise fütüvvetin kural, inanç, gelenek ve uygulamalarının anlatıldığı eserlerin genel adıdır. 13. yüzyıldan itibaren fütüvvet hakkında bilgi veren Türkçe Fütüvvetnamelerin yazılmaya başlandığı görülür. Daha öncesinde ise bu tarzda yazılmış birtakım eserler vardır ancak söz konusu eserler fütüvvet teşkilatı ile ahiliği ve bunların kendi içerisindeki düzenini, uygulamalarını, düsturlarını net olarak anlatmaktan uzak oldukları için tam bir Fütüvvetname niteliği taşımazlar. 13. yüzyıldan itibaren ise Arapça, Farsça, Türkçe yazılmış olan eserler fütüvvetin örgütlenmesi, kuralları, doğruları etrafında şekillenmeye başlamış olan müstakil eserlerdir. Eserlerde esnaflık, cömertlik, doğruluk gibi kavramlar ile tasavvuf bir arada verilmiştir. Kuran, hadisler, peygamber kıssaları fütüvvetin ana kaynağı, doğuş vesilesi olmuş; iyi ve doğru insan olmak etrafında birleşen kaideler örnek şahsiyetler olan peygamberlerin şahsında şekillenmiştir. Fütüvvetin anlatıldığı eserlerde işlenen konular başta Hz. Muhammed ile Hz. Ali olmak üzere birçok peygamber ve diğer din büyüklerine dayandırılmıştır. Çalışmada fütüvvet ve ilişkili olduğu kavramlar açıklanmış 16. yüzyılda kaleme alınmış olan Razavî Fütüvvetnamesi'nde hangi peygamberlere ne şekilde yer verildiği üzerinde durulmuştur. Fütüvvetnamede ilk bel bağlananlar ve temsil ettikleri esnaf kolları verilerek Razavî Fütüvvetnamesi'nin daha iyi tanınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Fütüvvet-nâme, Peygamberler, Razavî, Fütüvvet-nâme-i Kebîr

Abstract

Futuwwah; is a word of Arabic origin, which means generosity, maturity, heroism and youth. Futuwwatnamah is the general name of the works in which the rules, beliefs, traditions and practices of futuwwah are explained. From the 13th century onwards, it was seen that Turkish Futuwwatnamahs were written, which gave information about futuwwah. Previously, there are some works written in this style, but these works do not carry the nature of a full Futuwwatnamah because they are far from explaining the futuwwah organization and its morality and their order, practices and principles within themselves. Starting from the 13th century, the works written in Arabic, Persian and Turkish are independent works that have started to take shape around the organization, rules and truths of the futuwwah. In the works, concepts such as craftsmanship, generosity, righteousness and mysticism are given together. The Qur'an, the hadiths and the prophets were the main source of futuwwah and the occasion of birth; the rules that unite around being good and righteous are shaped in the person of prophets who are exemplary personalities. The topics covered in the works in which futuwwah is explained are primarily Hz. Muhammed and Hz. Ali, many prophets and other religions were based on. In the study, the futuwwah and its related concepts were explained and the prophets used in the Razavî Futuwwatnamah, which was written in the 16th century, were

emphasized. It is aimed to get a better recognition of the Razavî Futuwwatnamah by giving the first ties and the branches of the trades they represent.

Keywords: Futuwwah, Futuwwatnamah, prophets, Razavî, Fütüvvetname-i Kebir

Giriş

Fütüvvet yiğitlik, olgunluk, gençlik, cömertlik, doğruluk gibi manalara gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Fütüvvet sahibi kişiye *fetâ*, *fityân' cüvânmerd*, *abu'l-fityân* denilir. Fütüvvet benzeri teşkilatlanmalara yolsuzluk, rüşvet, ticari hayattaki anlaşmazlıklar, suistimaller gibi toplum ve ticaret hayatında görülen aksaklıklar neticesinde ihtiyaç duyulmuştur. Zaman içerisinde özellikle de tasavvuf erbabı kişiler fütüvvet teşkilatının kaidelerini oluşturmuş ve halk arasında yaygınlaşması yönünde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Başlangıçta tasavvufi-dini bir mahiyet taşıyan fütüvvet zamanla ticaret ahlakı ve esnafılık alanlarında kurallar belirleyip uygulamaya başlamıştır.

Fütüvvetname, fütüvvet kaidelerinin anlatıldığı eserlerdir. Fütüvvet-nâmelerin yazılışındaki ve fütüvvet kurallarının da yaygınlaştırılmak istenmesindeki gaye iyi ve ahlaklı, dünya ve ahiret için doğruluktan ayrılmayan, hoşgörülü, alçakgönüllü, hile ve haksızlık yapmaktan kaçınan, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet eden, kâmil, faziletli kişiler yetiştirmektir. Bu eserlerde dini tasavvufi birçok konu işlenmiştir. Eserlerde fütüvvetin başlangıç noktası olarak Hz. Adem gösterilmiş ve fütüvvet geleneğinin zamanla silsile halinde devam ettiğine değinilmiştir. Bu silsile içerisinde peygamberler sahabeler, evliyalar, din ve devlet büyükleri yer almıştır.

Fütüvvetin ana kaynağı Kuran-ı Kerim ve hadislerdir. Kuran'da birçok yerde *fetâ* kökünden türemiş kelimeler tercih edilmiş Hz. Musa'nın arkadaşı, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim ve mağaradaki Ashâb-ı Kehf gençleri 'fetâ, fityân' olarak nitelendirilmiştir. Fütüvvetin peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarıldığı sahabeler, evliyalar, din ve devlet büyükleri aracılığı ile yaşatıldığı anlayışı kabul edilmiştir. Dolayısıyla fütüvvetin hakkıyla anlaşılabilmesi Kuran-ı Kerim'in, hadislerin, kıssaların en doğru şekilde anlaşılmasından geçmektedir.

Çalışmada ilk olarak fütüvvet ile ahilik, fütüvvet ile mürüvvet, fütüvvet ile Melamet, fütüvvet ile tasavvuf arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Kuran-ı Kerim'de fütüvvetle ilgili ifadelerle değinilmiş daha sonra Fütüvvetname türü ve Razavî'nin Fütüvvetnâme-i Kebîr adlı eseri ele alınmıştır.

1. Fütüvvet ve Ahilik

Fütüvvet; Arapça kökenli 'fetâ' kelimesinden türetilmiş olup; civanmertlik, doğruluk, dürüstlük, iyilik, cömertlik, yardımseverlik, tokgözlülük, delikanlılık gibi manalara gelen bir kelimedir. Fütüvvetin tekili *fetâ* iken çoğulu ise *fityân* dır. *Feta'l fityân* tabiri ise en üstünlük ifadesi olarak kullanılmıştır. Fütüvvet sahibi kişiye ise 'fetâ-fityân-âhi-şeyh-yiğit' denilmiştir. Fetâ başkasını kendisine tercih eder; insanlar arasında fark gözetmeden herkesin hakkına riayet eder; elinden geldiğince herkese yardım eder; yaptığı işlerde doğruluk, iyilik ve samimiyeti gözetir; sıkıntısı olanların sıkıntısını kendi sıkıntısı gibi görür

Fütüvvet çizgisindeki ilk oluşumlar Bağdat'ta ortaya çıkar. Bu teşkilat, 9. yüzyılda Abbasi soyundan kişilerin Türkistan ve Horasan'dan getirdikleri Türk esirlerden oluşturdukları askeri birliklere ayrımcılık yapmaları üzerine halkın tepkisi sonucu ortaya çıkmıştır. İlegal faaliyetlerde bulunan bu topluluklar 'ayyar, erbaş, şâtır, kurnaz' gibi isimlerle nitelendirilmişlerdir. Erazil ve eclaf tabakasından bu tür kişiler toplumun huzurunu bozduğu gibi, hükümeti de uğraştırmış, Bağdat, Irak, İran, Maveraünnehir, Horasan, Orta Asya, Suriye'ye kadar geniş bir yayılma alanı da bulmuşlardır. Bilhassa yönetimin zayıf olduğu, güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı zamanlarda çok daha fazla yakıp-yıkma yoluna gitmişlerdir. Bu toplulukların zamanla özellikle kamu hizmetine girmeye başlamaları devlet ve toplum için büyük bir problem arz etmiştir. Bu yağma yapma meraklısı örgütlerin himaye altına alınması için tedbirler alma mecburiyeti ortaya çıkmıştır. O dönemlerde toplumda önemli yere sahip tasavvuf erbabı bazı kişiler bu örgütlerin ahlaki bir disiplin altına alınması noktasında aktif bir rol üstlenmişlerdir. Böylelikle 'fütüvvet ehli' kişiler ortaya çıkmaya başlamış, illegal örgütlerin hâl ve hareketlerinin tam tersi yönde bir ahlaki sistem oluşturmaya çalışmışlardır (Anadol, 199: 9-10). Yaşanan bu gelişmelerle doğan fütüvvet sonradan Anadolu'ya yayılır. Anadolu'da hem isim hem de kapsam olarak birtakım değişikliklere uğrayarak gelişme gösterir.

Fütüvvetin Anadolu'da yayılmasında ekonomik ve sosyal gelişmeler rol oynar. 11. yüzyılın ikinci yarısında göçebe Türkler Anadolu'nun doğusuna ulaşmışlardır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun kapısı Türklere açılınca Türkler köylere, kasabalara yerleşmeye başlamışlardır. Ancak göç edenlerin çoğu atlı-göçebe kesimdir. Yani ticaretten anlayan halis tüccarların çoğu Türkistan 'da kalmıştır. Ardından ikinci bir göç dalgası vuku bulmuştur ve o zaman da Türk toplulukları Anadolu Selçuklularına sığınmaya başlamışlardır. Türk toplulukları kendilerini Anadolu'ya sürükleyen Moğollar ile Bizans'a karşı teşkilatlanma mecburiyeti içinde olmuşlardır. Bu çerçevede Ahilik kurumunun esaslarını teşkil edecek birtakım kural ve kaideler belirlemişlerdir. Bu kaideler temel olarak şu şekilde özetlenebilir: Tecrübeli yerli tüccarlarla rekabet edecek ticaret hukukunu ve ilkelerini

öğrenmiş ekonomik bağımsızlığını kazanmış kişiler yetiştirmek. Sosyal ve kültürel açıdan milli bilinci diri tutarak iç ve dış güvenliği sağlamak. Doğru ve iyi insan olmanın kurallarını kavrayarak yıkılmaz bir paye elde etmek. İslami terbiye ile din ve dünya işlerini bir arada yürüten nesiller yetiştirmektir (Anadol, 1991: 48). Zamanla ticaret ve esnafılık hayatında da kaideler oluşturmaya başlayan fütüvvet teşkilatı bu şekilde Anadolu'da Ahilik adı altında gelişimini devam ettirmiştir.

Ahi kelimesi Arapça kardeşim veya kardeş manasındayken, Türkçeye *akı* şeklinde geçerek bu anlamlara ilave olarak cömertlik, eli açıklık, yiğitlik anlamlarını kazanmıştır. Yine dostluk, kardeşlik, bağlılık anlamlarına gelen *uhuvvet* de ahi ile aynı anlama sahiptir. Fütüvvette tasavvufi anlam ön plandayken ahilik daha çok mesleki teşekkülleri ifade etmektedir.

2. Fütüvvet ve Mürüvvet

Mürüvvet; 'cömertlik, yiğitlik, mertlik' anlamlarındaki kelimedir. Başkasını kendisine tercih etmek, iyi ve güzel bir ahlaka sahip olmak, doğru ve dürüst olmak gibi meziyetleri ifade eden mürüvvet tasavvuf, takva ve şeriatın farklı olarak dünya saadetini vurgulamak üzere kullanılır.

Farsça kökenli mürüvvet kelimesinin kökü olan *mer*, erkek demektir. Mürüvvet ise tam erkeklik veya mükemmel insan' anlamındadır. Kelime fütüvvetin esasını oluşturan özellikleri içerisinde barındırması hasebiyle önemlidir. Kavram üzerinde yapılan tanımlarda özellikle iyi ahlak, terbiye, cömertçe vermek, harama yaklaşmamak, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, adil olmak gibi özelliklere dikkat çekilmiştir (Çağrı, 2014: 145). Kuran-ı Kerim'de iyiliği emredip kötülüklerden uzaklaştırmayı emreden ayetler arasında Araf Suresi'nde geçen "*Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillerden yüz çevir*" (el-A'râf 7/199) mealindeki ayet mürüvvet kavramına ışık tutmuştur. Sahih hadislerden "*Kişinin onurlu oluşu dinini, mürüvvetli oluşu aklını, soylu oluşu ahlâkını yansıtır*" hadisi mürüvvetin akıl ile olan ilişkisini ortaya koyar. İçinde 'mürüvvet' kelimesi direkt geçmese de iyilik, doğruluk, cömertlik, güvenilirlik gibi iyi ahlak özelliklerine vurgu yapan birçok hadis de 'mürüvvet' kapsamında değerlendirilmiştir (Çağrı, 2006: 61-63).

Fütüvvetle iç içe olan ve fütüvvetin esaslarından biri olarak görülen mürüvvetin ne olduğu ve fütüvvetle ilişkisi üzerine diğer bazı İslam alimlerinin görüşleri şu şekildedir;

Sülemi'nin meşhur *Tasavvufta Fütüvvet* eserini neşreden Süleyman Ateş'in nakli ile fütüvvetin gereklerinden bahsedilirken mürüvvetin, ihtiyacı olana o kişi istemeden vermek, esası şu sözlerle vurgulanır;

"Fütüvvet gereklerinden biri de eli dara karşı mürüvvet kullanmaktır. Muhammed ibn Tahir al-Veziri bana birinin şu şi'ri okudu: "Bir feta malından geçer, fakat mürüvvetten geçmez: istemeden sana verir, istemenin kötülüğü sana yeter. " (1977: 90) Aynı eserde bir de mürüvvetin tanımı ve fütüvvetin esası olması da şu cümlelerle aktarılır: "Fütüvvet gereklerinden biri de mürüvvet şartlarına riâyet etmektir. Muhammed ibn Abbâs yoluyla Zâfir ibn Süleyman'ın şöyle dediğini işittim: "Tam mürüvvet sahibi ona derler ki dinini korur, akrabasını ziyaret eder, malını imar eder, kardeşlerine ikram eder ve evinde söyler ?" (1977: 91)

Serî Sakati mürüvvet terimi için: "Nefsi çirkin şeylerden ve kulu insanlar arasında küçük düşürecek her şeyden korumak ve bütün muamelelerinde insanlara insafla davranmak " (Selvi, 2016: 6) şeklinde açıklarken Abdürrezzak Kâşânî ise: "Mürüvetsiz fütüvvet ve fütüvetsiz velayet olmaz... Fütüvvet nasıl tasavvufun cüzüyse, velayet de nübüvvetin cüzüdür." (Selvi, 2016: 23) şeklinde açıklar.

Son olarak da mürüvvet ile fütüvvet arasındaki ilişkiyi en açık bir şekilde izah edenlerden biri olarak da Abdalbâki Gölpınarlı'nın şu cümleleri verilebilir:

"Adamlık ve erlik manasına gelen 'mürüvvet' kelimesiyle gençlik, yiğitlik ve cömertlik manalarını ifade eden 'fütüvvet' kelimesi, esas itibariyle tasavvufa dayanan fakat aynı zamanda iktisadi teşekkülleri de kavraması ve sanat erbabını teşkilâtlandırması bakımından ekonomik bir hüviyet de taşıyan ehl-i fütüvvet tarafından daha şümulü mânalara alınmış ve bir terim olmuştur. Bunlarca mürüvvet, fütüvvetin esasıdır, fütüvvetse mürüvvetin sonudur. Bu bakımdan her mürüvvet ehli, fütüvvet sahibi değildir fakat her fütüvvet ehli, mürüvvette en ileri dereceye varmıştır." (2011: 17).

Görüldüğü üzere mürüvvet ve fütüvvet birbirini tamamlar. Kapsam olarak fütüvvet mürüvveti kapsamakla birlikte fütüvvet ehli olabilmenin yolu mürüvvet sahibi olmaktan geçer.

3. Fütüvvet ve Melamet

Melamet Arapça 'levm' kökünden türemiştir. 'Kınamak, kötölemek, ayıplamak, azarlamak' anlamlarına gelen tasavvuf anlayışının adıdır. Bu anlayışı benimseyenlere 'ehl-i melamet, melâmî, melametî' denilmiştir. Olumsuz anlama sahip gibi görünse de aslında melamet, Allah yolunda mücadele ederek nefsini yenmek ve bu şekilde yürüdüğü yolda kendisini kınayan kişilere aldırış etmemektir. Kişi başkalarının kendisi hakkındaki görüş ve düşüncelerine göre hareket etmeyerek hem nefesine galip gelmiş olur hem de böbürlenme, kibirlenmeden uzak durmuş olur. Sufiler, tasavvuf erbabı kişiler kalplerini Allah'a adanmışlardır ve çevrelerinde olup bitene çok da dikkat etmezler. Melamet

ehli tarafından bu hâl Allah'a tam teslimiyetin bir göstergesi ve manevi ilerleyişte bir mertebedir.

Melametiler bazı noktalarda sufileri eleştirir. Mesela sufilerin kendilerine has kıyafetlerinin olmasını riya olarak değerlendirirler. Çünkü onlara bakan bütün gözler onları 'dindar, hacı, hoca, sufi, şeyh' gibi görecektir. Bu da onların enaniyetini kabartacağı gibi yaptıkları ibadetlerde ihlastan uzaklaştıracaktır. Bunun yerine kınanmak, hor ve hakir görülmek kişinin alçakgönüllülüğünü artırarak yaptığı iyi şeyde sadece Allah'ın rızasına talip olmasını sağlayacaktır.

Melamet düşüncesini ilk defa yayan sufilerden biri olan Ebu Hafs el-Haddad Melametilerle ilgili şunları söylemiştir: *"Öyle insanlar vardır ki: batınen Hak ile münasebetlerinde her zamanki hissiyatları üzerine müteyakkız bulunurlar ve kalben sırlarını muhafaza etmeye o derece itina gösterirler ki, Allah'a yaklaştırmaya (kurb) ve O'na hizmet etmeye ait hallerini ifşa ettiklerinden dolayı' kendi kendilerini kınarlar (levm) ve insanlara yalnız kötü taraflarını göstererek iyi yönlerini gizlerler. Bunda da o kadar ileri giderler ki, insanlar bunları fena hallerinden dolayı kınadıkları gibi, kendileri de batını hallerinden insanları haberdar ettikleri için kendi şahıslarını kötülerler.... Bunlar ilahi tezahürleri insanlardan gizlerler ve asli bir prensip olmak üzere kendilerini kınarlar ve hoşlanmadıkları hareketlerini açığa vururlar. İnsanlar tarafından reddedilmek ve Hak huzurundaki mevkilerini muhafaza etmek için onların nefretine sebep olan yönlerini gösterirler. Melamet ehlinin tarikati böyledir."* (Türer, 1988: 60).

Fütüvvet ehli olanlar kendilerini sufilerden daha çok Melametilere yakın görüp Melametileri benimserler. Melameti büyüklerinin fütüvvet ashabından olduğunu kabul ederler. Fütüvvet ehli melametiler gösterişe önem vermeden fütüvvetin esasları çerçevesinde kendilerini halktan biri gibi görürler.

"Melamet anlayışına sahip olanların başlıca özellikleri şunlardır: Bâtınlarındaki "nefsin kendisine ait olmayan bir şeyi kendine izâfe etmesi" anlamına gelen her türlü iddiayı terk edip yalnızca gönüllerini terakki ettirmeye çalışırlar. Başkalarının kusurlarıyla ilgilenmeyi bırakarak kendi kusurlarıyla meşgul olurlar. Onların halleri Allah ile kendi aralarında sınıksız sakladıkları sırlardır; bunları başkalarından gizleme konusunda çok titiz davranırlar. Çarşıda, pazarda, sokakta halk ile iç içe yaşar, ancak gönüllerindeki manevî halleri onlardan saklamaya özen gösterirler. Manevî eğitim metotları "halk ile tahalluk, Hak ile seyr", yani halk içinde onlardan biriymiş gibi hareket etmek, fakat Hak'tan bir an bile gafil olmamaktır. İbadet ve tâatleri ifâ ettikten sonra hemen unutulur, çünkü onları unutmamak

onlara değer vermek anlamına gelir; bu da kibir, ucb ve riyaya sebep olur." (Erdoğan, 2014: 109).

Sonuç olarak fütüvvet ve melametın birbiri ile bağlantılı kavramlar olduğu; özellikle kişinin nefsinı yenmesi, kendi kusurlarını bilip başkalarında kusur aramaması, her açıdan enaniyeti kabartacak şeylerden arınarak alçakgönüllü olması, dünyaya ve içindekilere ehemmiyet vermediği ve ihlası öncelediği için açgözlülük yapmaması, başkasına yük olmaması, Hakka kulluk etmesi, başkasını kendisine tercih etmesi, fedakar olması gibi yönlerden birbirleri ile yakın ilişki içinde oldukları söylenebilir.

4. Fütüvvet ve Tasavvuf

Tasavvuf kaynağını Kuran-ı Kerim ve hadislerden alan, her şeyi mutlak varlık Allah'ın yansıması olarak gören, gönlün saf-cıralı olmasına önem veren, varlığın aşk neticesinde yaratıldığını ve hayattaki her şeyin de bir döngü içerisinde olduğu yönündeki görüşleri savunup 'vahdet' kavramını temel alan anlayışın adıdır. Aza kanaat etmek, başkasını kendisine tercih etmek, mütevazı ve alçakgönüllü olmak, kâmil insan yetiştirmek gibi özellikler de tasavvufun ana düsturlarındandır.

Eraydın "Tasavvuf ve Tarikatlar" adlı çalışmasında büyük mutasavvıfların tasavvuf tanımlarını sıralamıştır. Yapılan tanımlardan birkaçı şu şekildedir (Eraydın, 2017: 36-39);

Cüneyd Bağdâdi'ye göre: "*Tasavvuf ihtiyârı terk etmektir... Tasavvuf, Hakk'ın seni, senden öldürmesi ve kendisiyle ihyâsıdır.*"

Rüveym'e göre: "*Tasavvuf Allah'ın murat ettiğine teveccüh etmek ve O'nun iradesin teslim olmaktır. Tasavvuf fakra yapışmak; bezl, isâr ve cömertlik ile birlikte, îtiraz ve ihtiyârı terk etmektir.*"

Ebû Muhammed Cerîri'ye göre: "*Tasavvuf güzel ve ulvî olan her çeşit huyları kazanma girişiminde bulunmak ve çirkin her nevi huylardan da uzaklaşmaya çalışmaktır.*"

Amr b. Osman el-Mekkî'ye göre: "*Tasavvuf, kulun her zaman, o an içinde işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olmasıdır.*"

Kuşeyri'ye göre: "*Tasavvuf mâsivallahtan müstağnî olma, bilinmemeyi ihtiyar etmek ve hayırlı olmayan şeylerden sakınmaktır.*"

Fetalar fütüvvetin ana kaynaklarından biri olan tasavvufa büyük önem vermişlerdir. Nefsin terbiye edilmesi ve maddeden mümkün merteye sıyrılarak ihlasla Allah'a yönelmek gerektiğine inanmışlardır. Tasavvuftaki kardeşlik neticesinde bir araya gelinerek sohbetler yapılması ve adap ile erkanın da paylaşılması noktasında yine tasavvufun ahilik ve fütüvvet ile paralel çizgide olduğu görülmüştür.

Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı eserinde fütüvvet, tasavvuf makamlarından biri olarak zikredilmiştir. Kuşeyri de

tasavvuf risalelerinin bir bölümünü fütüvvete ayırmıştır. Yine Fütüvvet-nâmelerde sûfilerin sözlerine yer verilmesi de ikisi arasındaki bağlantıyı ortaya koyan delillerdendir (Şeker, 2011: 114).

"Sufilerce fütüvvet, tasavvufi yaşantının önemli mertebelerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Onlara göre fütüvvet, iyi davranışların toplamından ibaret olan bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzı, Peygamberlerin ve İslam büyüklerinin yüksek vasıflarıyla belirginleşmiştir." (Kızıler, 2015: 411).

Tasavvufun esasları ahiler tarafından düstur kabul edilmiş esaslardır. Ahide ya da fetâda bulunması gereken özellikler aynı zamanda hem Kuran-i Kerim'in ve hadislerin hem de bunları kendisine esas kabul etmiş tasavvuf erbabı kişilerin taşıması gereken özelliklerdir. Aynı şekilde fütüvvet ile ilgili yazılmış eserlerin kimi sufiler tarafından kaleme alınmış olması aralarındaki ilgiyi bir daha gözler önüne sermektedir.

Fütüvvetin bir manası da 'yiğitlik'tir. Tasavvufta ise Allah yolunda giden, nefsi ile mücadelesini kazanan, adalet, fazilet vb. özellikleri üzerinde taşıyan kişiler yiğit olarak görülür. Aynı zamanda yiğit, harama bulaşmaz, kötülükten uzak durur, Allah'tan gelene razı olur, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet eder, darda olana koşar, verince de hiçbir karşılık beklemez... Bütün bu özellikler fütüvvet anlayışındaki 'fetâ' için de geçerli özelliklerdir. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere fütüvvet, tasavvuf makamlarından biri olarak da zikredilmiştir. Fütüvvet tasavvufa dayandırılır ve tasavvuf daha genel bir terim olmakla birlikte fütüvvet de onun bir cüzü olarak değerlendirilir. Tasavvufta olduğu gibi fütüvvet Allah'a ve peygamberine inanıp Allah'ın emrettiği bütün iyi ve güzel şeyleri yaparak kötü olan her şeyden uzaklaşmaktır (Selvi, 2016: 22).

Ticaret ahlakında harama bulaşmamak-helalinden kazanıp tüketmek anlayışı hem fetanın hem sufünün ortak noktası ve düsturudur. Tasavvuf ile fütüvvet arasındaki en önemli fark yine buradadır. Tasavvuf erbabı olan sufiler dünyaya tapmaz ama dünyadan tamamıyla ayrı oldukları da söylenemez zira tasavvuftaki asıl gaye insan-ı kâmilî yetiştirmektir. Hem tasavvuf hem de ahilik teşkilatlarındaki eğitimin amacı bu açıdan ortaktır. Amaç Allah'ı yaşamak, Allah ile olarak O'na dayanmak, Allah'ın rızasını kazanmaktır, bunun için halktan Hakka doğru gidilmelidir. Allah insana merhametli, cömert, doğru, ahlaklı olmayı tembihler, insan da Allah a yakın olmak istiyorsa hem bu emirlere hem de bu emirleri söz ve hareketleri ile açıkça ortaya koyan ve O'nun en sevgili ve ahlakı en mükemmel kulu olan peygamberine uymalıdır. Sufi kendisi için 'bir lokma bir hırka' düsturu ile 'az ye, az uyu, az konuş' ilkelerini benimser; fetâların ise bir sanat ya da zanaatla uğraşmaları hatta bir sanatı en iyi şekilde icra edip sanatta ustalaşmaları, kimseye el açmamaları gibi

özelliklerden hareketle dünya hayatıyla olan ilişkileri onları mutasavvıflardan ayırır (Selvi, 2016: 30)

Ahiliğin yayılmasında tasavvuftaki uhuvvet düşüncesinin rolü büyüktür. "*Ahîlik'te ve fütüvvet ehli arasında da manevî kardeşlik bağına büyük önem verilmiş, hatta tasavvufta önemli bir yeri bulunan "uhuvvet"i hatırlatmasından dolayı da Ahiliğin kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur.*" (Tek, 2014: 28).

Sonuç olarak "*tasavvufta ahlak büyük ölçüde fütüvvet ehlinde ve Ahide mevcuttur. Sûfi, fazilet ve kemâlatta zirvede olup ideal insandır; ahi ise cömertlik, mertlik, ihsan ve hizmet ahlakında sufiyi örnek almış salih kimsedir. Her sûfi fütüvvet ehlidir; fakat her fütüvvet ehli sufi değildir. Fütüvvet, sûfiliğin bir parçasıdır*" (Selvi: 2016: 32).

5. Kuran-ı Kerim'de Fetâ

Fütüvvet kelimesi direkt geçmemekle birlikte fütüvvetle alakalı *fetâhâ, feteyâni, lifityânihi, el-fityetü, lifetâhü, feten, feteyâtiküm, yesteftûneke, yüftiküm, testeftiyân, eftûni, eftinâ, testefit, festeftihim* kelimeleri Kuran'ı Kerim'de geçmektedir. *Genç, delikanlı, hizmetkâr, yiğit, arkadaş, cariye* şeklinde isim soylu karşılıkları bulunan bu kelimelerin *fetvâ vermek, açıklama beklemek, sormak* gibi eylem anlamları da bulunmaktadır (Gürel, 1992: X-XIV).

Nisâ Sûresi'nin 25. ile Nur Sûresi'nin 33. ayetlerinde cariye, iffetli kadın, mümin kişiler için *feteyâtiküm* kelimesi kullanılmıştır. Nisâ Sûresi 127, 176; Yûsuf Sûresi 41, 43, 46; Kehf Sûresi 22; Neml Sûresi 32 numaralı ayetlerde *yesteftûneke, yüftiküm, testeftiyân, eftûni, eftinâ, testefit* kelimeleri *fetvâ vermek, açıklama yapmak, yorumlamak* manalarındadır. Sâffât Sûresi 11 ve 149. ayetlerinde *festeftihim* ifadesi sormak karşılığındadır.

Ayetlerde *fetâhâ, feteyâni, lifityânihi, el-fityetü, lifetâhü, feten* şekillerinde geçen kelimeler genç, yiğit, delikanlı anlamlarını ihtiva eder. Fütüvvetle yakından ilişkili kelimeler bunlardır. Nitekim Kuran'da bu sıfatlarla nitelendirilen peygamberler yaşı genç, delikanlı kişilerdir.

Fetâ, fityân kelimeleri de gençlik, yiğitlik anlamındaki kelimelerdir. Gençlik insan hayatının en önemli evrelerindedir. Çoğu kişilik özellikleri genç yaşlarda kazanılır. Diğer bir ifadeyle belirli bir yaştan sonra bazı özellikleri kazanmak ya da yok etmek daha zordur. Dini açıdan kişinin genç yaşlarda o taşkınlık döneminin rehabetine kapılmadan yaptığı ibadetleri daha makbul görülmüştür.

Genç kimdir, nasıldır, nasıl olmalıdır?' sorularına İbn Arabi Fütüvveti Mekkiyye'de şu karşılıkları vermektedir;

"*Genç, kendi nefsinin arzusunu bırakıp efendisi ve Rabbi olan yaratana dönerek 'ben bir kulum(köle)' demelidir. ... Genç, hasmı*

olmayan kimsedir. Çünkü o, borcunu öder, alacağını bırakır. Dolayısıyla hasmı yoktur. ... Genç, bir hikmete göre hareket eden ve duran kimsedir. ... Genç... her şeyin Hakk'ın takdiri olduğunun bilincindedir. ... Genç, her zaman hizmet menziline bulunur. Hz. Peygamber şöyle buyurur: Kavmin hizmetkârı onların efendisidir. ... Genç, yaratıklara muamele ederken imkânı ve kudreti ölçüsünde gücünü Hakkı razı edecek şekilde harcayan kimsedir." (İbn Arabi 2015: 53-64).

Genç (fetâ) nefsinin arzularına yenik düşmeyen, insanlara hizmet eden, Allah'ın hikmetlerinin bilincinde olan, metanetli ve dirayetli kişidir. Söz konusu terimin ilk zamanlarda daha çok gençlerin taşınması gereken özellikler çerçevesinde değerlendirildiği ancak bunun zamanla kapsam olarak genişlediği söylenebilir.

Hz. Muhammed bütün iyi ve güzel hasletlerin timsalidir. Onun bulunduğu makam fetâyı kapsayacak en üst makamdır. Fetânın amacı iyi ve doğru olana yönelmek olduğu için fütüvvetnamelerde Hz. Peygamber'e mutlak surette en kapsamlı şekilde yer verilmiştir.

Fütüvvet peygamberlerden kalma bir meziyettir. Dolayısıyla Kuran'ı Kerim'de peygamberlerle ilgili kıssalarda fütüvvetle ilgili kavram ve ıstılahlar geçmektedir. Kuran-ı Kerim'de Yusuf Sûresi 36. ayette Hz. Yusuf ve onunla birlikte zindana giren iki genç için *feteyâni*; Enbiya Sûresi 60. ayette ise Hz. İbrahim için *feten* sıfatları geçmektedir. Hz. Yusuf nefsinin Allah'ın rızası için zilletten korumuş, iffetine sahip çıkmış, kendisinin ölümünü isteyen kardeşlerini affetmiştir. Hz. İbrahim genç yaşta kavminin taptığı putları kırmış büyük bir dirâyet ve delikanlılık sergilemiştir. Ayrıca Allah'ın oğlunu kurban etmesi emrine uymuş, konukseverliğiyle meşhur olmuştur. Kehf Sûresi 60 ve 62. ayetlerde Hz. Musa'nın yanında ve hizmetinde bulunan gence *fetâ* - Tevrat'ta bu gencin ismi Yûşa olarak geçmektedir- denilmektedir. Bu genç, sadakatle Hz. Musa'nın hizmetinde bulunmuş, ona yol arkadaşlığı yapmıştır. Kehf Sûresi'nin 10 ve 13. ayetlerinde Ashab-ı Kehf gençleri için *el-fityetü*, *fityetun* denilmektedir. Ashâb-ı Kehf batıla uymayıp Hakk'a sığınarak Allah'a iman için bir nevi hicret etmişlerdir (Gürel, 1992: 66). Putperest kavimlerine karşı çıkıp göklerin ve yerin rabbinden başkasına ibadet etmeyeceklerini açıklayan yedi genç kavimleri arasında Allah'a olan imanlarını serbestçe ifade etme ve inançlarının gereğini yerine getirme imkânı bulamayacaklarını, hatta onların arasında hayat hakkına dahi sahip olamayacaklarını anlayınca, köpeklerini de yanlarına alarak mağaraya sığınmışlardır.

6. Razavî ve Fütüvvetnamesi

Fütüvvet geleneğinin yaygınlaştırılmak istenmesi, fütüvvet üzerine derli toplu bir kaynağın bulunmaması, toplumdaki bozukluk ve aksaklıklar gibi nedenlerden ötürü Fütüvvetnameler kaleme alınmıştır.

Ayrıca fütüvvete yeni giren müridlerin bilgi ve terbiyelerini artırmak kişileri fütüvvetname yazmaya teşvik eden gayelerdendir. (Şeker, 2011: 114-134)

Fütüvvetin adâp ve erkânını, ritüellerini, dilden dile aktarılan anlatılarını, teşkilatın kaynak ve kuralları ile fütüvvet sahibi kişinin uyması gerekenleri açıklayan kitaplara Fütüvvetname denilmektedir. Fütüvvetname türünde yazılan ilk eser *Kitâbe'l Fütüvve*'dir. 1020'de Sülemî tarafından Arapça kaleme alınmıştır. Türkçe kaleme alınan ilk fütüvvetname ise Burgazî'nin Fütüvvetname-i Burgazî'sidir. 13. yy. dan itibaren önemini artıran fütüvvetnameler tüzük-yönetmelik hükmünde kullanılmaya başlanmıştır. Razavî'nin *Miftahü'd-Dekâyık fi Beyâne'l-Fütüvveti ve'l-Hakayık* ya da *Fütüvvet-nâme-i Kebîr* olarak bilinen eseri tespit edilebilen fütüvvetnameler arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Eser 1524 yılında Bursa'da kaleme alınmıştır. Eserin müellifi Seyyid Muhammed bin Alaâddin el-Hüseyn er-Razavî, hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Razavî Bursa'da kadılık yapmış eserinin de burada yazmıştır. Razavî'nin fütüvvetnamesi üzerine doktora çalışması hazırlayan Gürel, müellifin başka bir Fütüvvetnamesine Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud kitapları arasında tesadüf etmiştir. Bu fütüvvetnemede Razavî'nin telif ettiği tercümanlar yer almaktadır. Razavî *Fütüvvet-nâme-i Kebîr*'de *İrşadü't-talibin*, *Habbaz-name*, *Bayrak Risalesi* adlı risalelerinin de bulunduğu bilgisini verir. Razavî'nin *Fütüvvet-nâme-i Kebîr* adlı eseri diğer fütüvvetnâmelere nazaran daha hacimli ve zengindir. Eserin tespit edilebilen 14, görülebilen 9 nüshası mevcuttur. Ancak tam bir nüshasına rastlanılamamıştır. Nüsha karşılaştırmalarında da her bir nüshanın birbirinden farklılıklar arz ettiği ve hatta her birinin farklı birer telif esermiş gibi düzenlenmiş olduğu görülmüştür (Gürel, 1992: 40-54) Ali Torun *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinin son bölümünde verdiği bibliyografyada Razavî Fütüvvet-nâmesi'nin kütüphanelerde mevcut olan yazmalarını şu şekilde sıralamıştır:

"-Ank. Genel Ktp. 142/2 (Hacı Bektaş ilce Ktp. nakil, nu:17(142). Ank. Milli Ktp, MFA. 4715/2)

-Ank. Genel Ktp. 560 (Hacı Bektaş ilce Ktp.. nakil, nu; 49(560). Ank. Milli Ktp. MFA(4) (4716)

-DTCF, A.70

TDK. Ktp. A/332/2,

-Bayezid Ktp. Velüyüddin Ef. Bl, 3225/1,

-Bursa Müzesi Ktp. E. 54/85. (Ank. Milli Ktp. MFA. A. 1691).

-Çorum İİ Halk Ktp. nu:665/1

- Millet Ktp. A.E. Şeriye Bl. 899/1.
- Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2916.
- Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2982
- Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 3070/4
- Süleymaniye Ktp. İzmir BL 337.
- Süleymaniye Ktp. İzmir Bl. 338
- Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar B1.614.
- Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar B1.851
- Üsküdar Hacı Selimağa Kemankeş Bl. 491.")
- İst. Atatürk Ktp. Belediye Yazmaları BL K. 723/2" (1998: 514,515)

6.1. Razavî Fütüvvetnamesinde Peygamberler ve ilk bel bağlayanlar

Fütüvvet-nâme-i Kebîr'in giriş kısmında Hz. Muhammed, Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim zikredilmiş ve dördüne birden 'çehâr pir' denilmiştir: "*Ehl-i fütüvvet arasında şeddin ve helvâ-yı cefnenin senedini bir vechile isbat ederler. Evvel Âdem-i Sâfi'den aleyhi's-selâm, ikinci Nûh Necî'den aleyhi's-selâm, üçüncü İbrahim Halil'den (aleyhi's-selâm), dördüncü Muhammed Mustafâ'dan sallallâhu aleyhi ve sellem... ve hem ashâbı fütüvvet istilâhında budur kim, bu dört peygambere salavâtullâhi aleyhim ecma'in çehâr pir derler ve çehâr tekbiri onlardan isbât ederler.*" (Razavî, 2014: 32-34).

Fütüvvet-nâme-i Kebîr'de **Hz. Adem**'in tekbirine 'tekbir-i rıza' denildiği bilgisi verilmiştir. Ardından da şedd ve çanak helvasını tekbir-i Adem-i safiden tutmalarının sebebi açıklanmıştır. Burada Hz. Adem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulmaları kıssasından bahsedilir. İki cennetteyken şeytan kıskançlık ederek onları kandırmıştır. Allah'ın emrine uymalarına engel olarak kendilerine buğday yedirmiştir. Ardından Hz. Adem ile Havva'nın başlarındaki taç ile sırtlarındaki cennet elbisesi açılmıştır. Onlar da cennet ehlerinden yardım istemişlerdir ancak kimse onlara yardım etmemiştir. Sadece incir ağacı onlara yaprak vermeyi kabul etmiştir ve Hz. Adem'e üç tane Havva'ya ise beş tane yaprak vermiştir. (Bu hadisenin ardından erkeklerin ölünce üç kefen sarılırken kadınların ise beş kefen sarıldığından bahsedilmiştir.) Hz. Adem ile Havva'nın utanmaları ve bu yapraklarla örtünmeleri, cennetten kovulmaları bunun sonucunda Hz. Adem'in 300 yıl ağlaması, Allah'ın Adem'in kalbine birkaç kelime ilham etmesi ve onun da bu kelimelerle tövbe etmesi ve nihayetinde de affa mazhar olması çeşitli rivayetlerle nakledilmiştir. Ardından soyun Hz. Adem'den gelmesine kısaca değinilmiştir.

Eserde *Fütüvvet Hırkası*'nın Hz. Adem'den kalma olduğu bilgisi bulunmaktadır. Hz. Adem'in tövbesinin kabul edilmesinin akabinde Cebrail (a.s.) in ona izzet tacını takması ve ardından giydirdiği seçkinler giysisinin de fütüvvet hırkası olduğu, onun bir üstünlük ifade ettiği ve fütüvvet hırkası giydirme geleneğinin de Hz. Adem'den kaldığından bahsedilir. Hz. Adem üç kere *Allahu Ekber* dediğinden fütüvvet ehli bu tekbire 'Rıza tekbiri' ismini vermiştir.

Cebrail cennetten Hz. Adem'in beline bağlamak için yün ya da pamuktan bir kuşak getirmiştir. Hz. Adem'e bunun 'Allah'ın sözüne bağlılık, şeytana uymama ve onunla savaşıma, dünyayı sevmeme, Allah'ın takdir ettiklerine sabretme, Allah'ın rızasını gözetme anlamlarına geldiğini isminin de 'vefâ kuşağı' olduğunu öğretmiştir. Ardından Cebrail'in yine Hz. Adem için getirdiği sarı saçına bağlaması, eline her nereye giderse yanından ayırmayacağı sırlı bir sopa vermesi, onu halifelik seccadesine geçirmesi ve cennet ırmaklarından getirdiği süt ve bal ile helvadan bir lokmayı Adem'in eline vermesi, Hz. Adem'in de ondan bir pay yiyip bir payı da Hz. Havva'ya götürmesi oradan veda tavafını yaparak ayrılmalari ve yaşadıkları sürece her yıl orayı ziyaret etmeleri ile hac vazifesinin o zamanlardan kalma olduğu anlatılmıştır.

Hz. Adem'den istenenler ile Hz. Adem ile ilgi anlatılanlar fütüvvetin gerekleridir. Fütüvvet geleneğinin ilk insan Hz. Adem'den kalma olduğunu vurgulamak içindir. Zira ilerleyen sayfalarda Razavî müride yaptırılacakları sıralarken şunları dile getirir: *'Müridi tirâş ederler ve tirâşu yoğ ise bıyıkların kasr eyleyeler ve ondan tevbe vereler ve ahdullâh âyâtını okutalar, tâc, hırka giydireler ve yol atlası ve yol karındaşı tutalar ve bâ'dehû kuşak kuşatalar ve tuğ ve âlem verip sonra seccâdeye geçireler. Ondan aşçılar dahi helvâyı pişirip yol üzere meydana getirip bâdehû muhabbet ile birbirine lokma sunalar ve bir şehirden bir şehre helvâ göndereler ve bunların cümlesi Âdem nebi ile Cebrâil'den kalmıştır ve ehl-i târik olanların senedi budur kim zikr olundu.* " (Razavî, 2014: 84-86).

Hz. Şit Hz. Adem'in oğludur. Fütüvvet Hz. Adem'le başlayan fütüvvet silsilesinin ikinci halkası olması açısından önemlidir. Razavî, Fütüvvet-nâmesinde Hz. Adem'i anlattıktan sonra Hz. Şit'e geçer. Hz. Adem Allah'ın buyurduğu şekilde fütüvveti oğluna nakletmiştir. Oğuldan oğula aktarılarak Hz. Nuh'a kalmıştır.

Hz. Nuh'un tekbirine 'tekbir-i fenâ' denilmiştir. Hz. Nuh, halkını 400 yıl boyunca imana davet etmiştir ancak iman eden 40 erkek, 40 da kadın vardır. Bunun üzerine Hz. Nuh hem kâfirlerin yok olması hem de bizzat kendi nefsi için Rabbine yönelir. Allah'a: 'Yeryüzünde hiçbir kâfiri bırakma' der. Allah peygamberin duasını kabul ederek Cebrail'i gönderip tufan haberini peygambere ulaştırır. Bu esnada Hz. Nuh tekbir getirmiştir

ve bu tekbire de 'fenâ tekbiri' denilmiştir. Sonra cennetten getirilen üzüm ve incir karıştırılıp helva yapılmıştır. Nuh, ondan hem yemiş hem de iman edenlere vermiştir. Fütüvvet-nâme'de Hz. Nuh'un fütüvveti, kendisinden sonra oğlu Sam'a miras bıraktığı ve ondan da Hz. İbrahim'e aktarıldığı bilgisi verilmiştir.

Hız. İbrahim'in tekbirine 'tekbir-i safâ' denilmiştir. *Halilullah* olarak da zikredilen Hz. İbrahim'e, Kabe'nin inşası nasip olmuştur. Eserde Hz. İbrahim'in Cebrail ve Mikâil'i yol atası, İsrâfil'i yol arkadaşı tuttuğundan bahsedilmiştir. Cebrail (a.s.) Hz. İbrahim'in belini bağlamıştır, ona cennetten helva getirmiştir ve bir de ona Kabe'nin yerini göstermiştir.

Tekbir pirllerinden biri de Hz. İbrahim'dir. Fütüvvet ehlinin ona böyle demelerinin sebebi de Allah'ın ona oğlunu kurban etmesi yönündeki emri karşısında tutunduğu tavır ve teslimiyettir. Oğlu İsmail'in boğazına bıçağı dayamıştır ancak bıçak kesmemiştir. Ardından Cebrail gelmiştir ve o bile bıçağın kesmediğine şahit olunca şaşkınlıkla tekbir getirmiştir. Cebrail gelirken de yanında bir koç getirmiştir. Hz. İbrahim de koçu görünce şaşırılmış ve 'Lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber' demiştir. İsmail de gözü açılınca kendisi yerine bir koçun boğazlandığını görmüş ve o da 'Allâhu ekber ve lillâhi'l- hamd' demiştir. Bu hadiseden ötürü fütüvvet ehli getirilen tekbire 'tekbir-i safâ' demiştir. Cebrâil burada tam teslimiyetinden dolayı Hz. İsmail'in belini bağlamıştır, onu fütüvvet sahibi yapmıştır. Hz. İbrahim'den oğlu Hz. İsmail'e aktarılan fütüvvet en mükemmel dereceye Hz. Muhammed ile ulaşmıştır.

Hız. Muhammed (S. A. V.), Razavî, Fütüvvet-nâme-i Kebîr'e besmele ve hamdele ile başlar. *'Takvayı peygamberin elbisesi kılan, fütüvveti -selam ve dua onun şerefli ailesine ve kendisine olsun- temiz insanların efendisi Hz. Muhammed'den- Allah'ın selamı hepsinin üzerin oldun- evliyalara bir nişan olarak veren Allah'a şükürler olsun. "* (2014: 20-21) diyerek fütüvvet geleneğinin Hz. Peygamber'den evliyalara bir nişan olarak miras kaldığını söyler. Eserde Hz. Muhammed'in tekbirine 'tekbir-i vefâ' denildiği bilgisi vardır (2014: 34).

Fütüvvet-nâme'nin fasıl bölümünde ilk olarak Hz. Muhammed'in Miraç hadisesine yer verilmiştir. Buna göre Hz. Muhammed kendisine atılan iftiraldan ve kendisinin incitilmesinden bıkmış bir haldeyken Allah Cebrail'e emir buyurarak Hz. Muhammed için beyaz inciden yapılmış ve kapısı yeşil zebecetten olan bir köşk yaptırdığını ve o köşkün içinde kırmızı yakuttan bir sandığın olduğunu, o sandığın içinde de bir elbise, bir kuşak olduğunu söyler. Bütün bunları ve Hz. İbrahim'e verdiği Burak'ı da alarak Peygamber'in yanına gitmesini; Peygamber'e o tacı takıp kemeri kuşatıp hulleyi de omzuna atarak Burak'a bindirip Allah'ın selamını da ileterek kendisinin huzuruna getirmesini söyler. Zira

Allah, onun üzülmelerini istemez. Ona gayb âlemini ve kendi cemalini gösterecektir. Peygamber'in yapacağı bütün duaları da kabul olacaktır. Cebrail Peygamber'in yanına gelerek Allah'ın selamını ve dediklerini iletir. Hz. Muhammed de iki rekat namaz kılarak şükreder. Ardından Cebrail ona cennet elbisesini giydirir, tacını takar, kemeri kuşatır ve Burak'a bindirir. Hz. Muhammed Beytül Mukaddes'e geldiğinde Mescid-i Aksa'da onun cemalini görmek ve ümmeti olmak isteyen diğer peygamberlerin orada bulduklarını ve namaz kıldıklarını görür. Cebrail'in yönlendirmesi ile Hz. Muhammed o topluluğa imamlik eder. Ardından dua ederler ve peygamberler Hz. Muhammed'den ayrılırlar. Yine Cebrail'in yönlendirmesi ile Hz. Muhammed Beytül Mukaddes'in kapısının üzerine çıkar ve orada sofraya üç kadeh vardır. Bu kadehlerin birinde süt, birinde bal ve diğerinde de başka bir temiz içecek vardır. Cebrail, Hz. Muhammed'e hangisini istediğini sorar. O da süt kadehini alıp yarısını içer. Burada Cebrail peygambere eğer balı kabul etseydi tüm ümmetin dünyaya aldanacaklarını ve ahiret hayatını unutacaklarını, eğer şarabı kabul etseydi ümmetin hep harama bulaşacaklarını söyler. Hz. Muhammed'in içtiği süt de -yarısını içtiği için- ümmetin yarısının affolunacağına delalet etmiştir. Hz. Muhammed bu durum karşısında üzüntüye kapılır ancak Cebrail de Allah'ın Hz. Muhammed'in üzülmelerini istemediğini ve kendisinin de çok fazl u kerem sahibi olduğunu ve bu nedenle de ümmetinden yarısını Hz. Muhammed'in şefaati için bağışlayacaksa diğer yarısını da kendi fazl u kereminden bağışlayacağını söyler. Bunun üzerine Hz. Muhammed sevinir ve üç kere 'Allahu Ekber' der. İşte bu tekbire de *vefâ tekbiri* denilir. Peygamber, ümmetine şefaate edeceğine dair ahde bulunmuştur. Fütüvvet ehli de Hz. Muhammed'in bu hareketi ve sadakatinden dolayı ona *pir-i şedd* (ümmetine bağlı pir) ve *pir-i tekbir* demiştir (2014:107-124).

Hz. Ali, Hz. Muhammed'e ilk iman edenlerdendir. Peygamber, onu kendisine kardeş ve damat olarak seçmiştir, kızı Fatıma ile evlendirmiştir. Hz. Ali birçok savaşa katılmış, Peygamber efendimizi birçok yerde korumuştur. Aynı zamanda yine Peygamber'in katipliğini de yapmıştır. Fütüvvet konusunda da Hz. Muhammed onun için: "Lâ fâtâ illâ Ali vâ lâ sâyf illâ Zu'l-fakâr (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur)" demiştir ve bu sözün fütüvvet geleneğinde oldukça önemli bir yeri vardır.

Razavî Fütüvvet-nâmesinde Hz. Muhammed'in Mirac hadisesi anlatıldıktan sonra bir başlıkla Hz. Ali anlatılmaya başlanır. Hz. Muhammed Veda Haccı'ndan sonra yanına Hz. Ali'yi çağırmıştır. Hutbe okuduktan sonra cemaate seslenerek: '*Ey İnsanlar! Size nefsinizden daha yakın olan kimdir?*' diye sormuştur. Ashâb da '*Allah ve Resulüdür*' diye karşılık vermişlerdir. Ardından Hz. Muhammed de Hz. Ali'nin elini yukarı kaldırarak '*Ben kimin efendisi isem Ali de onun efendisidir.*

Allah'ım! Onu seveni sev, ona düşmanlık edenin düşmanı ol. Ona yardım edene yardım et, onu terk edeni terk et! demiştir. Ardından şu hadis-i şerifi söylemiştir: *'(Din) Allah'ın emrine saygı duymak, Allah'ın yarattıklarına şefkat etmektir. Dünyada hoşgörü sahibi, ahirette şefaah sahibi ol!'* Ardından Hz. Muhammed sahabelere tekrardan dönerek Hz. Ali ile ilgili şunları dile getirmiştir: *'Ben ve Ali bir tek nurdanız. Ben Ali'denim, Ali de bendendir. Ali'nin bana yakınlığı Harun'un Musa'ya yakınlığı gibidir. Ancak Ali benden sonra peygamber olmayacaktır. Allâh'ım! Her nerde olursa olsun Ali'ye hakikati göster.* Sonra Hz. Ali'ye dönerek şu sözleri söylemiştir: *'Ey Ali! Her nebinin bir vârisi vardır. Sen de benim vârisim, halîfem, din ve dünya işlerimin yürütücüsüsün. Evvelimiz sonumuz, sonumuz evvelimiz gibidir. Ben, peygamberlerin sonuncusuyum, sen de mü'minlerin emirisin. Yâ Ali! Seni ancak takva sahibi mü'min sever ve sana ancak isyankâr münafık düşmanlık eder.'* Ardından Hz. Muhammed'in tekrardan ashaba dönerek: *'Ey Ashâb! Peygamberlik ve elçilik bende son buldu. Bundan sonra rehberlik ve velilik zamanıdır. Peygamberlerin en faziletlisi benim ve evliyâların en faziletlisi de Ali'dir.'* manasındaki sözleri söylediği nakledilir. Ardından ashâb Hz. Ali'yi tasdiklediklerini söylerler ve Hz. Ömer de tebrik eder. Sonra Hz. Ali ile Hz. Muhammed minberden inerler, namaz kılarlar. Namazın ardından Hz. Muhammed omzundan mübarek kuşağını çıkararak namazlığın üzerine elif şeklinde uzatır ve dua eder. Namazdan sonra kuşağı boynuna geçirir ve Hz. Ali'yi yanına çağırır, Kuran-ı Kerim'den Al-i İmrân sûresinin16-19 ayetlerini okur. Ardından Hz. Ali'ye şöyle der: *'Yâ Ali! Bu kuşak ol kuşaktır kim Mir'âc gecesi karındaşım Cebrail benim meyânıma kuşatmış idi. Ben dahi senin beline kuşattım.'* Ardından da şu dua okunur: *'Âdem'i kudretiyle yaratan, onu hikmetiyle kendisine halife kılan Allâh'a hamd olsun. O, ahdi aldıktan sonra Âdem'e beline kuşak bağlaması için Cebrâil'i gönderdi ve ona hakkı emretmesini, kötülüğü yasaklamasını tavsiye etti. Ahdi onda pekiştirdi ve şöyle dedi: 'Ey İnsanlar! Şeriât ve tarikâtın ahkâmı ve Allâh yolunda cihâd için bellerinize kuşak bağlayın. Bilin ki Sırat'ın üzerinde bir geçit vardır, onu ancak doğru sözlü gençler geçebilir. Bilin ki Allâh size rahmet etmiştir. Bilin ki fütüvvet kutsal bir görev ve lâtif bir bağdır. O, benim ve diğer peygamberlerin sembolü, benden sonraki evliyâ ve muttakilerin örtüsüdür. Ben yiğit oğlu yiğidim, ben yiğidin babası ve kardeşiyim.'* Ardından Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin beline kuşağı kuşatır, tekbir getirir. İlk düğümünden sonra: *'Gerçekleşmesini sağlayan Allâh'ın adıyla başlarım, başarı kendisinden olan Allâh'a hamd olsun.'* der. İkinci düğümü atar ve burada da Cebrâil'in adını zikreder ve üçüncü düğümde de kendi ismini söyler. Önceki düğümü dışarı sarkıtarak Allah'ın adını üste getirir. Hırkanın uçlarını sağ ve sol iki tarafa sarkıtarak bu defa da cennetin kapısında *'Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed onun*

elçisidir.' sözünün yazılı olduğunu söyler. Fütüvvet ehli işte buna *'şedd mührü'* derler. Burada Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye icâzet vermiştir ve Hz. Ali'yi kendisinden sonra vekil tayin etmiştir. Fütüvvet ehli buna da *'tekmil'* demişlerdir. Bu hadisenin ardından Hz. Muhammed, Hz. Ali ile birlikte seccadeye oturmuştur ve dua etmiştir; bu duada kardeşliğin ve birliğin önemini şu cümlelerle açıklamıştır: *'Ey İnananlar! Bugün İslâmda kardeşlik günüdür. İkişer ikişer kardeş olun çünkü mü'min kardeşlikle çoktur.'* Bunun üzerine orada bulunan bütün sahabeler birbirleri ile ikişer ikişer kardeş oldular. Ancak kimse Hz. Ali ile kardeş olmadı. Hz. Ali de bu durumdan dolayı müteessir oldu ve Hz. Muhammed'e *'Ya Resulallâh! Ben kiminle kardeş olayım?'* dedi. Hz. Muhammed de ona: *'Dünyada ve ahirette sen benim kardeşim ol'* diye cevap verdi. Fütüvvetteki 'el tutmak' deyimini de bu hadiseden kalmıştır. Bu anlatılanların ardından Fütüvvet-nâme-i Kebîr'de "Kitâbu'l-Fusûli'l-Mühimme Fî Maḥrifeti'l-Îmân" başlığı altında Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye fütüvvet elbisesini giydirmesi ve belini bağlamasından bahsedilir. Buna göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye dua etmiş ve ona iki taylasanı bulunan bir sarık giydirmiş ve ona şöyle seslenmiştir: *'Yâ Ali! Kaçan Sübhânehû ve teâlâ azze ve celle Bedir Huneyn gazâsı gününde gökten bana yardıma melekler geldiler idi onların cümlesinin dua amâmeleri bu türde idi ondan fütüvvet libâsın giydirdi ve eyitti: 'Yâ Ali! Mir'âc gecesi cennete girdim orta yerinde kızıl yâkûtta bir kasr gördüm. Cebrâil aleyhi's-selâm kapusın açtı içeri girdim. İçinde nurdan bir sandık durur. Bu nedir, dedim. Ben de bilmezim Yâ Resulâllâh' Cenâb-ı Hak'dan nidâ geldi kim: 'Aç, habibim görsün.' Kapusın açtı. Sana giydirdiğim tâc ve hırka ve şeddi ondan çıkarıp bana giydirmişti. Ben dahi sana yetiştirdim Yâ Ali! Sen dahi hâlifeni böylece kıl, dedi. Ondandır hazret durup ol mahalde on yedi rek'at namaz kıldı bâ'dehu sahâbeden radiyallâhu 'anhüm on yedi kişinin belin bağladı.'* (2014:154-156). Fütüvvetteki 'bel bağlama'nın buradan gelmiştir. Razavî Fütüvvet-nâmesinde 'bel bağlamak' geleneğinin kökeni bu şekilde açıklandıktan sonra Hz. Ali'nin sahâbeden belini bağladığı on yedi kişinin ismi verilir. Hz. Ali tarafından beli bağlanan bu kişiler sadece dini çerçevede öne çıkan isimler olmayıp sanat erbabı ve ekonomik faaliyetlerdeki doğruluğu ve dürüstlüğü ile öne çıkan isimlerdir. Bu isimler şu şekildedir;

1. Selmân-ı Fârîsî: Hz. Ali ilk olarak Selmân'ın belini bağlamıştır. Hz. Peygamber'in evine hizmet etmiştir. Hz. Peygamber Selman'ın ehl-i beytten olduğunu, öncekilerin ve sonradan geleceklerin ilmine sahip olduğunu ve Cennetin onu arzuladığını söylemiştir. 360 yaşında ölmüştür.

2. Ömer ibni Ümeyye: Resulullâh'ın ayak işlerine bakan yardımcısı idi. Ulak görevi görür, gelip giden mektupları ulaştırırlar silsilesinin başındaki kişidir. Kendisine Hoca Ömer derler.

3. Bilâl-i Habeşî: Müezzinler silsilesinin başındaki kişidir.

4. Bureyde bin Eslem: Hz. Muhammed'in sancaktarıdır. Sancaktarlar silsilesinin başındaki kişidir.

5. Zü'n-nûn-i Mısırî: Mısır Sultanı onu elçi olarak göndermiştir. İman sahibi, becerikli, filozof, doktor, maharetli, usta kişidir. Doktorlar silsilesinin başındaki kişidir.

6. Suheyb-i Rûmî: Hz. Muhammed'in meddahıdır ve imâmın şiirde şakirdidir. Deylemî'nin kısa hadisleri bir araya getirdiği eserindeki bir hadiste Kevser havuzunda ilk içecek kişinin Süheyb er-Rûmî olacağı bilgisi vardır. Ahiler silsilesinin başındaki kişidir.

7. Hasan Basrî: Tefsirciler ve fakihler silsilesinin başındaki kişidir.

8. Kanber: Seyis, mükârî (binek hayvanı kiralayan kimse) ve nakkâşlar silsilelerinin başındaki kişidir.

9. Kumeyl ibni Ziyâd: Meşâyihler silsilesinin başındaki kişidir.

10. Abdullâh ibni Abbâs: Müfessirler silsilesinin başındaki kişidir.

11. Mâlik-i Eşter: Hz. Ali'nin şakirdi (öğrencisi)dir. Ordu kumandanıdır. Büyük bir yiğit ve silahşördür. Beylerin ve silah sahibi kişilerin başındaki kişidir.

12. Muhammed ibni Ebî Bekir: Okçu, yay tutucudur. Okçular silsilesinin başındaki kişidir.

13. Cömerd Kassâb: Medineli Müslümanların temsilciliğini yapmıştır. Kasaplar silsilesinin başındaki kişidir.

14. Câbir-i Ensârî: Büyük bir kumandanıdır. Kavim reislerinin silsilesinin başındaki kişidir.

15. Ebâ Zerr-i Gufârî: Yûsuf-ı Perende'nin belini bağlamış semerciler silsilesinin başındaki kişidir.

16. Ebû Derdâ-i Âmirî: Sufi sahabelerin başındaki kişidir. Kıyamet günü meleklerin ilk olarak Ebû Derdâ ile el sıkışacakları peygamberden rivayet edilmiştir. Riyâzet ehlinin silsilesi ona çıkar.

17. Ebû Ubeyde Hârezmî: Ensâriilerin reisidir. Reisler silsilesinin başındaki kişidir.

Fütüvvet-nâme-i Kebîr'de Hz. Ali'nin 17 kişinin belini bağladığı nakledilir. Sonra da seccâdesine oturarak Selmân'ın devam etmesini ve diğer sahâbelerin belini de onun bağlamasını söyler. Selmân da kalkarak devam eder. Selmân'ın belini bağladıkları da şöyle sıralanabilir:

1. Ebu'l- Mu'ciz-i Kürdî:

2: Ebu'n Nasr Abdullâh: Mekik dokuyucular silsilesinin başındaki kişidir.

3: İmrân bin İmrân: Ekmekçiler silsilesi ona çıkar.

4: Adıyy bin en-Nebbâş: Bakkal ve yemişçiler silsilesinin başındaki kişidir.

5. Ebû Amr ve Abdullâh-i Vâsıtî: Aşçılar silsilesinin başındaki kişidir.

6. Selmân-i Kûfî: Sakâ (su dağıtıcı)lar silsilesinin başındaki kişidir.

7: Ubeyd-i Mısrî: Dellâl (çığırktan, satıcı, tellal) silsilesi ona çıkar.

8: Muhsin ibni Osmân: Hamamcılar silsilesinin başındaki kişidir.

9: Mansûr bin Kâsım: Bekçi, hizmetçiler silsilesi ona çıkar.

10: Zeyd-i Hindî: Dericiler silsilesinin başındaki kişidir.

11: Dâvûd bin Abdurrahmân-ı Berberî: Terziler silsilesinin başındaki kişidir.

12: Zâhid Kattân: Hallâclar (Yüncüler) silsilesinin başındaki kişidir.

13: Abdullâh-i Vâsıtî: Takyecilerin (namaz kılarken başa takılan başlık) başındaki kişidir.

14: İmrân bin Âmir el- Karrân: Kürkçülerin başındaki kişidir.

15: Ebû Sa'îd-i Lübnânî: Keçecilerin başındaki kişidir.

16: Ukeyl Nimcik: Hafızların başındaki kişidir.

17: Mansûr-i Me'âd: Doktorlar silsilesinin başındaki kişidir.

18: Kâsım bin Abdullâh: Kâtipler silsilesinin başındaki kişidir.

19: Abdullâh Yetîm: Kitapçılar silsilesinin başındaki kişidir.

20: Hassân bin Sâbit: Şairler silsilesinin başındaki kişidir.

21: Hamza-i Yemenî: Mevlûthânların başındaki kişidir.

22: Ebû Zeyd Müslim-i Haddâd: Demircilerin başındaki kişidir.

23: Ebû Habîb Muhyiddin-i Nuhâsî: Kazancılar silsilesinin başındaki kişidir.

24: Ebû Kâsım bin Ayâs: İğneciler silsilesinin başındaki kişidir.

25: Ebû Kâsım Semyâr Baytâr: Nalbantların başındaki kişidir.

26: Nasr ibni Abdullâh: Kuyumcular silsilesinin başındaki kişidir.

27: Hüseyin Nasrî: Helvacıların başındaki kişidir.

28: Hüsâm bin Abdullâh: Attâr (kokucu, aktar)lar silsilesinin başındaki kişidir.

29: Hassân-ı Tayyâr: İpekçiler ve mutâflar silsilesinin başındaki kişidir.

30: Muhammed Ekber-i Yemenî: Tülbentçiler silsilesinin başındaki kişidir.

31: Sa'd bin Ebî Ubeyd-i Hazrecî: Tâcirler silsilesinin başındaki kişidir.

32: Ebû Nasr Hâşim-i Bağdâdî: Semerciler silsilesinin başındaki kişidir.

33: Ammâr ibni Yâsir: Pamukçular silsilesinin başındaki kişidir.

34: Nasr-i Hindî: Kılıççılar silsilesinin başındaki kişidir.

35: Ebu'l- Feth ibni Abdullâh-i Basrî: Bıçakçılar silsilesinin başındaki kişidir.

36: Nâsir ibni Abdullâh-i Mekkî: Çadırcılar silsilesinin başındaki kişidir.

37: Ebû Nasr-i Hindî: Süpürgeciler silsilesinin başındaki kişidir.

38: Hasan-i Kattâl: Siper kazıcılar silsilesinin başındaki kişidir.

39: Ömer bin Huzâ'î: Çavuşlar silsilesinin başındaki kişidir.

40: Nasrullâh-i Semmâk: Balıkçılar silsilesinin başındaki kişidir.

41: Ebû Ubeyd-i Cerrâh: Cerrahlar silsilesinin başındaki kişidir.

42: Ebû Kâsım bin Abdulvâhid: Ekinciler silsilesinin başındaki kişidir.

43: Ebû Ubeyd-i Harrât: Çıkrıkçılar silsilesinin başındaki kişidir.

44: Kâsım bin Nasr: Taşçılar silsilesinin başındaki kişidir.

45: Sa'd ibni Ebî Vakkâs: Ok atıcılar silsilesinin başındaki kişidir.

46: Ebû Muhammed İmrân: Okçular silsilesinin başındaki kişidir.

47: Âmir ibni Abdullâh-i Sabbâğ: Boyacılar silsilesinin başındaki kişidir.

48: Ömer bin Nusayr Vettâr-i Mısrî: Kirişçiler silsilesinin başındaki kişidir.

49: Abdulgaffâr-i Fehhârî: Çömlekçiler silsilesinin başındaki kişidir.

50: Gıyâs ibn Ömerü'l- Harrâs: Çiftçiler silsilesinin başındaki kişidir.

51: Ebû Zeyd-i Hindî: Bostancılar ve bahçeciler (bahçıvanlar) silsilesinin başındaki kişidir.

52: Avn bin İmrân: Çerçiler silsilesinin başındaki kişidir.

53: Avn ibni Şârîbi'r-Râ'î: Çobanlar silsilesinin başındaki kişidir.

54: Abdullâh-i Bahrî: Gemiciler silsilesinin başındaki kişidir.

55: Mikdâd: Hz. Muhammed'in emanetçisi ve Hz. Ali'nin öğrencisiydi. Kâdîler silsilesinin başındaki kişidir.

Hazır bulunan elli beş sahabe miyân-beste olduktan sonra dua edilip ayet okunur. Hz. Peygamber Hz Ali'ye Neml Sûresi'nin "Bizi mümin kullarından birçoğundan üstün kılan Allah'a şükürler olsun." mealindeki 15. Ayetin şükranesi olarak Allah'ın nimetlerinden bir şeyler hazırlamasını ister. Bunun üzerine Hz. Ali bir cefne (çanak) içerisinde beksimet, hurma ve yağ kullanarak helva hazırlar ve hazır bulunanlara paylaşır. Hz. Ali, Peygamber'in iltifatına mazhar olduğu ve helva yaptığı için sahabelerin tebriklerini alır.

Fütüvvetnamenin sonraki bölümlerinde fütüvvet aksamı ve tarikat adabı anlatılır. Fütüvvetname-i Kebir'in çeşitli nüshalarında elli beş kişinin belinin bağlanması ve icazet verilmesi anlatıldıktan sonra fütüvvetin geleneğine dair farklı bilgi ve anlatımlar yer almaktadır. Kimi nüshalarda fütüvvet ehlinin kavli, şüribî, seyfi olmak üzere üç mezhebinin bulunduğu bahsedilir. *Nazil, miyân-beste, başarış, nakîb, nakîbü'n-nükebâ* gibi tarikat erenlerinin özellikleri anlatılır. Fütüvveddârlarda bulunması ve bulunmaması gereken özellikler sıralanır. Bir şeyhe bağlanmanın öneminden bahsedilir. Mahfil oluşturmanın erkânı, mahfillerde okunacak dualar ve tercümanlar hakkında bilgiler verilir. Çeşitli meslek erbabının şakirdi nasıl eğiteceğinden, şakirde yol atası ve karındaşı verilerek nim-tarîk olmasından bahsedilir. Nim-tarîk olan müride şed kuşanma usulü, âdâb-ı muaşeret, helva yapma usulü anlatılır. "Şedd bağlamak, mürîde tuğ, alem ve çerâğ havale kılınması" faslına geçilir. Bazı soru ve cevapların beyan edilmesi ve mahfiller sonunda okunacak dualarla eser son bulur (Gürel, 1992: 52-53).

Sonuç

Fütüvvet mertlik, yiğitlik, gençlik, delikanlılık, cömertlik gibi özellikleri içine alan bir kavramdır. Kudreti varken affetmek, devlet sahibiyken mütevazi olmak, darlık zamanında cömertlik etmek, minnetsiz ihanda bulunmaktır. Fütüvvetnameler ise ahlaki eserlerdir. Fütüvvet ehlinin erkânından, tarikata ait usullerden, tarikat pirlерinin silsile ve mertebelerinden bahseden eserlerdir.

Fütüvvet, kaynağını Kuran-ı Kerim ve hadislerden alır. Kuran'da birçok yerde aynı kökten ve çeşitli anlamlarda kelimeler geçmektedir. Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa'nın refakatçisi Hz. Yuşa, Ashâb-ı Kehf gençleri fetâ kelimesinin anlam alanı içerisinde doğru, iffetini koruyan, Allah'a tam teslimiyet gösteren, affedici gençler olarak anılmışlardır. Birçok hadiste de fütüvvet konusu işlenmiş özellikle Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi fetâ olarak nitelendirdiği 'Lâ fâtâ illâ Ali vâ lâ sâyf illâ Zu'l-

fakâr (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur)' hadisi fütüvvette önemli yer bulmuştur.

Fütüvvet kavramı ve hareketi ahilik, mürüvvet, melamet, tasavvufu yakından ilişkili olmuştur. Bu hareket ve telakkiler birbirinden esinlenmiş ve birbirlerinden beslenmişlerdir. Anadolu'da fütüvvet hareketinin gelişmesinin yapılan fetihlere, ticari ve ekonomik hayata, insan ilişkilerine çok olumlu yansımaları olmuştur.

Türk kültür ve zevkinin eseri olan Ahilik tarikatı da İslam âlemindeki fütüvvet hareketi ile beslenip gelişmiştir. Türkçe fütüvvetnameler de Arapça ve Farsça yazılan ilk fütüvvetnameler örnek alınarak kaleme alınmışlardır. Türkçe fütüvvetnameler içerisinde Razavî tarafından kaleme alınan Fütüvvet-nâme-i Kebîr en kapsamlı fütüvvetnamelerdendir. Fütüvvetin kaynağı, oluşumu, İslâm inancındaki yeri, nesillere aktarılışı, âdap ve erkânı, müridlerin yetişmesi, okunan tercüman ve dualar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Eserde peygamberlerin meziyetlerinin, ayet ve hadislerin fütüvvetin oluşumundaki rolü üzerinde durulmuştur.

Kaynaklar

- Anadol, Cemal (1991). *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Ankara: Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Çağrııcı, Mustafa (2006). “Mürüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 32, s. 61-63, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrııcı, Mustafa (2014). “Mürüvvet”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C. II, (Editörler: Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin), s. 145-147, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Eraydın, Selçuk (2017). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, Halide Özudoğru (2014). “Melamilik ve Melamiler”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C. II, (Editörler: Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin), s. 109-110, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2011). *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınları.
- Gürel, Raşan (1992). *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Arabi (2015), *Füyühât-ı Mekkiye Fütüvvet Ehli Meczuplar*, (Çev.) Ekrem Demirli, C. 2, İstanbul: Litera Yayıncılık.

- Kızıler, Hamdi (2015). “Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 2, s. 408-423.
- Razavî (2014). *Fütüvvet-nâme-i Kebîr*, (Yayına hazırlayan) Sadullah Gülten, Hacı Yılmaz, (Editörler) Alemdar Yalçın, Gıyasettin Aytaş, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 45.
- Selvi, Dilaver (2016). “Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 2/1, S. 1-37.
- Sülemî (1977), *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çevirisiyle neşreden) Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Şeker, Mehmet (2011). *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tek, Abdürrezzak (2014). “İhvan”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C. II, (Editörler: Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin), s. 28, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Torun, Ali (1998). "Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türer, Osman (1988). “Melamet’ Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişmeler”, *İslâmi Araştırmalar*, C. 2, S. 7, s. 57-67.

*ESRÂR DEDE (1749-1796) FÜTÜVVET-NÂME'Sİ
ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME*

AN EVALUATION ON ESRAR DEDE'S FUTUVVET-NÂME

---

*Doç. Dr. Mustafa Güneş
Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mgunes74@gmail.com*

Özet

XVIII. yüzyıl divan şairi Esrâr Dede'nin (1749-1796), *Dîvân-ı Esrâr, Tezkire-i Şuârâ-yı Mevlevîyye, Mübârek-nâme-i Esrâr Dede ve Lügat-ı Talyân (İtalyanca-Rumca Bir Sözlük Tercümesi)* adlı eserlerinin yanında manzum bir *Fütüvvet-nâme'si (Fütüvvet-nâme-i Esrâr)* de vardır. Esrâr Dede *Dîvânı'nın* son kısmında yer alan yüz yetmiş yedi beyitlik *Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede*, aruzun *Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) Mefâ'ilün Fe'ilün (Fa'lün) ve Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalpları ile kaleme alınmıştır. Esrâr Dede *Fütüvvet-nâmesi'nin*, Ahilik geleneğinde önemli bir yere sahip olan aşağıda verilen meşhur iki hadisten (*E'd-dînü'n-nasiha* ve *Lâ-fetâ illâ Alî Lâ Seyfe İllâ Zülfikar*) ilham alınarak kaleme alındığı söylenebilir. Beş bölüm (*Âgâz-ı Kitâb, Hikâyet, Hz. Ali Fütüvveti, Münâcât* ve ilave üç beyit) den oluşan *Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede'de*; *karındaş (kardeş), civân* ve *merdân* gibi belli başlı bazı ahilik terimlerine yer verildiği görülür. Bildirimizde, söz konusu eserin önemli özellikleri üzerinde durularak *Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede'nin* bazı beyitleri değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Esrâr Dede, Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede, Ahilik.

Abstract

XVIII. Century Divan poet Esrâr Dede (1748-1796), along with the works *Dîvân-ı Esrâr, Tezkire-i Şuârâ-yı Mevlevîyye, Mübârek-nâme-i Esrâr Dede and Lügat-ı Talyân (Italian-Greek Dictionary Translation)*, also owns a verse called *Fütüvvet-nâme (Fütüvvet-nâme-i Esrâr)*. One hundred and seventy-seven couplets in the last part of the Esrâr Dede's Divan, *Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede* was written in the form of *Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) Mefâ'ilün Fe'ilün (Fa'lün) ve Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*. It can be said that Esrâr Dede's *Fütüvvet-nâme* was inspired by the following two famous hadiths (*E-d-dînü'n-nasiha* and *Lâ-fetâ orâ Alî Lâ Seyfe İllâ Zülfikar*) which had an important place in Ahi's tradition: In *Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede*, which consists of five chapters (*Âgâz-ı Kitâb, Hikâyet, Hazrat Ali Fütüvveti, Münâcât* and three additional couplets); It is seen that some of the main terms of Ahiism, such as *karındaş (brother), civân* and *merdân* are included. In our paper, some couplets of the *Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede* will be evaluated by emphasizing the important features of the work in question.

Keywords: Esrâr Dede, Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede, Ahiism.

Türk kültür ve edebiyatının yetiştirdiği önemli mutasavvıf ve şairlerden biri olan Esrâr Dede'nin, kaynaklara göre 1749-1796 yılları arasında İstanbul'da yaşadığı bilinir. Asıl adı (Seyyid) Mehmet olan Esrâr Dede'nin babası Mevlevî dervişlerinden Ahmet Bizeban olup çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili yeterli bilgi yoktur.

XVIII. yüzyıl divan şairi Esrâr Dede'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmasak da ortaya kaleme aldığı eserler, onun fikrî ve edebî

kişiliği hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır (Aksoy: E. T. 05.08.2019).

Âlim, bilge, vefalı ve cömert bir kişiliğe sahip olan mutasavvıf şair Esrâr Dede'nin, iyi bir eğitim aldığı, Arap, Fars, Rûm, Latin ve İtalyan dillerini de iyi derecede bildiği rivayet edilir. Onun bazı Batı dillerini iyi bilmesini mühtedî olmasına bağlayanlar bulunmaktaysa da bunun gerçeğe bir ilgisi yoktur.

Esrâr Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi ünlü şair ve mutasavvıf Şeyh Gâlib'e bağlandıktan sonra hayatı boyunca Mevlevilik dairesinde ve çilesini çıkardığı Galata Mevlevihanesi'nde kalmış ve şeyhi Gâlib Dede'nin yanından hiç ayrılmamıştır

Şeyh Galib gibi büyük bir şairin gölgesinde kalmayı tercih ederek akıcı, samimi ve içten bir üslupla şiirlerini kaleme alan Esrâr Dede, ikinci sınıf bir şair kabul edilse de Mevlevîliği ve özellikle Mevlevî terimlerini başarıyla kullanması sebebiyle kendi yaşadığı dönemde şiirleri sevilerek okunmuştur (Aksoy: E. T. 05.08.2019).

Esrâr Dede, *Dîvânı*'nın son kısmında yer alan yüz yetmiş yedi beyitlik *Fütüvvet- nâme-i Esrâr Dede* adlı şiirini, aruzun *Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) Mefâ'ilün Fe'ilün (Fâ'lün)* kalıbı ile yazmıştır. (Söz konusu şiirin son üç beyti ise *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır).

Ahîlik geleneğinde önemli bir yere sahip olan meşhur iki hadisten (Din nasihattir ve Ali'den başka bir yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur) ilham alarak yazdığı söylenebilir Akkuş 2005: 93).

Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede'de; İhvân, civan-merd, civan, pîr, ahî, birâder, fetâ, merdân, kardaş karındaş (kardeş), civân ve merdân gibi belli başlı bazı ahîlik terimlerine yer verildiği görülür (Akkuş 2005: 93).

Giriş (Tevhid, Naat ve Mehdiye), Âgâz-ı Kitâb, Hikâyet, Hz. Ali Fütüvveti, Münâcât ve ilave üç beyit) bölümlerinden oluşan *Esrâr Dede Fütüvvet-nâme*'sinin söz konusu bölümlerinin beyit aralıkları ve önemli özellikleri şöyle ifade edilebilir:

Giriş Kısmı (1-53. beyitler):

Esrâr Dede Fütüvvet-nâme'sinin konusu din, tasavvuf ve nasihattir. Mesnevi nazım biçimi ile kaleme alınan eserin giriş bölümünde Tevhid, naat ve medhiyelere yer verilmiştir.

Fütüvvet-nâme-i Esrâr Dede, geleneğimizdeki hemen bütün eserler gibi Allah adıyla başlar. O'nun adı olmadan başlanan her iş yarım, noksandır. Bu sebeple her mümin her işine, Besmele ile yani Allah'ın adını zikrederek başlamalıdır. Şair de şiirine bu şekilde başlamış ve her müslümanın kişinin de bütün işlerine Allah adıyla başlaması

gerektiğinin önemine, söz konusu şiirinin ilk iki beytinde şöyle vurguda bulunmuştur:

Oldı Allah Hudâya ism-i zât
Ya'ni müstecmi'-i cem'-i sıfât

Her kitâba anunla başlayalum
Her bir emri anunla işleyelüm

(Kasır 1996: Bildiri metninde verilen beyitler, ilgili çalışmanın tenkitli metin kısmının 499-512. sayfaları arasında yer almaktadır).

Bildirimizde, yukarıda adı geçen Hasan Ali Kasır'a ait doktora tezinin tenkitli metin kısmının 499-512. sayfaları arasında yer alan *Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi* metni, tarafımızdan genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Şiirin aşağıda verilen yedinci beytinden itibaren (salvele bölümünde) Hz. Peygamber'e, aile ve ashabına şöyle salât ü selam getirilir. Bu bölümde, dört halifenin önemli özellikleri (fütüvvet ehli olduğu için en çok Hz. Ali'den daha çok bahsedilmiş) üzerinde durulmuştur. Bu kısımdaki beyitlerde, şiirin kaleme alınma sebebi belirtilmiştir. Söz konusu beyitlerde dile getirilen hususlar, Hasan Ali Kasır tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Bu kitapçığın yazılış sebebi, fütüvveti anlatmaktır. Din kardeşlerine baba nasihati niteliğindeki bu sözler, baştan sona mahfaza içinde korunan değerli inciler gibidir. Bunlar candan, gönülden söylenmiş; şevkle dile getirilmiş kıymetli sözler olup Fütüvvetin şanının bilinmesi için dostlara verilmiş derslerdir. Nice ince nükteli sırlar vardır ki onları can kulağı ile dinlemek lazımdır. Eğer okuyanda her bakımdan yücelmek hevesi varsa, bu Fütüvvetnâme'yi ezberlemesi ona yeter. İzzet tacını başına geçirmesi, yiğitlik (mertlik) meclisine yol bulması da ancak bununla mümkündür. Eskilerin, *nasihati dinleyiniz* tavsiyesine uymak gerekir. Fütüvveti yaşamak ve dolayısıyla insanları kendine saygı ve sevgi göstermesini hak etmek için yaşlı bilgelerin nasihatlerini iyi dinlemek gerekir. Kısacası, kişiye sonsuz mutluluk ve esenlik gerekli ise, *din nasihattir* hadisini mutlaka dinlemelidir (Kasır 1996: 119).

Bu kısmın ilk beyti (7. Beyit) şöyledir:

İdelüm Fahr-ı 'âleme salavât
Dahi ashâb ü âline kat kat

Âgâz-ı Kitâb (54-68. beyitler):

Fütüvvet binasının her bir tuğlası, bazı önemli ahlak ilkelerinden oluşmaktadır. İşte bu yüzden eksik kalan ya da yanlış bir biçimde yerleştirilen tuğlalarla örülü bir binanın sağlam kalması ne kadar

mümkünse güzel ahlak sahibi olmayan bir insanın da doğru yolda kalması da o kadar mümkündür. Bu bölümde yer alan güzel ahlak konulu örnek üç beyit (54, 56 ve 57. beyitler) şöyledir:

Evvelîdür kerâmetün ahlâk
Cümlemüze nasîb ide Hallâk

Eyle tekrîr-i ders-i ahlâkı
Tâ fütüvvet ola sana bâkî

Dinle ahlâktan biraz ta‘bîr
Tâ fütüvvet ola sana tefsîr

Şiirin, mürüvvet (kendini düşünenlerin yolu) ve fütüvvet (başkalarının iyiliğini kendi iyiliğinin üzerinde tutanların yolu) hakkındaki görüşlerini getirdiği beyit (61. Beyit) şöyledir:

Kendini fikr idüp mürüvvet kıl
Ėayrını zikr idüp fütüvvet kıl

Hikâyet (69-154. beyitler):

Fütüvvet kurallarının dile getirildiği Hikâyet bölümü, Feridüddin-i Attar ile bir tellak arasında geçen mürüvvet ve fütüvvet konulu bir sohbetle başlar. Aşağıda verilen beyitlerden de anlaşılacağı gibi söz konusu sohbet şöyle özetlenebilir:

Şeyh Feridüddin-i Attar, bir gün hamama gider. Kendisine işini iyi yapan bir tellak hizmet eder. Tellak, Attar'ı keselerken ona mürüvvetin ne anlama geldiğini sorar. Attar, durumu ona kendi mesleğinden örnekler vererek mürüvveti şu şekilde açıklar:

Keseden çıkan kiri kendisine göstermemesinin, ayıp bir hâli gizleyeceğini ve kendisini utandırmayacağını söyler. İşte bu hâl, bit mürüvvettir. Mürüvvetli insan, sır saklamayı bilir ve her türlü kötülükten uzak durup daima nefsiyle mücadele eder. Kanaat etmeyi bilir, yalan söylemez. Edep ve hayâ sahibidir,

Bu kısımdaki beyitlerde, fütüvvet ve mürüvvet sahibi bir kimsenin sahip olması gereken özelliklere yer verilmiştir. Bu bölümde bulunan mürüvvet, fütüvvet ve güzel ahlak konulu örnek beyitlerden bazıları (69, 75, 76, 84, 91, 108, 151 ve 154) şöyledir:

Şeyh ‘Attâr ol ferîd-i zamân
Pir-i Esrâr ol vâhîd-i cihân

Didî ol kîr ü pâs kim benden

Çıkıyor kîse sürdüğünce çü sen

Anı hıfz eyle zâhir itme bana
Bu makamun mürüvveti bu sana

Sa'y kıl eyle her kese eyelük
Dosta düşmâna eyleme kemlük

Sana kemlük idene iylük kıl
Dimem ey yâr kem sözi sana bil

Çıkarup kini kalbini pâk it
Kılma süfli makâmun eflâk it

Nitek'oldun fütüvvet lâyıkı
Aşk ile yâr olursun ey sıdkî

Budur ümmîdüm ey birâder hem
Beni ma'zur tuta ehl-i kerem

Hz. Ali Fütüvveti (155-164. beyitler):

Bu bölüm, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye; *Eğer bir kimse sana kötülük ederse, sen ne yaparsın?* Sorusuyla (155-156. Beyitler) başlar. Hz. Ali, bir kimse bana kötülük etse dahi ben ona iyilik yaparım, der. Bu kısımda yer alan ilgili beyitler (157 ve 158) şöyledir:

Didi Haydar ben ana eyelük idem
Ki Nebî gittiği tarîka gidem

Ol ki bed idi andan ol geldi
Nîk oldur ki eyülük kıldı

Münacat ve Dua Bölümü (165-174. beyitler):

Bu bölümde şair, Fütüvvet ehli olmak, vuslata ermek ve Hz. Muhammed ve ümmetiyle beraber aynı cenneti paylaşmayı ister.

Hz Mevlana'nın Mesnevi'sinin önemli sırlarına vakıf olup Mevlevîlik yolundan sapmamak için yakarışlarda bulunan şair, şöyle dua eder.:

Yâ İlâhî ‘inâyet eyle bize
Kereminden hidâyet eyle bize

Kıblesinden çevirme yâ Rabbî
Mevlevîden ayırma yâ Rabbî
(165 ve 166. beyitler)

Tarih Bölümü (175-177.ek beyitler):

Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi’nin sonunda, aruzun *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* kalıbı ile kaleme alınan ek üç beyit vardır.

Esrâr Dede, *Fütüvvet-nâmesi*’nin üçüncü beytinde, eserinin yazılış tarihine şöyle işaret etmiştir:

*Bin ikiyüz on bir içre eyledüm tekmîl-i kâr
Yâ ilâhi bezm-i ‘uşşâk içre bulsun intişâr*

Bildirimizin bu bölümünde de Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi’nden seçtiğimiz bazı beyitleri nesre aktardıktan genel değerlendirmeye tabi tutalım:

I. Beyit:

Oldı Allah Hudâya ism-i zât
Ya‘ni müstecmi‘-i cem‘-i şifât

Allah Lafz-ı Celâli, hidayet verici olan Rabbimize zât ismi oldu; Yani (Allah adı), O’nun zâtî ve sübutî bütün sıfatlarını kendinde toplayan bir muhtevaya sahiptir.

Allah ismi, zâtî ve sübutî bütün sıfatları kendisinden barındıran en güzel isimdir. Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de geçen doksan dokuz ism-i şerîfi vardır. İsm-i azâm kişilere göre değişiklik gösterse de Allah, bunlardan en çok zikredilen isimdir. Bütün varlık âlemi, bu ilahî isimlerin birer tecellisinden ibarettir.

Allah’ın zâtî ve subûtî sıfatları vardır. Zâtî sıfatlarından olan vücut, O’nun zatı ve varlığı ile ilgilidir. O’nun varlığı, yalnızca kendi zatının muktezasıdır. Evrenin yaratılışı, bazı feylesoflar tarafından sebeplerle izah edilse de aslında bütün varlık âlemi, O’nun isim ve sıfatlarının tecellisi ile vücut bulmuştur. İlâhî kudret, hiçbir şeye muhtaç değil; bütün yaratılanlar ise O’na muhtaçtır. *Kıdem* sıfatı ise O’nun bir başlangıcının olmadığına dolayısıyla hep var olduğuna işarettir. *Vahdaniyet*, Allah’ın bir olması, *Kıyâbinefsihî* varlığının kendi zatının gereği olması anlamına gelir. *Muhâlefetünlilhavâdis* ise sonradan varlıklara benzememek demektir. Dolayısıyla Allah’ın zatî sıfatları yalnız O’nun zatında bulunmakta ve başka hiçbir varlıkta tecelli etmemektedir. Allah’ın subûtî sıfatları (*Hayat, İlim, İrade, Kudret, Sem, Basar, Kelam*

ve *Tekvin*), varlıkta tecelli edebilmektedir. Yüce yaratıcının bunlar dışında bir de fiili sıfatları da vardır. Halk, inşa ve ihya bunlardan yalnızca bazılarıdır.

2. *Beyit:*

Her kitâba anunla başlayalım

Her bir emri anunla işleyelim

Her kitaba onun adıyla başlayıp her bir işi onun adıyla yapalım.

Kur'an'ın ilk emri olan "Oku!", aynı zamanda bize normal okumanın yanında, okuduğumuz her işe ve kitaba Allah'ın adıyla başlamayı emreder. O'nun adı anılmadan başlanan her iş yarım, noksandır. Bu sebeple insanoğlu her işine Allah'ın adını zikrederek, Besmele çekerek başlamalıdır. Süleyman Çelebi hazretleri de Mevlid'inin ilk beytinde aynı düşünceyi dile getirir.

61. *Beyit:*

Kendini fikr idüp mürüvvet kıl

Gayrını zikr idüp fütüvvet kıl

Kendini düşünüp mert başkalarını düşünüp cömert ol.

Fütüvvete giden yol güzel ahlaktan geçmektedir. Mürüvvet ise insanlık, mertlik, cömertlik gibi anlamlara gelmektedir. Mürüvvet, kendini düşünen (bilen); fütüvvet ise başkalarını düşünen ve kardeşini, kendi nefesine tercih etme özellikleri ifade etmektedir. Mürüvvet, fütüvvetten bir önceki basamaktır. İnsanoğlu, kendini düzelttiği ölçüde başkalarına faydalı olabilir. Başka bir ifade ile kendini ıslah edemeyen başkasını ıslah edemez.

101. *Beyit:*

İtmegini sakınma illerden

Hoş du'â al hemîşe dillerden

Ekmeğini, başkalarından sakınma; daima gönlü zengin insanların hayır duasını almaya bak.

İnsanlara yardım etmek ve onların duasını almak, kulun Allah'ı memnun etmesi için güzel bir davranış olup her bakımdan insanı mutlu erdemli kılar.

110. *Beyit:*

Koyma sakın dimâğına kibri

Uyma şeytâna olmagıl cebrî

Sakın ola ki aklına kibri koyma ve şeytana uyup işi(ni) zorlaştırma.

Kibir ve benlik duygusu (ene), şeytani bir özellik insanı Allah'tan uzaklaştırır. Kalbin kibirle dolması, kalp gözünün körlemesine ve yüce Allah'ın yasaklarına karşı istekli olmasına sebep olur. Çünkü büyük olan sadece Allah'tır. İnsan olan insan, benlik duygusundan sıyrılarak büyükmeyi bir hastalık olarak kabul etmelidir.

131. Beyit:

Bî-edeb ile eyleme ülfet

Çökmeye tâ ki sana süfliyyet

Edepsizlerle sakın yakın dost olup yol arkadaşlığı yapma ki (aksi hâlde) zavallı, acınacak aşığı bir duruma düşersin.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, ahlakın önemini sık sık vurgulamıştır. Çünkü bir insanı insan yapan onun edebi ve hayâsıdır. Söz konusu güzel hasletlerin gelişip devam edebilmesi içi arkadaş ve dost çevresinin iyi olması gerekir. Bunun için eskiler, *önce refik tarik sonra tarik (önce arkadaş, sonra yol) demişlerdir.*

Eğer ki insanoğlu, bu özelliğinden ödün vermeye başlarsa bu zamanla bir alışkanlık hâline gelecek ve inandığı gibi yaşamaya değil yaşadığı gibi inanmaya başlayacaktır. İnsanı zamanla süflileştiren kötü hâl ve davranışlar, İslam ahlakı ile ve Ahilik ilkeleri ile örtüşmemektedir.

Sonuç

Türk edebiyatında önemli bir tür olan Fütüvvet-nâmeler, fütüvvet ve ahi teşkilatlarının mesleki kural ve kaidelerini içeren önemli eserlerdir. Dini-tasavvufî öğütler içeren bu metinler, aynı zamanda önemli edebî ve ahlaki metinler içerisinde de değerlendirilmişlerdir.

Söz konusu gelenek çerçevesinde kaleme alınan ve Ahi teşkilatlarının mesleki kural ve kaidelerini içeren *Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi*'nde de Fütüvvete giden yolun ahlak şehriden geçtiği ilkesi benimsenmiştir.

Bu bildiri, merhum Hasan Ali Kasır'ın 1996 yılında doktora tezi olarak hazırladığı çalışma (Esrar Dede Hayatı Edebi Kişiliği ve Dîvânı'nın Karşılaştırmalı Metni, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, Tez Danışmanı: Turgut Karabey, 545 s.) ve söz konuzu çalışmanın Kaynakça kısmında belirtilen kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bildirimizde, yukarıda adı geçen Hasan Ali Kasır'a ait doktora tezinin tenkitli metin kısmının 499-512. sayfaları arasında yer alan *Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi*, tarafımızdan genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi'nden seçilen bazı beyitlerden hareketle bir nebze olsun adı geçen eserin muhtevasına dikkat çekilmiş ve

söz konusu şiirle ilgili olarak daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Akkuş, Metin. (2005). “Edebiyatımızda Ahi Tipi ve Esrar Dede Fütüvvet-nâmesi’nde Ahi Tipinin Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 6, s. 87-96.
- Aksoy, Hasan (Erişim Tarihi 05.08.2019), “Esrar Dede”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esrar-dede>
- Kasır, Hasan Ali. (1996). *Esrar Dede Hayatı Edebi Kişiliği ve Divânı'nın Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniterzi, Emine. (2001). “Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvet-nâmeler”, *Konya Postası-Akademik Sayfalar*, S. 173, 321–323. <https://kuran.diyaret.gov.tr/> (Erişim Tarihi 05.08.2019).

**II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E BİR
TOPLUMSALLAŞTIRMA ARACI OLARAK
İŞ AHLAKI
VE
DEĞERLER EĞİTİMİ
(1908-1923)**

**FROM II. THE CONSTITUTION TO THE REPUBLIC, THE
EDUCATION OF MORAL AND BUSINESS ETHICS OF
CONFIDENCE AS A SOCIALIZATION TOOL
(1908-1923)**

Öğr. Gör. Özden Arıkan
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü
ozdenarikan@ahievran.edu.tr

Nurullah Kırkpınar
Ege Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı
Doktora Öğr.
kirkpinar25@gmail.com

Özet

Toplumsal bir varlık olarak insanın sosyalleşme sürecinde edindiği geleneksel ahlâkî değerler, insan yaşamında kuşkusuz önemli olgulardan biridir. Bu değerler insanın hayata bakışını ve onun yaşam biçimini büyük ölçüde etkiler. İnsan bu değerleri özümlediğinde ve hayatının bir parçası haline getirebildiğinde; yani neyi niçin yaptığının farkında olduğunda gerçek anlamda insan olma vasfını kazanmış olur. Geçmişten günümüze toplumun çalışma hayatı göz önüne alındığında, iş ahlâkî ve değer eğitiminin bir toplumun geleceğinde ne denli önemli olduğu açıkça ortadadır. Bu bilinçten hareketle; Türk kültür geleneğimizdeki Ahilik teşkilatı, meslek etiği açısından önemli olduğu kadar ahlâklı bireylerin ortaya çıkışına da katkı sağlamaktadır. Zira Ahilik teşkilatı; ahlâkla sanatın, konukseverlikle cömertliğin sentezini iyi yaparak fertlerin eğitim, sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgilenmiştir. Bu da Ahilik teşkilatı vb. gibi oluşumların toplumsallaştırma yönündeki önemli işlevini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda gündelik hayatın her anında olduğu gibi, II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında karşımıza çıkan sosyal organizasyonlarda, kurumsal müesseselerde ya da emeğin sarf edildiği her alanda, çalışan ve üreten bireylerin buldukları iş ilişkileri çerçevesinde yatay veya dikey şekilde çeşitli temasları olmuştur. Bu dönemdeki mesleki temsilciler ve yöneticiler, düzenli ve verimli bir hareket sahası oluşturmak için iş ahlâkî ile değerler eğitiminin toplumsallaştırıcı rolünü ortaya koymaya çalışmışlardır. Buradaki temel amaç, iş ortamının tüm bileşenlerini senkronize halinde çalıştırarak, tüm tarafların haklarını korumak ve adil bir düzen içinde toplumdaki maksimum faydayı temin etmektir.

Bu çalışmada etik ve ahilik ilişkisi, bir ahilik paradigması çerçevesinde değerlendirip, çalışmanın ahilik felsefesi bağlamında II. Meşrutiyet ve sonrasında iş ahlâkî/değerler eğitimi konusuyula nasıl paralellik gösterdiği vurgulanacaktır. Akabinde sağlam bir ekonomik yapının olabilmesi için geçmişteki gibi bir "Ahilik teşkilatında olduğu gibi etik değerlere ve ilkelere ihtiyaç vardır" şeklindeki savı belirtilen dönem yapılacak olan literatür taramasıyla doğrulanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, İş Ahlâkî, Değer Eğitimi, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet.

Abstract

The traditional moral values of human being as a social being, it is one of the most important facts in human life. These values greatly affect the way a person looks at life and his way of life. When man absorbs these values and makes them part of his life; that is, when they are aware of why they are doing, they become real people. Considering the working life of the society from the past to the present, it is evident how important business ethics and value education in the future of a society. Based on this consciousness; The Akhi organization in our Turkish cultural tradition contributes to the emergence of ethical individuals as well as important for professional ethics. Because Akhi

organization; that is interested in the education, social and economic status of individuals by doing good synthesis of morality and art, hospitality and generosity. This is emphasizes the important function of the formation of social institutions such as the organization of Akhi.

In this context, as in every moment of daily life, institutional institution sor in every field where the labor is carried out during and after the II. Constitutional Monarchy period in the social organizations, there have been various contacts in the horizontal or vertical way within the frame of the business relations. In this period, the professional representative sand the manager stried to put forward the socializing role of the values of work ethics with the aim of creating a regular and productive course of action. The main aim here is to ensure maximum benefit from society in a fair order, to keep all the components of the work environment in sync, to protect the rights of all parties.

In this study, the relationship between ethics and akhism is evaluated within the framework of a akhism paradigm. It will be emphasized how parallelism witht he subject of business ethics/values education during and after the II. Constitutional Monarchy period. Subsequently, in order to have a sound economic structure such as in the past, the argument, “that ethical values and principles are needed as in the Akhism Organizations”, is to try to verify with the literature review that will be done in depth with in the period mentioned.

Keywords: Akhism, Professional Ethics, Moral Education, Ind II. Constitutional Monarchy, Republic.

I- İkinci Meşrutiyet Dönemi İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi

[Nurullah Kırkpınar]

Kendilerinden üstün teknoloji düzeyindeki ülkelerle sürekli teması yakalayamayan ve bağlı bulunduğu çağ itibariyle kendisinden bir sonraki gelişme çağına uyum sağlamakta güçlük çeken bütün toplumların ortak özelliklerinden birisi; ahlaki kurallarının çözülmesi veya ideal insan olma vasfını, dolayısıyla dinamizmini yitirerek çürümesi ve bir takım katı ve anlamsız kurallar haline dönüşmeleridir. Böylece toplumların yeniden canlanıp hayatiyet bulabilmesi için ahlaki kavramların yeniden yorumlanması, ahlaki değerlerin ideal ölçülere kavuşturulması gerekir. Bunun dışında bir yol takip etmek, başka toplumların kıymet hükümlerine sarılmak sağlıklı bir davranış tarzı değildir. Başka bir deyişle ahlak, eşya gibi, teknoloji gibi, hatta bilim gibi ithal mali bir meta değildir. İlerlemek ve gelişmek isteyen toplumlar; kendi tarihi, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerinden hareketle, kendi “ideal” ahlakını

oluşturmaya çalışmalıdır. Genel ahlak için varılan bu hüküm, onun bir parçası olan iş ahlakı için de geçerlidir⁶⁸³.

Bu bağlamda Türk toplumu için, özünü XIII. yüzyılda Türk-İslam kültüründen alan ve XX. yüzyıl başlarına kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkârlar arasında birlik ve beraberliği güçlendiren, bireyler arasında dayanışmayı sağlayan ve üretici haklarını korumayı amaçlayan Ahilik müessesesi; tarihi süreç içerisinde Türk toplumsal, kültürel ve iktisadî zihniyetini en iyi biçimde yansıtan kurumlardan biri olarak varlığını idame ettirmiştir. Ahilik müessesesi, Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde toplumsal entegrasyonu sağlamasının yanı sıra; kaliteli, bol ve ucuz üretim metodunu benimsemesi ve uygulamasıyla da kısa sürede toplumu refaha ve huzura kavuşturmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin hem ekonomik hem de siyasi düzeninin çöküş sürecini hazırlayan XVII. ve XVIII. yüzyıldaki gelişmeler, toplumsal bozulmayla birlikte Avrupa ülkelerindeki sanayi ürünlerinin Anadolu pazarlarını istilasını sonucu çözülmeye başlamıştır. Böylece Batı Avrupa'da ortaya çıkan önce ticari ve tarımdaki ilerleme daha sonra da sanayileşmedeki gelişmeleri kendi topraklarında başlatamamış olan Osmanlılar; bu devletlerle ilişkilerini kapitülasyon ve benzeri ticari anlaşmalar gibi mekanizmalarla sürdürmüştür. Sonunda da Batılı devletlere hammadde sağlayan açık bir pazar haline gelmiştir⁶⁸⁴.

Bu durumun bir neticesi olarak Avrupa'da gerçekleşen Endüstri Devrimi'ni müteakip Osmanlı Devleti içerisindeki Müslüman-Türk tüccar esnaf, hammadde sıkıntısı yaşamaya başlamış ve ürettiği mamul maddeleri satacak dış pazar ortamını bulmakta güçlük çekmiştir⁶⁸⁵. Devletin iktisadî ve toplumsal anlamda kriz yaşadığı döngüde çözülmeye başlayan Ahi teşkilatı, 1861 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra da çıkarılan tüzükle sanat ve ticarete tekel usulü kaldırılmıştır⁶⁸⁶.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti, klâsik olarak adlandırılan dönemden itibaren toplumsal ve iktisadî sahada son zamanlarına değin bu

⁶⁸³Mehmet Şahin, “İş Ahlakının İktisadî Gelişmesindeki Önemi Üzerine Bir Deneme”, *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu, (Bildiriler) Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, No: 1, İstanbul, 1986, s. 111.*

⁶⁸⁴Mehmed Memduh İbnürrefet, *Kapitülasyon Yahut Memalik-î Osmaniye'de Ecnebilerin Haiz Olduğu İmtiyazât, İstanbul, 1327, s.17.; Parvus Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, (Yayına Haz. Muammer Sencer), İstanbul, 1977, ss. 222-275.*

⁶⁸⁵Donald Quataert, *Sanayi Devrim Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, 4. Baskı, İletişim Yayınları., İstanbul, 2013, ss. 18-23.*

⁶⁸⁶Fatma Öztürk - Özlem Kaya - Seda Gedik, “Geçmişten Günümüze Ahilikte Zenaat-Sanat ve Ticaret İlişkileri”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (Bildiriler), C. I., Haz. Kâzım Ceylan, 19-20 Eylül 2012, Kırşehir, s. 428.*

denge unsurlarını uyumlu bir şekilde uygulayabilirken, XIX. yüzyıl sonu ve XX. başlarında bu ölçüyü kaybetmeye başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'e değin devlet otoritesi dışında kurulmuş ve çalışmış olan Ahilik müessesesi, işlerliğini kaybedene kadar, devlet içerisinde çeşitli zanaat kollarını yükselten dinamiklerin başında geldiği gibi, aynı zamanda toplumsal huzuru ve ahlaki kurallarını da belirlemekteydi. Ancak bu tarihten itibaren Türk yöneticileri, Türk kültürünün özünde yer alan ve devlet geleneğinde önemli bir unsur olan ahlak/iş ahlakı kavramını yeniden yorumlamış; neticede Türk toplumundaki toplumsal ve ekonomik çözülmenin kaynağını bulmuşlardır. İkinci Meşrutiyet'le birlikte yeni bir dönemin kapıları aralandığı gibi, Türk-Müslüman esnaf, tüccar ve zanaatkârların haklarını korumaya yönelik adımlar atılmış, iş ahlakı kavramı yeniden şekillenmiştir. Türk toplumundaki ahlak modelinin temelinde insanların birbirini sevmesi ve sayması, toplumsal huzurun ve refahın devam etmesi, mağdur olan bireylerin haklarının gözetilmesi ve iş hayatında çalışanları koruma, kollama ve adaletli davranma kurallarını esas alması vardır. İkinci Meşrutiyet'i gerçekleştiren İttihatçılara göre; yabancı imtiyazlar ve pazarlar altında ezilen Türk-Müslüman esnaf, tüccar ve çeşitli zanaatkârların alın teriyle ürettikleri mamuller hak ettiği yere ulaşabilmeli ve bu gruplar yabancılara karşı korunup kollanmalıydı.

Bu bağlamda Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden İkinci Meşrutiyet dönemini başlatan 1908 Jön Türk hareketi, liberal dönüşümler amaçlayan bir devrimdi ve öncelikle İmparatorluğu eski düzenden kurtarmayı ve Avrupa devletlerinin denetiminden çıkarmayı amaçlıyordu⁶⁸⁷. Devrimin ertesini sabahı Kanun-i Esasî yürürlüğe konarak meşrutiyet yönetimi benimsenmiş, iktisadî düzenin liberalleştirilmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmıştı. Liberal Jön Türk hareketi, bir bakıma Osmanlı devlet geleneğine başkaldırıyı simgeliyordu. Bugüne değin yüzyıllarca süregelen devlet müdahalesi, narh, tarife, imtiyaz, berat vb. ticari ve iktisadî faaliyetlerin getirmiş olduğu kısıtlayıcı yöntemlerin yanı sıra rüşvet ve iltimas gibi devlet yönetimindeki yolsuzlukların gitgide artması, toplumdaki çalışma şartları ve iş ahlakının giderek bozulmasına sebep olmuştu⁶⁸⁸.

İkinci Meşrutiyet'e değin ülkede yaşanan işletme içi yolsuzluklar, emek ve insan gücünün sömürülmesi, rüşvet olayları, skandallar, çevreye ve tüketicilere karşı olumsuz tutum ve davranışlar ve yabancılara verilen imtiyazlar gibi iş ahlakına aykırı olaylar işletmelerin iktisadi faaliyetlerinin azalmasına dolayısıyla varlıklarının son bulmasına sebep

⁶⁸⁷ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 8. Baskı, Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 38.

⁶⁸⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, 1. Baskı, Yurt Yayınları., Ankara, 1982, s. 18.

olabiliyordu. Meşrutiyeti büyük bir coşkuyla karşılayan Osmanlı tüccar kesimi, 1908 Devrimi öncesi ülkede ticaret ve sanayinin kökünü kurutan bir düzenin hakim olduğunu vurguluyor ve toplum hayatındaki adaletsizliğe, emek ve insan gücünün sömürülmesine dikkat çekiyordu. Tüccar kesimine göre, II. Abdülhamid döneminden beri devam eden istibdat devri, ülkede güvensizliğin yaygın olduğu, kişinin yargıç önünde hakkını aramaya cesaret edemediği yıllardı. Bir ülkede adalet olmaz, vatandaşların hakkı savunulmazsa o topraklarda ticaret, sanayi gelişemediği gibi toplum içinde de büyük huzursuzluk meydana gelebilirdi. Meşrutiyetten evvel, Türk-Müslüman girişimciler her türlü zorluklarla karşılaşmakta, imtiyaz, berat yahut ruhsatname elde edinceye kadar ürettiği sermayesinin önemli bir kısmını rüşvet ve bahşiş yatırılmaktaydı⁶⁸⁹.

Bu bakımdan İkinci Meşrutiyet dönemine kadar devlet gözetimi ve boyunduruğu altında bulunan bireylerin kendi başlarına kâr amacıyla çaba sarf etmesi düşünülemez, devlet karşısında birey ve işçi olarak haklarını ve varlıklarını koruyamayan halkın girişimde bulunması beklenemezdi. Dolayısıyla Türk toplumun her bir kısmını oluşturan işletmeciler, işçiler ve girişimciler yabancı imtiyazlar ve rüşvetler karşısında zor durumda kalmıştır. Bu da bizzat devlet eliyle iş ahlakı ve çalışma hayatı hususunda düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. İttihatçılar, meşrutiyet yönetimiyle birlikte sermayeye güvence sağlanmasının ve işletmeci haklarının teminat altına alınmasının zorunluluğuna inanıyorlar ve bu duruma şöyle vurgu yapıyorlardı⁶⁹⁰:

*“Bundan sonra hukuk-u şahsiyye taarruzdan masûn olduğundan ve herkes nizam ve kanun dairesinde icra-î ticaret edebilip hiç kimse tarafından müdahale olunamayacağından tüccarlarımızın yeniden urûk-u gayretleri (gayret damarları) heyecana gelerek çalışacakları ve bu surette devlet ve milletimizin siyaseten, ticareten pek âli mevkileri işgal edeceği tabii”*dir.

Bununla birlikte bugün olduğu gibi geçmişte de hükümetler (icra gücü) toplumsal yaşamın düzenlenmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu bağlamda Osmanlı devlet geleneğine karşı tavır alan İttihatçılar, devrim ertesinde iş ahlakı, bireyi temel alan girişimciliğin özendirilmesi, birey çıkarlarının korunması ve haksızlıkların giderilmesi yolunda adımlar atmışlardır. Toplumsal yaşamın nasıl daha iyi olabileceği, bireylerin çalışma şartlarının nasıl daha iyi bir hale getirilebileceği ve yabancı tüccarlar karşısında Türk üretici ve işletmecilerinin haklarının

⁶⁸⁹ A.g.e., ss. 41-42.

⁶⁹⁰ “Meşrutiyet idarenin terakkiyât-ı iktisadiyyemize tesiri”, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, Yıl: 24, No: 1230, 19 Temmuz 1324, s.246.

nasıl korunacağı sorusu İkinci Meşrutiyet hükümetlerinin ve İttihatçıların temel gündem meselelerinden birisini oluşturuyordu. Dolayısıyla İttihatçılar, devrim ertesinde toplumun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimini belirleyen ve iş ahlakının toplumsallaştırıcı yönünü ortaya koyarak kişi hak ve çalışma şartlarını düzenleyeceklerini vurgulamışlardı.

Devrim sonrasında bu minvalde atılan ilk somut adım İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, hükümetin ilk toplantısında uygulanmasını beklediği ekonomi programında önerdikleriyle betimlenmişti. İttihatçılar ekonomi programlarında, işverenler ile işçiler arasındaki ilişkileri tanımlayan yasaların hazırlanması; köylülere toprak dağıtılması (ama bu arada toprak sahiplerinin haklarına tecavüz edilmemesi) ve düşük faizli kredi verilmesi; mevcut tapu sisteminin değiştirilmesi ve adım adım kadastro sistemine geçilmesi; eğitimde mevcut devlet denetiminin kurulması ve devlet okullarının bütün ırk ve dinlerden çocuklara açılması; ilkokullarda Türkçe öğretilmesi; ticaret, tarım, meslek okullarının kurulması ve nihayet ülkenin ekonomik bakımdan ilerlemesi ve tarımın geliştirilmesi için genel önlemlerin alınması gerekliliğine işaret ediyorlardı⁶⁹¹.

Bu bağlamda İttihatçılar ilk olarak devletin, bireyin ve işçilerin kişisel çıkarlarını gözettiği takdirde toplumu en üst refah düzeyine ulaştırabileceklerini ifade etmişlerdi. Osmanlı klâsik düzeninde yer alan, “fert-cemiyet” dengesi ve kültür kodları artık yeniden şekillenecekti. Meşrutiyet sonrasında yaygın olarak kullanım alanı bulan “teşebbüs-î şahsî”, modeli bundan böyle yabancı imtiyazları karşısında ezilen Türk üretici, işçi ve işletmecilerinin “menfaat-î şahsiyye”sini gözetecek, bireyleri şahsi mülklerinin dokunulmazlığı olduğunu kabul edecek ve şahsi hukuklarını koruyacaktı⁶⁹².

Meşrutiyetçilere göre, ülkede iktisadî durgunluğa yol açan Osmanlı toplumuna özgü yapısal ve nesnel darboğazlar vardı. Örneğin bunlardan birisi Müslüman-Türk şirketlerin bulunmayışı ya da geri kalışıydı. Türk şirketler ve esnaflar yabancı şirketler karşısında eziliyor; kimi zaman da emeği ve sermayesinin karşılığını alamıyordu. Bu da toplumsal anlamda huzursuzluğa neden olduğu gibi işçi ve esnaf haklarının da çiğnenmesine yol açabiliyordu. XX. yüzyılla birlikte ticaretin önemini kavrayan ve birey haklarını destekleyen İttihatçılar, esnafların karşılaştığı bu kısıtlayıcı yöntemler karşısında birtakım

⁶⁹¹Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1952, ss.208-210.

⁶⁹²Faik Bey, “Esnaf için terakki yolları - 5”, *Halka Doğru*, Yıl: 1., S. 40., *Kânun-u sâni* 1329, ss. 315-316.

önlemler almaya başladılar. Bu bağlamda XX. yüzyıl gerçeğinde Ahilik türünde bir oluşum olmadığı için İttihatçılar bizzat devlet eliyle bireysel girişimlere destek vermiş; dinen iktisadî uğraşlara cevaz verilmiş, ticaret ve sanatın dine ters düşmediği vurgulanmaya başlanmıştı⁶⁹³.

Ahilik ve bu türden bir anlayışta emek gücünün, tüketicinin, kısaca insanın ve tabiatın sömürülmemesi, aralarında adalet ve denge ilkeleri korunarak bireysel ve toplumsal refah ve huzurun sağlanması esastır. Ahilikte insan, dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptir. Birlik ve beraberlik içinde büyük hedeflere yürümek mantığına dayanır. Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet yani toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi ilişkiler ve denge kurarak herkesin huzur içerisinde yaşaması hedeflenmiştir⁶⁹⁴.

İkinci Meşrutiyetle birlikte millet ve devlet birlikteliğini sağlamak, emekçiler ile sermayeciler arasında bir denge kurmak, Türk-Müslüman tüccarların yabancılar karşısında ezilmesini önlemek ve Müslümanlar arasında dayanışmayı arttırmak amacıyla İttihatçılar, bireysel ve toplumsal refah ve huzurun sağlanması yolunda adımlar atmaya başladılar. Meşrutiyet dönemi içerisinde milli ekonomi açısından önemli kararların alındığı 1916 kongresinde milli bankaların kurulması ve milli şirketlerin faaliyete geçilmesi konusunda kararlar alınmıştı. Bu bağlamda İstanbul esnafına ve Anadolu tüccarına kurdukları 3 milli anonim şirketi takiben I. Dünya Savaşı sırasında yurt genelinde birçok anonim şirketin kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bunlar başta Konya olmak üzere, İzmir, Aydın, Bursa, Kütahya, İzmit, Kastamonu, Uşak, Kayseri, Erzurum, Ankara, Şam, Beyrut, Kudüs, Karaman bölgelerinde açılan anonim şirketlerden bazılarıydı⁶⁹⁵. Dolayısıyla artık Osmanlılar, tek başlarına yahut şirketler kurarak ticarete atılmaya hazırlanıyor; her tarafta Müslüman-Türk dükkanları, mağazaları görülüyor, yeni yeni Müslüman-Türk şirketler doğuyordu⁶⁹⁶. Öte yandan Müslüman halk, bu dükkanlardan ve şirketlerden alışveriş yapmaya teşvik ediliyor, bunun bir milli korunma gereği olduğu ifade edilerek Müslüman-Türk esnaf, tüccar, çiftçi vb. zanaatkarlar arasında dayanışmanın sağlanması gerekliliği vurgulanıyordu. İttihatçılar, bu girişimle ahlakın ve adaletin

⁶⁹³ Toprak, a.g.e., ss. 50-52.

⁶⁹⁴ İbrahim Durak - A. Yücel, "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 15: 2, Isparta 2010, ss. 151-168.

⁶⁹⁵ Ercan Tatar, "Milli İktisat ve Kara Kemal", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007, ss. 83-84.

⁶⁹⁶ Toprak, a.g.e., s. 54.

toplumsallaştırıcı yönünü ortaya koyuyor, Müslüman Osmanlılar arasında refah ve huzuru sağlanmaya çalışıyorlardı.

Örneğin İkinci Meşrutiyet döneminde mesleki temsilcilik anlayışının önde gelen isimlerinden Muhittin (Birgen) Bey; kadın, erkek, genç ve ihtiyar tüm Müslüman vatandaşların ilk ve en önemli görevlerinin “*kendi milletdaşlarımızdan, kendi dindaşlarımızdan alışveriş etmek, paramızın kendi milletimizde kalmasına kıskanırçasına gayret etmek*” gerektiğini vurguluyordu⁶⁹⁷. Muhittin Bey, Müslüman ve Türk zanaatkarların haklarının korunması ve gözetilmesi yolunda da Halka Doğru dergisinde şunları ifade ediyordu⁶⁹⁸:

“*Millî himaye odur ki ahali kendi milletinden olmayanlardan alışveriş etmez, birçok şeyden mahrum olmaya katlanır; fakat parasını başkalarına verip de milletini fakirliğe düşürmez. Milletdaşlarımızdan yalnız birinin bir teşebbüsünü millet işi bilmeli, ona yardım etmelisiniz*” diyordu.

İkinci Meşrutiyet döneminde kişi haklarının gözetilmesi ve korunması, bireyler ve esnafar arasında dayanışmasının arttırılması ve işçilerin yabancı devletlere verilen imtiyazlar karşısında korunması için alınan önlemlerden biri de kooperatifleşmeydi. Bu dönemde yayılma gösteren “kooperasyon” düşüncesine gerekli ortamı; güçlü sermayeler karşısında emeğin ucuzlaması, işçilerin arasında dayanışmanın olmaması hazırlamıştı. Yalnızca dünyanın çehresini değiştirmekle kalmayan kooperatifleşme düşüncesi, Osmanlı Devleti için, ekonominin giderek zayıflaması ve devletin gitgide dışa bağımlı hale gelmesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan yabancı sermaye olanakları karşısında Osmanlı zanaatı ve küçük üretimi, eşit olmayan rekabet koşulları altında her geçen gün yoksullaşmış ve mülksüzleşmişti. Bu şartlar altında küçük üretici ve esnaf sorunlarına çözüm arayan Osmanlı aydınları, çözüm olarak kooperasyon açısından yaklaşmış ve küçük üreticilerin kooperatiflerde örgütlenip, dayanışma içinde güçlenmelerini önermişlerdi. Örneğin, Ahmet Cevat (Emre) Bey, “*niçin ecnebler bizim paramızla her gün biraz fazla zenginleşsin ve biz sefalet uçurumlarına yuvarlanalım*” diyor ve yabancı sermaye ile imtiyazlara karşı kooperatifler aracılığıyla başkaldırılmasından yana olduğunu vurguluyordu⁶⁹⁹.

⁶⁹⁷A.g.e., ss. 54-55.

⁶⁹⁸ Muhittin Bey, “İktisadî hasbihal: -2- Millî himaye”, Halka Doğru, Yıl: 1., S. 7., 23 Mayıs 1329, s. 55.

⁶⁹⁹ Ahmet Cevat, İktisatta İnkılâb: İstihlâk Teavün Şirketleri, Matbaa-i Şems, İstanbul, 1330, ss. 3-4.; Ethem Nejat, “Ziraat Bankaları”, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 21 Rebiülevvel 1327, ss. 254-255.

İkinci Meşrutiyet döneminde, üreticinin yabancı ve Gayrimüslim tüccara karşı çıkarılarının koruması kooperatifçiliğin diğer bir uğraş alanını oluşturuyordu. Osmanlı çiftçilerinin ürettiği incir, üzüm, tütün vb. temel ihraç ürünlerinde ihracatçı tüccarın sendikalarda bir araya gelmeleri ve üretici karşısına tek fiyatla çıkması, köylüyü uzun seneler rekabet gücünden mahrum bırakmıştı. Öte yandan çiftçi ve köylü elindeki kredi olanakları ve sermayenin yetersiz oluşu, mahsullerin alivire (ürün tarladayken, yetiştğinde alıcıya teslim edilmek üzere, güvence parası alınarak yapılan satış) edilerek yok pahasına satılmasına ortam hazırlıyordu⁷⁰⁰. İşte İkinci Meşrutiyet’le birlikte ele alınan kooperatifçilik, üreticiyi satış ve kredi kooperatiflerinde örgütleyerek dayanışmalarını sağlıyor, ihracatçı sendikalar karşısına üreticiyi tek satıcı olarak çıkarmayı amaçlıyor, kredi olanaklarını genişleterek köylünün sarrafa, murabahacıya ve tüccara borçlanmasını önlüyordu. Dahası kooperatifler aracılığıyla ahlaki ve adaletli bir şekilde emek gücünün korunmasını sağlıyor, bireyler ve zanaatkârlar arasında dayanışmayı güçlendiriyor ve kişi haklarının gözetilmesini ve emeğin sömürülmesini engelliyordu⁷⁰¹.

İkinci Meşrutiyet döneminde kooperatifleşmenin öncülerinden birisi Muhittin (Birgen) beydi. Muhittin Bey, ticaret yapmak için bir kasaba, köy veya bir semt halkının, aynı zanaatı gören esnafın, ülkenin herhangi bir yerindeki çiftçilerin mallarını, paralarını, topraklarını bir araya getirerek elbirliği ile çalışmak üzere imece usulüne benzer oluşumlar kurulmasını öneriyor; bu kurumlar tarafından çıkarılacak olan ürünlerle de fabrikalar kurulabileceğini, böylece Osmanlı esnaf, çiftçi, tüccar vb. zanaatkârlarının ürettiği mamullerin kolayca satışa sunulabileceğini vurguluyordu⁷⁰². Öte yandan Muhittin Bey’e göre, oluşturulacak olan imece şirketleri, çiftçiye ve reñçbere düşük faizle ödünç para veren çiftçi sandıkları açabilecek, köylü ve çiftçilerin gerek duyduğu tarım aletlerinin ortak kullanımını sağlayacak, tarladan kaldırılan mahsulü bir araya getirip toptan satarak üreticiyi simsarların elinden kurtaracaktı⁷⁰³.

Bu bağlamda meşrutiyetçilerin Müslüman-Türk üreticiyi korumak amacıyla yabancı ve azınlık tüccara karşı attığı ilk somut adım tarımsal kredi ve satış kooperatiflerinin kurulmasına önayak olmalarıydı.

⁷⁰⁰ “Satılmayan mahsulât”, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, Yıl: 29, No: 1512, 14 Kânun-u evvel 1329, ss. 817-819.

⁷⁰¹ *Toprak, a.g.e., s. 214.*

⁷⁰² *Muhittin Bey, “İktisadî hasbihal: -3- İmece şirketleri”, Halka Doğru, Yıl: 1., S. 7., 23 Mayıs 1329, s. 55.*

⁷⁰³ *Toprak, a.g.e., s. 216.*

Üreticiyi örgütleyen ve haklarını koruma altına alan bu tür kooperatiflerden ilki, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi'ydi. 1915 yılında kurulan ve tarımsal ürün satış ve kredi kooperatifi olan bu kuruluş, Aydın ve yöresinde bulunan Müslüman çiftçi, bağ, bahçe sahibi, tüccar ve eşrafını bir araya getirerek dayanışma ve birlik içinde, güçlü ihracatçı tüccar karşısında üreticiyi tek satıcı durumuna getirerek haklarını korumak, yabancılar tarafından sömürülmelerine engel olmak ve ortakların çıkarlarını savunmayı amaçlıyordu⁷⁰⁴. Genellikle Ege bölgesinde görülen üretici satış ve kredi kooperatifleri, İttihatçıların Ege eşrafını örgütleme çabalarının bir parçasıydı. İttihatçılar, sendikalaşarak ülke piyasasını kendi tekellerine almış olan ve küçük üreticiyi mağdur duruma düşüren yabancı şirket ve Gayrimüslim büyük tüccara karşı Müslüman-Türk üreticiyi kooperatifler aracılığıyla korumak, Türk-Müslüman zanaatkârlar arasında uyumlu bir iş birliği sağlayarak üreticiyi bir ölçüde tefeci ve sömürücülerin elinden kurtarmayı amaçlıyordu⁷⁰⁵.

İttihatçılar esnaf, çiftçi, tüccar vs. gibi zanaatkârların haklarını koruma, kollama, aralarında dayanışmayı sağlama ve birey hak ve iş şartlarını iyileştirme yolunda önyak olup birtakım girişimlerde bulunmuşlar da bu girişimler 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve cephe sorunlarının öncelik kazanması sebebiyle istenilen başarıya ulaşamamıştır⁷⁰⁶. Ancak İkinci Meşrutiyet'le birlikte yeni bir düzenin, yeni bir demokratik sistem ile kişisel değerlerin ve birey haklarının önemsendiği bir dönem başlamıştır. Meşrutiyet döneminin getirmiş olduğu yeni değer sisteminde İttihatçıların kültür kodları olarak betimlenen “*hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvet*” ilkeleri, meşrutiyetin yeni ahlak modelinin somut örneğiydi. Bu ilkeler meşrutiyetin getirdiği yeni değer sisteminde yeni yurttaş/vatandaş oluşturma siyaset projesinin de referanslarıydı. İttihatçılar, yeni toplum-yeni insan projesiyle adalet, eşitlik, hak, hürriyet gibi ahlaki kavramların önemini ortaya koyuyor ve değer kavramının toplumsallaştırıcı rolünü öne çıkarıyordu.

Dahası İttihatçılar, “*demokratik toplumlarda bireylere, demokrasiye özgü değer ve normlar kazandırılır*” düsturundan hareketle, demokrasinin Türk toplumunun huzuru ve mutluluğu açısından önemli olduğu kadar bireyin huzur ve mutluluğu içinde önemli olduğunu

⁷⁰⁴ “Biz de yapabiliriz”, *İkdam*, 9 Kânun-u sâni 1917, s. 1.; “İzmir sendikaları”, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, Yıl: 29, No: 1511, 7 Kânun-u evvel 1329, ss. 801-803.

⁷⁰⁵ “İhracat ticaretimiz”, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, Yıl: 33, No: 1711-1712-1713, 20-27 Teşrin-i evvel-3 Teşrin-i sâni 1333, ss. 225-226.

⁷⁰⁶ *Toprak*, a.g.e., s. 232.

vurguluyorlardı. Demokratik sistemlerin özünde yer alan bu temel değerleri özetleyecek olursak; sevgi, saygı, eşitlik, katılma, kararları serbest tartışma ve oylama ile alma, uzlaşma geleneği, şiddetten kaçınma, insana değer verme, hürriyet ortamının oluşturulması, hoşgörü, düşünce ve ifade özgürlüğü, siyasal çoğulculuk, çokseslilik, dayanışma gibi değerler sayılabilir. Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet’le birlikte demokrasinin Ahilik ile olan ilgisi açısından, Ahi birliklerinin yönetim anlayışı, insana ve toplumsal ahlaki değer anlayışları ile benzeyen yönleri ve insan hakları açısından getirdiği kimi uygulamalar uygulanmaya başlanmıştır⁷⁰⁷.

Demokrasinin temel gereklerinden en önemlilerinden birisi vatandaşlara sağladığı seçme ve seçilme hakkıdır. Bireylerin devlet yönetimine katılımını sağlayan bu yaklaşım en önemli siyasi hak ve özgürlük değeri olarak değerlendirilmektedir. Demokrasinin doğuşuna öncülük eden bu anlayış ilerleyen süreçte kurumsal yapılara da nüfuz etmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Ahi birliklerinde modern anlamda bir demokratik yönetim anlayışının hakim olduğu görülmekte ve söylenmektedir. Ahi birliklerini güçlü kılan ve beş asır gibi uzunca bir süre yaşamasını sağlayan temel unsurlardan biriside seçme ve seçilmeyle katılımı sağlayan bu anlayıştı⁷⁰⁸. Türk toplumun demokrasi tarihi açısından önemli bir merhalesini oluşturan İkinci Meşrutiyet dönemi ise, Osmanlı devlet sistemine parlamenter nitelik kazandıran bir dönem olmasının yanı sıra; bireylere seçme ve seçilme hakkı tanınması, millet egemenliğinin sağlanması yolunda adımlar atması ve kişi hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması bakımından Türk toplumuna yeni bir değer sistemini yerleştirmiştir⁷⁰⁹.

II- I. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dönemi İş Ahlakı ve Değer Eğitimi [Özden Arıkan]

I. Dünya Savaşı’nın akabinde imzalanan Mondros Mütarekesi’nce İtilaf Devletleri’nin Anadolu’da yer yer işgale başladığı, halkın kendi gücüne dayanarak bu işgallere olabildiğince direniş gösterdiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa Anadolu’ya geçme kararı almış, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a ayak basmasıyla Milli Mücadele hareketini başlatmıştır. Bu süreçte bir an olsun halkı göz ardı etmemiş, tam aksine verilen mücadelenin bütün evrelerinde milletin iradesine

⁷⁰⁷Metin Elkatmış - Murat Demirbaş, “Ahi Evranı Velinin Düşüncelerinin Demokrasi Kültürüne Yansımaları”, *Turkish Studies* 8: 3, 2013, s. 720.

⁷⁰⁸A.g.m., s. 724.

⁷⁰⁹Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, ss. XV-XVI.

dayanılması gerektiğini önemsemiştir. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreler sürecinde ortaya çıkan Heyet-i Temsiliye'nin başkanlığını yürüttüğü süreçte, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılması için İstanbul Hükümeti'ne baskı yapması ve neticede bu meclisin açılmasını sağlaması bu konuda kuvvetli bir örnek teşkil etmektedir. Sonrasında 16 Mart 1920'da İstanbul'un işgale uğraması ile Mebusan Meclisi dağıtılmış, 11 Nisan 1920'de de dönemin Padişahı Sultan VI. Mehmet Vahdettin tarafından meclis feshedilmiştir. Meclis dağıtıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da meclis açmak için girişimlere başlamış ve girişimleri sonucu 23 Nisan 1920'de Ankara'da I. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır⁷¹⁰.

Son derece titizlikle demokratik anlayışı ön planda tutan Milli Mücadele'nin lider kadrosu, TBMM çerçevesinde alınan her kararda da bu anlayışı yansıtma gayesini ön plânda tutmuştur. Şöyle ki halka dayanan yönetim modelini benimseyen TBMM, aldığı her kararda halkın çıkarlarını korumayı kendine amaç edinmiş, halkçılık anlayışıyla hareket etmiştir. Çünkü, *“halkçılık, halkın her mecrada çıkarını savunmak ve onu kalkandırmak, sınıf ayırımına karşı, hiçbir kişi, aile veya topluluğun bir başkasına üstün olmadığını vurgulayan, çeşitli meslek topluluklarının varlığından ve bu topluluklar arasındaki birliği sağlamaya çalışan “ulusal birlik” demektir”*⁷¹¹. Bu birliktelik hem Milli Mücadele'yi zafere ulaştırmada hem de halkın çıkarlarını korurken onu bir yandan da geliştirmeyi sağlayacaktır.

Dahası halkçılık anlayışını kendi bünyesiyle birleştiren TBMM, bunu hukuki olarak da ispatlamıştır. 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından meclisin gündemine getirilen ve 18 Eylül 1920'de “Teşkilatı Esasiye Kanunu Layihası” olarak sunulan, 20 Ocak 1921'de ilk anayasa olarak kabul edilen, aynı zamanda “Halkçılık Programı” olarak da adlandırılan bu öneri, detaylı olarak incelendiğinde de görüleceği üzere halkçılığın hukuki olarak da ispatıdır. Kanunun “Maksat ve Meslek” kısmında; *“Türkiye 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz bulunduğu avamili sefaleti izale ile esbap ve vesaiti saadet ve refahım temin etmeyi umdei esasiye ve binaenaleyh toprak, maarif, adliye, malîye, iktisat ve alelûmum içtimaî mesaiide asrın icabına ve halkın hakikî ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisatı vücude*

⁷¹⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, (I. Kitap), 4. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2013, ss. 73-83, 176, 194-195, 200-203, 227-275; Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, (II. Kitap), 4. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2012, ss. 30-72, 104-108, 119,121-131.*

⁷¹¹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1988, ss. 251-252.*

*getirmeyi başlıca vazife addeder*⁷¹² ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde halkçılık yöntemini benimseyen TBMM, anayasa tasarısının kabul edilmesi ile meslek gruplarına da yönelik düzenlemelerde bulunacağını belirtmekte, halkın çıkarlarını böylelikle koruyacağını gözler önüne sermektedir.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın halkçılık anlayışı dönemin ekonomik sistemlerinden farklı, kapitalizmin karşısında, kendi halkının çıkarlarını gözeten bir düşünce sistemi olduğu şu ifadelerden de anlaşılmaktadır: “...*O halde ifade ediniz efendiler; halkçılık, nizamı içtimaisini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir mesleki içtimaidir. Efendiler, biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti milliyeye mücahedeyi caiz gören bir mesleki takibeden insanlarız. Binaenaleyh, bu ve bu gibi teşrihatla ve izahatla hükümetimizin istinad ettiği esasatın, ilmi içtimaiye müstenit bir esas olduğunu bariz bir surette görürüz.*”⁷¹³

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, halkla bütünleşmeyi hedefleyen bir yönetim modeli ile halkın mesleki çıkarlarının ön planda tutulmasının Mustafa Kemal Paşa tarafından vurgulandığı görülmektedir.

Bir yandan Milli Mücadele'nin sürdürüldüğü, diğer yandan da sosyal hayatın devam ettiği 1919-1922 yılları arasında TBMM, ulusal sermayenin oluşumu, ülkenin sömürülmemesi için iş hayatının devam etmesi gerektiğinin bilincindeydi. Üretimin aksamaması hem ulaşım hem de kısıtlı da olsa sanayi üretimi için dönemin mühim enerji kaynakları arasında yer alan kömürün çıkarılması vazgeçilmez bir durumdu. İşte bu koşulların etkisiyle TBMM Hükümeti 8 Ağustos 1920'de “*Zonguldak Kömür Madeni Amelelerinin Hizmeti Askeriyelerinin Tecili Hakkında Kararname*” çıkartmıştır⁷¹⁴. Böylelikle bir yandan kömür üretiminin aksamasının önüne geçilmiş diğer yandan da kömür işçilerinin hakları korunmuştur. Kömür işçilerinin haklarını korumaya yönelik ilk girişim sadece bu değildir; “*Kömür işçisinin günlük 80 kuruş olan yevmiyesinin 40 kuruşunun ekme parası olarak geri alınması, işçinin sömürülmesine ve emeğinin kaybolmasına yol açtığı için kömür tozlarının amele idare*

⁷¹² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, 18. IX. 1336, s. 201; İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 230.

⁷¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 14, Devre: 1, İçtima: 2, 1.12.1337, s. 428.

⁷¹⁴ Düstur, 3. Tertip, Cilt: 1, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1953, s. 33; Güneş, a.g.e., s. 406.

heyeti adına satılarak işçiye eşit bir biçimde yansıtılması” amaçlanmış ve 18 Nisan 1921’de bu doğrultuda birtakım kararlar alınmıştır⁷¹⁵:

“Madde 1- Zonguldak ve Ereğli kömür havzasında toptan mevcut bulunan ve bundan sonra kömür üretiminden vücuda gelecek olan maden kömürü tozları maden işçisinin menafi-iumumiyesine hasır ve tahsis olunur.

Madde 2- Maden kömürü tozları amele heyeti idaresi tarafından İktisat Vekâletinin nezareti altında bilmüzayede satılır ve amele heyeti namına Ziraat Bankasına tevdi olunur.

Madde 3- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 4- İşbu kanunun icrayı ahkâmına İktisat Vekili memurdur”⁷¹⁶.

Yukarıdaki konuların haricinde kömür işçilerinin iş hukukuna yönelik düzenlemelere de ihtiyaç vardı. TBMM’de mesele 2 Mayıs 1921’de yasa tasarısı olarak ele alınmış, yasa tasarısının gerekçesinde, “...işbu nizamnamelerin amelenin sıhhi ve içtimai ihtiyacatını temin edecek ve ameliyat esnasında veya kaza neticesinde malûl kalacak veya telef olacak veyahut hasta düşecek amelenin veya ailesinin tehvini ıstırap ve tadili âlâmına medar olacak mevaddı ihtiva etmediği nazarı dikkate alınarak sâyi zatisiyle maişete çalışan ve sermayedarlarına pek mühim servet kazandıran ve daima ezilmiş ve ezilmeye mahkûm bulunmuş ve hiçbir taraftan muavenet görmemiş olan maden amelelerinin maden sahiplerine karşı hukuku mütekaabilelerini ve mehmaemken daha insani bir hayat geçirebilmelerini temin etmek üzere (Maden ameleleri hukukuna) dair bir kanun sureti kaleme alınmıştır”⁷¹⁷ ifadeleriyle amelenin sosyal ve iktisadi hayatta mevcut koşullarının düzeltilmesinin zaruriyetine yer verilmiştir. Ele alınan yasa tasarısı 10 Eylül 1921 tarihinde “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Mütallik Kanun” adı ile kabul edilmiştir⁷¹⁸. 15 maddeden oluşan kanunu incelediğimizde, işçilerin yaşam koşullarının düzeltmeye yönelik olarak:

“Madde 1- Maden ocaklarında çalışan işçilerin beytutleri ve temini istirahatleri için her ocak civarında İktisat Vekaletince tanzim edilen numunelere uygun olarak amele koşullarıyla hamam inşasına ocak amilleri mecburdur,

⁷¹⁵ Güneş, a.g.e., s. 408.

⁷¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: 1, İçtima: 2, 18. IV. 1337, s.26.

⁷¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: 1, İçtima: 2, 2. IV. 1337, s. 197; Güneş, a.g.e., ss. 408-409.

⁷¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 12, Devre: 1, İçtima: 2, 10. 9. 1337, s. 179.

Madde 2 - 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalışması yasaklanır,

Madde 3 - Maden işletmecilerinin çalıştırdıkları her madenciye yönelik verdikleri ücreti muntazam bir şekilde defter tutarak işçi birliği müfettişine ve İktisat Vekaleti memurlarına sunması mecbur kılınır.

Madde 4 - Alelumum Madenciler Nizamnamesi mahsusuna uygun olarak işçiler tarafından oluşturulacak ihtiyat ve teavün sandıklarına amelenin ücretinin yüzde birinden az olmamak üzere nakit aktarması kararlaştırılmıştır.

Madde 5 - İşçilerin çalışırken gerek aletlere zarar vermesi gerekse hayvanları telef etmesi durumunda masrafın maden işletmesi tarafından karşılanacağı belirtilir

Madde 6- Bütün madenciler hasta ve kazazede olan ameleyi meccanen tedavi etmeğe ve bunu temin ederek maden civarında hastane, eczane ve şahadetnameli tabipler bulundurmaya mecburdurlar maddeleri yer alır.

Madde 7 - Havza-i Fehmiye’de iş kazasından dolayı kazazede olanlarla vefat edenlerin varisleri veya amele müfettişliği veyahut İktisat Vekaleti tarafından tazminat davası açılır, tazminat oluşturulan heyetin vereceği rapora göre belirlenir ve ayrıca eğer maden sahiplerinin ihmali olduğu tespit edilirse kanunda belirtilen miktarlar arasında ceza kesileceği ifade edilir.

Madde 8 - Çalışma saatinin 8 saat olduğu, bu sürenin haricinde herhangi bir işçinin fazla çalıştırılmaya mecbur edilemeyeceği belirtilir, madde 9’da amelenin sağlık koşullarını ve hukuki kıstaslarını yerine getirmeyen madencilerin ruhsatname, şartname ve imtiyazlarının feshedileceği belirtilir, madde 13’de maden ocağı sahiplerinin mescit ve genç amele gece dersleri vermek üzere bir mektep yapmaya ve muallim tutmaya mecbur kılındığı” ifade edilir⁷¹⁹.

Görülen o ki, maden işçisinin yaşam ve sağlık koşulları, başına gelebilecek olası kazalarda yapılacaklar, herhangi bir duruma yönelik güvence oluşturmak için sandık kurulması, çalışma yaşı ve saatleri, genç ameleler için eğitimin yapılması gibi bir işçinin bütün ihtiyaçları düşünülerek kanunun ele alındığı anlaşılmaktadır. TBMM’nin işçilere yönelik sergilediği bu tavrı halkçılık anlayışının başka bir kuvvetli örneğinin teşkil etmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz düzenlemeleri tamamlayıcı bir diğer gelişme ise, 22 Temmuz 1923’de “*Amele Birliği İhtiyat ve Teavün*

⁷¹⁹ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt: II, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1953, ss. 91-92; Güneş, a.g.e., s. 409.

*Sandıkları Talimatnamesi” adlı düzenlemenin yayınlanmasıdır*⁷²⁰. Talimatnameye göre:

“1- İş kazaları ve hastalıklar durumunda yardım yapılması. Bu işçilerin sözü edilen durumlarda tedavileri işverenlerin sağlık tesislerinde yapılacağından burada söz konusu olan yardım, işçilerin çalışmadıkları sürede geçimini sağlamalarına yardımcı olacak bir sosyal gelirin sağlanması,

2- Muhtaç durumdaki işçi ailelerine yardım yapılması,

3- Ödünç para verilmesi,

4- İşçilerin konut edinmek amacıyla kuracakları konut kooperatiflerine kredi sağlanması,

5- İşçilerin ya da aile fertlerinin ölümü durumunda cenaze giderlerinin karşılanması”⁷²¹.

Talimatnamede de görüldüğü üzere sadece maden işçilerine yönelik olsa da Osmanlı’dan Cumhuriyet’e giden süreçte ilk kez modern anlamda sosyal güvenlik sisteminin kurulduğu görülmekle birlikte, Amele Birliği ile sendikalaşma faaliyetlerinin başladığı da anlaşılmaktadır.

İşçi hakları ile ilgili gerekli düzenlemeler sadece maden işçileriyle sınırlı kalmamaktaydı. “17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında sanayi, tüccar, çiftçi işçi gibi çeşitli mesleki kesimlerden 1135 delegenin katılımıyla İzmir’de I. Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır”⁷²². Kongrenin açılış konuşmasını gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Antlaşması’na yönelik görüşmelerin yarıda kesildiğini, Türk tarafının kapitülasyonların kaldırılması noktasında kararlı olduğunu, ekonomide tamamıyla Milli bir yapılanma gerçekleşmesi gerektiğini, siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla taçlandırılmadığı sürece verilen mücadelenin değerini yitireceğini vurgulamış; “Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir... ..Çiftçinin sanatkara, sanatkarın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye

⁷²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer No: 30-18-1-1, Fon Kodu: 7-25-10, 22.07.1923; Sait Dilik, “Atatürk Dönemi’nde Sosyal Politika”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 40: 1, 1985, s. 95.

⁷²¹ Dilik, a.g.m., s. 96; BCA, Yer No:30-18-1-1, Fon Kodu: 7-25-10, 22.07.1923.

⁷²² Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 12.

*muhtaç olduğunu, kim inkar edebilir*⁷²³ ifadeleriyle de çalışma hayatında yer alan bütün kesimlerin dayanışma içerisinde yer alması gerektiğinin altını çizmiştir.

Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu, birliktelik sağlanarak ayağa kalkınması gerektiği anlayışı çerçevesinde İktisat Kongresi'nde birtakım kararlar alınmıştır. Alınan kararları incelediğimizde ilk olarak karşımıza Misak-i İktisadi çıkmaktadır. 12 maddeden oluşan metine kısaca baktığımızda, *“halkın kanı, canı pahasına elde ettiği ulusal egemenliğini korumak için hiçbir özveriden kaçınmayacağı, halkın tahribat yapmadığı, ülkeyi bayındır hale getirmeyi gözetmediği, çok çalıştığı, zamanda, servette ve ithalatta israftan kaçındığı, hırsızlığı, yalancılığı, iki yüzlülüğü ve tembelliği en büyük düşman saydığı, taassuptan uzak, ancak dindar olduğu, pislikten çekindiği, ağaç ve kitap bayramları yapacağı, Türk kadını ve kocasının çocuklarını da bu anda göre yetiştireceği”* hükümlerine yer verir⁷²⁴. Böylece, yeni kurulan bir devletin kurulma aşamasında halkı da ekonomik yapılanmanın merkezine dahil ederek kalkınmayı gerçekleştirmeye çalıştığı aşıkardır.

Kongre'ye katılan tüccar, çiftçi, sanatkar ve işçilerin her birinin görüşlerini sunmasıyla gerçekleşen müzakereler neticesine, her grubun istekleri doğrultusunda bir takım kararlar alınmıştır. Genel hatlarıyla;

“Sanayii Grubu

1. Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması

2. Sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi

3. Ulaştırma ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi

4. Sanayi alanında kredi imkanlarının artırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması

5. Sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması

Tüccar Grubu

1. Borsaların millileştirilmesi

2. Tekelciliğe karşı mücadele edilmesi

3. İpotek karşılığında tüccarca kredi verilmesinin temini

4. İktisat eğitiminin yaygınlaştırılması

⁷²³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, II. Kısım, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 116.

⁷²⁴ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, (III. Kitap), 4. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2013, ss. 257-258.

5. Cuma günleri herkesin tatil yapması
  6. Bir ana (esas) ticaret bankasının kurulması
  7. Kömür üretiminin dış rekabetten korunması
  8. Haberleşme hizmetlerinde gelişmelerin sağlanması, gecikmelerin önüne geçilmesi.
  9. Himayeci gümrük sisteminin kurulması
- Çiftçi Grubu*
1. Aşar vergisinin kaldırılması
  2. Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması
  3. Rejinin kaldırılması
  4. Tarımsal kredilerin düzene sokulması
  5. Yol vergisi gelirinın şose yapımına harcanması
  6. Orman köyleri ile ilgilenilmesi
  7. Hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılması
  8. Göllerde balık yetiştirilmesi
  9. Tamirat atölyelerinin kurulması
  10. Tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi
  11. Pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması
  12. Yüksek öğrenim öğrencilerinin belirli süre içinde köylere gönderilmesi
- İşçi Grubu*
1. Amele yerine işçi denilmesi
  2. Çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmesi
  3. 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması
  4. Gece çalışmalarına çift ücret ödenmesi
  5. Asgari ücretin belediyelerce tespit edilmesi
  6. Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi
  7. Hastalık nedeniyle çalışamayan işçilere gündeliklerinin ödenmesi
  8. Kaza ve hayat sigortasının kurulması
  9. Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması
  10. Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi

11. *İşçi çocuklarının yatılı okullarda bedava okutulması, lojman yapımının sağlanması*⁷²⁵.

Görülen o ki, İzmir’de düzenlenen I. Türkiye İktisat Kongresi’nde üretim kesiminin bütün unsurları dikkate alınmış, talepleri titizlikle değerlendirilmiş, gerçekleşen müzakereler sonucunda her meslek grubunun daha etkili bir şekilde faaliyetlerini yerine getirebilmesi için eğitimden çalışma şartlarına, devletin çeşitli işkollarını geliştirmeye yönelik aldığı tedbirlerin halkçılığı bir kez daha ortaya koyduğu görülmektedir.

Halkçılık anlayışı ile hareket eden TBMM hükümeti, bir yandan üreticiyi, işçiyi ve bütün meslek erbabının haklarını koruma noktasında önlemler alırken, diğer yandan da ekonomiyi etkileyen bütün hususların kapitalizm karşısında “sömürülüp yok edilmesini önlemek ve ulusal sermayeye katkı oluşturmak” için kooperatifleşmeye ehemmiyet göstermekteydi⁷²⁶. Bu konuda ilk adım 27 Eylül 1920 tarihinde TBMM’ne, aralarında Mustafa Kemal Paşa’nın da imzasının bulunduğu “*Kooperatif Şirketler Kanun Layihası*” sunularak atılmıştır⁷²⁷. Ancak bu husus, savaşlarla dolu dönem içerisinde Meclis Genel Kurulu gündemine alınmış olsa da “*mesele tam anlamıyla görüşülemediğinden ve gereken ilgiyi görmediğinden dolayı yürürlüğe girememiştir*”⁷²⁸. Lakin bu ilk adım kooperatif noktasında atılacak diğer adımların başlangıcı niteliğindedir. Şöyle ki 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir’de gerçekleşen I. Türkiye İktisat Kongresi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın açış konuşmasının akabinde kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey; “*Asrımızın iktisat cidaline girerken münferit değil, fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asr-ı hazır iktisadiyatı bunu istilzam ediyor. Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe akim kalmağa mahkumdurlar. Binaenaleyh her türlü şirketler vücuda getirilmeli ki ve bilhassa memleketimizin ihtiyacatını tamamen ifade eden (Kooperatif) şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir*”⁷²⁹ ifadeleriyle kooperatifin yeni devletin kuruluş sürecinde varlığının elzem olduğunu ortaya koymuştur. Zira, bu kongrede alınan kararlar arasında kooperatiflerin kurulmasının lüzumlu olduğu hususu da yer almaktadır⁷³⁰.

⁷²⁵İ. Ceyhan Koç, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Dergisi*, 3:1, 2010, ss. 153-154; İnan, a.g.e., ss. 21-54.

⁷²⁶ Güneş, a.g.e., s. 233.

⁷²⁷ BCA, Yer No: 30-18-1-1, Fon Kodu: 1-14-1, 27.09.1920.

⁷²⁸ Özlem Yıldırım Kocabaş, “Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu”, 20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, 6-7 Ekim 2011, s. 48.

⁷²⁹ İnan, a.g.e., s. 79.

⁷³⁰ İnan, a.g.e., s. 351.

İzmir’de düzenlenen I. Türkiye İktisat Kongresi’nin bitiminden sadece 15 gün sonra 19 Mart 1923 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa’nın Sofya’da askeri ataşelik yaptığı sırada Bulgaristan’da kooperatifçiliğe önem gösterdiği ve verdiği örnekler ile eserdeki üsluptan hareketle Mustafa Kemal Paşa’nın kaleminden çıktığı düşünülen, “*Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi*” tarafından “*Kooperatif Şirketler*” isimli kitap çıkartılmış, eserde; “kooperatif şirketi ne demektir?, kooperatif şirketlerin fevaidi, kooperatif şirketlerinin enva’ı ve farkları?, kooperatif şirketlerinin sureti teşkil ve idaresi, muhtelif memleketlerdeki kooperatif şirketleri hakkındaki malumat, köy muallimlerini vazife başına davet” isminde 6 bölüm yer almakta ve “kooperatif şirketleri teşkilatının o gün ki ihtiyaçlarını temin edecek ve hayatlarını yükseltecek en mühim bir teşkilat olduğu, kooperatifçiliğin bu topraklara yabancı olmadığı geçmişteki lonca teşkilatının bu sistemin temelini oluşturduğu, öğretmenlerin ve memurların köyleri kooperatifçilikle kalkındırmada önemli rolleri üstleneceğinin vicdaniye ve vataniye olduğu, Türk gençliğinin harbe koştuğu gibi bu mesele üzerine de eğilmesi gerektiği” gibi fikirlerin üzerinde durulmuştur⁷³¹. Bu eserin kaleme alınması ile hem ülkedeki aydınlar, meslek erbapları arasında kooperatifçiliğin ekonomik açıdan kalkınmanın vazgeçilmezleri arasında yer aldığı fikrinin aşılandığı, hem de yönetimin bu fikrin arkasındaki temel destekçinin olduğu anlaşılmaktadır⁷³².

Bu meseleyle alakalı Cumhuriyet’in ilanı gerçekleşmeden 1923 yılında 97 maddeden oluşan “*İstihsal Alım Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi*” çıkartılmasıyla bir gelişme daha gerçekleşmiş ve böylelikle bütün kooperatifleri kapsayan bu nizamname gereğince “*İktisat Vekâleti tarafından kooperatiflere bütçe ayrılması, Ziraat Bankası aracılığıyla kredi sağlanması*” plânlanmıştır⁷³³. Bu düzenlemelerle beraber kooperatiflerin kurulmasında devletin gerek maddi gerek manevi destekler doğrultusunda olumlu bir tutum sergilediği görülmektedir. Zira, bu olumlu tutum neticesinde Cumhuriyet’in 29 Ekim 1923’de ilanından sonraki süreçte, ülke içerisinde akla gelebilecek her meslek alanında kooperatifleşmeler görülecektir⁷³⁴.

I. TBMM döneminde (1920-1923), bir taraftan bir devletin kuruluş sürecinde ateşli mücadeleler yaşanırken, diğer taraftan da ekonomik döngü içerisinde emek-sermaye, işgücü-çalışma hakları,

⁷³¹ Nurettin Hazar, *Atatürk ve Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara 1981, ss. 19-22.*

⁷³² Hazar, a.g.e., s. 22.

⁷³³ Yıldırım Kocabaş, a.g.e., ss. 48-49; Hazar, a.g.e., s. 23.

⁷³⁴ Hazar, a.g.e., s. 23.

üretim-tüketim ve millet-devlet arasındaki denge, en önemlisi de yeni kurulacak devlete sağlam bir temel hazırlama içgüdüğü ile hareket edilmiştir. Bahsi geçen dönemde elbette çağın ihtiyaçlarına göre gerekli dönüşüm gerçekleşirken içinde bulunulan toplumun, geçmiş ekonomik mirasında yer alan olumlu etmenlerin yansımalarını görmek mümkündür.

Sonuç

Ahilik geleneğinin sona ermesiyle ekonomik hayatında bir kırılma yaşayan Türk toplumu, elde ettiği bu mirasla 19. yüzyıla kadar gerek esnaf teşkilatında gerekse iş hayatında ortaya koyduğu iş ahlakı ve değerler eğitimiyle sosyo-ekonomik döngüsünü şekillendirebilmekteydi. Lakin XIX. yüzyıla gelindiğinde, modernleşme sürecinde kapitalizmle birlikte sanayileşmede de devleşen Batı Avrupa devletleri, Osmanlı pazarlarını ele geçirmiş, Türk sosyo-ekonomik hayatında her alanda çözümlere sebebiyet vermişti. Ahilik anlayışı da bu çözümlenmeden payına düşeni almış, kökeni 17. yüzyıla uzanan bu sorun yumağına tek başına çare bulmamıştır.

İşte bu gelişmelerin yoğun olduğu süreçte iktidara ikinci kez meşrutiyeti ilan ederek ulaşan İttihat ve Terakki yönetimi, sosyo-ekonomik çözülmeye karşı her alanda önlem alabilmek gayesiyle işe koyuldu. İlk olarak iş ahlakının toplumsallaştırıcı yönünü ortaya çıkararak, bireyin hak ve çalışma şartlarını düzenlemeye girişti. İttihatçılar bu süreçte bizzat devlet eliyle girişimlere destek vermiş, Müslüman-Türk tüccarı, üreticiyi teşvik edip, yabancı sermaye karşısında koruma refleksiyle hareket etmiştir. Bu refleks neticesinde kooperatifçiliği başlatmış, böylelikle yerli unsuru güvence altına alıp, yabancı sermaye karşısında direnç kazandırmıştır. Sonrasında görülen I. Dünya Savaşı süreci sosyo-ekonomik hayattaki gelişmeleri sekteye uğratmıştır.

Akabinde Milli Mücadele ile girişilen yeni bir savaş döneminde I. TBMM, devraldığı sosyo-ekonomik mirası, içerisindeki çöküntüden kurtarmak, millet-devlet, işgücü-işçi, sermaye-emek, üretim-tüketim dengesini yeniden oluşturma meselesini kendine şiar edinmiştir. Böyle bir önemli görevi üstlenen TBMM yönetimi, elbette kendinden önceki gelişmelerin olumlu gördüğü yanlarını sürdürme, sürdürürken sahip olduğu kültürel sosyo-ekonomik mirası da gerçekleştirdiği düzenlemelere yansıtmıştır. Meseleye ilk olarak kömür üretim sektörü ile giriş yapan TBMM, kömür üretiminin temelini teşkil eden işçilere yönelik, iş hayatını, çalışma ve sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmiştir. Ayrıca bu süreçte işçilerin koşulları iyileştirirken, sosyal güvenlik hususunda da işçilere yönelik ilk adımlar atılmış, ahilik anlayışından türeyen sosyo-ekonomik hayatta yardım ve paylaşma ilkesinin devamı niteliğinde bir uygulama daha gerçekleşmiştir.

TBMM'nin sosyo-ekonomik hayata yönelik uygulamaları sadece işçilere yönelik değil, üretim alanında yer alan bütün kesimlere de yöneliktir. İzmir'de düzenlenen I. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlarda tüccarların yabancı sermayeye karşı korunması, sanayinin devlet tarafından teşvik edilmesi, kredi sağlanması, çiftçinin kredi, vergi indirimi, sağlık ve yetiştiricilik alanlarında teşvik edilmesi, işçilere yönelik te sigorta uygulaması, gerek kongrede gerekse sonrasında üretenin çıkarını koruyan ve ekonomik kalkınmanın anahtar rolleri arasında yer alan kooperatifçiliğin temelini atılması yönündeki gelişmeler, dönemin koşulları düşünüldüğünde devletin sosyo-ekonomik hayata doğrudan müdahale ederek, devlet-millet, emek-sermaye, üretim-tüketim arasındaki bağı halkçılık anlayışıyla bütünleştirmeye çalıştığı, bunu yaparken de İzmir'de düzenlenen I. Türkiye İktisat Kongresi'nde de olduğu gibi kongreden önceki işçilere dönük uygulamalarında da eğitim meselesine ayrı bir önem göstermesi, II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi ahilik kültüründeki koru, üret, geliştir, paylaş ve eğit anlayışlarının birer yansımasıdır.

II. Meşrutiyet'ten I. TBMM dönemine uzanan bu süreçte, sosyo-ekonomik hayatta görülen gelişmelerde devletin öncü rolü oynaması, yabancı sermayeye dönük yerli unsurunu koruma iç güdüsüyle hareket etmesi (kooperatifçilik gibi), bir yandan korurken bir yandan gerekli dönüşümlerin gerçekleşmesinin zorunluluğunun her iki dönemde de ortak payeleri oluşturması, var olan meselelerinde çözüm üretirken benzer modelleri benimsemelerine yol açtığı gibi birbirinin devamı olduğunu da gözler önüne sermektedir. Kaldı ki, bu sosyo-ekonomik devamlılık, Selçuklu döneminde ortaya çıkan Ahilik'ten Osmanlı'daki Lonca Teşkilatı'na, II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan meşakkatli bir yoldur. Bu yolun her merhalesinde, her dönemin bir iz bırakması ve bu izin günümüze kadar sürülmesi, var olan sosyo-ekonomik kültürel mirasın ortak inşa sürecidir.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, II. Kısım, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Düstur, 3. Tertip, Cilt: I-II, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (1336-1337-1338-1339)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
Başkanlığı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi -BCA)

SÜRELİ YAYINLAR (GAZETE VE DERGİLER)

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Atatürk Dergisi

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi

Halka Doğru

İkdam

Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi

Turkish Studies

TELİF-TETKİK ESERLER (KİTAP, MAKALE VE TEZ)

AHMAD, Feroz, İttihatçılıktan Kemalizme, 8. Baskı, Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

DİLİK, Sait, “Atatürk Dönemi’nde Sosyal Politika”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 40: 1.

Durak, İbrahim - YÜCEL, A., “Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 15: 2, Isparta, 2010.

ELKATMIŞ, Metin-DEMİRBAŞ, Murat, “Ahi Evranı Velinin Düşüncelerinin Demokrasi Kültürüne Yansımaları”, Turkish Studies, 8:3, 2013.

Faik Bey, “Esnaf için terakki yolları - 5”, Halka Doğru, Yıl: 1., S. 40., Kânun-u sâni 1329.

GÜNEŞ, İhsan, Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923), 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.

HAZAR, Nurettin, Atatürk ve Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara 1981

İNAN, Afet, İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

KİLİ, Suna, Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1988.

KOÇ, İ. Ceyhan, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, Atatürk Dergisi, 3:1, 2010.

İBNÜRREFET, Mehmed Memduh, Kapitülasyon Yahut Memalik-î Osmaniye’de Ecnebilerin Haiz Olduğu İmtiyazât, İstanbul, 1327.

(BİRGEN) Muhittin Bey, “İktisadî hasbihal: -2- Millî himaye”, Halka Doğru, Yıl: 1., S. 7., 23 Mayıs 1329.

- OLGUN, Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZTÜRK, Fatma –KAYA, Özlem - GEDİK, Seda, “Geçmişten Günümüze Ahilikte Zenaat-Sanat ve Ticaret İlişkileri”, II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (Bildiriler), C. I., Haz. Kâzım Ceylan, 19-20 Eylül 2012, Kırşehir.
- Parvus Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, (Yayına Haz. Muammer Sencer), İstanbul, 1977.
- QUATAERT, Donald, Sanayi Devrim Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, 4. Baskı, İletişim Yayınları., İstanbul, 2013.
- ŞAHİN, Mehmet, “İş Ahlakının İktisadi Gelişmesindeki Önemi Üzerine Bir Deneme”, Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu, (Bildiriler) Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, No: 1, İstanbul, 1986.
- TATAR, Ercan, “Milli İktisat ve Kara Kemal”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007.
- TOPRAK, Zafer, Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918), 1. Baskı, Yurt Yayınları., Ankara, 1982.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952), Hürriyet Vakfı yay., 1952.
- TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, (I. Kitap), 4. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2013.
- , Türk Devrim Tarihi, (II. Kitap), 4. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2012.
- , Türk Devrim Tarihi, (III. Kitap), 4. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2013.
- YILDIRIR KOCABAŞ, Özlem, “Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu”, 20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, 6-7 Ekim 2011.
- “Biz de yapabiliriz”, İkdâm, 9 Kânun-u sâni 1917.
- “İzmir sendikaları”, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Yıl: 29, No: 1511, 7 Kânun-u evvel 1329.
- “İhracat ticaretimiz”, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Yıl: 33, No: 1711-1712-1713, 20-27 Teşrin-i evvel-3 Teşrin-i sâni 1333.
- “Meşrutiyet idarenin terakkiyât-ı iktisadiyyemize tesiri”, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Yıl: 24, No: 1230, 19 Temmuz 1324.

***BİR AHİLİK GELENEĞİ OLARAK DEBBAĞCILIK
VE BİLECİK'TEKİ YANSIMALARI***

Dr. Öğretim Üyesi Refik Arıkan

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

refik.arikan@bilecik.edu.tr

Mehmet Can Çetin

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

mccsanat26@gmail.com

Türk-İslam Toplularında Ahilik

Ahilik XIII. Yüzyıldan itibaren Türk-İslam topluları içerisinde ortaya çıkmıştır. Ahiler dönemin Siyasi ve Ekonomik gücü olarak Osmanlı kuruluşunda mühim rol oynamış bir teşkilattır. (Kazıcı 1988: 540). Ahi kelime anlamı olarak Türkçede eli açık, cömert, Arapçada kardeşim manasında kullanılmaktadır. (Günşen 2014: 23). Özellikle Ahiliğin Anadolu'da ortaya çıkış noktası Fütüvvet teşkilatıdır. Fütüvvet Gençlik, Kahramanlık ve Cömertlik anlamlarında kullanılmaktadır. (Uludağ 1996: 259) İslamiyet'in ilk zamanlarından itibaren ortaya çıkan Fütüvvet hareketi İslamiyet'in yayılmasına gayret göstermiştir. Türk toplumlarının İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte Türkler Fütüvvet teşkilatını tanıma fırsatı buldular. Fütüvvet teşkilatı Ahilik olarak Anadolu'da kendine yer buldu. Ahiliğin banisi Ahi Evran olarak da tanınan ve İran'ın Hoy Şehrinde doğan Şeyh Nasirüddin Mahmud'dur (Kazıcı 1988: 540). Ahi Evran Anadolu coğrafyasında Denizli, Konya, Kayseri gibi birçok şehri gezerek Ahiliğin kuruluşunun temellerini attı ve ardından Kırşehir'e yerleşerek burada vefat etti. Ölüm tarihi kesin olmayıp 1262 veya 1300-1317 yılları verilmektedir (Şahin 1988: 529-530). Ahi Evran Kırşehir İl Merkezinde bulunan XIV. Yüzyılda yapıldığı düşünülen Ahi Evran Zaviyesi alanı içerisinde bulunan Türbesinde metfundur. (Önge 1988:530).

Ahilik ve Debbağlık

Ahilik Teşkilatının hayvan derilerini işleyerek bu derilerden çeşitli ürünler yapan meslek olan Debbağcılık ile bağı Ahi Evran⁷³⁵ münasebetiyle gelmektedir. Bilindiği üzere Ahi Evran'ın mesleği debbağcılıktır. Dolayısıyla Debbağ esnafının da piri olarak kabul görmektedir. Bundan dolayı Türk Debbağlarının silsilenameleri Ahi Evran'a dayandırılmış ve silsile Debbağların piri olan Zeyd-i Hindiye kadar götürülmüştür (Şahin 1988: 530). Arapçada yapılan iş, meslek anlamında kullanılan "sanat" (Koç 2009: 90) tarih boyunca toplumların gözbebeği olmuştur. Zira meslek dalları içerisinde sanatkâr olmak önemlidir. Ahilik Sistemi içerisinde bulunan Esnaflar Sanatkârlardan oluşmaktaydı. Ahilik sistemi içerisinde bahsi geçen sanatkârların başı Ahi Baba'dır. Ahi Babalar Ahilik sistemi içerisinde bulunan esnafları denetler ve teşkilatın işleyişini sağlarlardı. (Kazıcı 1988: 527). Deri İşleme Sanatı

⁷³⁵ *Ahi Evran'ın gerçek adı Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b.Abbastır. Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b. Abbas Tarihi bir kimliğe sahip olsada hakkında yazılan Menkıbeler sebebiyle efsanevi bir karakter halini almıştır. Ayrıca Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b.Abbas Ahi Evran ismiyle tanınmaktadır. Zira Evran ismini kelime anlamı Gök, Kâinat, Yılan, Ejderha anlamlarına gelmektedir. Buda bizlere Ahi Evranın efsanevi kişiliği hakkında ipuçları sunmaktadır. (Şahin 1988: 529).*

olan Debbağlık Ahi Evran'ın da mesleği olması hasebiyle Ahilik sistemi içerisinde önemli bir konumdaydı. Zira Ahilerin büyük çoğunluğu geçimlerini Deriden imal edilen ayakkabı, saraçlık vb. ürünlerden sağlamaktaydı (Tekin 1994: 177). Deri kelimesinin eski kullanımı teritiridir. Deri göçebe toplumlar içerisinde giyecek ihtiyacını karşılamada, özellikle peynir gibi yiyecekleri muhafaza etmede önemli bir üründür (Bozkurt 1994:174). Türklerin göçebe kültürden gelmeleri deri işleme sanatı üzerindeki tecrübelerini de arttırmıştır. Dolayısıyla Anadolu'da deri işleme sanatı olan debbağcılığın Ahi Evran aracılığı ile yayılmış olması ve önemsenmesi Anadolu'da Türk Kültürünün etkisinin bir göstergesidir (Tekin 1994: 177).

Debbağcılığın Bilecik'te Yansımaları

Tarih boyunca Bilecik şehri Mısır, Hitit, Frig, Lidya, Pers, Bithynia, Roma, Bizans, Emevi, Türkiye Selçuklu ve Osmanlılar gibi birçok medeniyet tarafından farklı dönemlerde idare edildi (Demiryürek 2015: 1-3). Karasu Vadisi'nin üst çığrında kurulmuş olan Bilecik, Melançiya, Justiniano Polis Mela, Justiniano Polis Gordi, Agrilion ve Belekome gibi isimlerle de anılmıştır (Demiryürek 2015: 1). Bizanslılar Döneminde Hamsu ile Debbağhane Deresi arasında bulunan Vadide Bilecik'in yerleşim alanının şekillendiği görülmektedir. Nitekim Bilecik'in Yerleşim Alanı Belekome adı verilen (Emecen 1992:154) alan Şeyh Edebalı Türbesi'nin yanında bulunan kale kalıntısı⁷³⁶ etrafında şekillenmiştir. Diğer yandan Osmanlı Dönemi'nde de yerleşim bu bölgede yoğunlaşmış ve Şeyh Edebalı Türbesi, Orhan Gazi Cami, Orhan Gazi İmareti gibi önemli yapılar ile şehir mamur edilmiştir.

Ahilik müessesesinin Bilecik ve havalisinde yaygın olmasının en önemli nedeni Ahi Şeyhi Şeyh Edebalı'dır. Şeyh Edebalı bilindiği üzere Osmanlı Kuruluş aşamasında rol almış bir Ahi Şeyhidir⁷³⁷. Aşıkpaşazade tarafından Osmanlı Kuruluşunda bahsi geçen Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum (Aşıkpaşazade 2013:307-308) adlı dört guruptan biri olan Ahiler Osmanlı devletinin kuruluşunda⁷³⁸

⁷³⁶ *Bilecik Kalesinin alt duvar kalıntılarının bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir.*

⁷³⁷ *Son dönemlerde Şeyh Edebalı'nın Ahi olmadığı onun bir Vefai Şeyhi olduğu yönünde çıkan tartışmalara binaen Şeyh Edebalı Kardeşinin oğlu Ahi Hasan Bursa'nın Fethi esnasında Kaleye ilk çıkan kişidir (Öztürk 2008: 62). Dolayısıyla Kuruluş döneminde Ahilerin rolü aşıkardır. Ahiliğin aynı zamanda bir esnaf teşkilatı olması Şeyh Edebalı'nın Vefai Şeyhi olup Ahi olmasına engel değildir. Diğer yandan Şeyh Edebalı, Ahi Evran'dan dolayı Ahiliğin merkezi olarak görülen Kırşehir'in İnaç köyünde doğmuştur.*

⁷³⁸ *Ahilik kurumuna Şeyh Edebalı, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin mensup olması ilk Osmanlı piyadelerinin Ahilerden oluşması ve Yeniçeri Başlığı olarak Ahi*

önemli rol oynadılar. Ahiliğin Bacıyan-ı Rum üzerinden de kuruluşta etkisinden bahsetmek mümkündür. Zira bu teşkilatın kurucusu olarak da Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı bilinmektedir. 1243 Köseadağı Savaşı ile başlayan ve giderek Anadolu Selçuklu egemenliğinin gerilemesine yol açan dönemde Ahiler bir üst kimlik olarak “Uc” bölgesinde yayılmışlar ve buraya sığınan binlerce Türkmen'in kardeşlik içinde yaşamasını da temin etmişlerdir.

Uc bölgesinde ve Osmanlı Kuruluş Coğrafyasında yer alan Ahi Zaviyeleri de ahilerin bölgedeki etkinliğinin bir başka kanıtıdır. Turğut'un Bilecik ve Havalisinde tespit ettiği Ahi Zaviyeleri sırasıyla Ahi Yunus, Ahi İdris, Ahi Hoca, Ahi İsmail gibi Ahilere ait Kadimden zaviyelerdir (Turğut 2015: 64). Diğer taraftan daha evvel Bilecik ve havalisinde Ahilik ile alakalı yapmış olduğumuz saha araştırmalarında Sorguncu Ahiler ve Taşçı Ahiler gibi Bilecik'e bağlı köyler de tespit edilmiştir (Arıkan ve Çetin 2018). Binaenaleyh arşiv kaynakları ve yer adlarının da gösterdiği üzere Ahilik kültürü Bilecik ve havalisinde yaşamaktadır. Zira Ahiler Seyyah İbn Battuta'nın anlatımı ile: *“Anadoluda Türkmenlerin bulunduğu köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz”* (İbn Battuta 2016: 275) şeklinde belirtmiştir. İbn Battuta'nın Ahi tasavvurunun Bilecik'te yansması Orhan Gazi İmaretidir. Orhan Gazi İmareti Osmanlı zamanında Şeyh Edebalı Türbesi/Zaviyesinin bulunduğu alanın karşısına Tarihi İpek Yolu üzerine inşa edilen imarettir. İmaretin vazifesi yolculara yemek ikramı ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktır. Orhan Gazi İmareti'nin ifa ettiği görev Ahiliğin yardımlaşma ve dayanışma prensiplerinin bir ürünüdür. Bilecik'in fetihten sonra Türk-İslam şehri olma süreci de ahiliğin rolüne dair çıkarımlar yapmaya müsaade etmektedir. Nitekim Edebalı Zaviyesi'nin çevresinde oluşan kurum ve yapılar bunun bir göstergesidir. Yukarıda bahsedilen imaret ve türbenin diğer tarafında yer alan debbağlar bu duruma işaret etmektedir.

Araştırma Konumuz olan Debbağcılığın Bilecik'te yansmaları mühimdir. Daha evvelden belirttiğimiz gibi debbağlık yani deri işleme sanatı Ahi Evran'ın mesleği olması sebebiyle Ahiler arasında tercih edilen mesleklerde ilk sırada yer almaktaydı. Dolayısıyla Şeyh Edebalı'nın Bilecik'te Zaviye yaptırması ve ilk Osmanlı kaynaklarında Bilecik'in idaresinin kendisine verilmesi (Aşıkpaşazade 2013: 31) bu

---

Başlığı kabul edilmesi Ahilerin kuruluştaki etkilerini göstermesi bakımından önemlidir (Barkan: 12).

bölgede Ahiliğin etkisini ve meslek dalları arasında da debbağlığın önemini arttırmıştır. Debbağcılığın gelişmesi ile birlikte Bilecik'te XVI. yüzyıl başlarında Börkçüler⁷³⁹ adında bir mahalleyi ortaya çıkmıştır (Emecen 1992: 154). İlerleyen süreçte Börkçüler Mahallesi'nin Debbağhane Mahallesi'ne dönüşmüş olması muhtemeldir (Arıkan 2019: 32). Börkçüler yani Debbağhane Mahallesi'nin Bilecik'te kurulduğu alan halk arasında tabakhane deresi olarak adlandırılan Debbağhane deresi etrafında şekillenmiştir. Debbağhane Deresi Şeyh Edebalı Zaviyesinin yamaçlarında bulunmaktadır. Bilindiği üzere Deri tabaklama işinde bol su kaynağı önemlidir. Bu sebeple Deri üretimi su kaynaklarına yakın alanlarda yapılmaktadır (Tekin 2014: 345-346). Debbağhane Mahallesi 1841 Nüfus sayımlarında 9 Hane ve 20 Erkek Nüfus ile Bilecik'te bulunan en ufak mahalledir (Arıkan 2019: 32). Osmanlı Arşivinden tespit edilen bilgilere ışığında Bilecik'te Dericilik'te faaliyet gösterenlerin toplam sayısı 70'tir. Dericilik mesleğinden en yüksek geliri Zaharoğlu Mahallesi kazanırken, en az gelir ise Nalband İlyas Mahallesi'dir (Said Öztürk 1996: 94). Ayrıca Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar uzun bir dönem boyunca Debbağcılık Bilecik'te devam etmiştir. Bilecik'te bulunan Debbağhanelerin bir kısmı 1950'li yıllara kadar üretime devam etmiş ve daha sonraları Bilecik'te bu işi yapan meslek erbabı kalmamıştır (Arıkan 2019: 53).

Sonuç

XIII. Yüzyıldan itibaren Türk-İslam toplumlarında ortaya çıkan ahilik Osmanlı kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. Ahilik'in temeli fütüvvet teşkilatına dayandırılmaktadır. Fütüvvet ise İslam'ın ilk yıllarında ortaya çıkmış ve İslam'ın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ahilik'in banisi Ahi Evran Anadolu'ya gelerek burada Ahilik geleneğini yaymıştır. Debbağcılığın Ahilik ile bağlantısı ise Ahi Evran'dan gelmektedir. Bilindiği üzere Ahi Evran bir deri ustasıydı. Ahi Evranın Deri Ustası olması Hasebiyle Ahilik Teşkilatı içerisinde bulunanlar için Deri yani Debbağcılık önde gelen meslekler arasındaydı.

Nitekim Ahiler Türkiye Selçukluları devrinde etkisini sosyo-kültürel hayatta gösterdikleri gibi siyasi olarak ta buldukları bölgelerde etkili olmaya başlamışlardır. Binaenaleyh Osmanlı kuruluş zamanındada Ahilerin etkisini görmek mümkündür. Bu hususta Osmanlı kuruluşundan

⁷³⁹ *Aşıkpaşazade Tarihi'nde bahsi geçen Orhan Gazi zamanında Kızıl Börk giyme yerine Bilecik'te Ak börk yaptırıp Ak börk'ü tercih ettikleri hadiseyi akla getirmektedir (Aşıkpaşazade 2013: 55). Böylece XVI. Yüzyılda Bilecik'te Börkçüler Mahallesi'nin olması bir tesadüf değil Debbağcılığın yaygın olması hasebiyledir.*

evvelki arka planda iki nokta önemlidir. Ahi Evran Anadolu'nun birçok bölgesinde ve Kırşehir de Ahilik faaliyetlerinde bulunmuştur. Şeyh Edebalı ise Kırşehir Mucur İlçesine bağlı İnaç köyünde doğmuştur. Bahsi geçen bağlantıların tesadüf olmadığı Şeyh Edebalı'nın Kırşehir ile olan bağlantısı sebebiyle Ahilikle tanıştığı muhtemeldir.

Ahi Evran'ın öldüğü tarih ile alakalı net bir neticeye varılmamıştır. Ancak genel kabul Ahi Evranın Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin Bey tarafından öldürüldüğü yönündedir. Cacaoğlu Nureddinin katliamından kurtulan Ahiler uç bölgesine doğru göç etmişlerdir. Muhtemeldir ki Şeyh Edebalı veya birçok Derviş-Türkmen unsur bu dönemde Eskişehir ve civarına yerleşmiştir.

Ahilerin uç bölgesine gerçekleştirdikleri göç ilerleyen süreçte Osmanlı kuruluşunda mihenk taşı vazifesi görmelerine sebep olacaktır. Özellikle Aşıkpaşazade Tarihinde Osmanlı Kuruluş Devrinde Bacıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum ve Ahiyan-ı Rum adında dört zümreden bahsedilir. Ve bahsi geçen dört zümreden birisi ise Ahilerdir.

Kuruluş devrinde Ahilerin öncüsü ise Osman Gazinin Kayınpederi Şeyh Edebalıdır. Zira İlk Osmanlı Fetihlerini takiben Osman Gazi Bilecik'i Kayınpederi Şeyh Edebalının idaresine bırakmıştır. Dolayısıyla Bilecik'te Ahiliğin temel prensipleri işlemiş Ahi Evranın mesleği olan Dericilik Bilecik'te esnaf teşkilatları arasında kendisini göstermiştir. Bilecik'te XVI. Yüzyılda Börkçüler adında bir mahallenin bulunması Aşıkpaşazade Tarihinde Orhan Gazi'nin Askerlerine Kızılbörk yerine Bilecik'te Akbörk büktürüp Akbörkü tercih ettikleri hadiseyi akıllara getirmektedir. Daha sonra Bilecik'te Börkçüler mahallesinin Debbağhane mahallesine dönüşmüş olması da muhtemeldir. Zira Bilecik'teki Dericilik Faaliyetleri daha sonraki dönemlerde 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Bilecik'te Debbağcılığın yaygın olmasının en önemli sebebi ise Ahilik kültürüdür. Diğer yandan Şeyh Edebalı Zaviyesinin hemen karşı yamacında Tarihi İpek Yolu Üzerinde bulunan Orhan Gazi İmareti ise Ahilik Kültürünün yolcuyla doyurma ve misafir etme gibi özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Umumiyetle Ahilik Sempozyumu Münasebetiyle Bilecik ve havalisinde 2 yılı aşkın yapmış olduğumuz arazi çalışmalarının da gösterdiği gibi bahsi geçen yörede Taşçı Ahiler, Sorguncu Ahiler, Ahi vb. Ahileri ve Osmanlı Kuruluş devrini hatıra getirecek yerleşim yerlerini ve bu yerleşim yerlerinde Ahilik kutlamalarının yapıldığı ve Ahilik kültürünün günümüzde halen devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Aşıkpaşazade (2013). Aşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502), (yay. Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Arıkan, Refik (2019). 1840/1841 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Bilecik, İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılığı.

Arıkan, Refik-Çetin, Mehmet Can (2018). "Bilecik ve Çevresindeki Ahi Zaviyelerinin Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Roller", 4. Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu, Kırşehir: 27 Eylül 2018

Barkan, Ömer Lütfi (yıl). Kolonizatör Türk Dervişleri, İstanbul: Hamle Yayınları.

Bozkurt, Nebi (1994). "Deri", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 9, s. 174-175, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demiryürek, Halim (2015). Ertuğrul Sancağı (1900-1918), Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Emecen, Feridun (1992). "Bilecik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 6, s. 154-156, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Günşen, Ahmet (2014). "Ahi", Ahilik Ansiklopedisi, C1, s. 24, Ankara: T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

İbn Battuta, (2016). İbn Battuta Seyahatnamesi, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kazıcı, Ziya (1988). "Ahilik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 540-542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kazıcı, Ziya (1988). "Ahi Baba", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 527-528, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Koç, Turan (2009). "Sanat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 36, s. 90-93, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Önge, Yılmaz (1988). "Ahi Evran Zaviyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 530-531, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztürk, Said (1996). Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Mevlana Mehmet Neşri (2008). Cihannüma, (Yay. Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Şahin, İlhan (1988). "Ahi Evran", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 529-530, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tekin, Zeki (1994). "Deri", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 9, s. 176-178, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tekin, Zeki (2014). “Debbağhane”, Ahilik Ansiklopedisi, C 1, s. 345-346, Ankara: T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

Turğut, Vedat (2015). Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. yy. Bilecik ve Çevresi), İstanbul: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Uludağ, Süleyman (1996). “Fütüvvet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 13, s. 261-263, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ekler

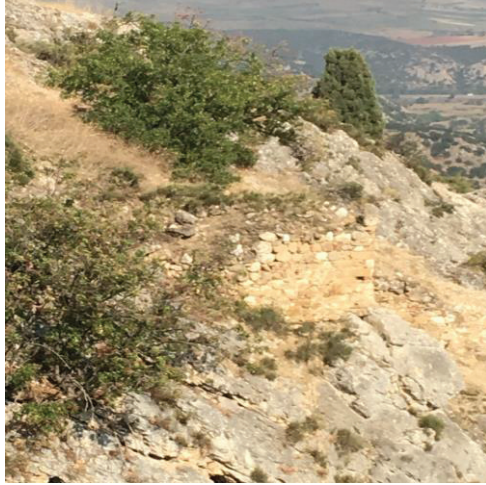
EK I. Bilecik Kalesinin bulunduğu tepe

EK II. Debbağhane mahallesi sınırlarından bir kesit

EK III. Bilecik Kalesi ve Şeyh Edebalı Zaviyesi

EK IV. Bilecik kale kalıntıları

EK V. Debbaghane deresi

EK VI. Debbaghane deresi

EK VII. Orhan Gazi Camii

EK VIII. Orhan Gazi İmareti

**OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIM, HAYVANCILIK
VE SÜT SEKTÖRLERİNDE MODERNLEŞME
ÇABALARINA TİPİK BİR ÖRNEK: BİRİNCİ
OSMANLI NUMUNE-İ TERAKKİ ZİRAAT ANONİM
ŞİRKETİ'NİN KURULUŞU**

**A TYPICAL EXAMPLE OF MODERNIZATION EFFORTS IN
AGRICULTURE, LIVESTOCK AND MILK SECTORS IN THE
OTTOMAN EMPIRE: THE ESTABLISHMENT OF THE
BİRİNCİ OSMANLI NUMUNE-İ TERAKKİ ZİRAAT ANONİM
ŞİRKETİ**

Ruhat Alp
Munzur Üniversitesi
Tarih Bölümü
ruhatalp@munzur.edu.tr

Özet

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun esnaflık kurumu olan lonca teşkilatının kökeni, XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan, fütüvvet öğretisini esas alan ve dinî-içtimâî bir teşkilât olan ahiliğe dayanır. Loncalar, İslam toplumlarında kadim bir geçmişe dayanan fütüvvet ve Ahilik geleneğinin tedrici olarak değişikliğe uğramış bir devamıdır. XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa merkezli fabrikasyon imalatın rekabetine karşılık veremeyen esnaf teşkilatı giderek dağılmaya başladı. II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde izlenmeye başlanan liberal ekonomi politikaları Osmanlı ticaretini ellerinde bulunduran gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliğini arttırdığı gibi, esnafın dernekleşme sürecini de hızlandırdı. Balkan Savaşlarında alınan yenilginin de etkisiyle İttihat ve Terakki giderek Milli iktisat politikalarına ağırlık vererek esnafı yeni bir yapıya kavuşturdu. Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi'yle 1910'dan sonra ardarda esnaf cemiyetleri kuruldu. I. Dünya Harbi'ne girildiğinde ellinin üzerinde esnaf cemiyeti vardı. Esnaf Cemiyeti tüm esnaf derneklerini tek bir çatı altında topladı. Bu noktada çalışmamızın amacı, Osmanlı Devleti'nde genelde ziraat ve hayvancılığın özelde ise süt üretimini modern usuller ile yaygınlaştırmak için 1911 yılında kurulan "Birinci Osmanlı Nümune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi" üzerinden geleneksel üretimde yaşanan değişimin bir vechesini arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymak olacaktır

Anahtar Sözcükler: Nümune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi, Hayvancılık, Süt Üretimi, İttihat ve Terakki, Modernleşme

Abstract

As it is known, lonca which is the guild organization of the Ottoman Empire based on akhism that began to appear in XIII. century Anatolia. Akhism is a religious-social organization ground on doctrine of the futuwwah. The tradition of futuwwah and Akhism based on Islamic societies had continued by Lonca organization. Since 19th century lonca organization began scatter because could not respond to the competition of European manufacturing. After announcement of the second constitutional monarchy (II. Meşrutiyet) İttihat ve Terakki began to follow liberal economic policy. This policy increased effectiveness of non-Muslims and foreigners which holding the Ottoman trade and accelerated the process of association of tradesmen. With the impact of the defeat in the Balkan Wars İttihat ve Terakki was focus on national economic policy approaching to guild organization. By the Order of Tradesmen Associations in 1910 tradesmen associations were established one after the other. When Ottoman Empire was join to the first world war there were more than fifty tradesmen associations. The Association of Tradesman gathered all the tradesman under one roof. At this point the purpose of this study is to reveal based on archive documents contributions of Birinci Osmanlı Numune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi which established in 1911 and who made in modern style agricultural, husbandry and milk production to general Ottoman production.

Keywords: Nümune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi, Husbandry, Milk Production, İttihat ve Terakki, Modernization.

Giriş

Uzun ve köklü bir geçmişe dayanan Ahilik, Türk İslam dünyasında ekonomik, dini ve içtimai bir kurum olmasının yanında Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında da önemli bir rol oynamıştır (Çağatay 1981:15-20).

Esasen XIII. yüzyılın sonlarına doğru, tarih sahnesinde yerini alan Osmanlı Beyliği'nin siyasi, toplumsal, dini ve ekonomik yaşamında Aşıpaşazade'nin misafirler olarak betimlediği ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunun temel harcı olan abdallar, Gaziler ve Bacıların yanında fütüvvet ehli olan Ahiler de vardı. (*Tevârih-i Âl-i Osmân/Aşıpaşazâde Tarihi* 1332: 205) Böylece üç temel etkinlik savaş, ekonomi ve ideoloji bu insanlar aracılığıyla yürütülmekteydi. ki beyliğin kurumsallaşma sürecinde önemli şahsiyetler olan Şeyh Edebali ve Çandarlılar ailesinin Ahiler ile olan ilişkileri bilinmektedir. (Aktepe 1993: 210; Ocak 1999: s.225-229).

Sanayi devriminden önce Ahi teşkilatının devamı ve uzantısı olan loncalarda, tarım, hayvancılık ve sütçülük sektörlerinde üretim geleneksel yöntemler ile yürütülebiliyordu. Ancak sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da kapitalist-liberal bir burjuvazinin tedrici olarak inşasıyla yaşanan seri, kitlesel ve fabrikasyon üretim Osmanlı ekonomisine de olumsuz bir şekilde yansımıştır. (Huberman 2009: 151 vd.; Pamuk 2005: 191-197) Öyle ki Mehmet Genç'in ifadesiyle Osmanlılar "18. yüzyıldan itibaren Sanayi Devrimi ile dünya tarihinin, ilk ziraat devriminden sonraki 10.000 yıllık döneminde benzeri olmayan, bütün tarihi ikiye bölecek olan değişmeyi" tahmin edemediler (Genç 2014: 75)

Öte yandan yaygın kanaatin aksine Osmanlılar sanayi devrimi sonrası batı kapitalizmine karşı tamamen pasif ve edilgen bir politika izlememiş, aksine değişen dünya iktisadi koşullarına uyum sağlama adına ciddi çabalar göstermişlerdir. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti esnaf örgütleriyle yakından ilgilendi.

1910'da yayınlanan *Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi*'yle esnaf cemiyetleri birbiri ardınca kuruldu. Şirketleşme, kooperatifçilik, tarım, hayvancılık ve süt sektörlerinde yapılan üretiminin ilmi ve modern bir tarzda icrası desteklendiği gibi 1913 yılında ise "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı" adı altında geçici bir yasa çıkarılarak milli iktisat mefhumu gereğince milli bir burjuvazinin inşası amaçlandı (Toprak 1995a: 10 vd.; Ökçün 1975: 26). İşte tam da bu noktada Osmanlı topraklarında 1911 yılında "Birinci Osmanlı Nümune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi" isimli bir şirketin kurulması hadisesi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik faaliyetlerinde değişen dünya koşullarına uyum sağlama yeteneğini ve arayışını örnekleyen bir gelişmedir.

1. Osmanlı Devleti'nde Tarım ve Sütçülük Üzerine Genel Bir Değerlendirme (XIX. Ve XX. Yüzyıllar)

XIX. yüzyılda, Osmanlı'nın verimli ve geniş topraklarının çok azında tarım yapılmasına rağmen ekonomi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Hazine gelirlerinin büyük kısmı da tarımsal ve hayvansal ürünlerden alınan vergilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla devletin ihracatını da yine bu ürünler teşkil etmekteydi. Quataert 2004: 194-200; Quataert 1985: 1556.) Şehirli nüfusun, toplam nüfusa oranı, XIX. yüzyıl sonlarında, azamî %25 oranındaydı (Karpat 2002: 148.)

Osmanlı tarımı geleneksel metotlar ile yapılıyor, Osmanlı çiftçisi genellikle ağaçtan yapılmış kara saban ve tırpan gibi araçlar kullanıyordu. Tarımda uygulanagelen kadim ve basit metotlar babadan oğula geçerek devam etmekteydi. Tohumun ekilmesi ve hasadın kaldırılması sürecinde de Osmanlı çiftçisi gayet basit tarımsal yöntemler kullanırken, Avrupa'da bu işlemler son model tarım aletleri ve makineler yardımıyla yapılmaktaydı. Ayrıca tarımsal olarak gelişmiş ülkelerde suni gübreleme yöntemiyle verim artırılırken, Osmanlı tarımında gübrenin kullanımı çok yaygın olmayıp, doğal gübre kullanılmaktaydı (Güran 1998: 85-88.)

Esasen XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde süt üretimi de geleneksel metotlarla yapılıyordu. Henüz süt ve yoğurtların ambalajlanmadığı zamanlarda sütçüler ve yoğurtçular şehre yakın semtlerdeki çiftlik ve mandıralarda besledikleri hayvanlardan elde edilen süt ürünlerini İstanbul sokaklarında satarlardı. (Mazak, E.T. 07.08.2019)

Sarayın süt ihtiyacını ise Mastgerân kârhânesi karşıladı. Kârhâne Sultan Ahmed Camii altında Çatladıkapı yolundaydı. Yoğurtçubaşının gözetiminde bulunan Mastgerân kârhânesi çalışanları mutfaklar için gerekli olan süt, yoğurt, kaymak ve tereyağı gibi ürünlerin saraya getirtilmesi ve sarayda saklanmasından sorumluydular. Sarayın süt ürünleri ihtiyacının büyük miktarı devlete ait mandıralardan karşılanırdı. Mastgerân kârhânesinde çalışan yoğurtçular 1566'da iki kişi iken bu sayı XVI. yüzyılın sonunda on dörde çıkmış, XVII. yüzyılın ilk yarısında da grubun sayısında önemli bir değişme olmamıştır. (Bilgin 2003:117)

Gelgelelim Tanzimatla birlikte ekonomik gelişmenin tarımın gelişmesine bağlı olduğunu anlayan devlet, ilk aşamada bu alanda hukuki, bürokratik ve ekonomik ortam ve altyapıyı oluşturacak önemli adımlar attı. Tarımı geliştirmek için politikalar üretecek ve stratejiler oluşturacak bir tarım bürokrasisi kuruldu. (Güran 1992: 219-20) Zira Tanzimat bürokrasisi, tarımsal gelişmeyi çok yönlü sosyal ve ekonomik bir kalkınma programının parçası olarak görüyordu.

Bu noktada yapılmak istenen tarım reformunun bir amacı, yerli sanayi tesislerinin ihtiyacı olan hammaddelerin yurt içinde üretilmesini sağlamak iken (Güran 1998: 45), diğeri reform sayesinde tarıma elverişli

toprakların kullanılarak Avrupa sanayisinin ihtiyaç duyduğu sınaî bitkileri ekilmesi ve en nihayetinde devlet gelirlerinin arttırılarak dış ticaret dengesini sağlamasıydı. Dolayısıyla, idareciler, tarımsal gelişmeyi engelleyen sebeplerin ortaya çıkarılmasını istemişler, tarım ve hayvancılığın gelişimini destekleyen politikalar izlemişler ve oluşturdukları imar meclisleriyle sorunları yerinde tespit etmeye çalışmışlardır. Bu meclis raporları doğrultusunda, ürünlerin kolayca pazara ulaştırılması için yolların yapılmasına, nehirlerin ulaşımına açılmasına, üreticiye kredi verilmesine, vergi yükünün hafifletilmesine, ticarî değeri yüksek ürünlerinin üretimime yönelik vergi muafiyetleri sağlanmasına, tarımsal metotların geliştirilmesi için yurtdışından getirilecek araç ve gereçlere vergi muafiyeti getirilmesine, üretim alanlarının genişletilmesine, modern alet ve araç kullanımının yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. (Güran 1992: 221-224; Güran, 1998: 50)

Öncelikle bu konularla ilgilenmek ve araştırmalar yapmak ve üzere 1843'te bir Ziraat Meclisi ve üreticiye kredi verilebilmesi için 1843 yılında Nâfia Hazinesi kurulduğu gibi tarım ürünlerinin ticaretinde engel oluşturan devlet tekelleri de kaldırılmıştır. (Tabakoğlu 2000: 219)

Ayrıca Tanzimat'la birlikte gündeme gelen sanayi-ziraî ürünlerinin yetiştirilmesinin teşviki ile tarım endüstrisinde modernleşme konsepti doğrultusunda ürün yetiştirecek ve tarımda modern aletleri kullanabilecek donanımlı çiftçiler yetiştirmek amacıyla okullar açılmıştır. Yeşilköy civarında bulunan Ayamama Çiftliği'nde, 1848 yılında açılan Ziraat Tâlimhânesi, bu amaç doğrultusunda açılan ilk okuldur (Kadioğlu 2005: 240-241). Ziraat mektebinin yanında bir de numune çiftliği kurulmuştu (Ergin 1977: 566, 627) Numune çiftlikleri, ziraat mekteplerinin yanı başında kurulan ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin pratik eğitime tabi tutulabilmesi için kullanılan mekanlardı. Numune çiftlikleri sayesinde öğrenciler teori ile pratik bir eğitim alabilmekteydi.

Tarımsal modernleşme konsepti doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalışılan Tanzimat politikaları II. Abdülhamid devrinde de tutarlı ve sistematik olarak devam ettirildi. Bu çabaların en önemlilerinden birisi imparatorluğun çeşitli bölgelerinde açılan ziraat mektepleri ve bunlara bağlı olarak tesis edilen numune çiftlikleri olmuştur. İlk olarak, 1881 senesinde Edirne'de yalnızca üç sene açık kalabilmiş Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği ve bunu takiben 1892 senesinde Halkalı Ziraat Mekteb-i Ali'si, 1887'de Selanik Ziraat Mektebi, 1891'de Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi ve bu okullara bağlı numune çiftlikleri açılmıştır (Çeşme 2011: 9-13)

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti ziraatın özellikle de sütçülüğün modern usullerle yapıldığına dair haber ve bilgi ağına da sahipti. Mesela II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce emaret ve eyalet dahilinde sütçülük ve yağcılık gibi alanlarda ziraat erbabın katılımıyla umumi bir kongrenin düzenlendiği bilgisi ve kongrenin içeriği Osmanlı Devleti'ne ulaşmıştı. R. 17 Teşrinisani 1323 / M. 30 Kasım 1907 tarihli Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e gönderilen belgeye göre, "sütçülük yağcılık gibi sanayi-i ziraiye ile me'lûf ziraat erbabı tarafından evvelki gün Sofya'da ilk defa olarak umumi bir kongre akd edilmiş"; bu toplantıda Bulgaristan'a komşu bulunan Sırbistan, Hırvat ve diğer Slav ziraat erbabından birkaç vekil hazır bulunmuştur.

Kongre esasen çiftçiler arasında "itibar-ı nakdi usulünü tevsî ve takviye eden" zirai yardımlaşma şirketlerinin vekillerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongrenin amaçları belgeden anlaşıldığı kadarıyla şunlardı:

- Ehl-i ziraat arasında hükümetin yardımı olmaksızın karşılıklı nakdi yardım (muavenet-i mütekâbile-i nakdiye) usulünün oluşturulması ve yayılması

- "Usul-i sînâat-i zirâîyyenin ikmâli" meselesiyle, zirai şirketlere pek uygun olmayan bazı kanun maddelerinin düzeltilmesi ve değiştirilmesi

- Memleketin ziraatının ilerlemesini sağlayacak vasıtaların teminine yönelmek (BOA, A.MTZ.04, Dosya No: 161, Gömlek No: 64,1)

II. Abdülhamid döneminde ayrıca Halkalı Ziraat Mektebi'nde sütçülük dersleri verildiği (BOA., MV., Dosya No: 222, Gömlek No: 62, H. 25-01-1340) ve hatta Trabzon'da bir sütçülük mektebinin mevcudiyeti (BOA., DH. MUİ., Dosya No: 85, Gömlek No: 45. H. 27-04-1328) bilinmektedir.

Tarım, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra savaş koşullarının da etkisiyle İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından tedrici olarak benimsenen "milli iktisat" düşüncesinin de hakim unsuruydu ki İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, "biz bugün de yarın da bir ziraat memleketiyiz" diyordu (Toprak 1995a: 17, 32)

Bu doğrultuda, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarım ve hayvancılığı geliştirmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Mesela 1914 yılında Antalya Mebusu Hamdullah Emin Paşa tarafından kurulan "Çiftçiler Derneği" kurulmuştur. Dernek, üreticiye ücretsiz dağıtılmak üzere tarımla ilgili pratik bilgiler içeren *Çiftçiler Derneği Mecmuası'nı* yayımladı (Toprak 1995b: 138)

Savaş yıllarında ziraatın gelişmesini sağlamak düşüncesiyle ayrıca Ticaret ve Ziraat Nezareti Müşaviri Mösyö Halle'in önerisi ile

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde 15 uzmandan oluşan bir "Umur-i Ziraiye Komisyonu" kuruldu. (Toprak 1995b: 139)

2. Osmanlı Şirketçiliğine Genel Bir Bakış

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Boğaziçi'nde yolcu taşımak amacıyla kurulan ilk anonim şirket Şirket-i Hayriye'di. 1849 yılında kurulan şirketin 30 Osmanlı lirası tutarında 2.000 paya ayrılmış 60.000 lira sermayesi vardı. (Akyıldız 2010: 201; Toprak 1995a: 83) Tanzimatla birlikte özel hukuk alanında yayımlanan ilk kanun olan ve "1807 Fransız Ticaret Yasası"nın birinci ve ikinci bölümlerinin çevirisinden ibaret olan 1850 tarihli "Kanunname-i Ticaret", Osmanlı Şirketçilik tarihinde çok önemli bir gelişmeydi. "Kanunname-i Ticaret"ın 10. maddesinde şirketler kolektif, komandit ve anonim olmak üzere üçe ayrılıyordu (Toprak 1995a: s.80)

Bu gelişmeyi, Osmanlı Devleti'nde anonim şirketlerin kuruluş esas ve kriterlerini belirleyen ve 29 Kasım 1882 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından düzenlenen "Anonim Şirket Nizamname-i Dâhilisi"nin yayımlanması takip etti (Türk, 2006: s.403)

II. Meşrutiyet yılları Osmanlı şirketlerinin nicelik ve nitelik bakımından gelişiminde önemli mesafelerin kat edildiği bir dönem oldu. Keza, 1908 sonrasında *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* ve *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* gibi yayın organlarında şirketlerin sanayi ve ticarete olan yararları kaleme alınarak şirketleşme bağlamında önemli bir farkındalığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. (Toprak 1995a: 102-104)

Bununla birlikte, Müslüman-Türk unsur devlet desteğiyle II. Meşrutiyetle birlikte ticarete ve şirketleşmede önemli atılımlarda bulunmuşsa da Birinci Dünya Savaşı'na kadar, toplu sermaye gerektiren anonim şirketçilik alanında pek bir varlık gösterilememiştir. Haliyle II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki liberal ortam, elinde sermaye birikimi olan gayrimüslimlere yaramış, Zafer Toprak'ın deyişiyle: "Meşrutiyet liberalizmi güçlüyü daha güçlü kılmıştı" (Toprak 1995a: 107)

Balkan Savaşları'nın neden olduğu travma ve sorunlar nedeniyle liberalizm yerini "milli iktisat" politikalarına bıraktı. Birinci Dünya Savaşı İttihat ve Terakki'ye Müslüman-Türk burjuvazisini oluşturmak için gerekli ortamı sağladı. Öyle ki "milli iktisat" ve "iktisadi uyanış" adı altında Müslüman-Türk kesim girişimciliğe özendirilmiş, hatta bu kesimin sermaye birikimini hızlandıran spekülatif kazançlarına göz yumulmuştu. (Toprak 1995a: 112-113) Üstelik Milli iktisat programı doğrultusunda kurulan "Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye" aracılığıyla yeni kurulan milli şirketler denetlenmekteydi (Zürcher 2004:184)

1908 yılına kadar Osmanlı ülkesinde kurulan ya da esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan anonim şirket sayısı 86'ydi. 1849 yılından

itibaren Osmanlı topraklarında yılda ortalama 1,45 anonim şirket faaliyete geçmişken 1908-1918 döneminde toplam 236 şirket kuruldu. Meşrutiyetin ilk beş yılında (1908-1913) faaliyete geçen anonim şirket sayısı 113'tü. 1914-1918 döneminde ise toplam 123 anonim şirket kurulduğu gibi bu dönemde faaliyete geçen anonim şirketlerin çoğunluğunda Türk-Müslüman unsur ağırlıktaydı (Toprak 1995a: 113)

3. Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi

Osmanlı Devleti'nin payitahtında ziraat, hayvancılık ve süt üretiminin ilmi ve fenni metotlar ile yapılmasını sağlayarak bu sektörlerde ilerlemeler kaydetmek amacıyla "Dersaadet Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi" adıyla bir şirketin kurulduğu, şirketin R. 26 Ramazan 1329/ M. 19 Eylül 1911 tarihli nizamnamesinden anlaşılmaktadır. (BOA, A.DVN.MKL., Dosya No: 53, Gömlek No: 5, 2/1-6)

"Dersaadet Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki: Ziraat Anonim Şirketinin Nizamnâmesi / 'Şirketin unvanı, vesâiti, merkezi, müddeti, maksadı' " başlığıyla 59 maddeden oluşan nizamnamenin ilk dört maddesinde şirketin kuruluşunun ilanı, müddeti, merkezi, amaç ve yapılması tasarlanan faaliyetlerine yer verilmiştir. Nizamname dördüncü maddeden sonra 3. bölüm ile başlayıp "madde-i muvakkate"yle birlikte 8 bölümden oluşmaktadır. 3. bölümde "sermaye-i şirket ve sûret-i taksimi, şirketin teşkilât-ı idârîyesi"; 4. bölümde "heyet-i umumiye, meclis-i idâre-i şirket, müdür-i şirket, heyet-i idare, heyet-i teftişîye"; 5. bölümde "temettu'n sûret-i tevzîi ve ihtiyat ve teminat akçesi"; 6. bölümde "şirketin fesh ve ilga veya tâdil ve tasfiyesi"; 7. bölümde, "ilanât-ı şirket" başlıklarıyla yer alan konular hakkında bilgiler yer almaktadır (BOA, A.DVN.MKL., Dosya No: 53, Gömlek No: 5, 2/1-6)

"Madde-i muvakkate" isimli bölümde yer alan elli sekizinci maddede ise, "şirketin mebd-i mevcûdiyet-i kânûniyyesinden itibaren ilk beş sene için Meclis İdare Azası'nın, Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşaviri Mümtaz, Dahiliye Nezareti Dava Vekili Osman Nuri, Andon Davidof (Davidon) Efendi, Ziraat Erbabı Sıdkı ve Bakteriyolojihane-i Baytari Müdür Muavini Cafer Beylerden ibaret olacağı bilgisi yer almaktadır. (BOA, A.DVN.MKL. Dosya No: 53, Gömlek No: 5, 2/6).

13. maddede şirketin idari teşkilatı şöyle belirtilmiştir:

"- Bilumum hissedaran işbu nizamnâmenin tayin eylediği şerâit dahilinde müteşekkil bir heyet-i umûmiye

- Yedi ilâ on üç âzâdan mürekkep bir meclis-i idâre

- Bir müdür bir sanduk eminden mürekkeb bir heyet-i idâre

- Heyet-i umûmîyenin karar ve tensibi ile hissedarândan intihâb ve tayin olunacak bir heyet-i teftişîye.”

Yirmi yedinci maddede “reis ve reis-i sâniyi meclis kendi âzâsı meyânından bizzat intihâb” edeceği; Otuzuncu maddede ise “meclis idare âzâsından her biri şirketin lâakal yüz aded hisse senedâtına mâlik olması lazım gelir” ifadeleri yer almaktadır.

Beşinci maddede yirmi bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulduğu bildirilen şirketin nizamnamesinin birinci maddesinde “Zirâat-i memleketin terakkisine hâdim olmak üzere ‘Birinci Osmanlı Numune-i Terakki: Ziraat Anonim Şirketi’ ” adıyla bir Osmanlı anonim şirketinin kurulduğu ve şirketin Osmanlı Devleti’nin “kavânin ve nizâmat-ı haliye ve müstakbesine” tabi bulunacağı; ikinci maddede şirket merkezi’nin İstanbul’da olacağı ancak vilayetlerde dahi şube açabileceği; üçüncü madde de ise şirketin “müddet-i devamı”nın kuruluş tarihinden itibaren elli sene olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁰

Nizamnamenin dördüncü maddesinde şirketin başta gelen amacının “Memâlik-i Osmâniyye’de iyi cins sağmal hayvanatın tekkiriyle terakkiyât-ı hâzıra-i fennîyye dairesinde süt istihsâlâtının tâmîm ve tevsiî için Yalova’da yahud diğer münâsib bir mahalde bir numûne çiftliği te’sisi” olduğu belirtilerek bu amaca ulaşmak için atılacak adımlar ve başlatılacak girişim ve faaliyetler aynı madde dahilinde on alt başlıkta toplanmıştır.

Buna göre, öncelikle Yalova’da “hazine-i maliyeye” devredilmiş miri çiftlik ve araziden köylülerin yararlanması için belirli bir yer satın alınarak ziraat ve sütçülüğün bütün şubelerinde yeni üretim tekniklerinin uygulanacağı ve bu açıdan ziraatçiliğe örnek olacak “bir numûne çiftliği haline ifrâğ” edilecek;

İkinci olarak yabancı ülkelerden getirtilecek iyi cins sağmal hayvanatın “iklim-i memlekete alıştırılması” ya aynı cinsin çoğaltılması yahut mahalli cinsler ile ıslahı (ıstifâsı) sûretleriyle “cins-i bakarın ıslâh ve tezyîdi” için pancar çeşidinden olan bitkilerin ekimi ve kullanımı yaygınlaştırılacak;

Üçüncü olarak süt üretiminin “en yeni usûl ve şerâit-i fennîyyeye” uygun olarak yaygınlaştırılmasına çalışılacak;

Dördüncü olarak ziraat ve sütçülüğe ait üretim endüstrisinin gelişmesini sağlamak için örnek olacak “erbâb-ı teşebbüs yetiştirmek” amacıyla ziraat ve süthane işlerinde istihdam edilerek “şuabât-ı mezkûrenin kâffe-i ameliyatına” bilgi kazandırmak üzere çalıştırılacak genç köylü çocukları çırak olarak alınacak ve bunlar bir müddet çalışıp

⁷⁴⁰ İlk üç maddenin tam çevirisi için bkz. ek-1

“vesâit-i cedîde ile zirâat ve sûtçülüğü tahsil ettikten sonra” kendi hesaplarına çalışacak ve köylerine yardım edecek;

Beşinci olarak Cuma günleri numune çiftliğinin arazisi ziyaretçilere açılıp bütün “âlât ve edevât ve hayvanat ile” ahırlar, izbeler, süthane ve müstemilâtı gezdirilecek ve özellikle köylülere “kâbiliyet-i arâziyenin sûret-i tâyini”, tohum seçimi, doğal ve yapay gübrelerin üretimi ve kullanımı, hayvanların çoğaltılması ve semirtilmesi, yapay ve doğal çayırardan faydalanma usulü, bağcılık, tavukçuluk, balcılık, ipekçilik, meyve ve sebzeçilik kısaca çiftlik ve çiftçiliğe ait bütün “muâmelât ve husûsât” kendilerine aynen gösterilip “temin-i istifâde ve tezyid-i istihsâlâ” vesile olan bütün işler anlatılacaktır.

Altıncı olarak, düzenlenecek talimatnamede yer alan kriterlere uygun olarak belirli taksitlerle ödenmek üzere köylülere yabancı ülkelerden getirilecek “en âli cins sağmal hayvanat ve en nâfi tohum ve mahsûlât ile zirâat ve sûtçülüğe aid âlât ve edevât” satılacağı veya satın alınmasına aracılık edileceği gibi kendilerine ait “mahsûlât ve müstahsilâtın mübâdelesini” kolaylaştırma amacıyla özellikle yerel çiftçilere gayet uygun şartlarda mali itibar kazandırılmaya çalışılacak;

Yedinci olarak çiftlik içerisinde yetiştirilecek veyahut dışarıdan veya yabancı ülkelerden getirtilecek iyi cins sağmal hayvanların Osmanlı memleketlerinde çoğaltılması ve yaygınlaştırılması için tavukçuluğa ve balcılığa “mahsûs aksamı” dahi ihtiva etmek koşuluyla Göztepe ve Erenköy’de birer “şûbe-i mahsusa” kurulacaktır.

Sekizinci olarak, yabancı ülkelerden ithal edilen hileli ve sağlığa zararlı sût ürünleri yerine tedrici olarak yerli ürünlerin ikamesi için ve İstanbul halkının uygun fiyatla halis ve en iyi çeşidinden doğal ve sterilize edilmiş sût, yoğurt, kefir, tuzlu ve tuzsuz tereyağları, envai çeşit peynir hasılı her türlü yerel sût ürününden faydalanması için İstanbul’da gereği kadar depo açılacak;

Dokuzuncu olarak Anadolu’daki koyun sütünün yararlı bir surette kullanımı amacıyla yabancı ülkelerde imal edilen peynirlerden hangilerinin (Osmanlı’nın) genel ve yerel tüketimine uygun olduğu tecrübe edilip belirlenecek ve hileli sütler (sütlerdeki tağşişât) takib edilerek “men’i tedâbiri” ilgili birimlerin bilgisine sunulacak;

Son olarak şartlar uygun olduğu takdirde on beş günde bir çıkacak, memleketin “ahvâl ve istîdadât-ı iktisâdiyesine” ait meseleler ile ziraata, sûtçülüğe ve hayvan bakımına ait kısa ve yararlı bilgileri içerecek ve Osmanlı ve yabancı pazarlarındaki fiyat ve tüketim oranlarını bildirecek bir süreli yayın neşr olunacaktır.⁷⁴¹

⁷⁴¹ Dördüncü maddenin tam çevirisi için bkz. ek-2

Esasen Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen R. 26 Eylül Sene (1)327 / M. 9 Ekim 1911 tarihli belgeden “Merkezi Dersaâdet'te olarak Memâlik-i Osmâniyye'de iyi cins sağmal hayvanatın teksiriyle terakkiyât-ı hâzıra-ı fenniyye dairesinde süt” üretiminin ve tarımın yaygınlaştırılması için Yalova'da veya diğer uygun bir mahalde bir numune çiftliği kurmak üzere elli sene müddet ve yirmi bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulan Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi'ne ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴²

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Ticaret Müdüriyet-i Umûmîyesi'nden Sadaret'e gönderilen R.18 Mart Sene (1)328 / M. 31 Mart 1912 tarihli tezkireden ise “Merkezi Dersaâdet'te olarak Memâlik-i Osmâniyye'de iyi cins sağmal hayvanatın teksiriyle terakkiyât-ı hâzıra-ı fenniyye dairesinde süt istihsâlâtının tâmimi ve zirâatın tevsî için” Yalova'da veya başka bir mahalde bir numune çiftliğinin kurulacağı; elli sene müddet ve yirmi bin Osmanlı altını sermaye ile “Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi” adıyla teşkil edilen şirketin “nizamnâme-yi dâhilisinden tasdiki icrâ olunan iki nüsha”nın “Dersaâdet Mukavelât Muharrirliği”ne tescil ettirilerek birisinin müessislere gönderildiği, diğerinin ise “ale'l-usûl Divân-ı Hümâyûn Kalemi'nde hıfz olunmak üzere” takdim edildiği anlaşılmaktadır. (BOA., A. DVN. MKL., Dosya No: 53, Gömlek No: 5, 3. (H. 12-04-1330)

Öte yandan şirketin Yalova'daki Baltacı Çiftliği'ni bir süre kiralamak için bazı girişimlerde bulunduğu, Maliye Nezâreti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti İkinci Kalemi'nden Sadaret'e gönderilen 2 Teşrinisani 1327 / 15 Kasım 1911 tarihli tezkireden takip edilebilmektedir. Buna göre, Yalova'da bulunan Baltacı çiftliğini bazı şartlarla ve elli sene süreyle kiralamak isteyen şirket kurucuları bu amaç doğrultusunda hazineye müracaat ederek çiftliğin şirketlerine kiralanması hakkındaki “madde-i münferide-i kanuniye meclis-i umuminin tasdikine” ulaşınca kadar aradan epey süre geçeceğini ve bu süre zarfında ziraat mevsimi sona ereceğinden mevcut hayvanların bir sene daha ellerinde kalacağı; ayrıca şirketin süresinin elli sene olmasına ve “mebde-i şirket” şimdiden başladığından mukavelenamenin ertelenmesi durumunda elli senelik kira süresi sona ermeden şirketin müddeti sona ereceği ve bu durumdan zarar göreceklere beyan edilmiştir.⁷⁴³ Çiftlik çalışanları da Sadarete'e çektikleri R. 5 Kanunuevvel 1327 / M. 18 Aralık 1911 tarihli telgrafta devletin Baltacı Çiftliği ile ilgili olarak hızlı karar verilmesini talep ederek “mevsim-i ziraat mürur etmekte olduğu halde henüz emr-i

⁷⁴² Belgenin tam çevirisi için bkz. ek-3

⁷⁴³ Belgenin tam çevirisi için bkz. ek-4

cevabı vürud etmemekle bu sene ziraat ve maişette mahrum kalmak tehlikesine maruz” bulduklarını belirtmişlerdir.⁷⁴⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlülüğü ve rasyonel bir devlet aygıtı oluşturmadaki başarısı, değişime ve yeni şartlara uyarlanabilme kabiliyetinde bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bizce böyle bir kabiliyetin somut kanıtlarından birisi de her ne kadar başarılı olup olunamadığı tartışmaya açık olsa da Osmanlıların tarım, hayvancılık, süt ve süt ürünleri sektörlerinin modernizasyonu ve şirketleşmesi sürecinde sergilediği performanstır. Keza, XX. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında kurulan “Birinci Osmanlı Numune-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi”nin nizamnamesinde yer alan hedefler incelendiğinde mezkûr sektörlerde genelde Osmanlı Devleti'nin özelde ise Osmanlı vatandaşı müteşebbislerin sahip olduğu yenilikçi vizyon tüm çarpıcılığıyla ortaya çıkar. Bu bağlamda, şirketin başlıca hedefleri özetle şunlar olmuştur:

- Çağdaş bilimsel ve teknik koşulların verdiği imkanlar ölçüsünde iyi cins sağmal hayvanın artırılması ve süt üretiminin yaygınlaştırılması için bir numune çiftliğinin kurulması,
- Cins-i bakarın ıslahı ve çoğaltılması,
- Yeni teknikler ve fenni kriterlere uygun olarak süt üretimi,
- Ziraat ve sütçülük endüstrisini geliştirmek için müteşebbislerin yetiştirilmesi,
- Numune çiftliğindeki modern usullerle ifa edilen ziraat ve hayvancılığın üretim sürecinden halkı haberdar etme,
- Köylülere taksitle yabancı ülkelerden getirilecek hayvan, tohum, alat-edevatin satılması ve yerel çiftçiye mali itibar sağlanması,
- İstanbul halkının yerli ve uygun fiyatlı süt ürünlerinden yararlanmasının sağlamak için depoların açılması,
- Sütlerdeki hilelerin önlenmeye çalışılması,
- Memleketin iktisadi durumuna, ziraata, sütçülüğe, hayvan bakımına, bu sektörlerdeki fiyat ve tüketim oranlarına dair bilgiler içeren bir süreli yayının neşri.

Son tahlilde XX. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında ilmi ve muasır üretim teknolojileri kullanılarak tarım, hayvancılık ve süt endüstrisinde gelişimi amaçlayan bir şirketin kuruluşu ve devletçe desteklenmesi hadiseleri kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin eski ile yeniye bağdaştırma, sentezleme veya tamamen yeni olanı inşa etme noktasındaki esnekliğini ve becerilerini gözler önüne sermektedir. Bu nokta-i nazardan

⁷⁴⁴ Belgenin tam çevirisi için bkz. ek-5

özellikle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı iktisadi politikalarının ve girişimciliğinin değişen dünya şartlarına paralel olarak şekillendiği ve kendisini sürekli olarak güncellendiği söylenebilir.

EKLER

Ek-1: Dersaâdet Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki: Ziraat Anonim Şirketi'nin Nizamnâmesi'nin İlk Üç Maddesi.

(**Kaynak:** BOA, A.DVN.MKL., Dosya No: 53, Gömlek No: 5, 2/1. H. 26-9-1329.)

Birinci madde: Zirâat-i memleketin terakkisine hâdim olmak üzere “Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki: Ziraat Anonim Şirketi” namıyla bir Osmanlı anonim şirketi teşkil olunmuştur şirket tâbiyeti sıfatıyla Devlet-i Aliyye'nin kavânin ve nizâmat-ı haliye ve müstakbesine tabi bulunacaktır.

İkinci madde: Şirketin merkezi Dersaâdet'te olup vilayetlerde dahi şûbe açmak hakkını hâiz olacaktır.

Üçüncü madde: Şirketin müddet-i devamı sûret-i kat'iyede teşekkül tarihinden itibaren elli senedir.

Ek-2: “Dersaâdet Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki: Ziraat Anonim Şirketinin Nizamnâmesi'nin Dördüncü Maddesi.

(**Kaynak:** BOA, A.DVN.MKL., Dosya No: 53, Gömlek No: 5, 2/1-2.)

Dördüncü madde: şirketin maksad-ı aslîsi Memâlik-i Osmâniyye'de iyi cins sağmal hayvanatın teksîriyle terakkiyât-ı hâzıra-i fennîyye dairesinde süt istihsâlâtının tâmîm ve tevsîi için Yalova'da yahud diğer münâsib bir mahalde bir numûne çiftliği te'sisi olup bu maksada vusul için istîmal edeceği bervech-i âfîdir:

Evvelâ, Yalova'da kâin ve hazine-i maliyeye müdevver miri çiftlik ve arazisinden mikdar-ı kâfi mahal iştirâ ederek köylülerimizin istifâdeleri için zirâat ve sütçülüğün bi'l-cümle şuebâtına aid suver-i cedîde-i istihsâliyede zirâ'a mücib-i imtisal olacak bir numûne çiftliği haline ifrâğ edilecektir.

Sâniyen, memâlik-i ecnebiyeden celb edilecek en iyi cins sağmal hayvanatın iklim-i memlekete alıştırılması ya aynı cinsin teksîri yahud ecnâs-ı mahalliye ile ıstıfâsı sûretleriyle cins-i bakarın ıslâh ve tezyidi için pancar nev'inden olan nebâtatın zer' ve istîmali usûlü tâmîm olunacaktır.

Sâlisen, süt istihsâlâtının en yeni usûl ve şerâit-i fennîyyeye muvâfik sûrette icrâsının tâmîmine çalışılacaktır.

Râbian, zirâat ve sütçülüğe ait sanâyi-i istihsâliyenin temini terakkîsi için numûne-i imtisal olacak erbâb-ı teşebbüs yetiştirmek

maksadıyla zirâat ve süthâne umûrunda bi'l-fiil istihdam olunarak şubât-ı mezkûrenin kâffe-i ameliyâtına iktisâb-ı rûsûh ettirilmek üzere müddet-i kâffeye çalıştırılacak genç köylü çocukları çırak olarak alınacak ve bunlar bir müddet çalışıp vesâit-i cedîde ile zirâat ve sütçülüğü tahsil ettikten sonra kendi hesaplarına çalışmak için köylerine iane olunacaklardır.

Hâmisen, Cuma günleri numûne çiftliğinin bütün arazisi züvvâra küşâde bulundurulup bi'l-cümle âlât ve edevât ve hayvanat ile ahurlar, izbeler, süthâne ve müştemilâtı gezdirilecek ve bilhassa köylülere kâbiliyet-i arâziyenin sûret-i tâyini tohumun intihâbı tabîi ve sun'î gübrelerin istihsâl ve istîmali hayvanatın teksîr ve tesmîni sun'î ve tabîi çayırın usûl-ı intifâi ve bağcılık, tavukçuluk, balcılık, ipekçilik, meyve ve sebzeçilik elhasıl çiftlik ve çiftçiliğe aid bi'l-cümle muâmelât ve husûsât kendilerine ayânen gösterilip temin-i istifâde ve tezyid-i istihsâle medar olan bütün ameliyât izah edilecektir

Sâdisen, tanzim kılınacak talimatnâme-i mahsûsunda mûnderic şerâite tevfikân tekasit-i muayyene ile bedel te'diye edilmek üzere köylülere memâlik-i ecnebiyeden celb edilecek olan en âlî cins sağmal hayvanat ve en nâfi tohum ve mahsûlât ile zirâat ve sütçülüğe aid âlât ve edevât bey' u fûrûht olacağı yahud mübâyaasına delâlet ve vesâlette bulunacağı gibi kendilerine ait mahsûlât ve müstahsilâtın mübâdelesini teshîl maksadıyla bilhassa zürâ-i mahalliye için gayet ehven-i şerâit tahtında husûsî bir îtibâr-ı mâlî-i zirâi dahi tesis olunacaktır.

Sâbian, çiftlik dâhilinde yetiştirilecek veyahut hariçten veya memâlik-i ecnebiyeden celb edilecek iyi cins sağmal hayvanatın Memâlik-i Osmâniyye'de teksîr ve tâmîmi için tavukçuluğa ve balcılığa mahsûs aksâmı dahi ihtivâ etmek şartıyla Göztepe ve Erenköyü'nde birer şûbe-i mahsûsa te'sis olunacaktır.

Sâminen, memâlik-i ecnebiyeden idhâl olunan mağşûş ve muzır-ül- sıhha müstahzarât lebeniyye yerine sûret-i tedriciyede mahsûlât-ı mahalliyyenin ikamesi için Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ahâlisini ehven fiyatla halis ve en ali nev'iden tabîi ve ta'kîm edilmiş süt, yoğurt, kefir (?) ve tuzlu ve tuzsuz tereyağları envâi peynirler elhâsıl her türlü müstahzarât-ı mahalliye-i lebeniyyeden müstefid etmek üzere Dersaadet'te lüzûmu kadar depo küşâd edilecektir.

Tâsian, Anadolu'daki koyun sütünün nâfi bir sûrette istîmali maksadıyla memâlik-i ecnebiyyede imal olunan peynirlerden hangilerinin istihlâkât-ı mahalliye ve umûmîyemize daha ziyade tevâfuk ettiği tecrübe ve tayin olunacak ve sütlerdeki tağşîşât takib edilerek men'i tedâbiri devâir-i âidesinin nazar-ı ittılâ'ına arz olunacaktır.

Âşiren ahvâl müsaid olduğu taktirde on beş günde bir çıkmak ve memleketin ahvâl ve istîdadât-ı iktisâdiyesine aid mevâdd ile zirâat ve sütçülüğe ve hayvan bakmaya aid vesâyâ ve mâlûmat-ı mücmele ve

müfideyi ihtivâ eylemek ve Memâlik-i Osmaniyye ve ecnebiye pazarlarındaki mikdâr-ı fiyat ve istihlâkâtı bildirmek üzere bir de risâle-i mevkûte neşr olunacaktır.

Ek-3: Dersaâdet Birinci Osmanlı Nümüne-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi'ne Ruhsat Verilmesi

(**Kaynak:** BOA, BEO, Dosya No: 3946, Gömlek No: 295908,1. (H.17-10-1329)

Daire-i Sadâret Tahrirât Kalemi

Şûbe 1

Tarih-i Tesvîd: 16 Şevvâl Sene (1)329 / 26 Eylül Sene (1)327

TİCARET VE NAFİA NEZÂRET-İ CELÎLESİNE

Merkezi Dersaâdet'te olarak Memâlik-i Osmâniyye'de iyi cins sağmal hayvanatın teksiriyle terakkiyât-ı hâzıra-ı fennîyye dairesinde süt istihlâtının tāmimi ve ziraatın tevsîi için Yalova'da yahut diğer münâsib bir mahalde bir numûne çiftliği tesis etmek üzere elli sene müddet ve yirmi bin Osmanlı lirası sermaye ile Birinci Osmanlı Numûne-i Terakki Ziraat Anonim Şirketi unvanı altında teşkiline ruhsat itası hususuna makam-ı Nezâret-i celîlelerinin 9 Haziran Sene (1)327 tarihli ve 77 numaralı tezkiresi üzerine Şûrâ-yı Devlet ve meclis-i vükelâ kararlarıyla bi'l- istizân irâde-i seniyye-i hazret-i penâhî şeref-sâdır olarak şirket-i mezkûrenin nizamnâme-i dâhilîsinin Divân-ı Hümayûn Dairesi Müdüriyetine musaddak sûreti leffen savb-ı âlilerine tesyar olunmağla 'ifâ-yı muktezâsına himmet.

Ek-4: Yalova'daki Baltacı Çiftliği'nin Geçici Bir Süre İçin Birinci Numûne-i Terakki-i Ziraat Osmanlı Anonim Şirketi'ne Kirası Hakkında

(**Kaynak:** BOA., BEO., Dosya No: 3977, Gömlek No: 298252, 2/1. H.23-11-1329)

Maliye Nezâreti

Emlâk-ı Emiriye Müdüriyeti

İkinci Kalemi

Umûmî 4744

Husûsî 92

Hulâsa: Baltacı Çiftliği Mukavelenâmesinin Teâtîsi Hakkında

HUZÛR-I SÂMÎ-İ CENÂB-I SADÂRET-PENÂHÎYE

Mâruz-ı çâker-i kemîneleridir

2 Teşrinisani sene (1)327 tarihli ve 4746/49 numarolu tezkire-i âcizâneme zeylidir.

Yalova'da kâin Baltacı çiftliğini birtakım şerâitle ve elli sene müddetle isticâre tâlip olan Birinci Numûne-i Terakki Ziraat Osmanlı Anonim Şirketi'nin müessisleri ahiren hazineye müracaatla çiftliğin şirketlerine îcarı hakkındaki madde-i münferide-i kânûniyye meclis-i umûmînin tasdikine iktrân edinceye kadar aradan haylice müddet geçeceğini ve halbuki o vakte kadar mevsim-i zirâatin mürûr ederek mevcut hayvanlarının faidesiz bir surette bir sene daha ellerinde kalmasını intaç etmekle beraber tesis eyledikleri şirketin müddeti elli sene olmasına ve mebbe-i şirket şimdiden başlamış bulunmasına nazaran mukâvelenâmenin teâtîsi te'hîr edecek olduğu halde eli sene müddet-i îcar rehin-i hitâm olmadan şirketin müddeti nihayet bularak bu yüzden de mutazarrır olacakları beyanıyla elveym zürrâ'n eyâdî-i işgâlinde bulunan arazi ile mebânî-i mevcûdeden gayrı çiftliğin aksam-ı sairesinin şimdiden kendilerine teslimin talep ve şayet işbu çiftliğin şirketlerine îcar edilmesi Meclis-i Umûmîce tasvîb buyurulmayacak olur ise hiçbir zarar ve ziyan dava etmeksizin çiftliği derhal tahliye ve hazineye teslim eyleyeceklerini ve çiftliğin bu suretle tarih-i işgâl ve tesellümünden tahliyesi tarihine kadar güzerân olacak müddete aid işgâl ve istîmale mukabil olarak da elyevm çiftlikteki zurrâ'dan beher dönüm için alınan bedelin îtâsını ya senet taahhüt ve dört yüz lira depozito akçesini de mezuniyeti müteakip teslim edeceklerini ifâde ve terviç-i müsted'âlarını istirham etmelerine ve gerçi muvâzene-i umûmîyenin yigirmi birinci maddesi hazine-i maliyeye cihet-i askerîyeden veyahut hakan-ı sâbıktan mürur arazi ve çiftlikler ile mine'l- kadim hazinenin taht-ı tasarrufunda bulunan çiftliklerin mukâvelenâmesi Meclis- Umûmî'nin tasdikine iktrân etmek şartıyla uzun vade ile Osmanlı şirketlerine îcar etmek hususunda kuvve-i icrâiyeye mezûniyet bahş etmekte olmasıyla Meclis-i Umûmî'nin kabul ve tasdikine mukârin olmadıkça akd-i mukâveleye selâhiyet yok ise de ânifu'l-arz tezkire-i âcizî ile takdim edilen mukâvelenâmede tayin olunan şerâit-i esâsî itibariyle tasvip buyurulduğu takdirde ifadeleri vechle bir taahhüd senedi alınarak çiftliğin talep ettikleri kısmının şimdiden kendilerine tesliminde bir be's ve mahzûr görülememekte olmasına nazaran bu bâbdaki irâde-i sâmiye-i fehâmet-penâhîlerinin sûy-i kemterâneme emr u iş'ârı istirhâmına mübâşeret kılındı ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir Fî 23 Zilkâde Sene (1)329 ve Fî 2 Teşrînisânî Sene (1)327

Maliye Nazırı

imza

Ek-5: Yalova'daki Baltacı Çiftliği'nin Geçici Bir Süre İçin Birinci Numûne-i Terakki-i Ziraat Osmanlı Anonim Şirketi'ne Kirası Hakkında Çiftlik Zürrâ Nâmına Samanlı'dan Mustafa'nın Telgrafı.

(**Kaynak:** BOA., BEO., Dosya No: 3977, Gömlek No: 298252, 3/1. R. 5-10-1327)

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Telgraf İdâresi

DERSAÂDET HUZÛR-I SÂMÎ-İ SADÂRET-PENÂHÎYE

Baltacı çiftliği hakkında istîzânı hâvi Maliye Nezâreti'nin doksan iki numarolu tezkiresine cevab-ı sâmi vürûd etmediğinden tesrî-i icrâ-yı îcâbı istirhâm olunmuş idi mevsim-i zirâat mürûr etmekte olduğu halde henüz emr-i cevabı vürûd etmemekle bu sene zirâat ve maîşette mahrûm kalmak tehlikesine mâruz bulunduğumuzdan îcâb-ı keyfiyetin bir an evvel nezâret-i müşârun-ileyhâya iş'arı umûm ahâli-yi kazâ nâmına te'kîden istirhâm olunur fermân.

Fî 5 Kânûnuevvel Sene (1)327

Çiftlik Zürrâi Nâmına Samanlı'dan Mustafa

BİBLİYOGRAFYA

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri (BOA)

Sadâret Eyâlat-ı Mümtaze- Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04.) nr.161/64.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) nr.222/62.

Muhaberat-ı Umumiye Dairesi (DH. MUİ.) nr.85/45.

Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mukavelenâme (A.DVN.MKL.) 53/5.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) nr. 3946/295908; 3977/298252.

2- Araştırmalar

Aktepe, Münir (1993). “Çandarlı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, s.209-211, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, Ali (2010). “Şirket-i Hayriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXIX, s.201-203, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Bilgin, Arif (2003). “Matbah-ı Âmire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXVIII, s.115-119, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Çağatay, Neşet (1981). *Türk Kurumu Olan Ahilik*, Selçuk Üniversitesi Yayınları: Konya.

Çeşme, Volkan (2011). *Halkalı Ziraat Mektebi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergin, Osman (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt:1-2, İstanbul.

Genç, Mehmet (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları: İstanbul.

Güran, Tevfik (1992) “Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler”, *150. Yılında Tanzimat*, Hazırlayan: H. Dursun Yıldız, Ankara, 219-225.

- Güran, Tefik (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Huberman, Leo (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kadioğlu, Sevtap (2005). “Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve “Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, 239-257.
- Karpat, Kemal (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mazak, Mehmet (Erişim Tarihi: 07.08.2019). “İstanbul’un Gezici Eminleri: Sütçü ve Yoğurtçu Esnafı”, <http://mehmetmazak.net/makale/3/330-istanbulun-gezici-eminleri-sutcu-ve-yogurtcu-esnafi>
- Ocak, Ahmet Yaşar (1999), “Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, s.225-229.
- Ökçün, Gündüz (1975). “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913”, *A.Ü. SBF Dergisi*, C. 30, Ankara, s.25-44.
- Pamuk, Şevket (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Quataert, Donald (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt VI, s.1556-1563, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, Donald (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çeviren: Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (2000). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tevârih-i Âl-i Osmân/Aşıkpaşazâde Tarihi* (1332). Neşr: Hafız-ı Kütüb Muavini Ali, İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Toprak, Zafer (1995a). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer (1995b). *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türk, S. Hikmet. (2006). “Anonim Şirket Nizamname-i Dahilisi”, *Tuğrul Ansay’a Armağan*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Zürcher, Erik Jan (2004). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

**ŞANLIURFA'DA OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE
AHİLİK GELENEĞİ BAĞLAMINDA
SIRA GECESİ ve TOPLANMA ADETLERİ**

Öğr. Gör. S. Sabri Kürkçüoğlu
Harran Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Eyyübiye/Şanlıurfa
sabriharran@hotmail.com

Özet

Şanlıurfa, tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olup bunun sonucunda zengin bir kültür birikimi oluşmuştur.

Anadolu'da Türklerin, ekonomik yaşamında görülen ve günümüze kadar Türk ahlakının ve dayanışmasının simgesi olarak süregelen ahilik; ahlaklı, iyiliksever, işinde ve davranışında dürüst ve güvenilir kişilerin oluşturduğu bir sosyal müessesedir.

Şanlıurfa'da esnaf ve sanatkârlar, usta-çırak geleneğine göre yetişir. Bir ustanın yanına meslek ve sanat öğrenmek üzere yerleştirilen çocuk, ustasını babası kadar yakın sayar. Mesleğinde ve sosyal hayatında birçok geleneği ustasından öğrenir.

Osmanlı'dan günümüze ahilik kültürüne ait bir geleneğin yaşatıldığı Urfa çarşılarından biri "Sipahi Pazarı"dır. Her sabah dua ile açılan bu pazarda halı, kilim, keçe, kürk gibi eşyalar alınır ve satılır. Burada esnafın bir Şeyhi, bir de idare heyeti vardır. Bu pazarda alışverişler belirli kurallara bağlıdır. Esnaf arasında büyük bir dayanışma ve yardımlaşma vardır.

Çalışma hayatının dışında arkadaş ve dostlarıyla buluşmaya önem veren Urfalıların sosyal hayatlarında, başka yerlerde görülmeyen gelenek ve adetlere rastlanır. Urfa'da geleneksel hayat bazen mevsimlere göre de biçimlenir. Aile ve arkadaşlar arasındaki toplanmaların başlıcaları; sıra geceleri, sahaniye, harefene, oda geleneği, dağa gitme ve yatıya gitme, bağ-bahçe gezme, kır gezmeleri, hamama gitme, kahvehane ve ava çıkma geleneğidir.

Genellikle kış gecelerinde, yaşları birbirine yakın esnaf ve arkadaş gruplarının, her hafta bir akşam başka bir arkadaşın evinde olmak üzere, belirli bir niteliğe ve düzene göre sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da "sıra gecesi" denilmektedir. Genç yaşından itibaren sıra gecesine katılan Urfalı, bu gecelerde gelenek ve göreneklerini, müzik kültürünü, paylaşmayı, yardımlaşmayı, saygıyı, hoşgörüyü ve dayanışmayı öğrenmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı'dan günümüze ahilik kültürünün Şanlıurfa'daki izleriyle, geleneksel "sıra gecesi" ve diğer toplanma adetleri incelenip sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Şanlıurfa Kültürü, Şanlıurfa Sıra Gecesi, Şanlıurfa Müziği

Giriş

Geçmişte ve günümüzde Türk toplumunun başta gelen özelliklerinden biri, çok güzel yardımlaşma ve sosyal dayanışma örnekleri ortaya koymuş olmasıdır. "İnsanların en hayırlısı, insanlara en çok faydalı olanlardır" hadisi, kılavuz alınarak benzersiz bir yardımlaşma ve dayanışma kültürü oluşmuştur.

Toplum çıkarını kişisel çıkarının üstünde tutan bir yaklaşımı ön plana alan Ahilik kurumu sayesinde ise ekonomik ve sosyal hayatta bir dayanışma kültürü yerleşmiştir.

Üretimin çoğunun el yordamıyla yapıldığı eski yıllarda erkek çocukları genellikle bir sanat öğrenmesi ve aile bütçesine katkıda bulunması için önemli mesleklerin ustalarının yanına çırak olarak verilir. Böylece gençler hem sanat öğrenir hem de ileride bu meslektan para kazanırdı. Ustaların yanında ahi kültürüyle yetişen genç, meslek eğitiminin yanı sıra ahlaki değerleri de kazanarak sonraki yaşamında itibar görürdü. Çıraklıktan sonra kalfa olunca babasının parasına güvenip aceleyle dükkân açılmaz, bu konuda ustanın uygun gördüğü zaman beklenir, kalfanın olgunluğa eriştiği görülür ve ustanın izni ve desteği ile genç adam dükkanını açardı.

İnsanı merkeze koyan Ahilik kurumunun belirgin özelliklerinden gençlerin eğitilmesi ve görgü kurallarının öğretilmesi sonucunda bu kurumun mensupları kişisel hayatta herkesin saygısını kazanmaktaydılar.

Ahilik kurumunun içinde yer alan toplanma ve buluşma adetleri yörelere göre farklı olsa da temelde bu buluşmalardaki bilgilenme, istişare ve toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarına çözüm bulma fonksiyonu da görülmekteydi.

Osmanlıdan günümüze ahilik bağlamında toplanma ve buluşma adetlerini incelediğimiz çalışmamızda bu yapının ekonomik ve toplumsal fonksiyonlarını da ele almış olacağız.

I- Ahiliğe Genel Bakış

Anadolu'nun üretim, sanat ve ticarete sahip olduğu geleneksel yapısının temel kurumlarından biri ahiliktir. 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr (zanaatkâr) arasındaki sosyo-ekonomik teşkilatlanmaya "ahilik" denilmektedir. Esnafın mesleki, ahlaki ve sosyal gelişiminin sağlanması, ihtiyacı olanların gözetilmesi, gerektiğinde asayişin sağlanması, savaşta devlet güçlerine destek verilmesi ahiliğin önemli fonksiyonlarıdır.

Aslı Arapça bir sözcük olan ahilik, "kardeşim" anlamına gelmektedir. Terim olarak ahilik, belli dönemde esnaf ve sanatkârlar topluluğunu ifade eder. Örgüt olarak, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'daki kent, kasaba ve köylerdeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının ihtiyacı olan elemanları (çırak-kalfa-usta) yetiştirme, çalışma şartlarını ve denetimlerini düzenleyen bir kurumdur, şeklinde tanımlanmaktadır. (Çağatay 1989: 1).

Ahi kelimesinin Türkçedeki akı kelimesinin değişime uğramasından doğduğu düşünülmektedir. Divânu Lüğati't-Türk'te akı kelimesi; eli açık, koçak, selek, cömert, yiğit, delikanlı gibi anlamları

karşılama için kullanılmıştır. Atabetül Hakayık'ta "ahi" kelimesinin her defasında cömert anlamında kullanılmış olması, "ahi" adının, "akı"dan geldiği görüşünü kuvvetlendirmektedir. (Bayram 1991: 5).

Ahilik kurumunun en belirgin özellikleri: konukseverlik, yardımseverlik, bir sanat ya da meslek sahibi olmak, üyelerini gündüz tezgâh ve atölyelerde iş başında; geceleri kurumun en üst basamağındaki sanatta ve kişisel yaşamda herkesin saygısını kazanmış bulunan, alt basamaktakileri türlü yönlerden yetiştiren ahi babalar tarafından yaptırılmış ahi zaviyelerinde sosyal ve ahlaki yönden eğitmektir. (Çağatay 1993: 35).

Ahilik, sosyal dayanışma ve yardımı temel olarak benimseyip toplumsal ahlak kurallarına bağlı bir toplum olmayı amaçlayan, ihtiyaçları düşünüp kaliteli ve ekonomik fiyatlı üretimi halka sunmaya çalışan bir teşkilatlanmadır. Bu ahlaki prensipler toplum hayatını düzene sokucu kurallardır. Ahlakın olduğu yerde kardeşlik, dürüstlük, saygı, sevgi, adalet, dirlik ve düzenlik vardır.

Ahi Evran, Asya'dan Anadolu'ya gelen ilk Türk düşünürlerinden biridir.

Genel kabule göre Ahi Evran, Anadolu'da Ahiliğin kurucusudur. 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hoy şehrinde çıkıp Şam, Bağdat ve Mekke'de dolaştıktan sonra Anadolu'ya gelen Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyi, 12. yüzyıldan itibaren İran'a yerleşmiş olan Türkmenlerdendi. (Kocatürk 1986: 33).

Ahi Evran, Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) tahta çıkışının ardından kendisine gelen davet üzerine Konya'ya yerleşmiş ve burada debbağlık mesleğini sürdürmüştür. Alaeddin Keykubad'ın destek ve yardımıyla bir taraftan tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürid ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenleyen Ahiliği Anadolu'da kurup gelişmesini sağlamıştır. Daha sonra Kırşehir'e yerleşen Ahi Evran, burada vefat etmiştir. (Kazıcı 1998: 540).

Ahiliğin dayandığı dört temel esas: "Akıl, Ahlak, Bilim ve Çalışmak"tır. (Demir 1998:20).

Esnaf birlikleri, çırak-kalfa-ustadan meydana gelmekteydi. Ahi birliklerinin başında yönetici olarak şeyh, halife (nakibler), şeyhü'l-meşâyih unvanlı kişiler bulunmaktaydı. Örgüte ilk giren esnaf ve sanatkârlar, çırak veya yiğit adıyla anılırken ustalık yıllarında ahî unvanını alırlardı.

Ahi teşkilatı, ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen bir kurum olmasının yanı sıra üyelerinin ahlaki yönlerini de geliştirerek toplumsal ilişkileri düzenleme gayesi de taşıyordu.

Ahilik, köklü bir eğitim sistemiyle hedefe ulaşmaya çalışmıştır. Esnaf ve sanatkâr olacıklara mesleğin inceliği yanında ahlaki kurallarda öğretilmiştir. Bu yönüyle ahilik teşkilatında iyi usta yetiştiren bir okul özelliği bulunmaktadır.

Ahi teşkilatının sosyal yaşantıyı geliştirmeye yönelik, toplumda dayanışma bilincini oluşturan bir diğer uygulaması ise “Orta Sandıkları”dır. Gerektiğinde ihtiyacı olan üyelere “Orta Sandığı”ndan maddi destek sunulmuştur.

Orta sandığının gelirleri; üyelerin aidatları, yamaklıktan çıraklığa, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselirken ödenen bir nevi terfi harçları, teşkilata ait mülklerin gelirleri, askere alınan kalfa veya ustanın eşi ve çocukları için birlikçe toplanan yardımlar ve çeşitli bağışlardan oluşmaktaydı. (Öztürk 2002: 55). Gelirlerle oluşan bütçe ile teşkilat giderlerinin yanı sıra ihtiyacı olan esnafa, sakatlara, hastalara ve diğer fakirlere bu sandıktan yardımlar yapılırdı.

Ahi teşkilatına ödenen aidatların, esnaf tasarruf sandığında biriktirilerek, teşkilat üyeleri için, evlenme, doğum, hastalık, ölüm gibi hallerde kullanılması, esnafa sanat, sanat ahlakı, hedefleri, gelenekleri, töre ve nizamının öğretilmesi, ahiliğin önemini ve sosyal yönünü ortaya koymaktadır. (Anadol 2001: 78).

Fotoğraf: 1) 1900’lü yılların başında Urfa Bedesteni

A- Ahilik Teşkilatı Sonrası Günümüzde Meslek Kuruluşları

Ahilik kurumun üstlendiği fonksiyonları karşılamak üzere, 20. yüzyılda ticaret ve sanayi odaları, sendikalar, esnaf ve küçük sanatkârlar konfederasyonu, vakıflar ve dernekler gibi kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlar, çalışma ve meslek kuralları belirleyerek, mesleği icra edenlerin belirlenen kurallar ve prensipler çerçevesinde çalışmasını sağlamaktadırlar. Bu yönleriyle toplumsal düzenin sağlanmasında rol oynamaktadırlar.

Meslek kuruluşlarının ana amaçları üyelerin yararına uygulamalar yapmak ve onların mesleki faaliyetlerini desteklemektir. Meslek kuruluşlarını Ahilik teşkilatının faaliyetlerinin bir kısmını günümüz şartlarında yerine getirmeye çalışan kurumlar olarak değerlendirebiliriz. Günümüzde Ahiliğin bütün fonksiyonlarını ifa edecek kurum bulunmamaktadır. Tüketicinin korunması, mesleki eğitimin sağlanması ve dayanışma kültürünün oluşması günümüzde mesleki kuruluşlar tarafından tam olarak gerçekleştirilememektedir.

Günümüzde gençlerin ahlaki kurallarla birlikte bir mesleğe yönelme tercihleri azalmaktadır. Meslekte usta-çırak ilişkisi içinde gençlerin iyi yetişmeleri için ustaların gayreti ve fedakarlığının azaldığı görülmektedir. Günümüzde tüketiciyi koruma kanunu başta olmak üzere yapılan hukuki düzenlemeler ile Çıraklık Eğitim Merkezi, KOSGEB, İŞKUR gibi kuruluşlarca yürütülen mesleki faaliyet ve eğitimler bu açığı kapatmaya yönelik olumlu gelişmeler olarak görülebilir.

B- Anadolu’da Ahilik Geleneği’nden Günümüze Yansıyan Toplanma ve Buluşma Adetleri

Genç ahileri yetiştirmek için gündüz çalışan esnaf kesimi, geceleri bir araya gelerek manevi ve kültürel değerlerin öğrenildiği sohbet toplantılarıyla ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı daha da güçlendirmekteydi.

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı’dan günümüze gençlerin, esnaf ve sanatkârların bu toplanmaları ve buluşmaları değişik biçimlerde devam etmektedir.

Asırlardır Anadolu topraklarında yaşayan insanlarımız, geçmişten gelen bir takım âdet ve anelerini yaşatmayı ve kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmışlardır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Türkiye’deki geleneksel sohbet toplantılarını araştırmalarında şöyle belirlemiştir: Geleneksel sohbet toplantıları, özellikle “Yaran Sohbeti” adı altında Çankırı ilinde; “Yaren Teşkilatı” adıyla Kütahya ili Simav ilçesinde; “Sıra Gecesi” adı altında Şanlıurfa’da; “Kürsübaşı Sohbeti” adı altında Elazığ’da; “Barana Sohbetleri” adıyla Balıkesir Dursunbey ilçesinde yaşatılmakta ve Türkiye çapında tanınmaktadır. Ayrıca “Cümbüş” adıyla Ankara ve çevresinde;

“Delikanlı Örgütü” adıyla Ankara ili Kazan ilçesinde; “Gençler Heyeti” adıyla Niğde ili Dündarlı ilçesinde; “Gezek” adıyla Kütahya Merkez, Afyon, Akşehir ve Isparta’da; “Kef/Keyif” adıyla Antalya ve Isparta illerinde; “Muhabbet” adıyla Ankara ili Beypazarı ilçesinde, Kırşehir ve Yozgat illerinde, Karabük Safranbolu ilçesinde; “Oda Teşkilatı” adıyla Balıkesir Edremit ilçesinde, Manisa Soma ilçesinde; “Oturmah” adıyla Van ilinde; “Sıra Yarenleri” adıyla Konya ili Akşehir ilçesinde; “Erfene/Arfane” adıyla Ardahan’da; “Erfane/Gezek” adlarıyla Bursa’da; “Sıra Gecesi/Herfene” adlarıyla Erzincan’da; “Velime Geceleri” adıyla Diyarbakır’da var olduğu tespit edilmiştir. (Ekim, 2012: 3). Ayrıca tespitlerimize göre, “Ferfene” adıyla Ankara’da; “Oturak Alemi” adıyla Konya’da; “Koltuk Kahvesi” adıyla Beypazarı’nda; “Birikme Geceleri” adıyla Bolu'nun Mudurnu ilçesinde; “Sıranâme” adıyla Kastamonu’da bu geleneğin var olduğu bilinmektedir.

Fotoğraf: 2) Kazaz Pazarı- Şanlıurfa-2011

Kökeni Orta Asya Türk Dünyasına kadar uzanan bu gelenek Anadolu coğrafyasında Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Ahilikten etkilenecek gelişmiş; bugün ülkemizin çeşitli yörelerinde farklı adlarla yaşatılmaya çalışılmaktadır. Sazlı-sözlü bir buluşma olsa da yardımlaşma ve dayanışma ruhu öne çıkmaktadır. Mensuplar iyi ve kötü günlerini birlikte paylaşmaktadırlar.

Bu topluluklarda aidat ve kesilen para cezaları “Sıra Kasası”na konur. Bu toplanan paralar, yönetimin başındaki kişinin sorumluluğundadır. Oluşturulan kurul, biriken paraların ne şekilde harcanacağına karar verirse, sadece o maksat için kullanılabilir. Değişik amaçlarla harcanması mümkün değildir. Oluşan kurul, genellikle bu toplanan paraları üyelerinin evlenme veya sünnet düğünü, yoksul, dul, yetim ve öksüzlere yardım, toplu yemekler yenilmesi, toplu gezilere çıkılması vb. sosyal amaçlı etkinliklere harcanmasına karar verebilir.

Bu gelenekler Ahi kültürünün günümüze yansımalarıdır. Bu gelenekler bölgeye göre farklı adlandırmalar olsa da yardımlaşma, dayanışma, sosyalleşme, bilgilenme, hoş vakit geçirme, bakımından ortak değerlere sahiptir.

Bu gelenekler milli kültürümüzün en özgün öğelerinden olup Ahi geleneğinin birer parçalarıdır. Gündüz işinde mesleğiyle ilgili üretim yapıp becerilerini geliştiren esnaf mensupları kış gecelerinde bu geleneksel buluşma toplantılarında karakter ve kişilik gelişimlerini tamamlarlar. Bu buluşmalarda ayrıca; sohbetlerle bilgilenme, musiki, edebiyat ve seyirlik oyunlar ve halkoyunları konularında dinleme, öğrenme, eğlenme ve izlemenin yanı sıra yardımlaşma, dayanışma gibi işlevler de gerçekleşmektedir.

Bu topluluklarının mensuplarının büyük bölümü dürüst, ahlâklı, mert, cömert, sır saklamasını bilen, eli açık, yardımlaşma/dayanışma ruhuna sahip olan misafirseven esnaf ve sanatkârlardan meydana gelmektedir. Hemen hemen ahiliğe girişte aranan birçok şart, bu topluluklarda da geçerlidir.

Fotoğraf: 3) Şanlıurfa Kalesi'nden şehrin görünümü-2005

II- Şanlıurfa'da Ahilik Kültürü ve Günümüze Yansımaları

Şanlıurfa, Kültür ve medeniyetin doğduğu topraklar üzerinde 12.000 yıldan beri iskân edilen dünyanın en eski şehridir. Ayrıca il merkezine 18 km mesafedeki Örencik Köyü sınırları içinde Göbeklitepe'de bulunan dünyanın en eski tapınaklarının yer aldığı, ilk yerleşimin ve ilk tarımın yapıldığı "Uygurluklar Şehri"dir.

Anadolu'daki ilk ahiler hakkında ise Urfa'lı Mateos'un bir kaydı da dikkat çekmektedir. Bu kayıta Arzun (Diyarbakır Bölgesinde) şehrinde bulunan bir Ahi'den bahsedilir. Bu Ahi, 1032 yılı başlangıcında Urfa'da yaşanan iktidar kavgası sonrası Urfa kalesini almak için toplanan kırk emirden biri olarak zikredilir. (Mateos 1987: 53-56).

Bütün Anadolu'da yaygın olan ahi teşkilatının bir kolu da Şanlıurfa'da bulunmaktadır. Ahilik teşkilatının bir kolu olan "Çarşı Ağalığı" ise çarşı muhafızlığı yerine geçen bir tabirdir. Çarşı ağaları esnafın başkanı durumunda idiler. İmalatın kalitesini kontrol ettikleri gibi, sanatkârın kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları giderir, adaleti tesis ederdi. (Akbıyık 2006: 58) Böyle bir çarşı ağasının mezarı (Şanlıurfa'nın) Harrankapı Mezarlığı'nda olup, miladi 1903 yılında vefat eden İsmail Efendi'dir. (Karakas 1995: 195).

Sanayileşme ile birlikte Şanlıurfa'da geleneksel sanatların bir kısmı işlevini yitirmeye başlamış olup bazı meslek dalları yok olmaya başlamıştır. Ahilik kurumu içerisinde yer alan usta-çırak ilişkisi geleneği Şanlıurfa'da yaşayan geleneksel sanatlar arasında kısmen görülmektedir.

Sanat, ticaret ve mesleğin; olgun kişilik, ahlak ve doğrulukla iç içe girdiği bir kurum olan ahilik kültürünün yansımaları, Şanlıurfa'da bazı esnaf ve sanatkârlar arasında halen yaşatılmaktadır.

Şanlıurfa tarihi kent merkezindeki esnaf ve sanatkârlar, usta çırak geleneğine göre yetişir ve bazı meslekler ise babadan oğla intikal eder. Babası tarafından bir ustanın yanına bir meslek ve sanat öğrenmek üzere yerleştirilen çocuk, ustasını babası kadar yakın sayar. Meslek ve hayattaki birçok kuralı ve geleneği ustasından öğrenir. Askere gidip geldikten sonra, ustasının öğrettiği kurallar çerçevesinde, onun izin ve desteğiyle mesleğini kendi başına devam ettirir. Kendisi usta olsa dahi, ustasını gördüğünde hürmette kusur etmez.

Fotoğraf: 4) Sipahi Pazarı-Şanlıurfa-2005

Günümüzde ahilik kültürüne ait bir geleneğin canlı olarak yaşatıldığı Urfa çarşılarından biri de (Bedesten) “Sipahi Pazarı”dır. Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak inşa edilmiş, kuzey güney istikametinde beşik tonozla örtülü bir kapalı çarşıdır. Çarşayı boydan boya örten tonozun üzerinde belirli aralıklarla aydınlatma pencereleri bırakılmıştır. Yerden yarım metre yükseklikte karşılıklı sıralar halinde dükkânların yer aldığı bu çarşı, güneyde boyahâne çarşısına, kuzeyde İsoççu Pazarı'na açılır. Çarşının üçüncü bir kapısı da güney doğu tarafından bedestene açılmaktadır. (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu 2011: 22).

Yaklaşık kırk dükkânın yer aldığı çarşıda halı, kilim ve diğer ev sergileri ile kürk gibi eşyalar satılır. Buradaki esnafın bir başkanı (Şeyhi), bir de idare heyeti vardır. Bu pazarda alışverişler belirli kurallara bağlıdır. Bu çarşıya esnafın yanı sıra, halı ve kilimini çeşitli nedenlerle satmak isteyenler, halı almak isteyenler, yaptığı kürkü satmak isteyen ustalar, kullandığı veya dokuduğu halısını satmak isteyenler gelir. Çarşıda bu satışı yapacak olan dellallar (tellallar) bulunur.

Sipahi Pazarı, her sabah dua ile açılır. Dellalbaşı, dua etmek üzere; “Haydi kardeşler mezat başına” diyerek, dellalları çarşının girişine çağırır. Yanlarında “esnaf şeyhi” (Şihî) yer alır. Dellalbaşı ellerini kaldırarak yüksek sesle besmele ve fatiha duasını okur. Sonra; “*Yarabbi hayırları fethedesin, şerleri defedesin, münkir, münafık zalimin şerrinden hıfz-ı emin edesin. Gözedin, kefilî almadan parasını vermeyin, mal sahibinin harcını unutmayın, cümleten hayırlı işler*” diyerek duayı bitirir. Böylece dua ile açılan çarşıda mezat başlar.

Üretici veya müşteri malını orada bulunan bir esnaf aracılığıyla dellal'a vererek veya doğrudan bir dellal'a vererek sattırabilir. Mezatta satılacak mal, dellallar tarafından sırta alınarak dolaştırılır. Esnaftan biri, mal için bir kapı açar (bir fiyat söyler), bunun üzerine, isteyen esnaf açık arttırmaya girerek o malı almaya çalışır. Dellal, malı dolaştırdığı halde, artık para söyleyen kalmadığında “çilesi dolunca”, kim en fazla para söylemişse mal onda kalır. Dellal, malı o kişiye vermeden, diğer para söyleyenlere uğrayıp “*malı falan kişiye bu kadara indiriyem*” der. Yine de arttıran olmazsa mal sahibine danışır ve mal sahibi o fiyata satmaya razı olursa, malı alan kişiye teslim edip parasını alır. Bu paradan, yüzde beş belediye harcı ve yüzde beş de dellallık kesildikten sonra, mal sahibine parası ödenir. Esnaf, mal kendisinde kalınca bu malı almak zorundadır. Malı almaktan kaçınırsa cezalandırılır. (Kürkçüoğlu 2002a: 222).

Pazardaki kurallar herhangi bir dellal veya esnaf tarafından ihlal edilirse, “esnaf idare heyeti” aracılığıyla “çarşı şeyhi”, o kişiye “harcını keserek” ceza verir. Ceza ise, harcının kesildiği gün kadar o esnafa dellal tarafından mal getirilmemesi demektir. (Akbiyık 2002: 293) Böylece yanlış yapan esnaf hem kazançtan mahrum olur hem de esnaf arasında mahcup duruma düşer. Esnaf, daha ağır bir suç işlerse, dükkân kapatma cezası dahi verildiği olur.

Fotoğraf: 5) Sipahi Pazarında Çarşı Duası-Şanlıurfa-2011

Sipahi Pazarı esnafı arasında büyük bir dayanışma ve yardımlaşma vardır. Eğer içlerinde muhtaç duruma düşen varsa gözetilir, ihtiyaçları karşılanır. İhtiyaç olduğunda şeyhin emri ile esnaktan para toplanır. Esnaf, yılın belirli günlerinde "tirit" denen yemek yaparak fakir fukarayı doyurur. (Akbiyık 1997: 164). Bu ve buna benzer birçok ahilik geleneği, Şanlıurfa'da esnaf ve sanatkârlar arasında halen yaşamaktadır. Dileğimiz yeni kuşağın bu dayanışmayı ve geleneği sürdürmesidir.

Günümüzde Ahilikle ilgili uygulamalar ve ritüeller eski içeriğinden kısmen uzaklaşarak şekil değiştirmekle birlikte Şanlıurfa'da bazı gelenekler sembolik olarak yapılmaya devam etmektedir. Şed kuşatma töreni ise sadece Ahilik Haftası'nda sembolik olarak canlandırılmaktadır. Özellikle yok olmayan uygulamalardan biri “Çarşı Duası”dır.

A- Şanlıurfa'da Ahilik Geleneği'nden Günümüze Ulaşan Toplanma Adetleri

Her dine mensup kişilerce ziyaret edilen Hz. İbrahim Makamı, Balıklıgöl ve Hz. Eyyüp Makamı gibi kutsal mekânları; Harran, Şuaybşehri, Soğmatar gibi antik yerleşimleri; Birecik ve Halfeti'deki doğa güzellikleri, kent merkezindeki tarihi yapıları, otantik çarşıları, el sanatları, yemekleri, gelenekleri ve müziği ile Şanlıurfa aynı zamanda tarih ve kültür şehridir.

Çalışma günlerinin dışında arkadaş ve dostlarıyla buluşmaya önem veren Urfalıların sosyal hayatlarında, başka yerlerde görülmeyen

gelenek ve adetlere rastlanır. Esnaf ve arkadaş ilişkileri Urfa'da çok farklı olup modern çağda bile bu adetler renkli ve canlı olarak devam etmektedir. Geleneksel hayat bazen de mevsimlere göre biçimlenir Urfa'da.

Şanlıurfa halk kültürü içerisinde esnaf ve arkadaş gruplarının aralarında toplandığı “Sıra Geceleri”, “Oda geleneği”, “Harefene”, “Sahaniye” “Dağ Yatı Geceleri”, “Bağ Bahçe Gezmeleri”, günümüzde Şanlıurfa kültür hayatının yaşayan önemli unsurlarıdır. Bu toplanmaların hepsinde sohbet ve yemek olur, bazılarında ise seyirlik oyunlar ve müzik de icra edilir

Fotoğraf: 6) Mehmet Nacak ve arkadaşlarının sıra grubu-2014

1) Şanlıurfa Sıra Gecesi

Şanlıurfa'da sıra gecesi ahilik kültürünün bir yansıması olarak yüzyıllardan beri yaşanan ve günümüzde de yaygın olarak sürdürülen bir gelenektir.

Özellikle kış gecelerinde, yaşları birbirine yakın esnaf ve arkadaş gruplarının, her hafta başka bir arkadaşın evinde olmak üzere, haftada bir akşam, belirli bir niteliğe ve düzene göre sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da “Sıra Gecesi” denmektedir.

Sıra mensuplarının uymak zorunda oldukları kurallardan bazıları şöyledir: Önceden belirlenen “sıra”ya gelme saatine uyulur, uymayanlara arkadaşlarca tespit edilen cezalar verilir. Sıraya gelen misafirler veya yaşça büyük olanlar, saygı ifadesi olarak odanın başköşesine oturtulur, ev sahibi ise kapıya yakın oturur. Sıra gecesinde müzik icra edilirken konuşmak, sohbet etmek hoş karşılanmaz,

Sıra grubunun seçilen bir başkanı vardır. Başkan sıra gecesinin yönetimini üstlenir, kuralları ve yaptırımları uygular. Sıra başkanı demokratik bir seçimle belirlenir. Ancak en saygı ve güven duyulan kişi aday gösterilir ve o seçilir.

Sırada toplanan paralara “sıra kasası” denir. Bu paralar sıra başkanınca veya görevlendirilen bir arkadaş tarafından muhafaza edilir ve gerekli yerlere harcanır. Bazı sıra gecelerinde, sıra gezenlerin maddi durumu dikkate alınarak belirlenen miktarda her hafta belli bir para

toplanır. Sıra gecesinde para toplanmasına karar verilmişse, belirlenen bu parayı her sıra arkadaşı vermek zorundadır. Yine sırada oynanan oyunlarda kaybedenlere verilen para cezaları ve geç gelenlerden alınan para cezaları da sıra kasasında toplanır. Toplanan bu paralar, sıra arkadaşlarının uygun göreceği ihtiyacı olan fakirlere yardım olarak, fakir öğrencilere burs olarak verilir veya sıra arkadaşlarından birinin yakını öldüğünde ona taziye yemeği yapılmasında, evlenme, nişan gibi hayırlı bir iş için de hediye almak amacı ile kullanılır. Özet olarak bu toplanan sıra paraları hayır işlerinde ve sıra arkadaşlarının ortak bir masrafları için kullanılır. (Akbiyık 2006: 76).

Sıra gecelerinin en önemli fonksiyonlarından biri sohbettir. Sıra gecelerinde konuşulan konular sıra gezenlerin mesleklerine, kültür ve sanat seviyelerine, tahsillerine göre değişiklik arz eder. Sırada; sağlık, eğitim, ekonomi, sanat, edebiyat, siyaset, dini konular ile memleket sorunları ve Türkiye ve dünya meseleleri gibi hemen her konu konuşulur. Bazı sıra gecelerine, sıradakilerin merak ettikleri veya ilgi duydukları konunun uzmanı bir misafir özellikle çağrılır, onun konuşması dinlenir ve ondan istifade edilmeye çalışılır.

Sosyal hayatın bir parçası olan sıra gecesini yüzyıllardır devam etmektedir. Sıra gecelerinin esas amacı; sohbet, dayanışma ve yardımlaşma olup müzik ve yemek ise bu buluşmanın bir parçasıdır. Şanlıurfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunda önemli rolü olan "Müdafa-i Hukuk Cemiyeti"nin kuruluşu ve işgale karşı örgütlenme de bu gecelerde olmuştur.

Sıra gecesindeki birlik, beraberlik, kardeşlik, dayanışma, yardımlaşma, fedakârlık, küçüklere sevgi, büyüklere saygı, misafir ağırlama ve misafire ikram, usta-çırak geleneği, müzik ve oyun gibi temel unsurlar ahilik müessesesiyle birebir örtüşmektedir. (Akbiyık 2006: 58).

Sonuç olarak; Sıra gecelerinin doğuşu ve tarihi hakkında şunları söyleyebiliriz: İnsanoğlunun psikolojisindeki yalnız kalma ve dışlanma korkusu bir sosyal grubun içerisinde yaşamayı veya daha büyük bir grup olan insanlarla birlikte hareket etmeyi zaruri kılmıştır. Bu sosyopsikolojik unsur ilkel insanlardan modern insana kadar bütün insanlarda ortaktır. İlkel insanlar kabileler halinde yaşarken, bugün metropol şehirlerde modern insanlar modernitenin teşekkül ettirdiği sendika, lobi, vakıf, kulüp ve benzeri kurum ve kuruluşlarda bir araya gelmektedirler. İster ilkel ister modern insanların oluşturduğu böylesi sosyal kurumlar birlikte hareket etme, iyi ve kötü günleri beraber paylaşma gayesinden kaynaklanır. (Karatay 1999: 15).

Fotoğraf: 7) Kazancı Bedih, Abdullah Uyanık Sıra Grubu-Şanlıurfa-2002

a) Sıra Gecesinde Müzik

Şanlıurfa'da müziğin gelişmesi ve yaşatılmasında, yeni bestelerin ve sanatçıların ortaya çıkışında en önemli faktör “sıra geceleri”dir. Bazı sıra gecelerinde sohbetten sonra müzik faslı başlar. Müzik icra edebilen sıra mensupları varsa, usta-çırak geleneği içerisinde icra edilir.

Herhangi bir çalgı aleti çalan veya okuyabilen kişilerin oluşturduğu sıralarda “makam seyri” içerisinde müzik icra edilir. Müzik faslı Divan veya Rast makamından başlayarak, Uşşak, Hicaz ve gecenin durumuna göre diğer makamlarla devam ederek Muhayyer (Kürdi) veya Rast makamıyla son bulur. Müzik icra edilirken geçilen makama göre şarkılar, türküler, hoyrat ve gazel okunur.

Müziğe yeni başlayanlar, bu gecelerde ustaları dinleyerek müzik bilgisini alıp makamları öğrenirler. Bu yönüyle sıra gecelerine “halk konservatuvarı” da denilebilir. Bu tür sıra geceleri, daha çok müzik ilgisi ve kabiliyeti olanların bir araya geldiği sıra geceleridir.

Her sıra gecesinde müzik icra edilir diye bir kural yoktur. Müzisyenlerin oluşturduğu sıra gecelerinde bile müzik, gecenin ancak belli bir bölümünde icra edilir. Çünkü sıra gecesinin esas amacı; sohbettir, dayanışmadır, paylaşmadır.

Son yıllarda televizyonlarda veya çeşitli mekânlarda, restoranlarda eğlenmek için düzenlenen müzikli gecelere de "sıra gecesini" denmektedir. Sıra gecesindeki sohbet, geleneksel oyunlar ve müzik gibi bölümlerin tamamı yansıtılmadan, sıra gecesinin sadece “müzik faslı” bölümü ve çiğköfte sunulmaktadır. Bu ortamlar için “Urfa Gecesi” veya “Urfa Halk Müziği Gecesi” ifadeleri daha uygun olur kanaatindeyiz.

Fotoğraf: 8) Sıra Gecesinde çiğköfte hazırlanışı-2002

b) Sıra Gecesinde İkrâm

Sıraya gelenlere ilk olarak ev sahibi tarafından özel fincanlarla acı kahve (mırra) ikram edilir. Çekirdek kahve kavrulup dövüldükten sonra, kaynatılıp süzülerek hazırlanan acı kahveye “mırra” denir. Mırra, fincana az miktarda konular ve iki defa verilir. Acı kahvenin içilmesinin kendine has kuralları vardır. Kahveyi içen, kahve fincanını yere koymamalı ve mutlaka dağıtana geri vermelidir. Kahveyi içenin, fincanı yere veya masaya koyması, kahveyi verene saygısızlık sayılır. Eskiden bu hatanın cezası, kahveyi dağıtanan bekârsa evlendirilmesi ya da fincanın altınla doldurulup ona verilmesiymiş. Bu kuralı bilmeyen misafirler, kahve fincanını yere koyarsa, bu kural hatırlatılır ve de hoş görülür. Acı kahveden sonra çay ikram edilir. (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu (2017: 93).

Sıra gecelerinde müzikten önce veya sonra yemek olarak “çiğköfte” yapılır, nadiren mahalli yemeklerin ikram edildiği sıra geceleri de vardır. Tabakta çiğköftenin kalması, çiğköftenin beğenilmediği manasına geldiğinden hoş karşılanmaz. Çiğköftenin yanında ayran ile birlikte bostana, cacık, koruk salatası, çoban salatası gibi salatalardan biri ikram edilebilir. Çiğköfteden sonra kadayıf, şıllık, katmer, baklava, daşekmeği, küncülü akkıt, palıza, şire gibi mahalli tatlılardan herhangi biri ikram edilir.

Sıra gecelerinde ikram, çiğköfte ve tatlı olarak kararlaştırılmışsa, her ev sahibi bu kurala uymak zorundadır. Ev sahibi ilave bir ikramda bulunursa “Bunu davet kabul ettik, bu nedenle sırayı tekrar yapacaksın.” denilerek ceza verilebilir.

Gece ilerleyip diğer ikramlar, sohbet ve müzik faslı bitince, sıra gecesinin sonuna yaklaşıldığını hatırlatmak için misafirlere bir acı kahve daha verilir. Bir sonraki hafta başka bir evde buluşmak üzere gece sona erer.

Fotoğraf: 9) Sıra gecesinde acı kahve ikramı-Şanlıurfa-2005

c) Sıra Gecesinin Urfa Kültür Hayatındaki Yeri

Sıra gecesinin Urfa kültür hayatındaki yerini, Urfalı araştırmacı yazar Abuzer Akbıyık (Akbıyık 1998: 192) ve bizim tespitlerimizle şöyle özetleyebiliriz:

Urfalının, genç yaşından itibaren sıra gecesine katılarak, cemaatle oturup kalkmayı, gelenek ve göreneklerini, adâb-ı muâşeret kurallarını öğrenmesi yönüyle “*Sıra gecesi bir halk mektebidir*”.

Sıra gecelerinde zaman zaman çeşitli kitapların okunması ve yorumlar yapılması yönüyle “*Sıra gecesi bir eğitim-öğretim müessesesidir*”.

Sıra arkadaşlarından birinin yakını ölse, diğer sıra arkadaşları cenazenin hazırlanmasından kaldırılmasına kadar arkadaşlarının yanında olurlar, arkadaşlarının acısını paylaşırlar. Düğün, sünnet vs. gibi mutlu günlerde yine arkadaşlar bir araya gelir ve mutluluğu paylaşırlar. Bu yönüyle “*Sıra gecesi arkadaşlığı acıyı ve mutluluğu paylaşmaktır*”.

Sıra gecelerinde usta çırak geleneğine uygun olarak müziğin icra edilmesi, yaşatılması ve gençlerin öğrenmesi yönüyle “*Sıra geceleri bir halk konservatuarıdır*”.

Belirli konulara ilgisi olanlar, sıra gecelerinde bir araya gelip sevdikleri konuları mütalaa etmiş olurlar. Bu yönüyle “*Sıra gecesi çok yönlü bir sivil toplum kuruluşudur*”.

Urfa'nın sosyal, kültürel ve ekonomik sorunları sıra gecesinde konuşulur ve tartışılır, çözüm yolları üretilir, meselâ; Şanlıurfa'nın düşman işgalinden kurtarılması ile ilgili ilk toplantı bir sıra gecesinde yapılmıştır. Bu yönüyle “*Sıra geceleri birer istişare toplantıdır*”.

Sıra geceleri sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın yoğunlaştığı ve pratiğe dönüştüğü yerdir. Sıra arkadaşları kendi aralarında

yardımlaşma sağladıkları gibi, sıra gecelerinde toplanan paralarla ihtiyaç sahiplerine yardım edilir. Bu yönüyle “*Sıra gecesi yardımlaşmadır, dayanışmadır*”.

Sıra gecelerine katılanların çevresi genişler. Sıraya zaman zaman misafirler çağrılır, onlarla tanışılır. Böylece sıra gecesi; tanışmaya, kaynaşmaya, devlet-halk bütünleşmesine vesile olur. Bu yönüyle “*Sıra gecesi tanışmaktır, kaynaşmak ve birlik olmaktır*”.

Sıra gecelerinde ilim ve irfan sahipleriyle sohbetler edilir. Menkıbeler ve kıssalar anlatılır, şiirler dinlenir, kültür ve edebiyat üzerine konuşulur. Bu yönüyle “*Sıra geceleri, nezih bir kültür ve sohbet ortamıdır*”.

Ekonomik ve sosyal konular ile gündemdeki konular, piyasa ve ticari durum, sanayileşme, yapılan yatırımlar gibi birçok konunun konuşulması yönüyle “*Sıra geceleri bilgilenme toplantılarıdır*.”

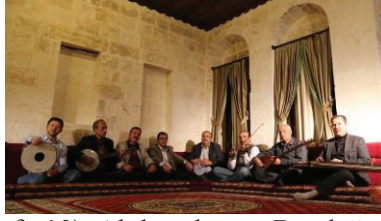
Sıra gecelerinde geleneksel “Tolaka” ve “Yüzük fincan” oyunlarının oynandığından, “*Sıra gecesi geleneklerin yaşatıldığı gecelerdir*”.

Geleneksel Urfa mutfağından yemeklerin, çiğköfte ve tatlılarının yenildiği, misafirlere sunulduğu ortam olduğundan, “*Sıra gecesi Urfa Mutfağı'nın tanıtıldığı ortamlardır*.”

Sıra gecelerinde insanlar birbirleriyle tanışır, konuşur, arkadaşlıklar, dostluklar oluşur. Birliğin, beraberliğin, sevginin, hoşgörünün tohumu sıra gecesinde atılır. Yıllarca süren arkadaşlıklar, dostluklar oluşur. Aileler veya arkadaş arasındaki kırılganlıklar, dargınlıklarda bu kişilerin araları bulunarak barıştırılır. Bu yönüyle “*Sıra gecesi hoşgörü, dostluk, sevgi ve barış ortamıdır*”.

Sıra gecesinde aynı veya değişik siyasi görüş sahibi kişiler bir araya geldiğinden, memleket meseleleri, ihtiyaçlar konuşulup tartışılır; bazen de ortak siyasi kararlar alınabilir. Ayrıca seçim zamanının yaklaştığı günlerde, siyasiler sıra gecelerine misafir olup oradaki insanlarla görüşlerini, düşüncelerini paylaşır. Bu yönüyle “*Sıra gecesi*” bir siyaset mektebidir.”

Özetle, “*Sıra gecesi, Urfa'nın ve Urfalının güzel yönlerinin yansıtıldığı bir gecedir*”.

Fotoğraf: 10) Abdurrahman Baydağ ve arkadaşları sıra grubu-Şanlıurfa-2011

2) Şanlıurfa'da Oda Geleneği

Urfa'da erkekler oda toplanmalarını avlulu Urfa taş evlerinde, bazen apartman dairelerinde, bazen de şehir merkezinin etrafındaki dağlarda kullanıma uygun hale getirilen mağaralarda gerçekleştirmektedirler. Eskiden odalar hanlarda yer almış. Hanların üst katlarındaki odalardan birini kiralaayan grup orada buluşur, sohbet eder, çay-kahve içer, bazen çalıp söyler, bazen de oyunlar oynarmış. “Oda” ismi buradan gelmiş olabilir.

Şanlıurfa'da “oda”, şehirlerimizde sosyal, ekonomik, ticari, sınai ve sair sosyo-kültürel ihtiyaçların yönlendirme ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkmış bir olgudur. Bir mekanı anlatmanın ötesinde, mekanda gözlenen eylem ve işlevlerin tümünün adıdır. İnsanımızın hayatının bir parçası olarak ve önceliklerinin önünde tuttuğu “ev”leri gibi ve ev denilen bu canlı mekânın çirdeğini oluşturan buluşma, konuşma, yeme-içme, dinlenme, eğleşme ve eğlenme ortamıdır. (Duru 2012: 310)

Urfa'da benzer dünya görüşleri ve yaşam yürüngelerini paylaşan, uzun süreli arkadaşlıkları olan benzer yaşam standartlarına sahip erkeklerin küçük topluluklar oluşturarak bir araya geldikleri toplanmalar olan oda geleneği oldukça yaygındır. (Dedeoğlu ve Karaçizmeli 2017: 5).

Urfa şehir merkezinde erkeklerin oluşturduğu “Oda” geleneği, “sıra gecesi”ni de bünyesinde barındıran ve köklerini Ahi Teşkilatı'ndan alan, erkeklerin sosyal ağlarını inşa ettikleri sosyal bir yapı olarak görülebilir. Arkadaş grupları, şehirde rastgele ortamlarda buluşmak ve vakit geçirmek yerine bir “oda” kurarak ekonomik, rahat, güvenli ve huzurlu bir ortamda toplanmayı tercih etmektedirler.

Oda toplanmaları, sıra gecelerine çok benzer. Esnaf veya arkadaş grupları, oda toplanmaları için avlulu bir ev veya bir daire kiralarlar veya satın alırlar. Evin sergisi için gerekli eşyalar çarşıdan ortaklaşa satın alınır veya gruptakiler evlerinde fazla olan eşyalardan getirir. Odada işleri yapacak, etrafı temizleyecek bir adam çalıştırıldığı da olur. Odanın bütün giderleri ise ortaklaşa karşılanır.

Oda topluluğunda bireyler diğer oda üyelerini belirleyebilmekte ve kendi başkanlarını seçebilmektedirler. Başkanlar ve kurucular diğer üyelere nazaran daha fazla otoriteye sahiptirler. Aklın önemli bir göstergesi olarak yaşlı baz alan geleneksel “ahi teşkilatı”yla paralel bir

şekilde, yaşlı ve daha bilgili üyeler oda üzerinde daha fazla etkiye sahiptirler. (Dedeoğlu ve Karaçizmeli 2017: 7).

Geçerli bir neden olmaksızın oda toplanmalarına devamsızlık hoş karşılanmamaktadır. Oda toplanmasına iki seferden fazla katılmayan, belirlenen saatten geç gelen, ya da yemek sırasını yaparken önceden kararlaştırılmış olan ikram çeşidinden fazlasını yapan üyelere oda başkanı tarafından ceza verilebilmektedir. Ceza gelirleri “oda kasası”nda biriktirilir. Bazı odalarda üyelerin kararlaştırdığı aidat da toplanmaktadır. Toplanan paralar odanın ihtiyaçlarına veya yılsonunda bir gezi için kullanılabilenkte ya da hayır için bağışlanabilmektedir.

Topluluk yapısı ve pratikleri odalarda sosyo tarihsel süreklilik barındırır. Oda, kapalı ve hiyerarşik bir topluluktur. (Dedeoğlu ve Karaçizmeli 2017: 6).

Bir odanın mensubu olmak o kişi için önemli bir statüdür. Oda mensupları aynı zamanda şehirde sosyal konumlarını da yansıtmış olurlar. Oda üyesi olmayanların ziyaretçi olarak odaya gelmeleri mümkündür. Ancak bu ziyaretler başkan ve üyelerin iznine tabidir ve sürekli olmamasına dikkat edilir. Uygun görülmeyen üyelerin odadan uzaklaştırılması çok ciddi anlamlar içerir. Uzaklaştırılan kişi, sadece oda üyelerince değil, toplum tarafından da huysuz ve uyumsuz olarak görülmektedir. Odaya yeni üye kabulü ise oda üyelerinin tümünün kabulü ile gerçekleşir.

Odalar; üyelerin toplumsal, politik ve sosyal konularla uğraştığı, kamuoyu oluşturduğu ve görüşlerini ifade ettiği ve yaydığı bir alan olarak da işlev görürler. Odalar ayrıca Urfa habitusuna göre yaşayan ve kamuoyu oluşturacak gücü ve bilgiyi elinde bulunduran halk topluluklarının yarı kamusal yerleri olarak da ele alınabilir. (Dedeoğlu ve Karaçizmeli 2017: 10).

Odada genelde haftada iki gece veya her gece oturulur. Odaya belirlenen bir saatte gelinir. Kış aylarında cumartesi öğleden sonra ve pazar günleri de oturulduğu olur. Odada hizmet gören kişi varsa, önceden gelip temizliği yapar, mangalı ya da sobayı yakıp odayı ısıtır, acı kahveyi hazırlar, nargile içenlerin nargilelerini hazırlar. Odalarda ikramların ve masraflarının nasıl karşılanacağı sene başında belirlenir. İkram hazırlığı, üyeler arasında genellikle “sıra” ile yapılır. Sıra kendisinde olan üye, şevkle ve içtenlikle belirlenen yiyecek, tatlı ve çay ve kahveyi toplandı öncesinde hazırlar. İkramlar, her hafta sırası gelen kişinin karşılaması şeklinde olabileceği gibi, malzemeler sırası gelen kişi tarafından alınıp hazırlanarak “harefene” adı verilen ve maliyetlerin eşit paylaşımına dayanan uygulama yoluyla da paylaşılır. Bazen de “sahaniye” olarak adlandırılan ve her üyenin evden getirdiği yiyecekleri sofraya koyduğu ve bu yiyeceklerin tüketildiği şekilde de olmaktadır. Bu tarz bir uygulamada

“sıra mantığı” görülmemektedir. Hazır yiyecekler de pek tercih edilmemektedir. İkramların israftan uzak, mütevazı ve gösterişten uzak olması kuralına uyulur.

Alkol tüketimi oda ortamında görülmez ve genellikle muhafazakâr oda kültürüne dâhil değildir. Ancak bu kural, çok az da olsa bazen ihlal edilebilmektedir. Söz konusu ihlaller, sosyo-kültürel değerlere çok fazla zarar vermediği ölçüde geçici bir heves olarak görülmele birlikte, büyüklerce hoş görülmeyip bu alışkanlığı bırakmaları tavsiye edilmektedir.

Fotoğraf: 11) Abuzer Akbıyık ve Oda arkadaşları-Şanlıurfa-2017

Genel olarak odalar sohbet, yardımlaşma ve paylaşım ortamlarıdır. Müzikle ilgili üyelerin bulunduğu odalarda gecenin bir bölümünde müzik icra edilerek Urfa'nın geleneksel müzik kültürü de birçok odada yaşatılmaktadır. Müziğe meraklı olanların işi ustalarından öğrendikleri odalar ve sıra geceleri sayesinde geleneksel müzik yaşatılıp günümüze aktarılmaktadır.

Özellikle günümüzde genç üyelerden oluşan odalarda, gençler kutsal olan ile dünyevi olan arasındaki sınırları değiştirmekten çekinmemekte ve geleneksel oda uygulamalarını refleksif bir şekilde yeni bir bağlama oturtmaktadırlar. Odayı ailelerinden kurtarılmış, özgürleştikleri bir alan olarak gördükleri ve kimi zaman haftanın her günü tüm geceyi odada geçirdikleri için odayı hazır yiyecekler, televizyon ve oyun konsolu gibi elektronik cihazlarla donatmakta bir sakınca görmemektedirler. Bu tip bir materyal tüketimi oda kültürünün yüz-yüze iletişim gerekliliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmamaktadırlar. (Dedeoğlu ve Karaçizmeli 2017: 11).

Oda, üyelerine ve uygun görülen ziyaretçilere açık bir sosyal mekândır. Odalarda televizyon izleme gibi hususlar tercih edilmemektedir. Bu sosyal mekân farklı görüşlere sahip üyelerin ve misafirlerin sohbetleri ve fikirleriyle birçok konuda toplumu şekillendiren bir etki yaratabilmektedir.

“Oda”nın ve sıra gecelerinin konukevlerinde “otantik” öğeler olarak “pazarlanabilir” hale gelip ticarileşmeleri, bu kültürü benimsemiş

olan oda topluluklarında bir öfke hissi yaratmıştır. Turistik sıra gecesi, geleneksel tarzda dekore edilmiş konuk evlerinde düzenlenen akşam yemekleridir. Bu tarz bir deneyimde geleneksel yemekler ve geleneksel müzik, ortak paylaşılmış değerler ve ortak girişime dayalı olmaksızın tüketilir. Oda ve sıra geceleri ise Urfa'nın özgün kültürel değerleridir. (Dedeoğlu ve Karaçizmeli 2017: 12).

“Köy Odaları” için ise Ahilğin köy içerisinde küçük ölçekli bir teşkilatlanma şekli denilebilir. Köy Odaları misafirlerin kabul edildiği erkeklerin gündelik yaşam aktivitelerinin bir bölümünün gerçekleştiği geleneksel bir toplanma ve buluşma ortamıdır.

Köy odalarında misafir ağırlamanın yanında toplanıp sohbet edildiği, belirli konular hakkında görüşmeler yapıldığı ve oyunlar oynandığı da görülmektedir. Genellikle köyle ilgili tarım ve hayvancılık üzerine sohbet edilir, fikir alışverişi yapılır. Bu durum ahilerin toplanıp dünya konularından konuşmalarına benzemektedir. Ahi zaviyelerinde, yemekli toplantılarda yemekten sonra sohbetler edilir, ulusal ve genel oyunlar oynanırdı. (Çağatay 1990: 77).

3) Sahaniye

“Sahaniye”, Urfa'ya özgü esnaf arasında ve arkadaş grupları arasında bir toplantı ve eğlence biçimidir. Genelde orta yaş grubundaki arkadaşlar arasında yapılır. Kaç kişi arasında olacağına dair kesin bir kural yoktur. Sahaniye gezecek arkadaşların çok samimi ve akran olması gerekir. Sahaniye gezmeleri genelde kış aylarında, özellikle Ramazan ayında olur. Oluşturulan arkadaş grupları, bir oda kiralayarak veya her birinin evinde sırayla birer gece toplanırlar. Sahaniye toplantıları üst üste her gece olabileceği gibi, gün aşırı veya haftada iki-üç gece de yapılabilir.

Sahaniye'de genel kural, herkesin evde pişirilen yemekten toplanılacak yere getirmesidir. Arkadaş grubu 8 kişiyse, o gece sofraya 8 çeşit yemek konulmuş olur. Sahaniye'de bazen yemekler ve tatlılar, arkadaşlar arasında taksim edilir. Bazen de grubun yarısı bir gece, yarısı başka bir gece yemek getirir. Sahaniye'de ev sahibi-misafir ayrımı yoktur. Herkes ev sahibi gibi hizmet eder, sofrayı hazırlar. Çiğköfte yapılacak ise, köfteyi en iyi yoğurabilen yoğurur. Yemek sonrası çaylar içilirken sohbet edilir. Bu gecelerde de müzik de icra edilir. Daha sonra evde yapılmış mahalli tatlılar yenir. Bu toplanmalarda çarşıdan hazır yemek ve tatlı getirilmez. (Kürkçüoğlu 2014: 36).

4) Harefene

“Harefene” (harifane), Farsça bir kelime olup arkadaş toplantılarında yapılan yemek masrafının bölüşülmesi anlamına gelmektedir. Harefene, akran ve samimi arkadaşlar arasında olur. Arkadaş grupları arasında toplu verilen yemeklerde mali durumu yetersiz olan ve yemek masrafının tamamını karşılaması mümkün olmayan

arkadaşlar düşünülerek geliştirilmiş bir gelenektir. Bu ismin, “arifâne” sözcüğünden geldiği de söylenir. Harefene olarak yapılan yemeğin tüm masraflarını bir veya iki kişi yapar. Sonra yemeğe katılanlar tarafından masraf bölüşülür ve toplanan para masrafı yapan kişilere verilir. Harefene, gündüz yemeklerinde olabileceği gibi, odalarda veya evlerde gece oturmalarında da olur. (Kürkçüoğlu 2014: 36).

Fotoğraf: 12) Abdullah Balak arkadaşları ve misafirleriyle dağda müzik faslı-2011

5) Dağa ve Yatıya Gitme

“Dağ gezmeleri”ne ve “Dağ Yatısı”na ise yılın her mevsiminde esnaf grupları ve erkek arkadaş gruplarıyla gidilir. Urfa'nın güneyinde ve batısında yer alan dağlarda bulunan çok sayıdaki mağaralar bu iş için kullanılır. Gruptaki kişi sayısı 5 ile 15 arkadaş arasında değişir. Dağlarda yatı'ya kalmak çok eski bir gelenektir. Yatı'ya uzun süreli veya bir-iki geceliğine gidilir. Devamlı gidenler gidecekleri yere önce halı, kilim, keçe ve hasır sergilerle yataklarını götürürler. Geceleri soğuk olacağından kürklerle de unutulmaz. Ayrıca, gerekli mutfak malzemeleriyle mangal, kebab için şiş ve kömür de götürülür. (Kürkçüoğlu 2012a: 212).

Erkek arkadaş gruplarının gittikleri başlıca dağ ve mesire yerleri; Kanlı Mağara, Delikli Mağara, Şih Maksut, İpek Mağarası, Merkêfe, Top Dağı, Kanlı Mağara, Ehberin (Abgar) Düzü, Dip Karlık ve Karlıklar bölgeleridir. Buralardaki mağaralar, şehirdeki taş yapıların inşasında kullanılan malzemenin çıkarılmasıyla oluşan taş ocağı mağaralardır.

Yatıya bir iki geceliğine gidildiğinde cumartesi ve pazar günleri olur. Kalma süresi, arkadaş grubunun durumuna göre değişir. Dağda bir ay ve daha fazla kalan gruplar da olur. Dağda kalanlar, iş günlerinde sabah erkenden şehre gelir ve akşamları dağa dönerler.

Dağda yemek, sırayla veya yardımlaşarak yapılır. Bazı gruplarda yemek pişirmesini iyi bilenler devamlı yemek yapmayı üstlenirler. Bazı gruplar etrafı temizleyecek, bulaşıkları yıkayacak, ateş yakacak ve gerekirse şehre giderek malzeme ve yiyecek satın alacak bir adam tutarlar. Eskiden yatıya gidilen dağlık bölgede ulaşım ve yük taşıma

genellikle bir merkep, ya da bir beygir ile sağlanırdı. Günümüzde bu mekânlara arabayla ulaşım mümkün olmuştur. (Kürkçüoğlu: 2014: 37).

Dağ yatı gecelerinde; akşamdan sehere kadar sazlar, cümbüşler çalar; gazel ve türküler okunur. Bu ahenklere komşu gruplar gazel, türkü ve hoyratlarla cevap verirler. Bu fasıllarda heyecan ve neş'e artar, bazen zevkli iddialaşmalar ve atışmalar olur. Karşılıklı müzik ahenkleri sabaha kadar devam eder. (Kürkçüoğlu: 2002b: 282).

Günümüzde bu gelenek az da olsa devam etmektedir. Şehrin etrafında geçmişte bu amaçla kullanılan birçok geniş mağara günümüzde hayvan besihaneleri haline gelmiştir.

Fotoğraf: 13) Abdullah Balak arkadaşları ve misafirleriyle dağda yemekte-2011

6) Bağ-Bahçe Gezmeleri

Urfa'da "Bağ-Bahçe Gezmeleri"ne ailece gidilmesin yanı sıra, yalnız erkek esnaf grupları ve arkadaş grupları ile bahar ve yaz aylarında hafta sonları gidilir. Direkli, Devteşti, Cavsak Suyu, Zeytinlik, Halepli Bahçesi, Külafı, Karaköprü, Gölpınar, Hamurkesen, Culap Çayı bölgelerinde yer alan bağ ve bahçeler en çok gidilen yerlerdir. Gidilen bahçelerde gün boyu sohbetler, müzik fasılları ve yemekler yapılır. (Kürkçüoğlu 2014: 37).

Şehrin etrafındaki bağlarda ise üzüm mevsimi gelince "bağmancılar" (geçimini bağ ve bahçecilikle sağlayan kişiler) bağa çıkarlar. Bağlarda ağıllar açılır, sekiler kurular; üzümler kesilir, kazanlar kaynar, şerbetler kaynatılır, şireler ve pekmezler yapılır. Küfelerle üzümler, şireler ve yapılan pekmezler kışlık zahire olarak veya satılmak üzere şehre taşınır. Bahçelerde ise baharda ve yazın sebzeler yetiştirilir. Özellikle salçalık Urfa domatesi ve Urfa İsotu (biberi) bu bahçelerde yetişir. Biberler taze olarak veya kurutulularak pul biber (kuru isot) olarak yörede çok kullanılır.

III- Sonuç

Hızla küreselleşen dünyada esnaf, sanatkâr ve üreticilerin ayakta kalabilmeleri ancak aralarında devam eden geleneksel yapı içerisinde güçlü dayanışma ve yardımlaşma ile mümkündür.

Ahilikte amaç, sadece kişiye bir meslek öğretmenin yanı sıra meslek ahlâkını, toplum kurallarını da öğretmek, benimsetmek ve onu “iyi insan” olarak yetiştirmektir.

Ahilik teşkilatı ve onun yansımaları şeklinde günümüzde devam eden “sıra geceleri” benzeri toplanma ve buluşma gelenekleri; dini, medeni, ahlaki ilkelere bağlı bağlı uygulamalarla toplumun ekonomik ve sosyal gelişimi hususunda önemli rollere sahiptir.

Urfa’da arkadaş gruplarının oluşturduğu odalarda, “ahilik kültürünün yansımalarının ve sıra gecesini kültürünün canlı olarak yaşadığı” söylenebilir. Anadolu’nun çeşitli şehirlerinden Büyükşehirlere yerleşenlerin bir kısmı buradaki hemşerileriyle bu gelenekleri sürdürmektedirler.

İş ahlakının geçerli olduğu bir sistem ekonomik başarı için ön şarttır. İş hayatında Ahilik teşkilatında yüzyıllarca geçerli olmuş iş ahlakı prensiplerinin değerlendirmesinde fayda vardır.

Birçok yöremizde ve Şanlıurfa’da ahilik kültürü günümüzde özünü yitirerek sadece şekil olarak kalmıştır. Başka bir deyişle sadece sembolik/törenselleşmiş olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. Ancak ahiliğe ilişkin kimi kültür izlerine de rastlanmaktadır. Örneğin, Şanlıurfa çarşısı esnafı gündüz bir yere gittiğinde dükkanını kilitlememektedir. Sipahi Pazarında halen her sabah yapılan “Esnaf Duası” ise geçmişle bu gün arasında köprü işlevi göremeye devam etmektedir. Bazı meslekler çırak bulamamaktan, gençlerin bu gün artık bu tür işlerde çalışmak istememesinden vb. yakınmaktadır.

Toplumsal hayatta “Eline, beline, diline” sahip olan, Ahi kültürünü benimsemiş insanımız bulunduğu çevrenin olumsuzluklarından en az düzeyde etkilenecektir. Yine “kalbi açık, eli açık, sofrası açık” insan yaşadığı toplumda gönülleri kazanıp itibar görecektir.

Ana hatları ile anlatmaya çalıştığımız ahilik ve toplanma adetleri, günlük hayatta azalsa da yöre halkının sözlü hafızasında bir süre daha özlemle dile getirilmeye devam edip sözlü tarih olarak varlığını sürdürecektir.

Geleneklerin günlük hayatta yaşatıldığı Şanlıurfa, yeni kültürler keşfetmek isteyen gezginlerin uğrak yeri durumundadır. Şanlıurfa kültür turizmi içinde “sıra gecesini” bütün çevrelerce bilinen bir değer olup çok ilgi görmektedir. Şanlıurfa’ya gelen misafirlerin çoğu, çeşitli mekânlarda düzenlenmekte olan tanıtım amaçlı “sıra geceleri” müzik programlarına zevkle katılmaktadırlar. Konukevi ve otel gibi mekânlarda düzenlenen sıra geceleri, turizmdeki talepleri karşılayarak kültür değerlerinin tanıtımında önemli rol oynamaktadır.

Şehirlere olan göç sonrasında özellikle “halk kültürü” değerlerimizde önemli etkileşimler görülmektedir. Şehirlerde göç ile yoğun bir biçimde artan nüfus, yüzyıllardır oluşmuş geleneksel şehir kültürünü paylaşamamakta ve farklı bir kültürel yapı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, “geleneksel şehir kültürü” içerdiği kültürel değerleri belki zamanla koruyamaz duruma gelebilir, bu konularda gerekli önlemler alınmalıdır.

Dünyadaki değişim ile yaşam tarzı, gelenek ve görenekler, örf ve adetler gibi kültürel değerler de zamanla değişmektedir. Ancak, kültürel mirasımı koruyup yaşatabilen yöreler kültür turizminden daha çok fayda sağlayacaklardır.

Geçmişle gelecek arasında sağlam bir ilişkinin kurulmasında, gelecek kuşağın eğitilmesinde, sosyal politikaların belirlenmesinde önemli yararlar sağlayacak kültür varlıklarımızın araştırılıp belgelenmesi ve bunların canlandırılarak yaşatılması gerekmektedir.

Göçle şehre gelen ve geleneklerine bağlı insanlarımızda; sağlam aile yapısı, yardımlaşma duygusu, alçak gönüllülük ve sade bir yaşantı mevcuttur. Kendi kültürü ve çevresinden zorunlu olarak kopup şehre gelen insanların, ailelerin şehir hayatındaki gelenekleri bilmesi, benimsemesi ve yaşamaya çalışması şehir hayatındaki geleneksel sosyal ve kültürel yapının devamını sağlayacaktır.

Büyükşehirlerde geleneksel hayattan habersiz, birbirini tanımayan, nasıl vakit geçireceğini bilmeyen, kültürüne yabancılaşmış gençlerimizin böyle yararlı oluşumlar içinde olmaları için çalışmalar yapmak, gençleri yönlendirmek sosyal yapımızı koruyacak, toplumsal barışı sağlayacak ve bizleri mutlu edecektir. Aksi halde bu kültürden habersiz ve yoksun olarak yetişen gençlerimiz gelecek endişesinde ve bunalım içerisinde yabancı kültürlerin etkisinde kalacaktır.

Kaynaklar

- Akbıyık, Abuzer (1997). “Şanlıurfa’da Yaşayan Ahilik Kültürü”, *Her Yönüyle Şanlıurfa 1997 İl Yıllığı*, Güneydoğu matbaası, Şanlıurfa.
- Akbıyık Abuzer (1998). “Sıra Gecesi Geleneği”, *Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa*, Editör Şaziye Karlıklı, Garanti Leasing Yayınları, Baskı Creative yayıncılık, Sayfa:192-193, İstanbul.
- Akbıyık, Abuzer (2002). “Şanlıurfa’da Yaşayan Ahilik Kültürü” *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ŞURKAV Yayınları: 26, Ankara.
- Akbıyık, Abuzer (2006). *Şanlıurfa Sıra Gecesi*, Elif Matbaası, Şanlıurfa.
- Anadol, Cemal (2001). *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, No:2684, II. Baskı, Ankara.

- Bayram, Mikail (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya.
- Ceylan, Kadir (2018). “Ahiliğin Ortaya Çıkışı Meselesine Dair”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, III/5, Nisan, 2018, Erzurum, s. 131-144.
- Çağatay, Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK.Yay., Ankara.
- Çağatay, Neşet (1990). *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çağatay, Neşet (1993). “Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri”, *1. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, 13-15 Ekim, Ankara
- Dedeoğlu Özhan, Ayla-Ayşe Karaçizmeli (2017). “Kendilerine Ait Bir Oda: Geleneksel ve Modern Arasında Bir Tüketim Pratiği olarak Urfa Odaları”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, S. 27, s. 3-14.
- Demir, Galip (1998). *Türk Kültürü Ahilik*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları: 9, İstanbul.
- Duru, Yaşar (2015). “İktisadi ve Ticari Hayatın Şekillendirdiği: Odalar ve Oda Geleneği”, *Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Sempozyumu-Nisan 27-28 Nisan 2012/Şanlıurfa, Bildiri Kitabı*, Motif Vakfı Yayınları: 13, İstanbul.
- Ekim, Gökhan (2012). “Coro Bozo ve Anadolu’daki “Sohbet” Toplantılarında Görülebilen Benzerlikler”. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 30.
- Karakaş, Mahmut (1995) *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s. 195
- Karatay, Halil (1999). *Şanlıurfa’da Sıra Geceleri*, Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kazıcı, Ziya (1998). “Ahilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 1, s. 540, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, Saadettin (1986). “Fütüvvet ve Ahilik”, *Türk Kültürü ve Ahilik 21. Ahilik Bayramı Sempozyumu 13-15 Eylül 1985 Kırşehir Bildiri Kitabı*, Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, Sabri (2002a). “Urfa’da Geleneksel Hayat ve Adetler”, *Uygarlıklar Kapısı Urfa*, Editör Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kürkçüoğlu, Sabri (2002b). “Şanlıurfa Sosyal Hayatında Gelenekler”, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ŞURKAV Yayınları: 26, Ankara.

- Kürkçüoğlu, S. Sabri (2014). “Şanlıurfa’da Geleneksel Toplanma ve Buluşma Adetleri”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 20, s. 35-40
- Kürkçüoğlu A. Cihat-Kürkçüoğlu S.Sabri (2011). *Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara.
- Kürkçüoğlu A. Cihat-Kürkçüoğlu S.Sabri (2017). *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları*, ŞURKAV Yayınları, Kurtuluş Matbaası, Şanlıurfa.
- Mateos, Urfalı (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andriasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Öztürk, Nurettin (2002). “Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, s. 43-56.

OSMANLI İSTANBULU'NDA TEKNECİ ESNAFI

Sadık Müfit Bilge
İktisatçı-Araştırmacı
smbilge@gmail.com

Giriş

Tekne (**تكنه**) kelimesi, “yekpâre ağaçtan veya tahtadan çeşitli şekillerde (*muhtelif’üş-şekl*) kap”⁷⁴⁵ anlamına gelir. Umumiyetle karağaç, gürgen, dişbudak ve çam ağaçlarından yapılan, dikdörtgen ya da yuvarlak (*tekne-i müdevver*) şeklinde olan tekneler, kullanıldıkları yere göre *hamur teknesi*, *ekmek teknesi*, *peynir teknesi*, *çamaşır teknesi* gibi adlarla anılırlar (**Resim 1**).

Resim 1. Hamur Teknesi

Muhtemelen 17. yüzyıldan itibaren kullanılan *ehl-i tâcir-i tekneciyân*,⁷⁴⁶ *esnâf-ı tekneciyân*, *tekneci esnâfi* terimleri ise ağaçtan yapılmış *tekne*, *kürek*, *sini*, *çanak* ve *döğen* ile *sepet* ve *küfe* gibi alet ve eşyaları, *ihlamur kerestesi*, *zift*, *katran*, *kil*, *çıra*, *sarıağaç boyası* gibi malzemeleri getirip satan esnafa verilen isimdir.⁷⁴⁷ Bildirimizde Osmanlı İstanbulu’nda tüketim ve ara malı sektöründe faaliyet gösteren bir esnaf grubu olan tekneci esnafı (*esnâf-ı tekneciyân*) ele alınacak ve birkaç başlık altında anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Tekneci Esnafının Teşkilatı

Arapça ‘sınıf’ kelimesinin çoğulu olan *esnâf*, şehir ve kasabalarda mal ve hizmet üretimi ya da alım satımı ile uğraşan kişilerin genel adı olarak kullanılır veya bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış şekilde çalışanların meydana getirdiği meslekî örgütlenmeyi ifade eder. Osmanlı esnafı, sarayda ve devlet işletmelerinde dirlik ve ulûfeye bağlı çalışan esnaflar ve özel teşebbüse dayalı serbest meslek kuruluşları olmak

⁷⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 1210.

⁷⁴⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap: İstanbul*, yay. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, 288.

⁷⁴⁷ Ahmet Tabakoğlu-Ahmet Kal’a-Salih Aynural-İsmail Kara, *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, 127-128, 186.

üzere iki gruptu. *Ehl-i hurufet*, *ehl-i huref*, *ehl-i hibre*, *ehl-i san'at* da denilen ikinci esnaf grubu, Ortaçağ'da esnaf teşekküllerine daha sonra ise 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyıl boyunca aşama aşama ortaya çıktıkları anlaşılan⁷⁴⁸ loncalara bağlı olarak faaliyet gösteriyorlardı.⁷⁴⁹ Mehmet Genç'e göre "bir meslek grubunun kethüdâ, yiğitbaşı vs. yönetim kadrosu ile bağımsız bir örgüte sahip olması için optimal denebilecek bir sayısal büyüklükte olması gerekiyordu. Sayısı az ise, iş kolu veya mekân olarak en yakın bir esnaf örgütüne *mülhâk* veya *yamak* kategorisinde katılırdı. Sayı tek bir örgüt içinde yer almaya engel olacak kadar çok veya mekân bakımından dağınık bulunuyorsa, birkaç ayrı örgüte ayrıldıkları da olurdu."⁷⁵⁰ Aşağıda ayrıntılı olarak anlatacağımız alet, eşya ve malzemeleri satan, Evliyâ Çelebi'nin 1632 yılında *ehl-i tâcir-i tekneciyân*⁷⁵¹ olarak zikrettiği tekneci esnafı, 1640 Tarihli Narh Defteri'ne göre "*Mahmiyye-i İstanbul'da feth-i hakânîden beri narh ve denetimi mi'mârbaşılara mahsûs olan*" *keresteci, kutucu, neccâr gibi binâya müte'allik ve sâir esnafla birlikte aynı malları satıyorlardı.*⁷⁵²

İstanbul kadı mahkemelerine ait şer'îye sicillerinden anlaşıldığı üzere 18. yüzyılda bir lonca olarak teşkilatlanmış olan tekneci esnafı, Osmanlı beşkentinde bazı alet, eşya ve malzemelerin satış tekeline sahipti. Tekneci loncası *kethüdâ* ve *yiğitbaşı* denilen kimseler tarafından yönetiliyordu. Loncanın hiyerarşisinde *şeyh* ve *yazıcı* da bulunuyordu.⁷⁵³ Bu kimselerin görevi, esnafın kendi aralarında veya 1769 yılında *tekneci esnâfi kethüdâsı* Hacı Mahmûd ile *kalafatçı esnâfi kethüdâsı İbrâhim Usta beyninde* olduğu gibi başka esnaf gruplarıyla aralarında ortaya çıkan mesele ve ihtilafları çözümlmek⁷⁵⁴, su-i istimleri

⁷⁴⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul, 2011, 84.

⁷⁴⁹ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *TDVİA*, C. 11 (1995), 423-430; Mehmed Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, 293, 294.

⁷⁵⁰ Genç, *A.g.e.* 298.

⁷⁵¹ Evliyâ Çelebi, *A.g.e.* 288.

⁷⁵² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1983, 294, 311-314.

⁷⁵³ H.1072/M. 1661 yılında *Mahmiyye-i İstanbul'da tekneci tâifesinin şeyhi el-Hâc Musa Efendi b. Hüseyin idi* [İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 666, Hk. 787].

⁷⁵⁴ BOA. C.BLD. Dosya no. 123, Gömlek no. 6107 (H.1182/M. 1769).

önlemek⁷⁵⁵, tekneci esnafını hem hükümet, hem de kâdı ve subaşı gibi adlı ve beledî yöneticiler karşısında temsil etmek, *narh* uygulanmasını temin etmek⁷⁵⁶ ve *nizāma mugāyir* olarak yeni dükkân açılmasına engel olmağı.⁷⁵⁷

Hırfetin gerçek yöneticisi *kethüdâ* idi. Kethüdâ ustalar tarafından kendi aralarından seçilir, bu seçim onların sahip oldukları saygınlık ve otoritenin kaynağını da oluştururdu. Kâdı tarafından tescil edilmek ve kendisine berât verilmek suretiyle (*bâ berât-ı âlişân*) göreve başlayan kethüdâ, loncaya hükümete, kamu otoritelerine, mahkemelere, diğer esnaf örgütlerine, mal aldığı ya da sattığı gruplara karşı temsil eder⁷⁵⁸, hükümetin emirlerini loncanın üyelerine bildirir, *ordu akçası* gibi ödemeleri esnaftan toplardı. Kethüdâ, esnaf arasında ortaya çıkan kavga, mesele ve ihtilafları çözümler, mesleğe girişte tören düzenler, narhın belirlenmesine dâhil olurdu. Ayrıca, esnafın veya gedik sahibinin gedik alım satımı, borç para alması-vermesi, gediği bırakması gibi iktisadî faaliyetlerini deftere kaydederdi. Loncasına mensup esnafın sattığı mamullerin denetimi de kethüdânın göreviydi. 18. yüzyıldan itibaren hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bulunan ve loncada kethüdâdan sonra gelen yönetici olan *yiğitbaşı*⁷⁵⁹, loncanın üyeleri arasından seçilir, seçimin kâdı tarafından tescil edilmesi ve bir berat verilmesinin ardından göreve başlardı. Yiğitbaşı, esnaf teşkilatının inzibat sorumlusuydu. Esnafın talep, sıkıntı ve şikâyetlerini kethüdâya aktarır, uygunsuzluk, dikkatsizlik ve hilesini gördüğü esnafı loncaya haber verir, suçlu esnafı sorgulanmak üzere alır getirir, borçlu esnafın mallarını sattırarak borçlarını ödetir, kâdının verdiği nakdî ve bedenî cezaların uygulanmasını sağlardı. Ayrıca, ihtisab işlerinde kâdı ve muhtesibe yardımcı olur, esnafı denetler ve onları mahkemede temsil ederdi. Meslekten olması gerekmeyen ‘sâlih’ kişiler arasından seçilen ve kendisine loncanın sandığından (*hurfet sandığı*) yıllık bir ücret ödenen ve *duacı* da denilen *şeyh*, mesleğe girenlerin peştamal kuşanması, dükkânların açılışı gibi törenlerde dua eder, esnafın geçit törenlerine katılır ve dualar okurdu. *Yazıcı* ise loncanın kayıtlarını tutar ve esnafı mahkemede temsil ederdi.

⁷⁵⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1073-1138-1151/M.1726-1738)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, 263, Hk. 171. (Bundan sonra *İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*)

⁷⁵⁶ *İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*, 94, Hk. 27.

⁷⁵⁷ *İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*, 95, Hk. 28.

⁷⁵⁸ *Genç, A.g.e.* 298.

⁷⁵⁹ *Genç, A.g.e.* 298.

Tekneci esnafı belirli zamanlarda esnaf gruplarının İstanbul'da yaptıkları *esnaf alayı* denilen geçit törenlerine katılırlardı. Evliyâ Çelebi, teknecilerin (*ehl-i tâcir-i tekneciyân*) Sultan IV. Murad'ın (yön. 1623-1640) huzurunda 1632 yılında yapılan bir esnaf alayında geçişlerini “*dükkânların kızaklar üzre tekne ve çebri ve kasa‘a va galyalar ile tezyin idüp cümle pür-silâh ubûr ederler*”⁷⁶⁰ diye anlatır.

2. Tekneci Esnafının Dükkânlarının Bulunduğu Yer ve Sayıları

Esnaf ve zanaatkârların mesleklerini icra ettikleri mekânlara *dükkân* denilir, bu yerler içerisinde faaliyet gösteren meslek erbabının yaptıkları mesleğin adıyla (*tekneci dükkânı*) anılırdı. Devletçe ‘çarşı düzeni içinde’ çalışması istenen bir esnaf grubu olan tekneci esnafına dükkân açma yeri olarak Zindankapısı civarı tahsis edilmişti. “*Taşradan Âsitâne-i Sa‘âdet‘te gelen tekne, kürek, ıhlamur, küfe, zift, katran ve sair bunlara mahsûs olan emti‘ayı*” alıp satan tekneci esnafının tamamı *Zindankapısı kurbında* faaliyet gösteriyorlardı. Burası İstanbul’un bütün iâşesi ve ihtiyaç maddelerinin deniz yoluyla ulaştığı, sayısız kayık ve mavnalarla şehrin çeşitli yerlerine taşındığı, türlü türlü kuru ve yaş yemişlerin bir meyve bahçesini andırdığı *Yemiş İskelesi*, Karadeniz’den gelen sayısız geminin yaz kış taşıdıkları buğday, arpa ve darı çuvallarıyla dolu, hem *madrabaz* denilen tüccarın hem fırıncı ve ekmekçi ustalarının her gün geldikleri *Unkaparı İskelesi*, İzmit’ten gelen soğan, sarmısak, meyve, tavuk, yumurta, inşaat malzemeleri ve odunların boşaltıldığı *Odunkapısı İskelesi*, Rodosçuk (Tekirdağ) ve Gelibolu’dan zeytin, turşu, sirke, pekmez ve şarabın geldiği *Bokluk İskelesi* gibi iskelelerin hemen yakınında yer alıyordu.⁷⁶¹ Anılan iskelelere gelen söz konusu mal ve ürünlerin gerek toptancı gerekse perakendeci alıcıları, tekneci esnafının ticaretini yaptıkları mal ve eşyaların potansiyel müşterisi idiler. Tekneci esnafının başka bir mahalde dükkân açması yasaktı. Meselâ, 1738 yılında *Seyyid İsmâil* isimli kişinin *Ayazmakapısı kurbında dükkân açıp tekne bey‘ ve şirâ ve koltukçuluk* etmek istemesi, *tekneci esnafının kethüdâsı Mehmed b. Süleyman’ın* mahkemeye müracaatına neden olmuş ve İstanbul Kâdısı, Seyyid İsmâil’in dükkân açmasına izin vermemişti.⁷⁶² Evliyâ Çelebi, 1632 yılında *ehl-i tâcir-i tekneciyân’ın* 100 dükkânda faaliyet gösteren 102 kişiden ibaret olduğunu yazar.⁷⁶³ Bu rakam

⁷⁶⁰ Evliyâ Çelebi *A.g.e.* 288.

⁷⁶¹ Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreeşyan, yeni notlarla yayına hazırlayan: Kevork Pamukçiyân, Eren yayıncılık, İstanbul 1988, 15-17.

⁷⁶² *İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*, 95, Hk. 28; 173, Hk. 97.

⁷⁶³ Evliyâ Çelebi, *A.g.e.* 288.

muhtemelen abartılıdır. Nitekim 161 yıl sonra Sultan III. Selim (yön. 1789-1807) devrinde *Nizām-ı Teftiş-i İstanbul* kapsamında 1793 yılında yapılan esnaf sayımında han içinde ve civarında faaliyet gösteren tekneci esnafının dükkânlarının sayısı 25'ti.⁷⁶⁴ Kurşunla örtülü kârgir bir yapı olan söz konusu han *Tekneci Han* olarak anılıyordu.⁷⁶⁵ 1841 tarihli bir hükümden sokak üstündeki dükkanların üstlerinde bulunan oda ile birlikte (*ma'a fevkânî oda*) *sekiz zirâ' on sekiz parmak* (= 641.39 cm.) yüksekliğinde olduğunu öğreniyoruz.⁷⁶⁶ Dükkânları işleten esnaflar genellikle kiracı idi. Dükkanların sahipleri ise genellikle vakıflardı. Tekneci esnafı, 19. yüzyılda kalabalıklaşan başkent'in farklı yerlerinde tek tük de olsa boy göstermeye başladılar. Bazı örnekler vermek gerekirse, *Mehmed b. Ali* isimli kişi *Galata'da Karaki Kapısı dâhilinde* kira ile oturduğu tekneci dükkânında faaliyet gösteriyordu.⁷⁶⁷ *Ali Ağa b. Mehmed* isimli kişinin Mahmud Paşa Caddesi'nde *Hazîne-i Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâfi'ndan* günlük (*yevmî*) *otuz akça ile* kiraladığı bir dükkânı bulunmaktaydı.⁷⁶⁸

3. Tekneci Dükkânlarının Çalışanları

18. yüzyılın sonunda İstanbul'daki dükkânlarda dükkân sahibi ve usta dâhil olmak üzere ortalama 2.5 kişi çalışmaktaydı. Bütün dükkânların % 70'inde sadece 1 çalışan veya çırak vardı.⁷⁶⁹ Tekneci dükkânlarında hem 17. yüzyılda hem de 18. yüzyılda muhtemelen işletmenin sahibi de olan tamamı Müslüman sadece 1 kişi çalışıyordu.⁷⁷⁰ Söz konusu esnafın arasında *Tekneci Ali Beşe* gibi yeniçeriler de bulunuyordu.⁷⁷¹ Tekneci esnafı taifesine 19. yüzyılda Rumlar ve Ermeniler de katıldılar.

⁷⁶⁴ BOA. A. DVN. d. no. 834 (H. 1207/M. 1793).

⁷⁶⁵ BOA. A. DVNS. TZEİ d. no. 29 (H. 1236-1242/M. 1820-1826).

⁷⁶⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil* (H. 1257-1258/M. 1841-1842), *İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 458, Hk. 396.*

⁷⁶⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil* (H. 1216-1217/M. 1801-1803), *İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 148, Hk. 123.*

⁷⁶⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil* (H. 1300-1301/M. 1883-1884), *İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 287, Hk. 232.*

⁷⁶⁹ Betül Başaran-Cengiz Kırılı, "III. Selim'in Saltanatında (1789-1808) İstanbul Zanaatkarları Üzerine Bazı Gözlemler," *Ekmek Aslanın Ağzında Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar*, der. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, 285.

⁷⁷⁰ *Evliyâ Çelebi*, A.g.e. 288; BOA. A. DVN. d. no. 834 (H. 1207/M. 1793).

⁷⁷¹ *İstanbul Kadı Sicilleri 66 Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil* (H. 1143-1144/M. 1731), *İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 66, Hk. 22.*

4. Tekneci Gedikleri

Osmanlı başkentinde esnaf olmak hiç kolay değildi. 17. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve 18. yüzyılda Sultan III. Ahmed devrinde (yön. 1703-1730) 1727 yılında zorunlu hâle gelen, ‘dükkân açma hakkını’, bir mesleği yapmak ve bunu ifa etmek için gerekli dükkân sayısını kısıtlayan bir hak ve imtiyazı ifade eden *gedik* uygulaması, tekneci esnafı için de geçerliydi. Gedik, içindeki âlet edevat (*âlât-ı lâzıme-i ma’lûme*)⁷⁷², ham madde ve mallarla birlikte her meslek dalında faaliyet gösteren işyeri, dükkân ve tezgâh sayısını belirtir. Gedik sayısı önceden tespit edilir, bu sayının artmasına izin verilmezdi.⁷⁷³

Gedikler miras yoluyla elde edilir, ölen ustanın erkek evladına, eğer ustanın erkek evladı yoksa yeniçeri ağası, kethüdâ ve esnafın ihtiyaçları marifetiyle hak edene (*müstahâk olana*) verilirdi. Gedikler sadece aynı loncanın üyelerine satılabilirdi. İstanbul’da gedik sahibi tekneci esnafının sayısı 18. yüzyılın ortalarında 23 iken, aynı yüzyılın sonlarında 25 olmuştu. 19. yüzyılın başlarında tekneci esnafının arasına yeni kişiler de katılmıştı. Meselâ, *Hasan b. Abdullah* isimli kişinin tekneçilik yapmasına *Tekneciler Kethüdâsı Hâfız Mehmed Efendi b. Hüseyin, yiğitbaşuları Hacı Hasan b. Mahmud, esnâfin ustalarından el-Hâc Mehmed Ağa b. Hasan ve es-Seyyid Hüseyin Alemdâr b. İbrâhim* karşı çıkararak müdahale etmiş, bu durumun mahkemeye intikal etmesi üzerine kâdı, Hasan b. Abdullah’ın mesleği yapmasına müsaade etmişti.⁷⁷⁴ H.1276/M. 1860 yılında gedikler hakkında nizamnâme hazırlandı ve esnaflara ait gediklerin artık satılmayıp *lağv ve iptal edilmesi* hükme bağlandı.

5. Tekneci Esnafının Malî ve Askerî Yükümlülükleri

Dükkân sahibi bütün esnaflar, ihtisabla ilgili belge ve defterlerde *yevmiye-i dekâkin* diye geçen, her gün açılan işyerlerinden alınan bir çeşit ‘kepenk açma’ parası olan ve *İstanbul İhtisâb Mukâ’taası* gelirlerinin (*rüsümât-ı ihtisâbiye*) önemli bir kısmını oluşturan bir resim ödemekle mükelleftiler.⁷⁷⁵ Yevmiye-i dekâkini ödeyecek esnafın isimleri, buldukları mahaller ve her birinden alınacak resim miktarı İstanbul

⁷⁷² *İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301/M. 1883-1884), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 287, Hk. 232.*

⁷⁷³ *Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, 59; Faroqhi, A.g.e. 179.*

⁷⁷⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217/M. 1801-1803), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 148, Hk. 123.*

⁷⁷⁵ *Ziya Kazıcı, Osmanlı’da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi), Bilge Yayınları, İstanbul 2006, 164-166.*

Kādısı'nın adamları tarafından tek tek *İstanbul İhtisāb Mukā'taası Defteri'*ne kaydedilirdi.⁷⁷⁶

6. Tekneci Esnafı Neler Satarlardı?

Arşiv belgeleri, şer'iyye sicilleri, narh ve es'ar kayıtlarına göre tekneci esnafının hangi mamulü ne fiyata satabilecekleri belli olup (**Tablo 1, 2**), taşradan İstanbul'a getirilen *tekne, kürek, ıhlamur, küfe, zift, katran ve sair bunlara mahsûs olan emti'ayı kethüdâları ma'rifeti ile alıp* belirlenmiş fiyat (*narh-ı cārî*) üzerinden *umûr-ı mühimme için* devlet kurumlarına ve halka (*ümme-i Muhammed*) satmak tekneci esnafına mahsustu.⁷⁷⁷ Esnafın kâdının huzurunda esnafın yöneticileri ve muhtesib tarafından belirlenen *narh-ı rûzî* denilen fiyata uymak zorundaydılar. Osmanlı düşüncesinde *narh-ı rûzî* hem alana hem de satana *evlâ ve enfâ* olan fiyattır. Fiyatlarda kâr oranı umumiyetle % 10 - % 20 idi.⁷⁷⁸

Tablo 1. 1640 Yılında Tekneci Esnafının Sattıkları Ürünlerin Fiyatları (Mimarbaşı ma'rifetiyle belirlenen narh fiyatları)⁷⁷⁹

ÜRÜN (Adet)	FİYAT (Akça)
Tekne-i gemici	22 akça
Tekne-i esbâb	40 akça
Tekne-i çarş	46 akça
Tekne-i câmeşüy	69 akça
Tekne-i pastırma	125 akça
Tekne-i hamr	96 akça
Tekne-i bınar	30 akça
Tekne-i sefer Kebîr Vasat Küçük	13 akça 10 akça 8 akça
Tekne-i imâret	250 akça

⁷⁷⁶ BOA. MAD. d. no. 514.

⁷⁷⁷ *İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*, 93, Hk. 26; BOA C. BLD. Dosya no. 4, Gömlek no. 182 (H. 1189/M. 1775); BOA C. BLD. Dosya no. 19, Gömlek no. 919 (H. 1208/M. 1794).

⁷⁷⁸ 1091/1680 tarihli narh ve ihtisab nizâmı defterinde "her kişinin harcını, sermayesini, zahmetini görüp onu on bir üzerine (% 10), narh verile, eğer zahmetli ve emekli iş ola ol vakit onu on iki (% 20) narh verile" denilmektedir. (Mehmet Zeki Pakalın, "Narh", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, 656; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, 387; Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi II. Cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, 314.)

⁷⁷⁹ Kütükoğlu, A.g.e. 311-314.

Tekne-i dişbudak	4 akça
Tekne-i müdevver	64, 36, 27, 16, 3 akça
Tekne-i müdevver-i lağımçı	150 akça
Tekne-i müdevver-i hamr	27 akça
Çanak-ı müdevver	5, 3.5, 2 akça
Sini-i vakıf	11 akça
Sini-i tereke	11 akça
Sini-i orta boy	30 akça
Sini-i merdâne	34 akça
Sini-i tekne	50.5 akça
Sini-i battal	46 akça
Tabla-i tavuk	6 akça
Kürek-i karlık *	4 akça
Kürek-i lağımçı-i Mihaliç*	6 akça
Kürek-i harman*	90 akça
Kürek-i harman ve kireççi*	8 akça
Düğün-i harman an cânib-i İzmid *	105 akça
Düğün-i harman an cânib-i İnegöl *	150 akça
Sepet-i heğbe-i kebîr *	60 akça
Sepet-i heğbe-i mahalle *	40 akça
Küfe-i ispanak *	14 akça
Küfe-i mezbele *	8 akça
Küfe** Kebîr Orta Sagîr	5 akça 4 akça 3 akça
Resen İhlamur	4, 2 akça

---

* Osmanlı topraklarında kullanılan düğün, kürek, sepet ve küfelerin kimler tarafından, hangi malzemelerden ve nasıl yapıldıkları hakkında bkz. Sadık Müfîd Bilge, *Elinde Çıngıl Orak Osmanlı Köylülerinin Kullandığı Tarım Aletleri (Âlât-ı Zirâ 'at), Nakil Vasıtaları ve Kullanıldıkları Yerler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, 90-96, 99, 137-143, 175-177.

Resim 2. At sırtına yüklenmiş küfeler (Melchior Lorichs, 1570'ler).

Tablo 2. 1738 Yılında Tekneci Esnafının Sattıkları Ürünlerin Fiyatları (Tekneci esnafının kethüdâsı ve yigitbaşları marifetiyle belirlenen narh fiyatları)⁷⁸⁰

ÜRÜN (Adet)	FİYAT (Akça)
Câmeşüy Teknesi Kebîr Orta Sagîr	110 akça 50 akça 35 akça
Pastırma Teknesi Kebîr Orta	300 akça 150 akça
Arabacı Teknesi	300 akça
Değirmen Tekne Kebîr Orta Sagîr	110 akça 60 akça 40 akça
Değirmen Çanak Kebîr Orta Sagîr	9 akça 7 akça 6 akça
Mihaliç Küreği	12 akça
Horasancı Küreği	15 akça
Karadeniz Küreği	6 akça
Hamur Küreği	60 akça
Kömürcü Küreği	90 akça
Taşçı Küreği	18 akça
İznikmid Küreği	5 akça
Çenberli Küfe	12 akça
Çenbersiz Küfe	6 akça
Sofra Küfesi	15 akça
Çam Küfesi	18 akça
Kebîr İhlamur	23 akça

⁷⁸⁰ İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, İstanbul 2010, 94, Hk. 27.

Tonoz Ihlamur	8 akça
Sagır Ihlamur	3 akça
Kaşıklık Sepeti	7 akça
Sini Sepeti Kebir Orta Sagır	33 akça 30 akça 15 akça
Gürgen Sini Kebir Orta Sagır	21 akça 12 akça 7 akça
Ayaklı Karaağaç Sinisi Kebir Orta	120 akça 60 akça 40 akça
Düğün Kebir Orta Sagır	300 akça 240 akça 180 akça
Ağaç Terazi	15 akça
Su İçecek Lavta	6 akça
Kapaklı Kavta	30 akça
Zift	6 akça
Papaz Zifti	18 akça
Katran	6 akça
Kil	3 akça
Çıra	3 akça
Sarıağaç Boyası	6 akça

Resim 3. “Hamur Küreği” ve “Sepet” İçinde Ekmekler

Yukarıdaki iki tablonun incelenmesinden 1640 yılından 1738 yılına kadar geçen yaklaşık bir yüzyıllık sürede tekneçi esnafı tarafından satılan ürünlerde fiyat artışının % 100 civarında olduğunu da anlamaktayız.

12. Tekneçi Esnafının Kendi Aralarında ve Diğer Esnaf Gruplarıyla Yaşadıkları Sorunlar, Düzenleme ve Denetimleri

Tekneçi esnafı, mallarını *umūr-ı mühimme için Tersâne-i Â'mire, Tophâne, Cebhâne, Arabacılar Kârhânesi, Baruthâne* gibi mirî kurumlara da satarlardı Meselâ, Tersâne-i Âmire 1761 yılında ihtiyaçları

için kantarı 175 akçadan 1000 kantar zift ve kantarı 285 akçadan 1500 kantar katran satın almıştı. Her iki malın toplam bedeli 577.500 akça idi (150.000 + 427.500).⁷⁸¹ Osmanlı ülkesinde her esnaf grubunun imal edeceği ya da satacağı ürünler, mallar ve eşyalar belirlenmişti. Hiçbir esnaf grubu diğerlerinin yapıp sattığı malları ve ürünleri imal edemez ve satamazdı. Farklı iş kollarında çalışan esnafları karşı karşıya getiren ve çok sayıda şikâyete neden olan hususların en önemlisi esnafların birbirlerinin faaliyet alanlarını ihlâl etmeleriydi. Tekneci esnafının *koltukçu* denilen seyyar esnaflarla başı dertteydi. *Koltukçu tâ'ifesinden* kimseler *taşradan sefîneler* (gemiler) *geldikde Hasır İskeleye*'ne yanaşıp içinde olan *tekne, sini, zift, katran, çıra, kürek, küfe, çanak, tabla, kara boya, ihlamur ve sâir bunlara müte'allik eşyânın* tekneci esnafı tarafından alınması gerekirken *koltukçu tâ'ifesi sefîneleri âhar iskelelere yanaştırıp* anılan malları *ziyâde bahâ ile alıp satıyorlardı*. Bu durum tekneci esnafının şikâyetine yol açar ve mahkeme *koltukçuları men'* ederdi.⁷⁸² Ticarete konu bazı malların alınıp satılması esnaf grupları arasında sık sık anlaşmazlıklara yol açar ve resmî makamlar her defasında duruma el atmak zorunda kalırdı. Meselâ, *bakkâl, keresteci, mismâr, hurdacı*⁷⁸³, alım satım (*bey' ü şirâ*) hakkı tekneci esnafında bulunan *küfe, kürek, ihlamur* gibi malları alıp satan *manav*⁷⁸⁴, *yumurtacı* gibi esnafların, *Geredeli koltukçu muhtekirlerin* ticareti tekneci esnafına mahsus olan malları alıp satmaları, belgelerin dili ile ifade edecek olursak *narh-ı cârîden ziyâde bahâ ile bey' etmeleri ile ibâdullâhı ızrâr ve umûr-ı mühimmenin ta'tiline ve nizâm-ı kadîmlerinin ihtilâline bâ'is olacağından* tekneci esnafının şikâyetlerine neden olurdu. Faaliyet alanlarının ihlâlinin men edilip önlenmesi için 18. yüzyılda padişahlardan kâdırlara ferman yazılmış, ancak bu husustaki ferman defalarca yenilenmek zorunda kalınmıştı.⁷⁸⁵ Kalafatçı esnafı da İstanbul'a gemilerle gelen zift, katran, reçine ve üstüpyü satın almak ve alıcılara satmak hakkının kendilerinde olduğunu, ancak sepetçi ve tekneci esnafının buna müdahale ettiklerini, adigeçen malları gemilerden alıp alıcılara sattıklarını bildirerek şikâyette bulunmuşlardı. Bunun üzerine mahkeme

⁷⁸¹ BOA MAD d. No. 3168, vr. 81b.

⁷⁸² İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 666, Hk. 787.

⁷⁸³ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/M. 1740), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 462, Hk. 571.

⁷⁸⁴ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/M. 1740), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019, 485, Hk. 621.

⁷⁸⁵ İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 93, Hk. 26; BOA C. BLD. Dosya no. 4, Gömlek no. 182 (H. 1189/M. 1775); Tabakoğlu-Kal'a-Aynural-Kara, A.g.e. 2, 216-217.

söz konusu malları kalafatçı esnafının satın almasını ve Tersâne-i Âmire'nin ihtiyacı olan miktar ayrıldıktan sonra geride kalanının sepetçi ve tekneci esnafına dağıtılmasını hükmetmişti.⁷⁸⁶

Tekneci esnafının kuralları (*nizâm-ı kadîmi*) gereği, *taşradan tekne geldikde, kethüdâ ve ustalar ma'rifetiyle* gelen mallar alınır ve esnafa dağıtılır (*iştirâ ve cümleye tevzî' olunup*), esnaf da belirlenmiş fiyattan halka satardı (*narh-ı cârî üzre ibādullāha bey' eder*). Ancak, zaman zaman *Nuh b. Himmet* gibi kimi esnaf malları gizlice alır, stoklar ve yüksek fiyatla halka satardı (*hafiyeten iştirâ ve der mahzen ve ihtikâr ve ziyâde bahâ ile ibādullāha bey*). Bu gibi hâllerde *Tekneci tâ'ifesinin kethüdâsı Mehmed b. Süleyman, yiğitbaşı Süleyman b. Mehmed ve san'at-ı mezbûre ustalarından Ali b. Abdurrahman, Osman b. Mustafa, Mehmed b. Receb, Ali b. Mehmed ve Ahmed b. İbrahim* gibi esnafın yönetici ve temsilcileri bu durumu mahkemeye şikâyet eder ve *taraf-ı şer'den* fermanlara ve esnafın nizamına aykırı (*hilâf-ı fermân ve mugâyir-i nizâm*) işler yapılmaması hususunda karar çıkartırlardı.⁷⁸⁷ Tekneci esnafi faaliyetlerini *kânûn ve deftere göre*, nizâm-nâmelere uygun yürütmek, hileli kantar kullanmamak, kamu otoritesi tarafından belirlenen fiyata (*narh-ı rûzî*) uymak zorundaydılar. Kantar nizâmına uymayan, narh verilenden fazla fiyatla veya eksik mal satan ve müşteriye aldatan esnafın cezalandırıldığı.

Sonsöz

Sanayi ve teknoloji alanındaki gelişme, üretim tekniklerinde meydana gelen değişiklik, gündelik hayatın farklılaşması gibi unsurlar, tekneci esnafının sattığı mallara talebi giderek azalttı, hatta ortadan kaldırdı. Artık, inşâsında yüzlerce kantar zift ve katran kullanılan ahşap gemiler, sepetler ve küfeler dolusu sebze-meyve taşıyan kayıklar ve mavnalar, eşeklere yüklenmiş küfelerde, sırtlarına aldıkları sepetlerde sebze, meyve, bakliyat ve başka şeyler satan seyyar satıcılar, manavlar ve bakkallar yoktu. İstanbul halkı yemeklerini artık yer sofrasında siniler üzerinde değil sandalyelere oturarak masada yiyor, çıra ile yakılan mangal ve tandırlar artık kullanılmıyordu. *Tekneci* kelimesi bile Türkçe'de unutulmuştu. Osmanlı İstanbulu'nun kendine has bir ticaret merkezi olan Zindankapısı civarı 20. yüzyılın ortalarına kadar, hem eskiden tekneci esnafının sattığı malların, hem de sandık, ahşap ve teneke kutu, ahşap mutfak aletleri, süpürge gibi benzer malların satıldığı bir mahâl olarak kaldı. Ancak, Adnan Menderes döneminde 1957 yılı 'imar faaliyetleri' sırasında yıkılarak ortadan kaldırıldı.

Kaynakça

⁷⁸⁶ Tabakoğlu-Kal'a-Aynural-Kara, A.g.e. 2, 330.

⁷⁸⁷ İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 263, Hk. 171.

Arşiv Belgeleri

BOA. A. DVN. d. no. 834.

BOA. A. DVNS. TZEİ d. no. 29.

BOA. C. BLD. Dosya no. 4, Gömlek no. 182, Dosya no. 19, Gömlek no. 919, Dosya no. 123, Gömlek no. 6107.

BOA. MAD. d. no. 514, BOA. MAD. d. No. 3168.

A. Yayınlanmış Belgeler

Ergin, Osman Nuri. Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144/M. 1731), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/M. 1740), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301/ M. 1883-1884), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1073-1138-1151/M. 1726-1738), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217/M. 1801-1803), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258/M. 1841-1842), İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2019.

Kütükoğlu, Mübahat S. Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul, 1983.

Tabakoğlu, Ahmet-Ahmet Kal'a-Salih Aynural-İsmail Kara, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

B. Kitaplar ve Makaleler

Başaran, Betül-Cengiz Kırılı, "III. Selim'in Saltanatında (1789-1808) İstanbul Zanaatkarları Üzerine Bazı Gözlemler," Ekmek Aslanın Ağzında Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin

- Mücadele Eden Zanaatkârlar, Der. Suraiya Faroqhi, Çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.
- Bilge, Sadık Müfit. Elinde Çıngıl Orak Osmanlı Köylülerinin Kullandığı Tarım Aletleri (Âlât-ı Zirâ 'at), Nakil Vasıtaları ve Kullanıldıkları Yerler, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap: İstanbul, Yay. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Faroqhi, Suraiya. Osmanlı Zanaatkârları, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul, 2011.
- Genç, Mehmed. Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Kal'a, Ahmet. "Esnaf", *TDVİA*, C. 11 (1995).
- Kazıcı, Ziya. Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi), Bilge Yayınları, İstanbul 2006.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi. İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, Çev. Hrand D. Andreasyan, yeni notlarla yayına hazırlayan: Kevork Pamukciyan, Eren yayıncılık, İstanbul 1988.
- Mantran, Robert. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi II. Cilt, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Narh", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- Pamuk, Şevket. Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, Haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

BİR HİMAYE BİÇİMİ OLARAK AHİLİK

GUARDIANSHIP OF A HİMAYE FORM

Doç. Dr. Semra Çevik
Ardahan Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi-Resim Bölümü Öğr. Üyesi
semracevik@ardahan.edu.tr

Özet

Sanat ve zanaat uğraşısı insanlığın varoluşundan bu yana süregelen en önemli uğraşlarından biridir. Sosyal ve kültürel üretimler ortaya koymanın maddi ve manevi desteğe gereksinimi vardır. Maddi kısım siparişi veren tüketici tarafından karşılanırsa da aynı zamanda zanaatçı veya sanatçının olgunlaşması için yetkin bir kimseden el almasını gerektirir.

Batıda Esnaf loncaları olarak bilinen ve 14. Yüzyıl başlarına tarihlendirilen sanatçı ve zanaatçı örgütlenmeleri Anadolu'da ise Türkler tarafından 13. Yüzyılda kurulmuştur. Meslek sahibi olabilmek için tasarım eğitimi, teorisi ve uygulama ilkelerinin öğretildiği bir tür okuldur Ahî birlikleri. Sanatçı ve zanaatkârların organize olmalarını ve üyelerinin menfaatlerini savunmanın yanı sıra çıraklıktan kalfalığa ve ustalığa uzanan yolda mesleki deneyim ve ahlaki gelişmeyi içeren bir süreçtir. Aynı zamanda kalite, işçilik, malzeme, üretim- fiyat şartlarını belirleyen ve usta -çırak ilişkisi yoluyla sanat ve tasarım faaliyetlerini düzenleme işlevi de bulunmaktadır.

Bu çalışmada; 1601 ile 1923 yılları arasında, bir başka ifadeyle Osmanlı klasik çağ sonlarından Cumhuriyet'e kadar olan dönem içerisinde Ahilik kurumunun himaye biçimleri nelerdir, usta – çırak ilişkisi nasıl bir hamilik rolü ve himaye sağlamaktadır, sorularına cevap aramaktadır.

Anahtar Sözcükler: ahilik, esnaf, himaye, lonca, sanat, zanaat

Abstract

Art and craftsmanship is one of the most important efforts of humanity since its existence. Demonstrating social and cultural production needs material and moral support. Even though the material part is met by the ordering consumer, it also requires that the craftsman or the artist take the hands of a person who is competent to mature.

The artist and artisan organizations known as the Tradesmen guilds in the West and dated to the beginning of the 14th century were founded by Turks in Anatolia in the 13th century. Ahî association is a kind of school where the principles of design education, theory and practice are taught in order to have a profession. It is a process that involves the professional experience and moral development in the way of organizing artists and artisans and advocating the interests of their members as well as from apprenticeship to mastery and mastery. At the same time, quality, workmanship, material, production-price conditions are determined by the master and the relationship between the art and design activities are also regulated.

In this study; From 1601 to 1923, in other words, from the end of the Ottoman classical era to the Republic, what are the forms of guardianship of the institution of Ahiness, how the master-apprentice relationship provides the role and patronage, and seeks answers to this questions.

Keywords: ahiness, artisan, guardianship, guild, art, craft

Giriş

Anadolu'ya geldikten sonra Göçebelikten yerleşik hayata geçen Türk topluluğu örgütsel kültürünü de bu düzen içinde hayata geçirmiştir. Ahîlik denilen esnaf ve sanatkâr birlikleri hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde devlet-millet bağlılığının önemli bir örneğidir. Türk kültüründe sanat ve zanaat erbaplarının birbirini koruma ve kollama yolu olan ahilik hiyerarşik bir yapıda bir sistemdir. Sistem; yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin inceliklerini öğreten dayanışma ve yardımlaşma temeline dayanmaktadır. Batıda Esnaf loncaları olarak bilinen ve 14. Yüzyıl başlarına tarihlendirilen sanatçı ve zanaatçı örgütlenmeleri Anadolu'da Türkler tarafından 13. Yüzyılda kurulmuştur. Meslek sahibi olabilmek için tasarım eğitimi, teorisi ve uygulama ilkelerinin öğretildiği bir tür okuldur Ahî birlikleri. Sanatçı ve zanaatkârların organize olmalarını ve üyelerinin menfaatlerini savunmanın yanı sıra çıraklıktan kalfalığa ve ustalığa uzanan yolda mesleki deneyim ve ahlaki gelişmeyi içeren bir süreçtir. Aynı zamanda kalite, işçilik, malzeme, üretim- fiyat şartlarını belirleyen ve usta -çırak ilişkisi yoluyla sanat ve tasarım faaliyetlerini düzenleme işlevi de bulunmaktadır.

Etimolojik olarak Ahî sözcüğünün kökeni tam bilinmemekle birlikte kaynağının Türkçe 'Akı'dan türetildiği düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan-ı Lügat-ı Türk sözlüğünde 'eli açık, cömert', Arapçada ise 'kardeş' anlamına gelmektedir (Ekinci 2008: 15; Ceylan 2013:12; Durak: Erişim Tarihi 07.09.2019). Aynı zamanda uzlaştırmacı, sosyal huzuru sağlayan ve orta yolu bulandır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde "*Cömert, kökleri eski Türk törelerine dayanan ve Anadolu'da yüksek bir gelişim gösteren, esnaf, zanaatçı, çiftçi vb. bütün çalışma kollarını içine alan ocak*" şeklinde daha geniş, kapsayıcı bir tanım yapılmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>).

Ahîlik sisteminde mesleki, insani ve ahlaki eğitim temel niteliktedir. Mesleki başarı ahlaki değerler ve görgü kurallarını iyi bilmekle, uygulamakla mümkündür. İdeal meslek, ideal insanı yaratır. Ahîlik 13. Yüzyıldan 20.yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanat birliklerine verilen bir isimdir(Mazak 2019:1). Ahi teşkilatları, sadece Türk şehirlerinde bulunan ve özellikle Anadolu'da güçlü olan Türklere has bir yapılanmadır (Anadol 1991:69).

Hami, Himaye ve Ahilik

Hami kelime anlamı olarak himaye eden, koruyan, yol gösteren anlamına gelmektedir. Kavram olarak ise içeriğini ve kültürel kimliğini Ahîlik ve esnaf teşkilatından almaktadır(hamilikokulu. Erişim Tarihi 21.08.2019). Ahîlik geleneğinde kardeşlik, sahiplenme, birbirini kollama ve yol gösterme gibi nitelikler ön plandadır. Dolayısıyla bir usta

tarafından diğer öğretilerin yanı sıra bir mesleğin inceliklerinin öğretilmesi himaye temelli bir eğitim metodu olarak görülmelidir. Hamilik ilişkisinde öğretici usta hami, çırak ve kalfa ise himaye edilen konumundadır. Usta bilgisini, deneyimini, mesleğin inceliklerini öğreten ve standartlarını belirleyen öğreticidir. Kutanis'e göre;

Hamiler, yüksek beklentileri olan gençlere yardım edebilir ve örgüte yararlı olarak kendi gelişimlerini de sağlayabilirler. İş ve işle ilgili hedeflere ulaşabilmeleri için hem gereken stratejileri öğretir ve hem de yanı sıra onlara sahip olmaları gereken özel yetenek ve becerileri kazandırarak kariyerlerini geliştirmeleri için yeni fırsatlar tanır (2011).

Bunun yanı sıra himaye edilen sanatçı veya zanaatçının mesleğini icrası sürecinde korunması, desteklenmesinden, sosyal-ahlaki eğitiminden ve aynı zamanda sanatçı/zanaatçının refahı ve özel yaşamındaki rahatlığı da himaye edenin sorumluluğunda olmaktadır. Bir başka ifade ile hami, himaye ettiği kişinin tüm eğitimini üstlenmekle yükümlüdür.

Himaye eden bir kişi olabileceği gibi bir örgüt, kurum veya teşkilat olabilmektedir. Sanatçı ya da zanaatkârın mesleğini geliştirmesine katkıda bulunurken sosyal yaşam pratiklerinin de geliştirilmesi haminin gücünü ve toplumsal konumunu arttıracaktır. İncelediğimiz bir çok kaynakta belirtildiği gibi “*Himaye ilişkilerinde ortak olan özellik haminin ayrıcalıklı durumu; her zaman destek verme gücü olan, veren ya da kesebilen kişi*” olması söz konusu ilişkinin ahilikte olduğu gibi belli kurallara uyulması gerekliliğini göstermektedir (Barnard 2002: 114; Kutanis: E.T. 2019). Ahlak kuralları, görgü kuralları öncelikli ve mesleki kural ve koşullara uyum çırak veya kalfanın himaye geleceğini belirlemekte idi.

Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür kitabında Barnard ‘himaye’ kavramının üretici ve tüketici arasında var olabilecek çeşitli ilişkileri ifade ettiğini ve tarihsel süreçte batıda ilk haminin kilise olduğunu ifade eder: “*Kapitalizm denilen ekonomik yapının temel ekonomik güçleri ellerine geçirmeye başladıkları 15 ya da 16. Yüzyıllar arasında Avrupa’daki hakim himaye biçimiydi*” (Barnard 2002: 112-114). Kapitalizmin güçlenmesi sanayideki gelişmeler sonucu yeni kasaba ve kentlerin oluşumu saray ve özel himaye sistemlerini öne çıkmasına neden olmuştur. 17. yüzyılın başlarında bu himaye biçiminde Avrupa’da özellikle ressam, heykeltıraşlar, gravürçüler özel himayeden yararlanmaktaydılar. Yine bu süreçte kamusal (belediye, şehir, kasaba konseyleri vb.), devlet (eğitim kurumları), üretici ve tüketici arasında ilişki kuran pazar ve sponsorluk gibi himaye biçimlerini görmekteyiz (Barnard 2002: 117).

Aynı dönemlerde Anadolu’da fütüvvet anlayışının bir uzantısı olarak Ahilik teşkilatının “*kendinden çok başkalarını düşünen, en az*

kendisi kadar başkalarının da hak ve hukukunu kollayan insan modeli” yani “insanı amaç olarak gören, her şeyi insan için düzenleyen ve uygulamada insanın araçsallaştırılmasına izin vermeyen” anlayışı bizdeki hamî ve himaye biçiminin dışı vurumu olarak düşünülebilir (Ekinci 2008: 53). Ahîlik modelinde bu; kardeşliğin, cömertliğin, yiğitliğin, doğruluğun, dürüstlüğün, kaliteni, üretimin, ahlakın, sanatın, aklın ve bilimin esas alındığı bir himayedir (Ceylan 2013: 24). Hızlı'nın da belirttiği gibi “Kurucusu Ahî Evran olan bu teşkilat ya da himaye örgütü yüzyıllar boyunca bütün esnaf ve sanatlara yön vermiş, iç işleyişini düzenlemiş” ve bu kuruluşta ki Ahîler ise “insanlığa, vatana hizmet uğrunda can ve malını adamaya hazır olmalıdır” düsturu ile hareket etmiştir (2011:21). Bundan anlaşılacağı üzere Ahîlik kültüründe himaye fonksiyonu son derece önem arz etmektedir. Ekinci'nin belirttiği⁷⁸⁸;

Ahîliğin üyelerine kazandırdığı üstün nitelik ve iyi huylar arasında bulunan ve toplu yaşama ilişkin öğretilen görgü kuralları arasında açık olan üç şey;

1. Eli açık olacak: düşkünlere yardım edecek,
2. Kapısı açık olacak: konuk veya bir şey istemeye gelenler için
3. Sofrası açık olacak: yoksullara, muhtaçlara yemek yedirmeleri için (2008:60).

Yukarıda sözü edilen ilkeler ile haminin ayrıcalıklı durumunu yani vereceği desteğin karşılığında beklentisinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu himayenin iki boyutlu yönünü göstermektedir. Hamî tarafından himaye edilenin aynı zamanda himaye de edebildiğini. Bir başka ifadeyle üyenin de alt kademedekilere veya diğer ihtiyacı olanlara hamîlik etmesinin gerektiğini vurgulamaktadır.

Sorumluluk duygusu çerçevesinde sosyal güvenlik sağlayan bu gelenekte yardımlaşma, sevgi – saygı üretim pratiği içinde eritilen değerlerdir. Bunlardan değerlerden bir başkası *Ahî'nin 18 dirhemden fazla birikmiş parası bulunması yasak* olmasıdır. Ne kadar kazanırsa birliğe ve ihtiyaç sahiplerine (emekliler, güçsüzler, sakat ve hastalar) yardımını o oranda olacaktır. Yani kazanç ortanıdır (Anadol 1991: 70; Ekinci 1988: 24 ve Ekinci 2008: 85). Bir başka ifadeyle her esnaf elde ettiği gelirin belirli bir kısmını orta sandığı denilen bir tür kasaya yatırmak zorundaydı. Dolayısı ile orta sandığı denilen bu uygulamada yine üyelerine sosyal güvenlik sağlaması bakımından önemli bir himaye etme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

⁷⁸⁸ Daha geniş listeye ulaşmak için Yusuf Ekinci'nin “Ahilik” 2008 kitabına bakılabilir.

Sadece esnafa değil, toplumun hemen tüm kesimlerine hitap eden bu topluluk hakkında ulaştığımız bir çok kaynakta söz edildiği üzere; ahiliğin temel değer ve ilkeleri arasında bulunan “*herkese iyilik yapmak*” (13.madde), “muhtaç olanlara ihsan ve keremde bulunmak” (48. madde) ile cömert ve ikram sahibi olmak (6. madde) ve benzerleri ahinin himayeci yanının temel değer ve ilkelerinden birkaçını göstermektedir (Ceylan 2013: 38-39).

Sonuç olarak; Ahilik, hami eden olmasının yanı sıra hami eden işlevine de sahiptir. Şöyle ki; 1601 ile 1923 yılları arasında, bir başka ifadeyle Osmanlı klasik çağ sonlarından Cumhuriyet’e kadar olan dönem içerisinde işlevini başarıyla sürdüren Ahilik teşkilatı genç ahî’yi himaye ederken, genç ahî’ler de birbirini koruyup kollayarak hamilik rolünü üstlenmektedir diyebiliriz. Bir başka ifade ile Ahilik sistemi hem himaye edilen ve hem de himaye eden rolünü üstlenmiştir.

Kaynakça

- Anadol, Cemal (1991). *Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yayınları: 150 Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizi:10
- Barnard, Malcolm (2002). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Ceylan, Kazım (2013). *Ahilik Türk İslam Medeniyetinde Dünyevi ve Uhrevi Sistem*, Ankara:T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür Yayınları
- Durak, İbrahim (Erişim Tarihi 07.09.2019). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları, <http://ahilik.net/ahiligin-sosyo-ekonomik-etkileri-ve-gunumuze-yansimalari-yard-doc-dr-ibrahim-durak-dr-atilla-yucel/>, Y. 2010,C.15, s.2 s.151-168
- Ekinci, Yusuf (1988). *Ahilik*, İstanbul: Türk Standartları Enstitüsü
- Ekinci, Yusuf (2008). *Ahilik*, Ankara: Özgün Matbaacılık
- Hızlı, Mefail (2011). Ahiliğin Anadolu’daki Gelişim Süreci, *Ahilik*, s.17-40
- Kutaniş, Rana Özen (Erişim Tarihi 01.07.2019). “Ahilik ve Hamilik”, <http://ahilik.net/ahilik-ve-hamilik-yard-doc-dr-rana-ozen-kutaniş/>, Makaleler
- Mazak, Ali (Erişim Tarihi 01.07.2019). “Ahilikte Moral Değerler”, <http://ahilik.net/ahilikte-moral-degerler-dr-ali-mazak/>, Makaleler
- Türk Dil Kurumu Sözlük (Erişim 21.08.2019). <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://www.hamilikokulu.org/>, (Erişim 21.08.2019).

**18.YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE
AHÎLERDE KOLEKTİVİZM RUHU VE SOSYAL HAYATA
ETKİLERİ**

Sinan Doğan
MEB Uzman
S.sinan1339@hotmail.com

Özet

Osmanlı Devleti'nde Lonca teşkilatı da kendisinden önce ortaya çıkan Ahî yapısına benzer şekilde sosyal, kültürel ve ekonomik faydaları ile ön plana çıkmış toplumsal bir kurumdur. Osmanlı kentlerinde faaliyet gösteren zanaat ve ticaret loncaları, ekonomik ve ticari hayatın merkezi kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Lonca teşkilatları da yukarıda yönetsel ve ekonomik fonksiyonları yanında aynı zamanda birer sosyal kurum olarak da önemli bir işlev görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi görüşü çatışma ve rekabeti değil; dayanışmayı temel almaktadır. Osmanlı İktisadi hayatta çatışmayı önleme rekabetten kaçınma ilkesi ile bireysel düzeyde yönetim-organizasyon ve örgütsel davranış alanlarında kendi aralarında işbirliğini ön plana çıkarılması amaçlanmıştır. Lonca teşkilatlarının temelinin dayanışmaya ve işbirliğine dayanması esnaf örgütlerinde bireysellik derecesinin düşük, kolektivizmin (toplulukçuluk) yüksek olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Kolektivizmin toplumsal ruha dönüştürülmesi için Esnaf Sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Kesesi v.b gibi her esnafa ait yardım sandıkları oluşturulmuştur. Maddi durumu iyi olmayan veya hasta olan esnaflara da yine bu sandıklardan yardımlarla esnafın sosyal güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Ahiler, dul ve yetim, yoksul, güçsüz, hasta gibi kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eylemlerde bulunmuşlar. Aynı zamanda yaşadıkları bölgenin temel sosyal ihtiyaçlarını karşılayarak, yaşadıkları bölgenin koşullarını iyileştirilmesiyle sosyal barış amaçlanmıştır. İktisadi sosyal güvenlik ve iktisadi sosyal barışı temel almayan iktisadi yapı ve anlayışı, milletin varlığını devam ettirebilmesi mümkün değildir. Bu nedenlerdir ki Ahilik düşünce sistemi ve teşkilatlanması temel hedefini, güçlü bir kolektivizm ruhunun teşekkülü ve bunun sağlanması için iktisadi sosyal güvenlik ve iktisadi sosyal barışı temel alan sağlam bir iktisadi yapıyı kurma yönünde belirlemiştir. Makalemizde Ahilerin kolektivizm ruhu ile gerçekleştirilen "sosyal güvenlik" ve "sosyal barışın" temellendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Kolektivizm, Ahiler, Sosyal Ekonomik Hayat

Abstract

He guild organization in the Ottoman Empire is a social institution that has come to the fore with its social, cultural and economic benefits similar to the Ahi structure that emerged before it. Crafts and trade guilds operating in Ottoman cities are the central institutions of economic and commercial life. In addition to their managerial and economic functions, the guild organizations have also played an important role as social institutions. The economic view of the Ottoman Empire is not conflict and competition; solidarity. It is aimed to emphasize the principle of avoidance of competition in the Ottoman economic life, the principle of avoiding competition and the cooperation among themselves in the fields of management-organization and organizational behavior at the individual level. The foundation of the guild organizations is based on solidarity and cooperation, and it can be thought that the degree of individuality in artisan

organizations is low and collectivism is high. In order to transform the collectivism into the social soul, aid chests have been created for all tradesmen such as the Tradesmen Fund, Tradesmen Foundation, Esnaf Sac. It is aimed to provide the social security of the tradesmen with the help of these chests from the tradesmen, who are not well-off or sick. Ahiler, widows and orphans, poor, powerless, sick people, such as the basic needs of the people have taken action to meet. At the same time, social peace was aimed by improving the conditions of the region where they live by meeting the basic social needs of the region where they live. Economic social security and economic social peace based on the economic structure and understanding of the nation is not possible to continue to exist. For these reasons, the main goal of the Akhism thought system and organization is to establish a sound economic structure based on economic social security and economic social peace for the formation of a strong spirit of collectivism and its survival. In our article, it was aimed to m m 'social security' 'and esi social peace esi esi based on the spirit of collectivism.

Keywords: Ottoman State, Collectivism, Ahi on, Sociol Economic Life

Giriş

Osmanlı kentlerinde faaliyet gösteren zanaat ve ticaret loncaları, ekonomik ve ticari hayatın merkezi kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸⁹ Bu bağlamda Ahî teşkilatlarının en önemli fonksiyonlarından biri, yüzyıllar boyunca devlet yönetimi ile esnaf ve şehir halkı arasında bir köprü vazifesi görmek olduğu söylenebilir. Ayrıca ticari hayatla ilgili devlet emirlerinin uygulanıp, uygulanmadığının denetlenmesinden Ahi teşkilatlarının hiyerarşik yapısının en tepesinde yer alan kethüdalar sorumlu tutulmuşlardır.⁷⁹⁰

Ahîlik Kurumu yönetsel ve ekonomik fonksiyonları yanında aynı zamanda birer sosyal kurum olarak da önemli bir işlev görmüşlerdir. Üyeleri arasında sadakat ve birlik ruhunu güçlendiren Ahiler, ayrıca toplumda dürüstlüğü, vefakârlığı, diğer insanların da haklarına önem vermeyi, devlete bağlılığı, yardımseverliği ve alçakgönüllülüğü özendiren kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁹¹

Osmanlı Devleti'nin iktisadi görüşü çatışma ve rekabeti değil; dayanışmayı temel almaktadır. Bu nedenle ticari hayattaki çatışmayı en aza indirebilmek için ücret, fiyat gibi konularda mümkün olduğu sürece rekabetten kaçınmaya çalışılmıştır.⁷⁹² Bu rekabetten kaçınmasıyla

⁷⁸⁹ Pamuk, 2001:95

⁷⁹⁰ Baer,1970: 33-34

⁷⁹¹ Baer,1970: 46-49

⁷⁹² Çiftçi, 2004:22.;Cohen, 2001:191

bireysel düzeyde de yönetim-organizasyon ve örgütsel davranış alanlarında kendi aralarında işbirliğini ön plana çıkarılması amaçlanmıştır.⁷⁹³

İslâm iktisadi hayatında temel ilkelerinden biri ‘maddenin mananın emrine’⁷⁹⁴ verilmesi önemli bir esastır. Ahilik Kurumu’nun merkezinde bu esasın yer almasından dolayı, dayanışmaya ve işbirliğine dayalı ekonomi sosyal yapıyı meydana getirmiştir. Bundan dolayı Ahilik Kurumu’nda bireysellik derecesinin düşük, kollektivizmin (toplulukçuluk) yüksek olduğu düşünülebilir. ‘Osmanlı Devleti, Ahî teşkilatlarını koruyabilmek adına Ahîlerin ürettiği yerli ürünlerine rekabet edebilecek her türlü ürünün ithalatını yasaklamıştır.’⁷⁹⁵ Devlet ile Ahilik teşkilatı arasındaki karşılıklı koruma mekanizmaların kurulması suretiyle meydana gelecek iktisadi yapı ile devlet ve milletin varlığını devam ettirebilmesi amaçlanmıştır Ahilik düşünce sistemi ve teşkilatlanması temel hedefini, güçlü bir devletin teşekkülü ve bunun yaşatılması için sağlam bir iktisadi yapıyı kurma yönünde belirlemiştir. Bu haliyle çağdaş anlamda vatandaş ile devletin arasındaki güvene dayalı ticari ilişki geliştirilmesi suretiyle “sosyal devlet” ölçüde gerçekleşmiş oluyordu⁷⁹⁶

1.Osmanlı Devleti’nde İctimaî Güvenlik Kavramı

Sosyal ve güvenlik kelimelerinden oluşan “sosyal güvenlik” kavram, toplumu ilgilendiren (içtimaî) güvenlik anlamında kullanılır.⁷⁹⁷ Sosyal güvenlik, toplumu oluşturan fertlerin kendi iradeleri dışında uğrayacakları tehlikelerin zararlarından kurtarılma garantisi anlamına gelmekte ve kişileri, gelirleri ne olursa olsun belli sayıdaki risklere karşı güvende tutan bir kurum veya kurumlar bütünü olarak kabul edilmektedir.⁷⁹⁸ Kısaca kişilerin ekonomik güvencelerini sağlayan önlemlerin bütünü şeklinde anlamak da mümkündür.⁷⁹⁹ Sosyal güvenlik sistemleri hem sosyal korumanın amaçlarını hem de bu amaçlara ulaşmak için oluşturulan özgün hukuksal teknikleri kapsar⁸⁰⁰ Sosyal güvenlik politikaları ve sistemleri, ekonomi, sosyal ve siyasal yapı ve koşulların bir ürünüdür.

⁷⁹³ Baransel, 1993:256

⁷⁹⁴ Zariyat/56.; Şuara/ 88.; Necm/39

⁷⁹⁵ Yazıcı, 1996:162

⁷⁹⁶ Özerkmen,2004:57-78.

⁷⁹⁷ Yazgan,1981:7; Faruk Beşer,1988:59.

⁷⁹⁸ Yazgan, 1981: 14

⁷⁹⁹ Tunçomağ,1988:42.

⁸⁰⁰ Richardson, 1970:16;

Sosyal güvenliğin amacı, kendi iradeleri dışında meydana gelen hastalık, işsizlik, kaza, yaşlılık veya ölüm gibi nedenlerden dolayı, çalışma gücünü sürekli veya geçici bir şekilde kaybeden kişilerle bunların geçindirmekle yükümlü olduğu kimselere, kazançlarının kesilmiş veya önemli derecede azalmış olmasından dolayı, kamu önlemleriyle (kolektif veya toplum olarak), yeterli bir geçim düzeyi yanı sıra sağlama garantisi de sağlamaktır.⁸⁰¹

Sosyal güvenliğin ana faaliyet alanı, yaşlılık, işsizlik, hastalık veya kazalar sebebiyle meydana gelen iş göremezlik, uzun süren rahatsızlık yahut sürekli maluliyet gibi sebeplerle muhtaç hale gelenlere ve bunların geçindirmekle yükümlü olduğu kimselere sağlanan geçim garantisi ile çok çocuklu ailelere, dullara ve yetimlere ödenen ivazlar ve doğum ve cenaze masraflarının karşılamaya yönelik yardımlarının yapılmasıdır.⁸⁰² Ahilerin yaptığı sosyal yardımlar, hayır işleme ve sevap düşüncelerine dayanarak yapılmıştır. Bu açıdan yarı mistik yarı sosyal ahlak düşüncesini zorunlu bir sosyal güvenlik kurumu derecesine çıkarmak mümkün olamamıştır. Ahilik Kurumu, oluşturulan yardım sandıklarıyla üyelerini çeşitli risklere karşı önemli ölçüde korumuşlar ve bu bakımdan da çok önemli bir sosyal fonksiyon görmüşlerdir.⁸⁰³

Türk-İslam devlet anlayışına göre, memleketteki fakirleri gözetmek, muhtaçları korumak ve işi olmayanlara da yardım elini uzatmak gibi devletin görevleri vardır.⁸⁰⁴ Devlet, bu gibi pek çok görevlerini, sivil toplum kuruluşları ile yürütmüştür. Sivil toplum örgütleri devlete yardımcı olmuşlar, devletin görevlerini hafifletmişlerdir.⁸⁰⁵ Dini duyguların etkisi altında yapılan bu yardımlar, sonradan tamamen ekonomik ve hukuki bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı devleti, kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu İslâm dininin gereklerine göre bir hukuk sistemini ve toplum yaşantısını esas almış⁸⁰⁶ sosyal güvenlik alanında da İslam dininin etkisi fazlasıyla hissedilmiştir. Orhan Gazi zamanında, günün gerek ve koşullarına göre tumar, zeamet, yurtluk, ocaklık ve muhtacın gibi namlarla dul ve yetimlere bazı kayıt ve şartlarla sosyal haklar tanınmış ve bu hakların

⁸⁰¹ Richardson, 1970:16, 19)

⁸⁰² Richardson, 1970:20-21

⁸⁰³ Dilik, 1972:25

⁸⁰⁴ Peker, 1991:138.

⁸⁰⁵ Öztuna, 1986:C.2,s.161-162; Peker, 1991:138.

⁸⁰⁶ Halaçoğlu Yusuf, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. II, İstanbul 1993 s. 307, 390-391; Öztuna, 1986:C. II, s.139, 142-143.

karşılanabilmesi için bazı esaslar konulmuştur.⁸⁰⁷ Osmanlı Devleti'nde aile içi yardımlaşma tarım kesimi dışında el sanatları alanında yapılan çalışmalarda da kendini göstermiştir.⁸⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde mevcut zorunlu esnaf birlikleri (ahiler, loncalar) birtakım dayanışma sandıkları kurmuşlar ve mensuplarına bir takım risklere karşı belirli ölçüde bir güvenlik sağlamaya çalışmışlardır.⁸⁰⁹

Ahî birlikleri, ustalar arasındaki işbirliğini, çalışanların ve tüketicilerin haklarını hatta toplumun ve tabiatın haklarını korumak için sosyal güvenlik mekanizması şeklinde örgütlenmiştir.⁸¹⁰ Osmanlı toplumunda Ahilik Kurumu, sosyal yapıyı oluşturan unsurlardan soylular, burjuvalar, bürokratlar ve din adamları gibi, egemen ve sömürücü vasıflara sahip bir sınıf yerine, üreticiliği esas alan sosyal katmanlara dayanmış ve bu kesimleri öne çıkartmıştır. Böylece, ticari ve ekonomik kalkınmayı sağlayan, iş, meslek, esnaf ve sanat erbabının örgütlenmesine gidilmiştir. Ahilik Kurumu-devlet-toplum arasındaki yardımlaşma ve dayanışma ile sosyal denge kurulmak suretiyle şehir hayatında sosyal güvenlik tesis edilmiştir.⁸¹¹

2.Ahilik Kurumun Sosyal Ekonomi Politikaları Ve Mali Yapısı

Toplumda iktisadi huzursuzluğun temelinde; üretim sorununu çözmüş olmasına rağmen, bölüşüm sorununu çözülmemiş olmasıdır.⁸¹² İktisadi faaliyetlerde bölüşüm sorununun çözülmemesi, toplumda sosyal düzenin bozulmasına neden olmaktadır. İnsan-devlet-toplum ilişkileri sağlıklı işletilmemesinden dolayı toplumda tepkilere, huzursuzluklara hatta isyanlara neden olmaktadır. Ahilik Kurumun "üretim de mükemmellik bölüşümde adalet ilkesi"⁸¹³ iktisadi hayatta kapitalist bir sınıf doğmasını engellemiştir.⁸¹⁴ Böylece sermayenin belli ellerde toplanmasına fırsat vermeden üretime aktarılması, toplumda sosyal refah ve sosyal barışın tesis edilmesi sağlanmıştır. Böylece insan-toplu-devlet ilişkilerin sağlıklı işlemesine ve sosyal barışın kurulmasına neden olmuştur.

---

⁸⁰⁷ Dilik,1972.

⁸⁰⁸ Talas, 1967:145 vd

⁸⁰⁹ Dilik,1972:22-23.

⁸¹⁰ Yücel,1991:320,321

⁸¹¹ Anzavur,Gürsoy,2004: 366

⁸¹² Akdağ,1974: 219)

⁸¹³ Akdağ,1974: 219)

⁸¹⁴ Şapolyo,1964

‘Üretim de mükemmellik bölüşümde adalet ilkesi’nin gerçekleştirilmesi ‘Ahiliğin ilkelerini içinde toplayan Fütüvvetnâmede yastık altı olarak ifade edilen, ihtiyaç dışı fazla sermayenin iddihar edilmesi tavsiye edilmemiştir.’⁸¹⁵ Bu uygulama ile toplum için yoksulluk, hırsızlık, sosyal çatışma vb. sosyal ve siyasal sorunları oluşumunu engellenmiş. Kişi ve kurumlar arasında gelişen güven düzeyi⁸¹⁶ ‘pozitif psikolojik sermayenin gelişiminin’ ortaya çıkmasıyla, sosyal iktisadi kalkınmanın da temel dinamiği oluşturmuştur.’ Pozitif psikolojik sermayenin gelişmesi sosyal ekonomik alanında daha yapıcı ve doğru inanışlar koymakla mümkündür. ‘Bu tarz güdeleyici, moral verici faaliyetlerin yapılması iyimserlik boyutunda da kişilerin iş hayatında daha canlı olması anlamına gelmektedir.’⁸¹⁷

Ahilik Yönetim Kurulu, Kurul Başkanın idaresinde olan “(esnafa) yardım (teavün) sandığının denetiminden de sorumlu olmuştur. Orta veya teâvün sandıklarının gelir kaynakları, öncelikle geleneklere göre belirli zamanlarda (her hafta veya her ay) Ahî mensubu esnaftan (işçi ve işverenlerden) eşit miktarda (işçi ve işveren için gelirinin yüzde biri oranında) alınan aidatlardan oluşmuştur.⁸¹⁸ Sonradan yapılan bağışlar da gelir kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca çiraklıktan kalfalya, kalfalıktan ustalya yükselenler için yapılan merasimlerde alınan para ve harçlar (mesleki terfilerde ustalar tarafından verilen paralar) da sandığa gelir olarak kaydedilmiştir.⁸¹⁹ Orta Sandığı” veya “Teâvün Sandığı” adı verilen yardım sandıklarından sosyal yardımlar yapmışlardır.⁸²⁰ Sandıkların yardım yapması genelde muhtaç olma koşuluna bağlı tutulmuştur.’ Ahilik teşkilatları, aynı meslekten olanlar arasında yardımlaşmayı sağlamak ve cemiyetin türlü ortak masraflarını karşılamak için “avâriz sandıklarına sahip olmuşlardır.”⁸²¹

Ahilik Teşkilatının faaliyetlerini sürdürebilmesi için Esnaf Sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Kesesi adı verilen her esnafa ait yardım sandıkları bulunmaktadır. Esnaf loncasında yer alan görevlilerin maaşları, loncanın tamir harcamaları, vergileri ve aidatları yardım sandıklarından karşılanmaktaydı. Bunun dışında yardım sandıklarına bağışlanan para, işini büyütmek isteyen esnafa veya ihtiyacı olan esnafa

⁸¹⁵ Akdağ, 1974: 219

⁸¹⁶ WHITELEY, P. F. 2000. “Economic Growth and Social Capital”, *Political Studies*, Vol. 48. s. 541.

⁸¹⁷ Solak, 2006: 75-89.; Köksal, 2007.

⁸¹⁸ Talas, 1972: 593

⁸¹⁹ Talas, 1972: 590;

⁸²⁰ Talas, 1972: 590. Dilik, 1991: 33.

⁸²¹ Akgündüz, 1988: 216

borç olarak verilirdi. Bu durumda alınan %1 oranındaki nema hayır işlerinde kullanılırdı. Ayrıca, maddi durumu iyi olmayan veya hasta olan esnaflara da yine bu sandıklardan yardım yapılırdı.⁸²²

Esnaf sandıklarında; atlas, yeşil, örme, kırmızı, beyaz ve siyah kese olmak üzere altı farklı hesap türü yer almaktadır. Atlas kesede kıymetli evraklar ile esnaf vakfının yazışma evrakları; yeşil kesede esnaf mülkünün ve vakfa ait tapu senetleri bulunmaktadır. Örme kesede yedek akçe yani vakfin paraları muhafaza edilirken; kırmızı kesede ise nemaya verilen paraya ait senetler bulunmaktadır. Beyaz kese, gider belgelerine ve cari yıla ait hesaplara mahsustur. Son hesap türü olan siyah kesede ise zamanında tahsil edilemeyen alacaklara ilişkin evraklar ve senetler saklanmaktadır.⁸²³

3.Ahî Teşkilatında Kolektivizmin Ruhü

Osmanlı Devleti'nde 'genel itibariyle sosyal güvenlik, resmi, yarı resmi veya bağımsız kuruluşlar tarafından finanse edilen sosyal yardım ve sosyal hizmetlerden (sosyal refah hizmetleri) oluşur.'⁸²⁴ Osmanlı Devleti'nde, sosyal güvenlik düşüncesi esas itibariyle üç esasa dayandırılmıştır. Bunlar, aile içi yardımlaşma, meslek teşekkülleri çerçevesinde yardımlaşma ve sosyal yardımlar olarak özetlenebilir. 'Osmanlı Devleti'nde bir nevi üretim ve tüketim birliği niteliği taşımış olan aile, kişinin sosyal risklere karşı korunması bakımından çok önemli bir rol oynamış; aile içi yardımlaşma sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturmuştur.⁸²⁵

Çalışmaya gücü yeten fakat maddi desteğe ihtiyacı olan "efrad-ı âmile (Ahîlik teşkilatı içerisinde yer alan ve bir nedenden dolayı etkilenen fert)" ve hastalık, yaşlılık veya sakatlık gibi sebeplerden dolayı çalışamayan "efrad-ı gayri-âmile (Ahî teşkilatında yer almayan ancak bir nedenden dolayı etkilenen fert)" adı verilen kimselere sandıktan yardım yapılabilmektedir. Bu şekilde esnafın sosyal güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.⁸²⁶

İhtiyarlık, hastalık veya sakatlık nedeniyle çalışamaz duruma gelmiş olan esnafa ise "efradi gayriâmile" denilmiştir. Bunlar, sandıktan aldıkları yardımlar itibariyle mütekâit, aceze, malûlün olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Mütekâit, yaşlılık (ihtiyarlık) nedeniyle dükkânlarına ve tezgâhlarına gidip gelemeyen ustalardır Bunlardan sermayesi yeterli

⁸²² Gürata, 1975: 108-109).

⁸²³ Gürata, 1975:108-109; Çağatay, 1989:136)

⁸²⁴ Tunçomağ, 1988:6-10, 42

⁸²⁵ Akad, 1992:31

⁸²⁶ Şen, 2002: 29-30)

olanlar işlerini kalfaları vasıtasıyla idare etmişler; bu suretle fakru zarurete düşmemişler ve sandığın yardımına da muhtaç olmamışlardır. Aceze, ihtiyarlıkları sebebiyle dükkânlarına gidemeyen ve dükkânını idare edecek kalfası veya sermayesi bulunmadığı için işini terk eden, dükkânını kapatmak zorunda kalan ustalardır. İşini bıraktıkları veya dükkânını kapattıkları için mali durumları kötüleştiğinden sandık bunlara yardım etmiştir. Malûlin ise, esnaflığın hangi derecesinde olursa olsun bir kaza nedeniyle sakatlığa veya tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa maruz kalan kimselerdir. Bunlara, gerek esnaf gerekse sandık tarafından yardım edilmiştir.⁸²⁷ Görüldüğü üzere, sandık, üyelerini ve bunların ailelerini, ihtiyarlık, hastalık ve maluliyet (sakatlık) gibi sosyal yardım almayı gerektiren risklere karşı korumuş ve böylece büyük ölçüde sosyal güvenliklerini sağlamaya çalışmıştır. 'Ahîlerin kurdukları yardımlaşma sandıkları Türkiye'de sosyal sigortaların ilk çekirdeği olarak kabul edilebilir.⁸²⁸

Ahî birlikleri, kurdukları sandıklar vasıtasıyla üyelerine sosyal güvence ortamı sağlamışlardır. Ahîler, bu sandıklar aracılığıyla üyelerine maluliyet, ölüm, doğal afet hallerinde, iş kurma, malzeme sağlama ve işi öğrenmede karşılaştığı sıkıntılarda maddî ve manevî destekte bulunmuşlardır. Bu durumda olan bir üyeyi yalnızlıktan kurtarmış, dayanışma ortamıyla moral destek sağlamışlardır. Böylece toplumun refah düzeyine katkı sağlayan bir sosyal hizmet görevi ifa etmişlerdir.⁸²⁹

Ahî teşkilatına dâhil olan esnaflar; dul ve yetimlere bayramlık basma, esnaf ve memleket fukarasına kömür, esnaf fakirlerine hastalık parası, sadaka gibi gider kalemleri ile Esnaf Sandığı'na katkı sağlamaktadırlar. Bunun dışında tellal, çeşmeci, tulumbacı ve bekçi payı, kasaba dışındaki köprü tamiri, anaokulu öğretmenlerine ev kirası, kömür gibi kalemlerle esnaflar yaşadıkları bölgenin koşullarını da iyileştirmektedirler. Bu giderlere karşılık Osmanlı esnafı icar (kira) bedeli, vasiyet yolu ile bağış, esnaf bağışları ve ianeler (yardımlar) sayesinde gelir elde etmektedirler.

Ahî Teşkilatının yoksul olarak belirlediği güçsüzler, esnaf sandığından ihtiyaçlarına göre faydalanabilmektedirler. Herhangi bir sakatlık yaşayan veya tedavi edilemez durumda olan hastalar esnaf sandığının yardımlarından yararlanabilmektedirler. Ayrıca, sakat veya

⁸²⁷ Agaoğlu/ Hüdaioglu, 1938:71

⁸²⁸ Tunçomağ,1988:44.

⁸²⁹ Demirpolat, Akça,2004: 367.

*hasta olanlara ustalar ve kalfalar da birçok yardımda bulunmaktadırlar.*⁸³⁰

*Birliğin, beraberliğin ve paylaşmanın sembolü olarak senede bir defa Ahî teşekkülleri şehir dışındaki mesire yerlerinden birinde ziyafet toplantısı yapardı. Akşama kadar gezilir, eğlenilir, öğle ve akşam yemekleri topluca yenilirdi. Yaz aylarında yapılan bu toplantıyı her esnaf değişik günlerde yapardı. Yine senede bir defa büyük meclis tarafından mesire yerinde düzenlenen, üç gün ve üç gece süren 'üç günler toplantısı' vardır. Bu toplantıya bütün esnaf, bilginler, şehrin ileri gelenleri her mahallenin ihtiyar heyetleri, köy imamları ve fakirler katılırdı.*⁸³¹

3.1.Ahî Kolektivizm Ruhunun Sosyal Barış ve Sosyal Güvenlik Sisteme Etkisi

*Ahîlik maddi ve manevi boyutları olan bir sistemdir. Sistemin merkezinde sistemin hedeflediği ideal insan, ideal toplum ve ideal esnaf modeli uygulanmasıyla toplumda sosyal barış ve sosyal güvenlik hedefine ulaşılması amaçlanmıştır.*⁸³² *Ahi Teşkilatı, üyeleri arasındaki bir işbirliği geliştirirken, çalışanların ve tüketicilerin hatta toplumun ve tabiatın haklarını koruyacak şekilde sosyal güvenlik mekanizması şeklinde örgütlenmiştir. Ahîlik Kurumu, devletin herhangi bir müdahalesi olmadan, hem toplumun maddi ve manevi yönden gelişmesinde hem de sosyal ekonomik alanda huzur, barış ve güvenin sağlanmasında etkili bir yol izlenmesi sosyal ekonomik alanında; psikolojik sermayenin gelişmesi sağlanmıştır.*

Yönetim-organizasyon ve örgütsel davranış alanlarında kendi aralarında işbirliğini ön plana çıkarılması ve üyeleri arasında sadakat ve birlik ruhunun güçlendirilmesi, diğer insanların da haklarına önem vermeyi, çatışma ve rekabeti değil de dayanışmayı temel alan iktisadi anlayışı, 'maddenin mananın emrine' veren ticaret yapılanmasının Ahîlik Kurumu'nun merkezinde yer alması, Devlet ile Ahîlik teşkilatı arasındaki karşılıklı koruma mekanizmaların kurulması, çalışanların ve tüketicilerin haklarını korumak için sosyal güvenlik mekanizması şeklinde örgütlenmesi, egemen ve sömürücü vasıflara sahip bir sınıf yerine, üreticiliği esas alan sosyal katmanlara dayandırarak ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedeflenmesi, 'üretim de mükemmellik bölüşümde adalet ilkesinin' uygulanması gibi stratejilerin gerçekleştirilmesi ile sosyal ekonomik alanında; umut, dayanıklılık, iyimserlik ve öz-yeterlilik kavramlarıyla ifade edeceğimiz psikolojik sermayenin sosyal ekonomik tabana yayılmasını sağlamıştır.

⁸³⁰ Gürata,1975:111

⁸³¹ Durak ve diğerleri, 2010:162

⁸³² Ceylan, 2014:131-144.

*Ahî Kurumu, üretimi esas alan sosyal katmanlara dayanmış ve üretim kesimleri öne çıkararak yaklaşımıyla,*⁸³³ *''toplumda uzlaşım kültürünü''*⁸³⁴ *geliştirilmesi sonucunda toplumda uyum ve düzenin sağlıklı işlenmesini sağlamıştır.* *'Ahlak temelli sosyal kontrol mekanizması'*⁸³⁵ *ile uzlaşım kültüründen gelen uyum ve düzenin toplumsal huzuruna dönüştürülmesi amaçlanmıştır.* *'toplumda kültür ve zevk birliğini oluşturmasıyla'*⁸³⁶ *'dinî ve milli geleneklerine bağlı ve üretken ve sorumluluk sahibi olarak yetişen insanlar'*⁸³⁷ *toplumun sanat ve ekonomik hayatına katkıda bulunmuş, imar ve inşasında önemli görevler yaparken; sahip oldukları'' dayanışmacı ruh yapısı'*⁸³⁸ *ile gerçekleştirerek toplumda sosyal düzenin devamını sağlamışlardır.* *'Ahilik Kurumu birey ve gruplara sahip çıkma düşüncesi üzerine kuruludur.'*⁸³⁹ *Ahilik teşkilatında'' hakkını bilir ve herkesin hakkını da aynı titizlikle gözetir''*⁸⁴⁰ *ilkesi ile kişiyi güvence altına almayı, sosyal bakımdan kişiyi korumayı hedefleyen bir kurumdur. Bu kurum, kişilere gelirleri ne olursa olsun belli sayıdaki riskler karşısında güvence sağlamak görevini üstlenmiştir.*⁸⁴¹ *Ahilik her şeyden önce sosyal ahlaka dayalı bir yapılanmadır. Diğer bir ifade ile ahlak ilkeleri bireyci – egoist değil, bireyin toplum içinde kişiliğini koruyan bir yapıya sahiptir. Yani ne birey topluma, ne de toplum bireye ezdirilmemiştir. Ahiliğin sosyal dayanışma ruhu sayesinde, devletin hiçbir yardımı olmadan halk, kendi kendisini idare etmiş, en küçük bir su-î istimal, yolsuzluk ve geleneğe aykırı davranışa fırsat verilmemiştir.*⁸⁴²

Rekabet ilkesinin, üretim-tüketim piyasalarda hâkim kılınması, güçlüünün karşısında zayıfın ezilmesine ve yok olmasına neden olacağından kuşku yoktur. Oysa Ahilik düşüncesinde hedef, rekabet adına güçlüünün güçsüzü ezmesi piyasadan dışlaması değil, bilakis güçlüye karşı güçsüzün korunmasıdır. Bu manada liberal sistemin öngördüğü rekabet yerine "yaşat ki yaşayasın anlayışıyla" dayanışmayı, yardımlaşmayı ve

⁸³³ Anzavur, Gürsoy, 2004:366

⁸³⁴ Demirpolat, Akça, s. 365.

⁸³⁵ Tekin, 2006: 221.

⁸³⁶ Demirpolat, Akça, s. 368.

⁸³⁷ İnalçık, 1999: 192-193

⁸³⁸ Ekinci, 1990:21-22.

⁸³⁹ Gölpınarlı, 1949– 1950: 98

⁸⁴⁰ Soykut 1971: 86

⁸⁴¹ Öztürk, 2002:43–56

⁸⁴² Özerkmen, 2004: 73

işbirliğini toplumda tesis etmeyi amaç edinmektedir. Bunu da orta sandığı olarak ifade edilen yardımlaşma sistemiyle hayata geçirmektedir

Ahilik teşkilatının üretici ve ürünü güvence altına alınması, toplumun orta kesiminin kalkınmasını ve sosyal barış sağlanmasını amaçlanmıştır "Bu nedenlerle esnafın meslek ve sanatları için gerekli hammadde alım, satım, onların işlenmesi, işlendikten sonra alınıp satılması; kanunnameler, tüzükler, narh ayarlamaları ile kontrol gibi düzenlemeler getirilmiştir.⁸⁴³ Bu şekilde sosyal ekonomik hayatın düzenli bir şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır.

Ahilik kurumunun ahlak temelli ekonomi anlayışı ile ilgili iş ve çalışma düzenine ait düzenlemeleri ile üreten ile ürün arasında ruhsal bütünleşmeyi sağlayarak üretimde kaliteyi amaçlanmıştır. Üretim ile ihtiyaç arasındaki denge gözetilerek ahlak temelli ekonomi faaliyeti, toplumda haksız kazançların ortaya çıkması engellenmiştir.⁸⁴⁴ böylece spekülasyon ve serbest rekabet yerine karşılıklı yardım ve sosyal dayanışma yer almıştır. Bundan dolayı teşkilatta "'kazancın şahsiliği" prensibine bile pek rastlanmaz."⁸⁴⁵ Tüketicilerin uzun vadeli çıkarlarının korunması standart ürün üretimi ile hukuki düzenlemeler getirilmiştir. "Kanunname-i İktisab-ı Bursa (Bursa Belediyesi Yasası"⁸⁴⁶ Osmanlılarda tesbit edilen standartlar o dönemde kadı sicillerine işlenmekteydiler"⁸⁴⁷ standartların altında mal üreten ve tüketiciyi takdirde esnafıktan ihraç edilmeye kadar varan müeyyideler uygulanabilmekteydi ⁸⁴⁸ standartların altında mal üreten ve tüketiciyi divana kadar varan şikâyetler yapıldı.⁸⁴⁹

Bayezid döneminde (1481-1512) 1502-1507 tarihleri arasında hazırlanan ve yüzden fazla maddeyi içeren Bursa, İzmir ve Edirne İhtisâb (Belediye) kanun-nâmeleri, dünyanın ilk standartlar kanunu, ilk tüketiciyi koruma kanunu, ilk çevre nizamnamesi ve ilk gıda nizamnamesi olarak kabul edilmektedir. Bu kanunnameler, yiyecek ve içecek üreticilerinden kuyumcu, berber, bakkal ve hekimlere kadar üretimde ve hizmette pek çok meslek sahibi kişilerin uyması gerekli standartlarını kapsamaktadır. Günümüz modern dünyasında bu standartlar, kalite yönetim standardı (ISO9001:2008) üretim standartları (ISO9000), sosyal sorumluluk

⁸⁴³ Ekinci,1989: 63.

⁸⁴⁴ Ekinci, Ahilik, s.64

⁸⁴⁵ Ekinci, Ahilik, s.67

⁸⁴⁶ Hamitoğulları,1986:126

⁸⁴⁷ Tabakoğlu,1986:.66.

⁸⁴⁸ Demir,1993:14.

⁸⁴⁹ Cora, 1990:.44.

standartı (SA8000) ve çevre yönetim standartları (ISO14000 serisi) ve benzeri standartlarla ifade edilmektedir.⁸⁵⁰

Ahilik sistemin de üretim ve tüketim faaliyetlerin denetlenmesi, devlet-toplum işbirliğine dayalı hukuki denetleme sistemi tarafından gerçekleştirilmesi, üretim ve tüketim faaliyetlerin toplum tarafından benimsenmesine neden olacaktır.⁸⁵¹ İktisadi toplum hayatında tesis edilen bu güven sayesinde, üretimde nicelik ve nitelik olarak değeri artmış, çatışmacı ve rekabetçi ortamın yerine huzura dayalı sosyal iktisadi hayat tesis edilmiştir.⁸⁵²

Ahilik sisteminde inanarak ve bütün gücüyle çalışarak üretme sadece bencil bir düşünceyle değil, başkaları için, halk için, toplum refahı için dürüstçe üretme ve güçlüye göre değil, adalet ve hak üzere paylaşırma anlayışı, zaman içerisinde sıkı bir oto kontrol sistemini geliştirmiştir. Ahiliğin bütün üretim ve tüketim unsurların sorumluluğu esas alan dengeli iktisadi ve içtimai bir hayatı tesis etmesi, insan-devlet-toplum arasında sosyal barışın kurulmasına hizmet etmiş oluyor.

Sonuç

Ahi Teşkilatı, üyeleri arasındaki bir işbirliği geliştirirken, çalışanların ve tüketicilerin hatta toplumun ve tabiatın haklarını koruyacak şekilde sosyal güvenlik mekanizması şeklinde örgütlenmiştir. Ahilik teşkilatında'' hakkını bilir ve herkesin hakkını da aynı titizlikle gözetir''⁸⁵³ ilkesi ile kişiyi güvence altına almayı, sosyal bakımdan kişiyi korumayı hedeflemesi bir kurum haline gelmiştir. Rekabet yerine "yaşat ki yaşayasın anlayışıyla" dayanışmayı, yardımlaşmayı ve işbirliğini toplumda tesis etmeyi amaç edinmektedir. Ahilik Kurumun "üretim de mükemmellik bölüşümde adalet ilkesi" sosyal ekonomik alanında; umut, dayanıklılık, iyimserlik ve öz-yeterlilik kavramlarıyla ifade edeceğimiz psikolojik sermayenin sosyal ekonomik tabana yayılmasını sağlamıştır. İktisadi toplum hayatında tesis edilen bu değerler sayesinde; üretimde nicelik ve nitelik olarak değeri artmış, çatışmacı ve rekabetçi ortamın yerine huzura dayalı sosyal iktisadi hayat tesis edilmiştir. Ahiliğin bütün üretim ve tüketim unsurların sorumluluğu esas alan dengeli iktisadi ve içtimai bir hayatı tesis etmesi, insan-devlet-toplum arasında sosyal güvenlik ve sosyal barışın kurulmasına hizmet etmiştir.

Güçlü bir iktisadi yapı ve devlet kurumu olmadan hiçbir milletin varlığını devam ettirebilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı "can ve

⁸⁵⁰ Şimşek,2004: 349-406

⁸⁵¹ Erdem 2008:76

⁸⁵² Erdem,2008; 61

⁸⁵³ Soykut 1971: 86

mal ortaklığı” olarak adlandırılan Ahilik düşünce sistemi ve teşkilatlanması temel hedefini, güçlü bir devletin teşekkülü ve bunun yaşatılması için sağlam bir iktisadi yapıyı kurma yönünde belirlemiştir. Sağlam iktisadi yapının kurulması için insanlar arası ilişkileri düzenlediği; meslek edindirme, üretim, satış, pazarlama, tüketim, işçi-işveren ilişkileri, sosyal güvenlik sistemi, adil gelir dağılımı dengesi, iç ve dış güvenlik gibi alanlarda düzenlemeler yapıldığı ve başarı ile uygulandığı tespit edilmiştir.

Esnafın; halkın ve tüketicinin hukukunu gözettiği, halkın ve tüketicinin de; esnafın, üreticinin ve satıcının hukukunu gözettiği insanî ve empatik bir ekonomik piyasa modeli oluşturulması çerçevesinde Ahilik sistemi örnek alınabilir. Görünen şu ki sağlıklı bir sosyal dokunun oluşabilmesi için Ahilik modeli ile tarihte zemin bulduğu gibi, adalet, kardeşlik, güven, kalite, empatik davranış, dayanışma ve işbirliğine dayalı bir sosyo-ekonomik, ahlakî-kültürel yapının vücuda getirilebilmesine gerek vardır.⁸⁵⁴ Bağlı olduğu değerler çerçevesinde sanat ve meslek hayatını kaynaştırarak sosyo-ekonomik hayatta dayanışma, denge ve kana’at gibi birtakım toplumsal ve ahlakî ilkelerin fert ve toplum arasında yer edinmesini sağlayan Ahilik yaklaşımının tekrar gündeme gelmesine ve söz konusu sorunların çözüm bulmasında ve bugünkü sosyal ve iktisadi kurumlara ne tür katkılar sağlayabileceğinin araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- AKAD Mehmet,(1992) *Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı*, İstanbul:Nadir Kitap
- AKGÜNDÜZ,Ahmet(1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yay.
- AGAOĞLU Samet/Hüdaoğlu Selahattin, *Türkiye’de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi*, C. I, 1938.
- ANZAVUR Demirpolat,Gürsoy Akça(2004),‘‘Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları’’, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*,S.15,s.355-376.
- BARANSEL, A.(1993) *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*. İstanbul: Avcıol Basım Yay.
- BEŞER Faruk(1988),*İslam’da Sosyal Güvenlik*, İstanbul:Seha Neşriyat
- BAER G.(1963),’’Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi’’. çev. Sami Ferliel. *AÜ SBF Dergisi*, 8(14),s.99-119.

⁸⁵⁴ Uçma 2007

- CORA ihsan,(1990) Ahilik Örgütünün Osmanlı Toplumundaki Yeri ve Ahilik Örgütü İlkelerinin Günümüz Esnaf ve Zanaatkârlarına Uyarlanabilirliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CEYLAN Kazım (2014), "Türk-İslâm Medeniyetinin Öncülerinden Ahi Evran Velî ve Medeniyetimize Etkileri", Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), s.131-144.
- ÇİFTÇİ,C.(2004), "Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı" *U.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(7), 2004,s.17-34.
- ÇAĞATAY, N.(1989),*Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- DEMİR,Galip(1993)"Geçmişten Günümüze Ahilik ve Tüketici Koruma ilişkisi", *Standart Dergisi*, Şubat, s.14,s.113-118
- DİLİK Sait,(1991),*Sosyal Güvenlik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- DİLİK Sait(1972),*Türkiye’de Sosyal Sigortalar, iktisadi Açından Bir Tahlil Denemesi*, 2. B., Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yay.
- DURAK, İbrahim A.Y.(2010)" Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları".*Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2,s.151-158
- EKİNCİ, Yusuf(1989), *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,
- ERDEM, Ekrem. (2008), *Ahilik: Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Model*,Ankara: Detay Yayıncılık
- GÜRATA, M.(1095), *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*. Ankara:Tisa Matbaacılık Yay.
- GÖLPINARLI, A.(1949-1950)"İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.2,S (1-4),s. 3-354,
- HAMİTOĞULLARI Beşir, "Ahiliğin Çağdaş Türkiye Bakımından Önemi ve Değeri), Ahilik Değerlendirilmesi", Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu, Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No.1, İstanbul,1986
- İNALCIK Halil, ,Ahilik, Toplum, Devlet’ II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 192-193
- ÖZERKMEN, N.(2004), "Ahiliğin Tarihsel – Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları – Sosyolojik yaklaşım", *Ankara*

Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,S.44/2,s.57-78

- ÖZTÜRK N.(2002), ‘‘Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi’’ *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7,s.43-56
- ÖZTUNA Yılmaz(1986), *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II, İstanbul:Faisal Finans Kurumu Yay.
- PEKER Mehmet(1991),*İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, İstanbul:Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- KÖKSAL Mustafa (2007). *Ahilik Kültürünün Dünü ve Bugünü*. Ankara: Poyraz Matbaası
- RİCHARDSON J. Henry(1970), *iktisadî ve Malî Yönüyle Sosyal Güvenlik*, Çev.Turan Yazgan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- SOLAK Fahri (2006). ‘‘Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Fonksiyonları ve Bugünkü Kurumlar’’. *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız*. Ed. Erhan Erken. İstanbul: Müsiad.
- ŞAPOLYO, E.B.(1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul:Türkiye Yay.
- ŞİMŞEK, M.(2004),*Toplam Kalite Yönetimi*,İstanbul:Alfa Yay.
- TALAS, Cahit(1967), *Sosyal Politika, Birinci Kitap, Sosyal Politikaya Giriş ve Tarihsel Gelişim*, 3.B., Ankara:Sevinç Matbaası
- TABAKOĞLU, Ahmet(1986) ‘‘Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik’’, Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri),İstanbul; Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No.1,
- TALAS,Cahit(1992), *Sosyal Ekonomi*, 3. B., Ankara:Ankara Üniversitesi SBF Yay.
- TEKİN,Süleyman(2006),’’Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri’’, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,S.21,s.219-235
- TUNÇOMAĞ, Kenan(1988),*Sosyal Güvenlik Kavramlar ve Sosyal Sigortalar*,4.B., İstanbul,
- UÇMA, İsmet (2007), *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*,İstanbul: İşaret Yayınları
- YAZICI,N.(1996), ‘‘Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler’’. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,S. 35 (1), s.155-165.

YAZGAN Turan(1981), *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri*,
İstanbul:Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay.

YÜCEL Yaşar(1991), *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*,
Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

**1734 TARİHLİ BİR ELYAZMASINA GÖRE
OSMANLI İSTANBULUNDA MESLEKLER**

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman Lokmacı
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
slokmacı@erzincan.edu.tr

Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Köse
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
muhammedkose@erzincan.edu.tr

Özet

İstanbul dünya tarihinde oldukça büyük bir öneme sahip şehirlerin başında gelmektedir. Birçok imparatorluğa başkentlik yapmış olan bu kadim şehir Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edildiği ilk yer olması ve İslam Peygamberi Hazreti Muhammed (SAV)'in hadis-i şeriflerinde İstanbul'u fetheden komutanın ve askerlerin övülmesi sebebiyle bu dinlere inanan milyarlarca insan için de oldukça önemli ve sembolik değeri olan bir şehirdir. Reform ve rönesans hareketleri sonrasında entelektüel ve ekonomik gücünü artıran batılı devletler için doğudaki medeniyetler ilgi odağı olmuş ve İstanbul bu ilginin merkezinde yer almıştır. 18. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren batılı devlet görevlileri bu kadim şehire gelmiş, şehirle ilgili topladıkları bilgileri ve eserleri bağlı oldukları başkentlere aktarmışlardır. Bu faaliyetlere örnek olarak Fransız Milli Kütüphanesi Türkçe Elyazmaları Bölümü'nde bulunan Suppl. Turc 881 arşiv numaralı elyazması gösterilebilir. Elyazması nüsha Papaz Romain de Paris'in himayesinde bulunan, bugünkü Yunanistan bölgesiyle ilgili danışmanlık görevini yürüten Louis Dantan tarafından 1734 tarihinde Fransızcaya tercüme edilmiştir. Elyazmasının 18 varacağı Osmanlı Türkçesi ile 77 sayfası ise eserin Fransızca tercümesinden oluşmaktadır. Eserde İstanbul'un kuruluşu, Saray-ı Atika, Havariyun isimli kilisenin yerine inşaa edilen Sultan Mehmed Camii, haremın etrafında bulunan medrese, tabhane gibi yapılar, Sultan II. Bayezid'in eski saray civarında yaptırdığı camii ve benzeri birçok mimari eser hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca söz konusu eserde Osmanlı vezirlerinin, kadiaskerlerinin isimleri bulunmakla birlikte İstanbul'da bulunan meslek gruplarına alfabetik olarak yer verilmiştir. Bu çalışmada söz konusu elyazmasının ışığında konuyla ilgili yayınlanmış çalışmalardan da faydalanmak suretiyle klasik Osmanlı İstanbuldaki meslekler hakkında bilgi vermeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İstanbul, Meslek grupları, Fransa, Petis de la Croix

Giriş

İstanbul dünya tarihinde oldukça büyük bir öneme sahip şehirlerin başında gelmektedir. Birçok imparatorluğa başkentlik yapmış olan bu kadim şehir Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edildiği ilk yer olması ve İslam Peygamberi Hazreti Muhammed (SAV)'in hadis-i şeriflerinde İstanbul'u fetheden komutanın ve askerlerin övülmesi sebebiyle bu dinlere inanan milyarlarca insan için de oldukça önemli ve sembolik değeri olan bir şehirdir. Reform ve rönesans hareketleri sonrasında entelektüel ve ekonomik gücünü artıran batılı devletler için doğudaki medeniyetler ilgi odağı olmuş ve İstanbul bu ilginin merkezinde yer almıştır. 18. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren batılı devlet görevlileri bu kadim şehre gelmiş, şehirle ilgili topladıkları bilgileri ve eserleri bağlı oldukları başkentlere aktarmışlardır. Bu faaliyetlere örnek olarak Fransız Milli Kütüphanesi Türkçe Elyazmaları Bölümü'nde bulunan Suppl. Turc 881 arşiv numaralı elyazması gösterilebilir. Elyazması nüsha Papaz

Romain de Paris'in himayesinde bulunan, bugünkü Yunanistan bölgesiyle ilgili danışmanlık görevini yürüten Louis Dantan tarafından 1734 tarihinde Fransızca'ya tercüme edilmiştir.

El yazması nüshanın kapağında François Petis de la Croix'un imzası bulunmaktadır. Petis de la Croix 1653-1713 yılları arasında yaşamış Fransız şarkiyatçısıdır. Paris'te doğan Croix Fransız Mahkemesinde tercümanlık görevi yaparken Ticaret Bakanı Colbert'in Fransız diplomatik iletişimi ve ticareti için aralarında Türkçe, Farsça ve Arapça'nın bulunduğu dillerin öğretilmesi amacıyla başlattığı genç tercüman yetiştirme projesi kapsamında bugünkü Suriye sınırlarında bulunan Halep'e gitti. 1674-1676 yılları arasında bugünkü İran'da bulunan İsfahan'da kaldı. Daha sonra Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusta sekreterlik ve tercümanlık görevlerinde bulundu (kent.ac.uk: E.T. 09.10.2019). 1676 yılında İstanbul'a gelerek burada dil, yazı ve müzik hocaları ile çalıştı ve sülüs ve divanî hatlarını öğrendi. Alimlerin meclislerine devam ederek İstanbul'da birçok arkadaş edindi. Onun yakın dostluk kurduğu isimlerden birisi 17. yüzyılda yaşamış, Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu önemli alimlerden birisi olan Hezarfen Hüseyin Efendi'dir. Ayrıca Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ile de yakınlık kurmuştur. Petis de la Croix 1681 yılında İstanbul'daki Fransız elçisinin kâtipliğine, 1692 yılında Kraliyet Koleji (Collège Royal)'nde Arapça kürsüsüne ve 1695 yılında kraliyet tercüme ofisine Türkçe, Arapça ve Farsça tercümanı olarak atanmıştır. 4 Aralık 1713'te Paris'te ölen ve St. Sulpice Kilisesi'ne gömülen François Pétis de la Croix, üç Doğu dilinden başka Kıptîce, Ermenice ve Süryânîce de biliyordu. Ermenice-Latince bir sözlük hazırlamıştır (Erdem 2007: 255-256; Hezârfen 1998:6; kent.ac.uk: E.T. 09.10.2019).

Çalışma konumuz olan Suppl. Turc 881 arşiv numaralı elyazması, kapak kısmına eklenmiş olan Fransızca kayıttan anladığımız kadarıyla Kont de Morepas (Jean-Frédéric Phélypeaux Maurepas)'ın emriyle Türkçe'den Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Nüshanın18 varacağı Osmanlı Türkçesi ile 77 sayfası ise Türkçe yazılmış kısmın Fransızca'ya tercümesinden oluşmaktadır. Eserde İstanbul'un kuruluşu, Osmanlı Dönemi mimari eserleri, Osmanlı vezirlerinin, kadı askerlerinin isimleri bulunmaktadır.

Eserde Adı Geçen Meslek Gruplarının Alfabetik Tasnifi

El yazması nüshanın 13/b-16/a varakları arasında “İstanbul'da bulunan sanat erbaplarının dükkanları (Ehl-i hiref⁸⁵⁵) harf sırasına uygun

⁸⁵⁵ Arapça kökenli “ehil” ve “hiref” kelimelerinin birleşmesinden oluşan Ehl-i Hiref terimindeki “ehil” sözcüğü; sahib, malik, mutasarrıf ile usta, maharetli gibi anlamlara sahipken; “hiref” sözcüğü ise, sanatlar, meslekler gibi anlamlar

olarak bu mahalde yazılmıştır” diyerek elif harfinden başlamak üzere alfabetik olarak bu nüshada kaydedilmiştir.

Elif	Etmeççiler ⁸⁵⁶	Aşçılar	Arpacılar	Eğerciler
	Otlukçular	Eskiciler	İplikçiler	Eğeciler
	İğneciler	İpekçiler	Okçular	Afyoncular

Be-Pe	Bakkallar	Başçılar	Paçacılar	Peştemalcılar
	Pastırmacılar	Bezirciler	Berberler	Bezâzlar ⁸⁵⁷
	Bakırcılar	Boyacılar	Basmacılar	Pareciler
	Balmumcular	Barutçular	Börekçiler	Bıçakçılar
	Bozacılar	Burgucular	Bugasıcılar ⁸⁵⁸	Pabuç Dikiciler

Te	Takyeciler	Tavukçular	Tuşucular	Telciler
-----------	------------	------------	-----------	----------

Cim	Cerrahlar	Çukacılar	Cevahirciler	Çakşırıclar
	Çizmeciler	Çadırcılar	Çıkrıkçılar	Çiniciler
	Camcılar	Cameşuyular	Çiçekçiler	

taşımaktadır. Bakınız Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002, 209.

⁸⁵⁶ *Osmanlı Devleti’nde ekmek üreten kimselere genel olarak “etmeççi” veya “habbazân” adı verildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Ziya Dinç, “1200-1207/1786-1793 Hattı Hümayunlarına göre Osmanlı Devleti’nde Ekmekçilik”, Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği, Birleşik Yayınları Ankara 2010, 1-14.*

⁸⁵⁷ *Bezci, kumaş satan, manifaturacı anlamlarına gelmektedir. Bakınız Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002, 98; Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 130.*

⁸⁵⁸ *Bugasıcı: Astarıcı*

Ha	Hasırcılar	Helvacılar	Habbeciler	Haddacılar ⁸⁵⁹
Hı	Haffafçılar	Hurdacılar	Horasancılar	
Dal	Derziler	Demirciler	Düğmeciler	Debbağlar
	Desterciler			
Ze	Zereciler	Zerkubanlar ⁸⁶⁰	Zekirciler	
Sin	Simitçiler	Sebzeciler	Saraçlar	Semerciler
	Seraserciler	Saatçiler	Sirkeçiler	Sahtiyancılar ⁸⁶¹
Şın	Şırûgancılar	Şerbetçiler	Şişeciler	
Sad	Sandıkçılar	Sorguççular	Sandalcılar	Sırmakeşler
	Sarıkçılar	Sabuncular	Sarmısakçılar	
Tı	Tavukçular	Tarakçılar	Taşçılar	
Ayin	Attarlar	Abacılar	Aşşabcılar ⁸⁶²	Udcular
Gayın	Gazzazlar ⁸⁶³	Garbalcılar		

⁸⁵⁹ *Haddad: Demirci*

⁸⁶⁰ *Zerkubi: Kuyumcu, altın alan*

⁸⁶¹ *Sahtiyân: Tabaklanmış, boyanmış, cilalı deri*

⁸⁶² *Aşşab: Nebatları, bitkileri toplayarak ve misallerini kurutarak her biri üzerinde ilmî incelemeler yapan âlim.*

⁸⁶³ *Gazzaz: Terzi*

Kaf	Kaftancılar	Kavukçular	Kuyumcular	Kılıçkârlar
	Kazgancılar	Kaliçeciler	Kantarcılar	Kutucular
	Kaşıkcılar	Kahveciler	Kogacılar	Kasaplar
	Kurşuncular	Kalemtraşlar		

Kef	Kağıtçılar	Kebapçılar	Kitapçılar	Kannadçılar ⁸⁶⁴
	Keçeciler	Kürekçiler	Kömürcüler	Keresteciler

Lâm	Lokmacılar	Lokumcular	Lağımıcılar
------------	------------	------------	-------------

Mim	Mücellidler	Mehr-kenler	Muhreciler	Macuncular
	Miskeiler	Mürekkepciler	Mutafçılar	Muşanbacılar

Nun	Nakkaşlar	Nalburcular	Nalbandlar	Nalıncılar
------------	-----------	-------------	------------	------------

Vav	Vezneciler
------------	------------

Ye	Yaycılar	Yorgancılar	Yoğurtçular	Yemişçiler
	Yağmumcular	Yağlıkçılar		

El yazması nüshada sanat erbabının anlatıldığı bölümün sonunda “Bu zikir olunan sanat ve dükkân sahiplerinin toplamı 32150 dükkandır.” ibaresinin eklendiği görülmektedir. Böylece görüldüğü üzere 18. yüzyılın ilk çeyreğinde toplamda 133 farklı alanda meslek sahibi İstanbul’da faaliyet göstermektedir.⁸⁶⁵

⁸⁶⁴ Kannad: Şekerci

⁸⁶⁵ Suppl. Turc 881 arşiv numaralı elyazması 15^a

Eserde Adı Geçen Mesleklerden Bazıları

Afyoncular: Afyon Osmanlı döneminde en çok kullanılan ağrı kesicilerden birisiydi. Aynı zamanda bu madde keyif verici olarak da kullanılmaktaydı. Afyon ve afyondan hazırlanmış ilaçları satanlar “esnaf-ı afyonciyan” olarak tanınmaktaydılar. Bunların dükkanları İstanbul’da tiryakiler çarşısında bulunkaktaydı (Mat 2009:286). Tiryakiler Çarşısı, Süleymaniye Cami’inin karşısında medreselerin altında bulunan otuz beş dükkândan ibaretti. Bu dükkanlar 15 kişilik olmakla birlikte, afyon tiryakileri aşkama doğru bu dükkânlara gelerek bağımlılıklarına göre tespit edilmiş miktarda hapları kullanırlardı (Gözeller 2012: 407).

Attarlar: İki kısımdan oluşan attar dükkanlarının ilk kısmında ham ilaçlar (droglar) bulunurken ikinci kısım imalat haneydi. Burada basur hâpı, hüşhil hâpı, öksürük hâpı, pehlivan yakısı ve yara merhemi gibi ilaçlar hazırlanırdı (Yıldırım 2009: 277).

Berberler: Kan alma ve diş çekme izni olan bazı berberler ayrıca yetkileri olmaksızın ilaç da satarlardı. Bu yüzden çeşitli sorunlara yol açtıkları da bilinmekteydi (Yıldırım 2009: 279).

Câmeşûylar: Câmeşûy kelimesi sözlükte “çamaşır yıkayan, çamaşırcı” anlamlarına gelmektedir (Sami 2015: 167). Câmeşûycular sarayda da görev yaparlardı ki bunlardan Harem’e ait çamaşırları yıkayanlara câmeşûyân-ı hassa ve bunların amirlerine de câmeşûy usta veya çamaşırcıbaşı adı verilirdi. Çamaşırcıbaşının emrinde çamaşırcılar ve müteferrika adı verilen müstahdemler vardı. Rus, Arnavut, Çerkez, Bosnalı ve Rum olmak üzere farklı menşelerden gelen zanaatçıların oluşturduğu cameşuyan bölüğünün ser unvanlı çalışanı yirmi bir akçe gibi yüksek miktarda bir maaş almaktaydı. Bu durum sarayda bu gruba verilen önemi göstermesi açısından önemlidir (Özcan 1993:46; Bozcu 2010: 50-51).

Cerrahlar: Osmanlı Devleti’nde cerrahlık oldukça önemli bir meslek dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Cerrahlık mesleği babadan oğula geçerdi. Bununla birlikte usta bir cerrahın yanında bu mesleği öğrenerek de cerrah olmak mümkündü. Dârüşşifâlarda, saraylarda, orduda veya “dükkân” denilen muayenehanelerde çalışan cerrahlar, yara ve çıban tedavisi, fıtık gibi rahatsızlıkların tedavisi, diş çekimi, kan alma ve sünnet gibi tıbbi müdahalelerde bulunabiliyorlardı. Ayrıca Saray cerrahları Enderun’a alınacak devşirmelerin ve hadım ağalarının muayenelerini de yaparlardı. Bunların âmirine sercerrâhîn-i hâssa veya cerrahbaşı denirdi. Ordu cerrahlığına saray cerrahlarının en yeteneklisi, dârüşşifâlara ise usta ve tecrübeli cerrahlar tayin edilirdi (Uzunçarşılı 2014: 355; Sarı 1993: 423).

Çukacılar: Çuha kelimesinin sözlükteki anlamı “*Has yünden örülmüş maruf kumaş*” iken çuka yapıp satan kişilere ise çukacı (çuhacı)

denilmektedir (Sami 2015: 225). Osmanlı Devleti askerlerin yünlü giyecek ihtiyacını başlangıçta yerli küçük üreticiden karşılamış, ancak bu durum zamanla yeterli olmadığından daha sonra ülke genelinde manifaktürler kurulması yoluna gidilmiştir (Kurt, Kuzucu, Çakır, Demir, 2016: 255). Çuka satan esnaf devtet tarafından sıkı bir şekilde denetlenmekle birlikte ürünlerin boyları, kolları, etekleri, astarları ve düğmelerinin bile nasıl olacağına devlet karar verirdi (Aytaç 2019: 321-322).

Debbağlar: Derileri sepileyip meşin ve sahtiyan ve kösele gibi malzeme üreten sanatkarlara debbağ adı verilmektedir (Sami 2015: 240). Osmanlı Devleti'nde debbağ esnafı ülkenin bütününe yayılmış olmakla birlikte İstanbul'da kurulan il debbağhane Sultan II. Mehmed (Fatih) tarafınsan tesis edilmiştir. İstanbul'da bulunan debbağhaneler yeterli gelmediği zaman Anadolu ve Rumeli taraflarından deri temini sağlanmaktaydı. İstanbul'a getirilen bu deriler "Lonca Yeri" denen borsada gümrükleri ve vergileri ödendikten sonra, dükkân tasarruf eden debbağ esnafına hisseleri oranında dağıtılmaktaydı (Tekin 1997: 350). Debbağlar, farklı hayvanlardan elde edilen derileri, sepilenecek (tabaklanarak) koyun derisi (meşin), keçi derisi (sahtiyan), manda derisi (kösele), sığır derisi (vaketa), öküz derisi (gön), erkek eşek derisi (himar), iyi terbiye edilmiş buzağı derisi (tirşe), ceylan derisi (rak) gibi farklı türde deriler olarak kullanıma hazır hale getirmektedirler. Hazırlanan bu deriler pabuç, çizme, kitap ciltleri, kese, matara, hayvan eyerleri, atlar ve yük arabaları için koşum takımları, kalkan, ok, yay kuburları, gölge oyunu figür ve dekorları, çeşitli eşyaların aksesuarları olmak üzere çok çeşitli objelerde kullanılmaktaydı. Yine Sultan II. Selim döneminde Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Atik Valide Cami ve imaretine vakıf olması için on iki debbağhane yaptırılmıştır. 16. Yüzyılın sonundan itibaren maaş defterlerinde görülmeye başlayan debbağların en kalabalık oldukları dönem 1638 tarihli defterde 33 kişi olarak kaydedilmiştir. 18. Yüzyıla gelindiğinde ise bölükte en fazla on bir kişinin görev yapmış olduğu bilinmektedir (Bozcu 2010: 72-73).

Şerbetçiler: Sarah helvahanesinde çalışan şerbetçilerin başı olan Şerbetçi başı her sene en değerli ve nadide şerbet malzemelerini temin ederek saraya getirirdi. Ayrıca şerbet yapımı için saray mutfağına çok çeşitli meyveler de alınmaktaydı. Meyveler genellikle İstanbul pazarlarından ve Feriye, Ortaköy ve Aynalıkavak'taki hasbahçelerden temin edilirdi. İstanbul'da bulunmayan meyveler İstanköy, İzmir, Adana, Isparta, Mardin ve Sakız'dan getirilmekteydi. Yaz aylarında tüketilen şerbetin soğuk olması için kullanılan dondurulmuş kar önceleri sadece saray için kullanılmış, 18. yüzyıldan itibaren ise tüm halkın ihtiyacını karşılayacak şekilde Yunanistan'ın Teselya bölgesinden getirilmekteydi. Daha sonra Uludağ gibi İstanbul'un yakınında bulunan dağlardan

toplanan kar Hassa Karlıklarında saklanarak ihtiyaç olduğu zaman kullanılmıştır (Ceyhun ve Durmaz 2019:1504-1505; Özdoğan ve Işık 2008: 1064).

Şerbet yapımında 15. yüzyıldan itibaren tatlandırıcı olarak şeker kullanılmaya başlanmıştır. Şeker büyük oranda ülke dışından temin edilmekle birlikte, daha sonra Mısır, Şam ve Kıbrıs gibi ülke içerisinde bulunan üretim merkezlerinden temin edilir hale gelmiştir. Üretilen şerbetler İstanbul'da sayıları oldukça çok olan şerbetçi dükkanlarından halka satılmıştır. Şerbet türlerinin en lezzetlilerinin İstanbul Bahçekapı'da bulunan Hacı Bekir'de satıldığı ve demirhindi şerbetinin çok meşhur olduğu bilinmektedir (Ceyhun ve Durmaz 2019:1504-1505; Özdoğan ve Işık 2008: 1065).

Sorguçcular: Sorguç kelimesi sözlükte başa takılan tuğ, çelenk, serguç anlamına gelmektedir. Bir güç gösterisi olan bu aksesuar padişahlar, hanım sultanlar ve üst kademe saray görevlileri tarafından kullanılırlardı. Daha ziyade altın, yakut, zümrüt gibi değerli taşlarla süslenen bu eşyaların sade örnekleri de bulunmaktaydı. Sorguçlar bir zincirle kavuklara takılırdı. 17. yüzyıldan itibaren saray sorguçcuları ehl-i hıref bölüğü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. 1638 tarihinde en kalabalık dönemini yaşayan bu meslek erbabının sayısı 18. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamış ve bu bölükte en fazla beş sanatkarın görev yaptığı görülmüştür. Sorguçcuların sayıları ve aldıkları maaşın yaptıkları işe göre az olduğundan hareket ederek, eşyanın esas kısmının hazırlanması aşamasında değil, sorguca tüy ve zincir takma işlemleri esnasında görev aldıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca kuyumculuk şaheseri olan değerli taş kakmalı sorguçların saraydaki kuyumcu bölükleri tarafından hazırlandığı da düşünülebilir (Bozcu 2010: 71).

Mücellidler: Mücellit kelimesinin sözlük anlamı “kitapları dikip kap geçirmek sanatı” olarak bilinir (Sami 2015: 849). Osmanlı Devleti'nde kâtiplik ve nakkaşlık kadar önemli bir meslek grubu olan mücellitler saray kütüphanesi için hazırlanan el yazmalarının cilt tasarımlarını yapmakla görevliydi. Cilt bezemeleri genel olarak deri üzerine çeşitli tekniklerle işlenirdi. Ayrıca derinin yanında ruganî bezemeli ve üzeri kumaşla veya değerli taşlarla süslü altın veya gümüş levhalarla hazırlanmış malzeme de ciltleme için kullanılmaktaydı. Kullanılan malzeme altın gibi değerli madenlerle süslenenecekse mücellitler zergeler ile iş birliği içinde çalışırlardı (Bozcu 2010: 29).

Mürekkepçiler: Bu esnaf grubu çeşitli karışımlar kullanarak başta is mürekkebi olmak üzere farklı türlerde mürekkepleri hazırlarlardı. Bu meslek grubuna ilk olarak 1638 tarihli ehl-i hıref defterinde rastlanıldığı görülmektedir. Daha önceki dönemlerde müstakil bir grup

olmadıkları ve farklı gruplara dahil oldukları bilinmektedir (Bozcu 2010: 74).

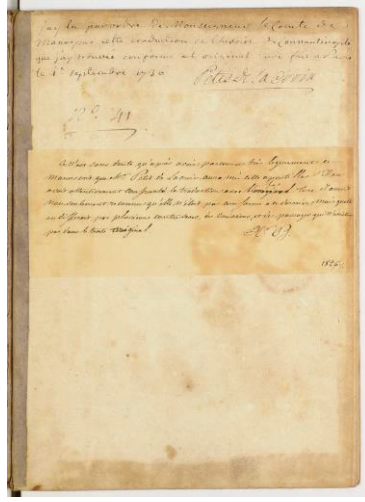
Nakkaşlar: Ehl-i Hıref teşkilatı içerisinde en fazla sanatkarı içerisinde bulunduran bölük olma özelliğini taşımaktadırlar. Bu gruba dahil olan meslek erbabı bir el yazmasındaki veya albümdeki minyatürleri yapan sanatçılar, mürekkep ve fırçayla desen çizen siyah kalem ustaları, kitapların tezhiplerini yapan müzehhipler, portre sanatçıları ve duvara monte edilecek çinilerin veya kalemîşi süslemelerin desenlerini çizen sanatçılardan oluşmaktaydı. Asıl görevleri saray kütüphanesi için hazırlanan el yazmalarının tezhip ve minyatürlerini yapmak olan nakkaşlar bunun dışında sarayla ilgili çeşitli eşyalar ve mimari yapılar olmak her türlü eserin süsleme tasarımından da sorumluydular (Bozcu 2010: 23).

Ekler

Petis de la Croix

https://www.kent.ac.uk/ewto/images/anthology/....Croix_portrait.jpg Erişim 09.10.2019

Suppl. Turc 881 arşiv numaralı nüshanın iç kapağı

Suppl. Turc 881 arşiv numaralı nüshanın 1^b vараğı

Kaynakça

- Aytaç, Ahmet (2019). “Ahilikte Geçen Dokumacılıkla Alakalı Mesleklere Dair”, *SUTAD*, 46, 321-322.
- Bozcu, Pelin (Filiz) (2010). *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hıref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

- Devellioğlu, Ferit (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dinç, Ziya (2010). “1200-1207/1786-1793 Hattı Hümayunlarına göre Osmanlı Devleti’nde Ekmekçilik”, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği*, Ankara: Birleşik Yayınları.
- Erdem, Yahya (1998). “Pétis de la Croix, François”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, 255-256; Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osman, (Hazırlayan Sevim İlgürel) Ankara: TTK Yayınları.
- Gözeller, Ali (2012). “Süleymaniye Semt Tarihi”, *İstanbul’un Kitabı Fatih 3*, İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 392-430.
- Kurt, Mustafa-Kuzucu, Kemalettin- Çakır, Baki-Demir, Kemal (2016). “19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *OTAM*, 40, 245-277.
- Mat, Afife (2009). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2, 285-290.
- Özcan, Abdulkadir (1993). “Câmeşûyân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 46.
- Özdoğan, Yahya- Işık, Nermin (2008). “Geleneksel Türk Mutfağında Şerbet”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 3.
- Sarı, Nil (1993). “Cerrahlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 423.
- Sezgin, Aybuke, Durmaz, Pınar (2019). “Osmanlı Mutfak Kültüründe Şerbetlerin Yeri ve Tüketimi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1504-1505.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-i Türkî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Zeki (1997). “İstanbul Debbağhaneleri”, *OTAM*, 8, 349-364.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Yıldırım, Nuran (2009). “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”. *OTAM*, XI/1-2, 273-283.

İnternet Kaynakları

- Encounters With The Orient, (Erişim Tarihi: 09.10.2019), Francois Pétis de la Croix, <https://www.kent.ac.uk/ewto/projects/anthology/croix.html>

***KÖPRÜLÜLER DÖNEMİNDE (1656-1676)
TRABZON'DA AHİLİĞİN İZLERİ: KADI
SİCİLLERİNDEKİ ESNAF KAYITLARI***

***TRACES OF TURKISH-ISLAMIC GUILD IN TRABZON
DURING THE KÖPRÜLÜLER PERİOD (1656-1676):
RECORDS OF TRADESMEN IN QADI REGISTERS***

***Prof. Dr. Temel Öztürk
KTÜ Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
tozturk61@gmail.com***

Özet

Müslüman Türk topluluklarında 13. yüzyıldan itibaren yaklaşık 500 yıl etkili olan Ahilik Teşkilatı toplumun birçok alanında ön plana çıkmıştır. Adından sürekli olumlu etkinliklerle bahsedilen bu teşkilat ahlaki, askeri ve siyasi alan dışında belki de daha çok sosyal ve ekonomik alanlarda etkili olmuştur. Aslında Ahiliği bu denli değerli kılan nokta basit bir esnaf loncası olmaktan öte insan hayatının bütününe yönelik temel ilkelerinin varlığıdır. Bu husus ahiliği toplumda bir sosyal kontrol aracı olarak ön plana çıkarmıştır. Haliyle ahiliğin en önemli toplumsal dinamiği olan esnaf örgütü üzerinden bir değerlendirme şehrin sosyal ve ekonomik düzeyinin izahatına da katkı sağlar. Zira tarihi süreçte bir liman şehri olan Trabzon'un ticaret merkezini oluşturan Aşağı Hisar bölgesi, Trabzon'daki meslek grupları yanında şehirde ticari hayatın en canlı olduğu Sultani çarşısı hakkında da bilgi edinilebilir.

Anadolu'nun ahilikle bütünleşmiş kentlerinden biri olan Trabzon'da ahiliğin temel ilkelerini mevcut esnaf teşkilatı üzerinden incelemek ahilikle ilgili çalışmalara katkı sağlar kanaatindeyiz. Araştırma dönemi olarak Osmanlı yönetiminde iz bırakan Köprülüler Döneminden bir kesit (1656-1676) seçilirken bir nevi kendi içinde canlılığı ortaya koyan kadı sicilleri de kaynak olarak belirlenmiştir. Çalışmanın yöntemi olarak dönemi kapsayan 14 sicil gözden geçirilip esnafla ilgili kayıtların analizi yapılacaktır.

AnahtarSözcükler: Ahilik, Trabzon, Esnaf Teşkilatı, Köprülüler, Kadı Sicilleri

Abstract

The organization of Turkish-Islamic Guild that has been effective in Muslim Turkish communities for about 500 years since the 13th century has come to the forefront in many areas of society. This organization, which has always been mentioned with positive activities from its name, has been influential in the social and economic fields, perhaps except for the moral, military and political sphere. In fact, this valuable point is not only a simple trade guild but also the existence of basic principles for the whole of human life. This brought Turkish Islamic Guild into the forefront as a tool of social control in the society. An assessment based on the tradesman organization, which is the most important social dynamism of Turkish-Islamic Guild, also contributes to the social and economic level of the city. Because the Lower Hisar region, which is the trading center of Trabzon, which is a port city in the historical period, besides the professional groups in Trabzon, information about the Sultani Bazaar which is the most commercial life in the city can be obtained.

In Trabzon, which is one of the cities, which are integrated with the Turkish-Islamic Guild of Anatolia, we believe that it is possible to contribute to the studies of the Turkish-Islamic Guild by investigating the basic principles of it through the existing trade organization. As the period of investigation, the period of the Köprülüler (1656-1676), which leave a mark in the Ottoman management, was selected and the sources of the Qadi (a Muslim judge) which revealed its

vitality, were determined as the source. As a method of this study, 14 registers covering the legal period shall be scrutinized and the analysis of the records related to the trades shall be put forward.

Keywords: Turkish-Islamic Guild, Trabzon, Tradesman Organization, Köprülüler, Qadi Registers

Giriş

1040 Dandanakan Zaferi'nden sonra İran'ı ele geçirerek Rey'i (bugünkü Tahran) başkent yapan Büyük Selçukluların bir bölümü burada kaldı bir bölümü de 1071 Malazgirt Zaferi akabinde Anadolu içlerine doğru yürüdü. Anadolu bundan sonra Türklerin ikinci anayurdu haline gelmeye başladı. Ancak Türkler Anadolu'ya yerleşirken Çin'in kuzeyinde Cengiz Han komutasında ortaya çıkan yeni bir güç yaklaşık 15 yıl içerisinde dünya siyasi haritasını alt üst etti ve bu gücün önünden kaçan birçok insan Türkistan ve Anadolu'ya göç etmeye başladı. Artık Anadolu 13. yüzyılda Moğol yağmaları, iç çekişmeler, siyasi otorite zayıflığı yanında kıtlık ve kuraklık gibi iklim sorunlarıyla da mücadele etmekteydi. Bu dönemlerde güvenlik ve eğitim gibi önemli sorumlulukları yerine getiremeyen devlet yapısının bu boşluğunu özel kuruluşlar doldurdu. Nitekim Anadolu'da Türklüğün ve Müslümanlığın yeniden örgütlenmesi amacını taşıyan bu kuruluşların başında, kökeni Türkistan'a kadar uzanan, Anadolu Türklerinin kendine has biçimlendirmeleriyle bir nebze de olsa İslam Dünyasındaki fütüvvet⁸⁶⁶ uygulamalarından ayrılan Ahilik gelmektedir.

Âşıkpaşaoğlu Tarihi'nde de *Ahiyan-ı Rum* (Atsız 1985: 195) şeklindeki ifadesi üzere Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr birliklerine verilen genel bir ad olan Ahilik, cömertlik ve Arapça kardeşim anlamlarına gelmektedir. Türkler arasında yiğitlik ver cömertlik mefkuresini ön planda tutarak ideal insan tipini oluşturma gayretini taşıyan ahilik önce *akı-akılık* kelimeleriyle ifade edilirken zamanla yerini *ahi* kelimesine bırakmıştır.⁸⁶⁷

Ahilik, Ortaçağ Anadolu'sunun toplumsal ve kültürel dokusuna yön vermiş kurumlardan biridir. Fütüvvet anlayışına dayalı daha çok

⁸⁶⁶ Sözlükte “genç, yiğit, cömert” anlamına gelen, Arapça fetâ kelimesinden türeyen ve başlangıçta tasavvufî bir mahiyet taşımayan fütüvvet, 13. yüzyıldan itibaren içtimaî, iktisadî ve siyasî bir yapılanmaya dönüşmüştür. Fütüvvet hakkında geniş bilgi için Süleyman Uludağ (1996: 259-261) ve Ahmet Yaşar Ocak'ın (1996: 261-263) çalışmasına bakılabilir.

⁸⁶⁷ Ahi kelimesi hakkında daha detaylı bilgi için Yakup Karasoy'un çalışmasına (2003: 1-23) bakılabilir.

tasavvufi-ahlaki bir akım görünümündeki bu gelenek Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillah (1180-1225) zamanında siyasi bir otoriteye bağlanmıştır. Bu teşkilat Halife Nâsır'ın kurduğu gençlik, cömertlik teşkilâtı anlamında olan Fütüvvet teşkilâtının Anadolu'daki bir devamı olarak görünmektedir. Türk asıllı bir şeyh olan Şeyh Evhadüddin Hamid El-Kirmanî (635/1238)'nin Anadolu'daki Fütüvvet teşkilâtına mensup şeyhlerin lideri olarak 1204 senesinde Anadolu'ya gelmesi akabinde onun fikirleriyle olgunlaşan, daha sonra onun talebesi ve damadı olan Ahi Evran Şeyh Nasirüddin Mahmud tarafından kurulan Ahilik teşkilâtının Türklere has bir teşkilât olduğu bilinmektedir.⁸⁶⁸

Anadolu'da Ahi Evran'ın organize ettiği, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam eden Ahilik, Türkler arasında ideal insan tipini oluşturmak amacını gütmekle (Ülgener 1981: 33-35) beraber esnaf teşkilatlarının gelişmesinde ve bilhassa sanayi alanında ilerlemelere öncülük etmiştir (Kal'a 2012). Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi odaklı; zenginle fakiri, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ilişkilerle "sosyal adaleti" gerçekleştirerek sağlam bir teşkilatlanma modeli ve köklü bir eğitim sistemi aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmıştır (Ekinci 1989; Erdem 2008; Durak 2016: 108-116). Ayrıca yerleşik hayata geçiş esnasında birbirleriyle çatışma içerisinde olan grupları uzlaştırmak, zayıflayan boy ve aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat şekline uygun koruyucu değerler koymak, toplumun huzurunu temin etmek de Ahiliğin en büyük uğraşı idi (Demirbolat ve Akça 2004: 370).

Bu yönde Ahilik teşkilâtı Anadolu'nun Türkleşmesinde; Türk kültürü ve medeniyetinin, Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde, gelenek ve törelerin yerleşmesi ve korunmasında, Türk sanat ve ticaret ahlâkının oluşması ve yaygınlaşmasında çok önemli hizmetler görmüştür. Bilhassa teşkilât, Anadolu Selçukluları zamanında çok güçlü bir yapıya sahipti. Ahi teşkilâtında sanat ve ticaret ahlâkının oluşması ve korunması için birçok Ahi şecere ve fütüvvetnâmeleri kaleme alınmıştır (Kazıcı 1988: 541). Bu şecere ve fütüvvetnâmeler tamamen Türklere hastır. Bunlar Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk tarihi için çok önemli kaynaklardır. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Ahilerin bu münasebetle de Türkmenlerin göçtüğü uç bölgelerinin ilim, kültür ve sanat faaliyetleri açısından oldukça hareketli olduğu söylenebilir. Bölgede Ahi teşkilâtına mensup bir kısım ilim ve fikir adamı medrese, zaviye, mescit gibi müesseseler

⁸⁶⁸ Ahi Evran'ın şahsı, eserleri ve fikirleri ile ilgili Mikail Bayram'ın (1978: 658-668; 1981: 623-641; 1991), Neşet Çağatay'ın (1997) ve Galip Demir'in (2000) çalışmalarına bakılabilir.

kurarak ilim, din ve kültür sahalarındaki görevlerini yerine getirirken, bir kısmı da bizzat kaleme aldıkları eserleriyle topluma ışık tutmuşlardır.⁸⁶⁹

Osmanlılar zamanında toparlanarak güçlü bir teşkilat haline gelen ahilik, ahlaki, siyasi, iktisadi ve askeri birçok görevleri kendi ritüellerine uygun bir biçimde yerine getirmiştir. Bunlardan Ahiliğe girmek şerbet içmek, şed veya peştamal kuşanmak, şalvar giymekle olurdu. Ahilik bünyesi içindeki esnaf birlikleri ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşmaktaydı. Çıraklıktan itibaren birlik içinde yükselmek için mesleki ehliyet ve liyakat şarttı. Bu birlikler arasında sarsılmaz bir hiyerarşi bulunmaktaydı. Bu hiyerarşi, çıraklıkla başlayıp, belli sürelerle kalfalık ve ustalık aşamalarına ulaşıyordu. En üst basamakta ise alt basamaktakilerin kendisine intisab ettiği, onları türlü yönlerden yetiştirmek için ahi zaviyeleri yaptıran ve sanatta herkesin saygısını kazanmış olan bir Ahi Baba bulunuyordu (Kazıcı 1978: 253-254). Ahi babaların yaptırdığı bu zaviyelerde aynı zamanda, başka şehir ve kasabalardan gelen konuklar ağırlandı. Yine bu zaviyelerde, sanat ya da meslek üyeleri, toplu yaşam kuralları, yurttaşlık görevi, askerlik vazifesi ve genel bilgiler yönünden eğitilirdi (Şeker 1993: 88-89).

Fatih'in merkezi bürokratik imparatorluk projesini yaşama geçirmesine kadarki dönemde Anadolu'da şehirciliğin gelişiminde, üretim ilişkilerinin organizasyonunda ve ticari canlanmada önemli katkıları bulunan Ahilik teşkilatı zamanla siyasi gücünü yitirerek, esnaf örgütlenmesi biçimine bürünmüştür. 17. yüzyıldan sonra lonca ya da gedik adlarıyla varlığını sürdürmüşse de Osmanlı ekonomisinin dönüşümüne paralel olarak güç kaybetmiştir (Gürata 1975: 99-102). Öte yandan her ne kadar 20. yüzyıl başlarına kadar teşkilata lonca adı verilse de 1824 tarihli Selanik'le ilgili arşiv belgesinde *ahi baba*, *ahilik*, *kethüdalık* gibi terimler kullanılmıştır (Kazıcı 1988: 540-541). Bununla birlikte gerek Tanzimat sonrasında gerekse Cumhuriyet döneminde esnafla ilgili örgütlenme çabalarında ananevi bir kurum olarak sembolik değerine daima atıfta bulunulması köklü bir tarihsel geçmişe dayanmasından ileri gelmektedir.

Siciller Işığında Trabzon'da Ahiliğin İzindeki Esnaflar

Kadı Sicilleri⁸⁷⁰ Osmanlı şehir monografilerini ve mahalli hayata ait bilgileri ortaya koyma bakımından birinci derecede ehemmiyete

⁸⁶⁹ Bahsi geçen konularda Abdülkadir Gölpınarlı'nın çalışmasına (1949: 3-354) bakılabilir.

⁸⁷⁰ Kadı Sicilleri için literatürde Şer'îye Sicilleri isimlendirilmesi de kullanılmaktadır (Akgündüz 1998). Bu yönde çalışma içerisinde Trabzon Kadı Sicillerine atıfta bulunulurken Trabzon Şer'îye Sicillerinin kısaltılmış hali olarak TŞS ibaresine yer verilecektir. Trabzon Kadı Sicilleri defter serileri halinde

sahiptirler. Özellikle bir bölgenin siyasi tarihinin yanı sıra askerî, kültürel, sosyal ve iktisadî yapısını ortaya koymak için kadı sicilleri görülmesi gereken kaynaklar arasında yer alır. Zira bu sicillerden şehirdeki esnaf grupları, bu esnafın meslekleri ve ürettikleri mal çeşitleri, sanayi kuruluşları ve üretilen malların çeşitleri ve bunların nerelerde pazarlandığı usta, işçi ve hizmetçi yevmiyeleri yanında şehirdeki halkın günlük hayatını, giyecek ve yiyecek fiyatlarını, çarşılarını, evlerini, camilerini, çeşitli müesseselerini, mahalle ve köylerini, örf ve adetlerini, o zamanki hukuk ve tatbikatını, vakıflarını, hayat şartlarını, ödedikleri vergilerini, devlet görevlileri ile olan münasebetlerini ve benzeri konularda durumlarını gösteren çok değerli bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Haliyle bahsi geçen bu hususlar kadınların görev alanlarıyla irtibatlı olup onların görev alanlarındaki yetki genişliği ve bunların hukuki yansımalarının sicillere kaydedilmesi bu kaynakları çok yönlü kılmaktadır.⁸⁷¹

Araştırma dönemi içerisinde 14 sicil gözden geçirildiğinde esnafı ilgili 250’yi aşkın kaydın olduğu tespit edilmiştir. Bu kayıtların kahr ekseriyeti *şuhûdü’l-hâl*⁸⁷² kısmında yer almakla beraber bunların dava hükümleri, nikâh kayıtları ve merkezden gelen hükümler içerisinde de var oldukları tespit edilmiştir. Mevcut kayıtlardan Trabzon’daki esnaf kolları hakkında bilgi edinebildiğimiz gibi bir mahalleye adını verebilecek derecede büyüklüklerini de tespit edebilmekteyiz. Mesela Debbağhane Mahallesi (TŞS 1835: 2) ve Ketancı Mahallesi (TŞS 1835: 6) bunlar arasındadır. Esnaf kollarının faaliyetlerine matufen mahalleler yanında çarşılar da esnafın üretimine ve yaptığı işe göre isimler verilmekteydi. Aslında görebildiğimiz kadar hemen hemen her esnaf kolunun faaliyeti bir çarşı ismine adını vermektedir. Bunlar arasında

---

arşivlenmiş olup kaynak gösterme aşaması her defter numarası ile atfın geçtiği sayfa numarasından ibaret olacaktır.

⁸⁷¹ Kadı sicilleri hakkında geniş bilgi için Ahmet Akgündüz’ün çalışmasına (1998), kadınların yetki genişliği için de İlber Ortaylı’nın çalışmasına (2016) bakılabilir.

⁸⁷² Bu konuyla ilgili olmak üzere literatürdeki çalışmalar Şuhûdü’l-hâl farklı görevler ve tanımlamalar yüklese de (Akdağ 1974: 403-406; Özdemir 1986: 165, Ergene 2003: 25) aslında bu uygulama mahkemenin dileyen herkese açık olduğunu ve isteyenin yargılamayı izleyebileceğini göstermekle beraber bunların sadece yargılananın şahitleri olduğu ve ilgili dava kararına dair zaman aşımı noktasında sahte belgelerin zuhuru açısından şuhûdü’l-hâlin görüşüne başvurulabileceği yanında yargılama esnasında deneyimli ve eski uygulamaları iyi bilen kişilerin varlığının olduğunu da göstermektedir (Taş 2008: 31-32). Örneğin bu listelere sırasıyla, şuhûdü’l-hâl arasında varsa öncelikle kadı ve müderrisler, daha sonra şehrin diğer ileri gelenleri olarak örf görevlileri, şehir kethüdası ve muhızrlar, yeniçeriler yazılmaktaydı.

Bakırcılar ve Semerciler Çarşısı Trabzon için çokça dillendirilse hatta günümüze kadar gelmiş olsa da Aktar Çarşısı (TŞS 1835: 9) ve Balıkçılar Çarşısı (TŞS 1835: 40) gibi faaliyet alanına göre çarşı isimlendirilmelerini görmekteyiz. Bu bize klasik Osmanlı kentinde esnaf örgütlenmelerinin tipik örneklerini sunar. Zira her esnaf kolu kendi üretimi çerçevesinde bir kümelenme modeliyle (Kal'a 2012) varlığını sürdürmekteydi. Haliyle kayıtlardan görebildiğimiz kadarıyla Trabzon esnafı da birçok alanda faaliyet yürüten geniş bir iş koluna sahiptir. İncelediğimiz siciller nezdinde bu iş alanlarını şu şekilde belirtebiliriz: Dericilik (debbağ), saraçlık, hallaç, berberci, pabuççu, bakkalcılık, hamamcılık, terzilik, aktarcı, mezarıcı, kürekçi, hamallık, fırıncılık, ekmekçilik, tellallık, taşçılık, kasapçı, abacı, kazancı (kazgancı), kalaycılık, yorgancılık, kuyumculuk, marangoz (neccar), mumcu, çörekçi, çömlekçilik, macunculuk, semercilik, börekçilik, halıcılık, eskicilik, kazzazcılık, mestçi, kahvecilik ve kayıçılık.

Kadı sicilleri üzerindeki incelemelerimiz sonucu bilhassa belgelerin şuhûdü'l-hâl bölümünde ismine en sık rastladığımız kişi şehir kethüdasıdır (TŞS 1843: 11, 35, 28, 54; TŞS 1844: 5, 30, 50; TŞS 1845: 22, 24, 50; TŞS 1846: 30, 61; TŞS 1848: 22, 32, 45-46). Bu husus kethüdanın görevine bağlı kimliğinden kaynaklanmaktadır. Şehirdeki farklı esnaf ve tüccar gruplarının önde gelenleri tarafından seçilen ve kadı tarafından sicile kaydedilip daha sonra eline padişah beratı verilerek resmi olarak da devlet tarafından tanınan şehir kethüdasının, toplumu temsil kabiliyeti göz önünde bulundurulduğunda, kayıtlarda isminin çokça zikredilmesi doğaldır. Zira birçok konuda devletin yönetim merkezi karşısında reyanın temsilcisi durumundadır. Kethüda bu yönde esnaf birliklerinin idari ve maddi işleriyle uğraşır. Esnafın yolsuzluklara karışmasını önlemek ve aralarındaki ihtilafları çözmek gibi vazifeleri de yerine getirirdi (Kal'a 1995: 424-425, 427). Bu yönüyle esnaf birlikleri arasında diğer eyaletlerde olduğu gibi Trabzon'da da hiyerarşik bir teşkilatlanma söz konusu idi. Bu süreçte esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer alıyordu. Esnaf birliklerindeki hiyerarşi yapıda her birimin kanunlarla belirlenmiş vazifeleri vardı. Bunlar bir malın üretim sürecinden başlayıp satıcıya ulaşmasına kadar geniş bir sahayı içine alıyordu. Bilhassa malın üretim aşamasının da belirlenerek fiyatlarının tespiti, satışı ve bu fiyat üzerinde satışın engellenmesi ile kaliteli ürün ortaya konulması dikkat çeken görevlerdi. Mesela ketenci esnafının Bedesten'de satış yapması belirlenmiş iken Platana pazarında yapılan satışlar için gümrük emini ketenden aldığı vergide düşme olması yönünde kaçakçılığın önlenmesi açısından konuyu kadıya taşımış gerekli araştırmalar sonucu herhangi bir kaçakçılığa mahal vermeden böyle bir satışın yapılabileceğine karar verilmiştir (TŞS 1835: 21). Yine esnaf arasında usta yetiştirilmesi, dayanışmaların yapılması ve dükkân açılması

oldukça hassasiyetle riayet edilen örfi kurallar çerçevesinde gerçekleşir hiyerarşik yapının gözetiminde tamamlanırdı (Kal'a 1995: 423-430). Esnaf birliklerindeki hiyerarşik yapı örgüt içerisinde var olan sorunlara da çözüm aramakta çözüm bulunamayanlar kadı huzuruna taşınmaktadır. Bu gibi uygulamaların başında hırsızlık vakaları gelmekte ve konu doğrudan kadıya götürülmekte idi. Mesela Trabzon'da İplikçi esnafından Mahmut'un hırsızlık şikâyeti üzerine Acem hırsızın ayağı kesilmiştir (TŞS 1835: 49).

Trabzon'daki esnaf birlikleri kendi içerisindeki işleyiş kuralları yanında devletin yüklediği sorumlulukları da yerine getirmekteydi. Devlet gerek savaş zamanı gerekse vergi düzeni içerisinde uygun gördüğü miktarlardan ayni ve nakdi olarak ödemelerini tahsil etmekteydi. 1657'de donanma için inşa olunacak gemilerde görev alacak esnafın temininde Trabzon'un Yomra ve Maçka kazalarından marangoz alınmıştı (TŞS 1836: 1, 4, 56). Yine aynı yıl Trabzon'da 111.000 akçe *bedel-i sürsat*⁸⁷³ toplanmıştı (TŞS 1836: 62). Araştırma dönemindeki Girit Seferi için de Trabzon'dan lağımçı ve *beldar*⁸⁷⁴ kefillerle kefalete bağlanarak gönderilmiştir (İnan 1999: 301).

İncelediğimiz esnaf kayıtları hemen hemen tamamen Müslüman isimlerini içermektedir. Bazen 1656'daki bir kayıta çerçilik yapan Ermeni taifesinin Trabzon'a gelip gittiğinin belirtilmesi (TŞS 1835: 49) gibi gayrimüslim isimler de karşımıza çıkmaktadır. Müslüman esnafın içerisinde en fazla zikredilen iş kolu dericilikle ilgili olan saraçlıktır. Deri tabaklaması olan debbağlık da bir hayli zikredilmektedir. Bu husus dericilik iş kolunda ün yapmış olan Ahi Evran'ın bu esnaf kollarına olan bir yansıması olarak düşünüleceği gibi Trabzon şehrinde iş gücü ihtiyacına göre teşkilatlanmış esnaf kollarının da bir göstergesidir. Debbağlık mesleği çerçevesinde şekillenen bu esnaf birliğine yönelik kayıtları Ahiliğin bir yansıması olarak bu dönemde de hala Trabzon'da görmekteyiz. Bu yönde debbağ olan bir esnafın vefatı sürecinde sicile yansıyan kayıt Ahiliğin sosyo-kültürel yansımalarının izlerini de bize göstermektedir. Tabakhanede dükkânı bulunan Debbağ Murat'ın ölümünden sonra küçük yaştaki oğlu Hasan'a vasi tayin edilen Dayısı Mehmet Hasan'a Tabakhanedeki dükkân geliri ile diğer gelirlerinden

⁸⁷³ *Sürsat savaş zamanı ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak amacı ile esnafı da yakından ilgilendiren üretim mallarından aynî olarak alınan vergi türüdür. Bu uygulamada ordunun geçeceği yol güzergâhı önemlidir. Şayet ordu aynî verginin tahsil edileceği bölgenin çok uzağından geçecekse o zaman sürsat, bedel üzerinden bedel-i sürsat olarak alınır. Geniş bilgi için Feridun Emecen'in çalışmasına (1992: 301) bakılabilir.*

⁸⁷⁴ *Osmanlı ordusundaki yardımcı unsurlardan olan beldar hakkında geniş bilgi için Şenol Çelik'in çalışmasına (2016: 181-183) bakılabilir.*

tahsis edilen nafakanın verilmemesi üzerine dava açılmış ve gerekli araştırmalar sonucu *udûl-i rical*⁸⁷⁵ olarak aralarında debbağ esnafından da bir kişinin yer aldığı şahitlikle nafaka gelirlerinin ödenmesine karar verilmiştir (TŞS 1835: 12). Burada esnaf birlikleri arasındaki dayanışma ve adaletli olma noktasındaki uygulamalar Osmanlı Devleti'nin hukuksal yönetim sistemini vazgeçilmez bir sonucu olsa da Ahiliğin izleri açısından esnaf örgütleri arasındaki teşekkülün de bir göstergesidir.

Sicillerde Ahilik Unvanını Taşıyanlar

Esnaf uygulamaları yukarıdaki örneklerle Trabzon'da Ahiliğin izlerini yansıtmaya yanında bu husus mevcut kayıtlarda doğrudan Ahi kelimesinin zikredilmesiyle de kuvvetlendirmektedir. Araştırma dönemi içerisinde Ahi kelimesi 16 kayıta geçmektedir. Ahilik teşkilatı bünyesindeki bu unvana sahip olan 6 kişinin ismini bu kayıtlarda görmekteyiz. Sicil kayıtlarındaki unvanlardan üçü Ahi Baba (TŞS 1842: 36; TŞS 1847: 49), biri Ahizade (TŞS, 1845: 44), diğerleri de Ahioğludur (İnan 2005: 210). Bilindiği üzere Ahi Baba, Ahilik teşkilatının başında olan geleneğin sürekliliği bağlamında kendisine bu unvanla hitap edilen Ahi Evran'dır (Çağatay 1997: 84). Bu isimlendirme Ahi Evran'a halk arasında da bir statü ve meşruiyet kazandırmakta ve böylece teşkilatın başkanlığı sadece resmiyette değil halk ve esnaf tarafından da onaylanmış olmaktadır. Bu minvalde Anadolu'daki Ahi teşkilatlarının bir bütünlük gösterdiği göz önünde bulundurulursa her şehirdeki ahi teşkilatının piri olan Ahi Baba Kırşehir'deki Ahi Şeyhine bağlıdır. Bunların seçimi şehirdeki esnaf kollarının sayısı kadarki ahiler arasından yapılırdı (Akdağ 1979: 18). Onaylanması ise Kırşehir'deki Ahi Şeyhi tarafından olurdu (Köksal 2007: 110). Ahi Baba, yardımcısı olan yiğitbaşı ile esnafı gezer, yapılan işlerin temiz ve sağlamlığını kontrol ederdi. Hatalı üretim varsa bunu yapan esnafın sağ ayağının pabucu işyerinin damına atılırdı. Halk ve esnaf arasında yayılan bu uygulamanın sözü, ustanın kalitesiz mal ürettiğini gösterirdi (Ekinci 1991: 23). Yani bir ölçüde Ahi Babaların esnafın maddi ve manevi idarecisi, bu birliklerin hocası olduğu söylenebilir. Aslında 15. yüzyıla kadar şehirlerde esnafla ilgili tüm sorunlarda Ahi Babalar yetkili iken merkezi devletin gelişimiyle bu yetki devletin eline geçmiştir. Yine de araştırma dönemimiz olan bu geç dönemde bile Trabzon'da Ahi Babaların olması bu yetkilerin kısmi de olsa devam ettiğinin bir işaretidir. Zira Ahi Babalar 19. yüzyılın ilk

⁸⁷⁵ *Udûl-i rical*; buldukları alan veya uğraştıkları iş açısından önemli oranda tecrübe birikimine sahip olup kendilerine güvenilen ve adaletli olduğu düşünülen kişilerden oluşmaktadır. Haliyle gerekli olduğu durumlarda hukukun muhatabı olarak bunların bilgilerine başvurulurdu. Bilhassa esnaf arasında böyle insanların olması hem ahiliğin özünüyle bağdaşması hem de sosyal adalet anlamında devlet yönetimine katkı sağlaması açısından fevkalade önemlidir.

yarısına kadar bazı esnaf birliklerinin lideri olarak devam etmiştir (Kal'a 1995: 424). Öte yandan bu geç dönemlerde bu unvanın yerini az yukarıda da değindiğimiz gibi esnaf kethüdalarının aldığı söylemek yanlış olmaz (Demir 2001: 79). Bu yönde Trabzon kadı sicillerinde bilhassa dava kısımlarının şuhûdü'l-hâllerinde ve atamalarda olmak üzere yaklaşık 30 esnaf kethüdasının kaydı bulunmaktadır (TŞS 1835: 5; TŞS 1843: 54; TŞS 1844: 11, 30; TŞS 1845: 23-24, 28, 40, 52-54; TŞS 1846: 61; TŞS 1847: 34-35; TŞS 1848: 32, 45).

Trabzon'daki Ahi Babalar bu unvanın özelliklerine münhasıran saygın kişilikleri, muteber şahsiyetleri ve yapıcı üsluplarıyla toplumda ayrışmaların önüne geçerek çatışmaları ortadan kaldırmış ve birlik iklimini oluşturmuştur. Çalışmada Ahi Baba olarak üç isim tespit edilmiştir. Bunlardan Mustafa Çelebi; *Tavaşi Mahmut Ağa Vakfı*'nin akarına ait gayrimenkullerin tamirine ilişkin mahkemeye yansıyan keşif kaydında şuhûdü'l-hâl arasında yer almıştır (TŞS 1835: 56). Araştırma dönemi öncesindeki kayıtlarda da ismine rastlanan Mustafa Çelebi'nin (İnan 2005: 207) Ahi Baba olarak belli bir tecrübe, bilgi birikimi ve her yönüyle saygınlığa kavuşmuş biri olduğu anlaşılmaktadır. Hemen hemen kayıtların şuhûdü'l-hâl kısmında yer alan Mustafa Çelebi bu yönüyle de karizmatik bir kişiliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bir-iki kayıta da dava içerisinde aktif olarak bulunmuştur. Bunlardan bir tanesinde davalı olarak yer aldığı mahkemede çarşı esnafından haksız yere talep edilen diyet talebinin fetva ile geçersizliğini ortaya koymuştur (TŞS 1836: 29). Diğerinde ise kasapların, kesilen hayvan derilerinin debbağlar tarafından alınmadığına dair dava açmaları sonucu kendisi de debbağ olan Mustafa Çelebi ve debbağ esnafı tarafından deri alım usulünün isteyeninin satın alması şekline dönüştüğünü belgelendirmeleriyle sonuçlanmıştır (TŞS 1836: 33). Ahi Baba Mustafa Çelebi'ye rastladığımız diğer kayıtlar mülk satışı (TŞS 1836: 5, 21, 28) ile nikâh kayıtlarını içermektedir (TŞS 1836: 8).

Sicillerde Ahi Babalardan yine Mustafa Çelebi adını taşıyan ancak bu kez Es-Seyyid olduğu da belirtilen bir kayda rastlanmıştır. Bu kayıta Orta Hisar Mahallesi'nde Tabakhanedeki dükkân satışından bahsedilmekte ve Es-Seyyid Mustafa Çelebi Ahi Baba olarak şuhûdü'l-hâl listesinde yer almaktaydı (TŞS 1842: 36). Kayıtlarda rastladığımız diğer Ahi Baba Hüseyin Efendi'nin ismi de Yeni Cuma Mahallesi'ndeki bir mülk satışında zikredilmektedir (TŞS 1847: 49).

İncelediğimiz dönem içerisinde sicillerdeki kayıtlarda zikredilen diğer ahi isimleri onların oğulları anlamında *zade* ifadesi ve doğrudan *ahioğlu* ifadesiyle yer bulmaktadır. Bu yönde Trabzon'un Ketancı Mahallesi'nde miras usulüyle varislere kalan tek katlı bir evin satış davasında şuhûdü'l-hâl kısmında Ali Çelebi Ahizade zikredilmektedir

(TŞS 1845: 44). Ahioglu ifadesiyle de kayıtlarda yer alan Elhac Mustafa'nın birkaç yerde isminden bahsedilmektedir. Bizim çalışma dönemimizin zaman dilimi öncesinde de isminden bahsedilen Ahioglu Elhac Mustafa'nın yer aldığı kayıtların ilki onun nikâh akdini ortaya koymaktadır. İleriki yaşında gerçekleşen bu ikinci nikâh akdi azat edilmiş bir köle olan Abdullah'ın kızı Kahraman ile yapılmıştır. Bu nikâh akdinden kısa bir zaman sonra kendisinin vefat ettiğini bir başka kayıt ortaya koymaktadır. Burada da Ahioglu Elhac Mustafa'nın çocuklarına vasi tayiniyle ilgili konuya değinilmiştir. Ahioglu ile ilgili olan bir diğer kayıt da yine ölümünden sonra kölelerinin azat edilmesi hususunun olumlu yönde karara bağlandığı mahkeme davasıdır. İncelenen sicillerde Ahioglu ile zikredilen bir başka isim Ali Çelebi'dir. Ahioglu Ali Çelebi'nin yer aldığı bu kayıt adam öldürmeye yönelik diyet talebine dayanmaktadır. Ahioglu Ali Çelebi bu kayıta davanın şuhûdü'l-hâl kısmında yer almaktadır (İnan 2005: 211-212).

Sonuç

Ahilik, bilhassa 13. yüzyıl olmak üzere Anadolu'nun zor dönemlerinde burada Müslüman Türklüğün güçlenmesine yönelik devlet ile halk arasındaki iletişimi desteklemiştir. Ahiler, esnafın örgütlenmesi başta olmak üzere kaliteli üretimi ön planda tutarak ekonomiye katkı sağladıkları gibi çoğu illerde oluşturdukları zaviyeler aracılığıyla da sosyal huzurun temininde etkin roller üstlenmişlerdir. Kendine has ritüellerle sağlam bir teşkilat kuran ahiler bu uygulamalarını Anadolu'daki tüm illerde uzun bir süre devam ettirmişlerdir.

Trabzon'daki iş kolları ve bunların çeşitliliği burada Ahiliğin esnaf yapıları üzerindeki derin oluşumunun bir göstergesidir. Bilhassa Ahi Evran'la bağdaşan dericilikle ilgili çok sayıda esnaf kolunun sicillerdeki kaydı bu hususu destekler niteliktedir. Sicillerde karşımıza çıkan bu unsurlar içerisinde esnaf yapılanmalarındaki görevliler de Ahilikle gelen güçlü bir teşkilatın izlerini ortaya koymaktadır. Bu yönde ilk dönemlerde sıkça rastladığımız Ahi Baba zamanla yerini kethüdaya bırakmıştır. Böylece 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin taşrasında önemli bir kent olan Trabzon'da ahilik kültürü ve izlerinin devamı esnaf yapılanması ve uygulamaları yanında ahilik unvanlarını taşıyan kişilerin varlığıyla da kendini göstermiştir. Verilen örneklerde bilhassa Ahi Babaların ve diğer ahilerin bu dönem Trabzon'unda sözlerine itibar edilen kişiler olması yanında gerek kendileri gerekse esnaf ve toplumu ilgilendiren konularda bilirkişi, şahit ve adaleti savunan kişiler olarak karşımıza çıkmaları Ahiliğin izlerinin önemli bir yansımasıdır. Bu süreç diğer illerde olduğu gibi Trabzon'da da Osmanlı merkezi ile taşra arasında veya devlet yönetimi ile olan ilişkilerde bir denge unsuru olarak 18. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TŞS 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848.

Basılı Eserler

Akdağ, Mustafa (1974). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, C I, İstanbul: Cem Yayınevi.

Akdağ, Mustafa (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi (1243-1453)*, C I, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Akgündüz, Ahmet (1998). *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Atsız, H. Nihal (1985). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bayram, Mikail (1978). "Ahi Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri)", *Türk Kültürü Dergisi*, C 16, S 191, s. 658-668.

Bayram, Mikail (1981). "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti", *9. Tarih Kongresi*, Ankara: 21-25 Eylül 1981, s.623-641.

Bayram, Mikail (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya: Damla Matbaacılık.

Çağatay, Neşet (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: TTK Basımevi.

Çelik, Şenol (2016). "Beldar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C Ek 1, s. 181-183, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demir, Galip (2000). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, Ankara: Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı.

Demir, Galip (2001). "Ahilik ve Yükselen Değerler", *Görüş Dergisi*, Ocak Sayısı, s. 76-82.

Demirbolat, Anzavur-Gürsoy Akça (2004). "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 15, s. 355-376.

Durak, İbrahim (2016). "Sosyal Girişimcilik ve Ahilik Teşkilatı: Teorik Çerçeve", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S 47, s. 101-120.

Ekinci, Yusuf (1989). *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ekinci, Yusuf (1991). *Ahilik*, Ankara: Sistem Ofset Baskı.

- Emecen, Feridun M (1992). “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 5, s. 301, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erdem, Ekrem (2008). *Ahilik, Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ergene, Bogaç (2003). *Local Court, Provencial Society and Justice in the Otoman Empire*, Brill-Leiden-Boston.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1949). “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 11, S 1-4’den ayrı basım, s. 3-354.
- Gürata, Mithat (1975). *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Ankara: Tisa Yayınları.
- İnan, Kenan (1999). “Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: 8-10 Nisan 1999, s. 295-311.
- İnan, Kenan (2005). “17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Ahiler ve Faaliyetleri”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon: 25-26 Mayıs 2005, s. 203-215.
- Kal’a, Ahmet (1995). “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 11, s. 423-430, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kala, Ahmet (2012). *Debbâğılıktan Dericiliğe İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karasoym, Yakup (2003). “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 14, s. 1-23.
- Kazıcı, Ziya (1978). “Esnaf Teşkilatı (Ahilik)”, *Diyanet Dergisi*, C 17, S 3, s. 250-255.
- Kazıcı, Ziya (1988). “Ahilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 1, s. 540-542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, Mustafa (2007). *Ahilik Kültürünün Dünü ve Bugünü*, Kırşehir: Kırşehir Belediyesi Kültür-Tarih Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996). “Fütüvvet (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 13, s. 261-263, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2016). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Özdemir, Rıfat (1986). “Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S 1, s. 156-181.

- Şeker, Mehmet (1993). *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taş, Hülya (2008). "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki 'Şuhûdü'l-Hâl' Nasıl Değerlendirilebilir?", *bilig*, S 44, s. 25-44.
- Uludağ, Süleyman (1996). "Fütüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 13, s. 259-261, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ülgener, Sabri (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE GEÇEN (1760-1912) DENİZLİ AHI TEKKELERİ YAZIŞMALARI

CORRESPONDENCE OF AHI TEKKELERİ IN DENİZLİ ARCHIVES (1760-1912)

Prof. Dr. Turgut Tok
Pamukkale Üniversitesi
Kınıklı DENİZLİ
ttok@pau.edu.tr

Özet

“Ahi ve ahilik” kavramları, kökleri eski devirlere uzanan yüksek bir kültürün ve uygarlığın ortaya çıkardığı bir kurum ve yapılandırma. Eğer bir toplum yüksek bir kültüre ulaşmış ise, o kültür başka toplumlara örnek oluşturabilecek yapılandırmaları ortaya çıkarabilir. Geçmişte var olan ve derin etkileri bulunan sistem veya yapılandırmalar günümüzün modern dünyasının gerekleri ile buluşturulabilmelidir. Ahilik kavramı da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Tarihi dönemler incelendiğinde, Denizli ve yöresi Ahi Tekkelerinin yoğun bulunduğu bölgelerimizden biridir. Adı bilinen Ahilerin ve Ahi Tekkelerinin sayısı 52 (elli iki)’dir. Bölgedeki Ahi Tekkelerinin en önemli özelliği, sadece il ve ilçe merkezlerinde değil köylerde de bulunmasıdır.

Bu çalışmada 1760 -1912 yılları arasında Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan Denizli Ahilerine ve Ahi Tekkelerine ait belgeler tanıtılacak ve bu belgelerden hareketle Ahi tekkelerinin bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik hayatına etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Ahi Tekkeleri, Denizli, Osmanlı Arşivleri

Giriş

Anadolu’nun Oğuz Türkleri tarafından fethi ile birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik hayatın her aşamasında karşılaştığımız “ahilik” kavramının yalnızca esnaf yapılandırması olarak değerlendirilmesi ahiliğin tam anlamıyla anlaşılmasını sağlamamaktadır. Çünkü ahilik bir toprak parçasını işgal değil vatanlaştırmaya, istihdama dayalı üretime ve pazar ekonomisinin oluşmasına daha da önemlisi toplumsal hayatın nizamına kadar etkin olan bir örgütlenmedir.

Ahilik kavramı değerlendirilirken öncelikli olarak “coğrafyanın vatanlaşması” noktasında ahiliğin katkıları ele alınmalıdır. Anadolu merkez olmak üzere Selçuklu ve Osmanlılar dönemlerinde Türklerin hâkimiyeti altına aldığı coğrafyalarda ahilerin ve ahilik anlayışının rolü göz ardı edilmemelidir. Turan Gökçe’nin ahiliğin ve ahilerin etki alanının sınırları noktasında yapmış olduğu tespit şöyledir: “Ahî birlikleri, bağımsız siyasi bir güç olmamakla beraber, merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı zamanlarda ön plana çıkarak, önemli fonksiyonlar üstlendiler. Moğol istilası sırasında, şehirlerde ortaya çıkan otorite boşluğu, birer mahallî güç olarak görünen ahiler tarafından dolduruldu. Anadolu’da ahiliğin yaygınlaşmasında önemli rol oynayan Alaaddin Keykubad’ın, oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından öldürülmesi üzerine ahilerin II. Gıyâseddin’e karşı direnmeleri ve onun Köseadağ’da Moğollara yenik düşmesinden sonra Sivas ve Tokat’ı ele geçiren Moğollara karşı Kayseri’yi başarıyla savunmaları bunun tipik bir örneğini yansıtmaktadır. Keza, ahilerin

Osmanlı döneminde yaşanan Düzmece Mustafa olayında Bursa'yu muhafazaları bunun bir başka örneğini oluşturmaktadır." (Gökçe, 2012: 32-32)

Ahilik, yeni bir vatanın ve yeni intisap edilmiş bir inanın oluşturduğu ve tarihin derinliklerinden getirilen kültürel birikimin bir araya getirildiği bir yapılanmadır. Ahilik örgütlenmesini sağlayan süreci ve ahiliğin etki alanını kronolojik olarak şöylece izleyebiliriz:

1. Askeri fethin tamamlanması.
2. İnanışın yayılması.
3. Türk Dilinin hâkimiyeti.
4. Pazar ekonomisinin kurulması.
5. Üretime ve istihdama dayalı yapılanma.

Bu süreç izlendiğinde Oğuz Türkleri'nin Anadolu coğrafyasını nasıl vatan yaptıkları ve devrinin en büyük devletlerini nasıl kurdukları ve yaşattıklarını görmek mümkündür. Ezel-ebed Türk yurdu Türkistan'dan Anadolu'ya Hoca Ahmed Yesevi ocağından yetişerek gelen alp ve erenlerin bu sürece etkileri oldukça önemlidir. (Tok 2012: 21)

Denizli ve Yöresinde Ahilik:

Anadolu'nun Moğollar tarafından istilası sürecinde, Selçukluların bir uç bölgesi olan Denizli'de önemli hareketlilikler yaşanmıştır. Anadolu'da ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran bu süreçte yaklaşık bir yıl Denizli'de yaşamıştır. Ahi Evran'ın Denizli'de yaşaması yörede ahiliğin yaygınlaşmasında mühim bir etkidir. Tuncer Baykara, Ahi Evran'ın Denizli'de geçirdiği yıllarla ilgili şu tespitlerini yapmaktadır: *Ahi Evran'ın Denizli'de iken sonraları Üzümlü Tekkesi adıyla anılan yerde bulunmuş olması, O'nun Hacı Bektaş-ı Veli'nin Velayetnamesinde de belirtilmiş olan bağcılık meşguliyetini teyit etmektedir. Bunun yanında, Denizli'ye gelmeden önce, Kayseri ve Konya'da iken debbağlıkla meşgul olduğu bilinen Ahi Evran'ın burada da aynı mesleği icra etmiş olması gerekir. Ayrıca, teşkilatçılık özelliği ile de dikkati çeken Ahi Evran, burada bulunduğu zaman zarfında ahiliğin yaygınlaşmasına zemin hazırlayan faaliyetleri ile de dikkat çekmektedir.* (Baykara 2007: 193)

Hacı Bektaş Veli Velayetnamesinde Ahi Evran'ın Denizli'den Konya'ya gidişi, dönemin Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus'un daveti ile Sadrettin Konevi'nin elçiliğiyle 1227 yılında olduğu aktarılmaktadır. (bilgi için, Gölpınarlı 1958:)

Harun Yıldız'ın Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran ilişkisi adlı makalesindeki bilgiler Ahi Evran'ın Denizli'de kalma süreciyle ilgili olarak ikinci kez Denizli'ye gelişinden bahsetmektedir: *"...Türkmenler tarafından Ulu Alaaddin diye anılan ve ahiliğin Anadolu'da yayılmasında önemli katkıları olan Alaaddin Keykubat'ın, oğlu II.*

Gıyaseddin Keyhusrev tarafından öldürülmesi, Ahilerin bu sultana tavır alarak tepki göstermelerine yol açmıştı. Yeni sultan, veziri Sadettin Köpek'in de etkisiyle, iktidarına karşı oldukları gerekçesi ile pek çok Ahi ve Türkmen zümresini öldürtüp bazı ileri gelenlerini tutuklatıp hapsetmişti. Hapse atılanlar arasında Ahi Evran da vardı. Ahi Evran, bu şekilde beş yıl (637-642 / 1240-1245) tutuklu kalmıştı. Bu yüzden ahilerin birçoğu, merkezden ayrılarak Batı Anadolu gibi merkezden uzak bölgelerde faaliyet göstermeye başlamışlardı. Daha sonra II. Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümü üzerine (642/1245) saltanat naibi sıfatıyla idareyi eline geçiren Celaleddin Karatay, hapisteki bütün ahiler, bu arada Ahi Evran'ı da serbest bırakmıştı. (Şahin 2006: 303) Ahi Evran, bunun üzerine tekrar Denizli'ye giderek orada bahçıvanlık yapmıştı. Cahen'in Anadolu'daki ilk Ahilerin Denizli-Isparta bölgesinde yaşadığını belirten bulgularını dikkate aldığımızda Ahi Evran'ın Denizli'ye gidişi daha bir anlam kazanır (Cahen 1986: 592). (Yıldız 2009:121) H. Yıldız'ın "Ahi Evran'ın tekrar Denizli'ye giderek bahçıvanlık yaptığı" tespiti T. Baykara'nın "Ahi Evran'ın Denizli'de bağcılıkla uğraştığı" tespitini teyit etmektedir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde geçen şu ifadeler, Ahilik, Ahi Evran ve Denizli noktasında mühim ve ilginç bilgiler vermektedir. Ancak bu bilgilerin üzerinde detaylı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır: *Daha sonra Kayseri'den Denizli'ye göçen Ahi Evran burada vefat eder. Kırşehir'de bir Ahi Baba vardır ama bu Ahi Evran Baba değildir. Debbağ esnafının şeyhidir, bu yüzden debbağlara "ahiler" derler. (Dağlı, Kahraman 2005:102)*

Seyahatnamedeki metnin orijinal çevriyazısı şöyledir:

"Ba'dehu Kayseriyye'den hicret edüp bu Denizli şehrinde garîk-i rahmet olup gavvâs-ı Bârf olup yadır. Kırşehri'nde bir Ahi Baba vardır, amma bu Ahi Evran Baba değildir. Esnaf-ı tabbağânın pîşkademleridir kim tabbağlara Ahiler derler"

Denizli, 13. Yüzyıldan itibaren Ahiliğin önemli ve hareketli merkezi olmuş ve birçok ahi tekkesine ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde ahi tekkelerinin hatırası halen yörede yaşamakta ve ekonomik hayatta ahilik kültürünün varlığı hissedilmektedir. Denizli'de özellikle Ahi Sinan adı öne çıkmaktadır. Ahi Sinan, kaynaklarda Ahi Sinan, Ak Sinan, Ah Sinan adları ile geçmektedir. 1300'lü yıllarda bu teşkilatı kuran Ahi Sinan, küçük yaştan itibaren Denizli'de eğitim ve terbiye görmüştür. Dericilik işi ile uğraştığı bilinmektedir. Ahi Evran'ın Denizli'ye gelmesi ile ona talebe olur. Denizli'de Ahi Evran'la birlikte ahiliğin temellerini atarlar. Ahi Sinan'ın ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğüne dair net bilgiler bulunmamaktadır. Ahi Sinan'ın adı ve hatırası günümüzde Denizli'de, Ahi Sinan Pansiyonu, İlbadı Mezarlığındaki Ahi

Sinan Kapısı, Ahi Sinan Çarşısı, Ahi Sinan İlköğretim Okulu ve İncirlişar Parkı'nda inşa edilen Ahi Sinan heykelinde yaşatılmaktadır.

Ahi Duman, şehirdeki diğer önemli bir ahidir. İbn-i Batuta Seyahatnamesinde Ahi Sinan ve Ahi Duman tekkeleri anlatılmaktadır.

Denizli'de tarihi kaynaklardan hareketle belirlenen ahi tekkeleri şunlardır:

İl Merkezinde Belirlenen Ahiler: Ahi Sinan, Ahi Duman, Ahi Alâeddin, Ahi Alaeddin, Ahi Paşa, Ahi Mahmut, Ahi Yusuf, Ahi Abdurrahman Sinan, Ahi Hacı Mehmet Efendi, Ahi Tokat, Ahi Dudu, Ahi Dursun, Ahi Nevruz, Ahi Mustafa, Ahi Seyit Ahmet, Ahi Yahya, Ahi Kurban

Diğer Ahi Şeyhleri: Ahi Salih (Yenice/Deri-Boli - Buldan), Ahi Elvan (Yenice/ Direbolu - Buldan), Ahi Durmuş (Yenice/Direbolu - Buldan), Ahi Mehmet (Yenice/ Direbolu - Buldan), Ahi Sinan (Kaş – Yenice/ Direbolu - Buldan), Ahi Hamza (Karahöyük - Acıpayam), Ahi Ali (Karahöyük - Acıpayam), Ahi Kaysar (Yeşilyuva - Acıpayam), Ahi Hayreddin (Işıklı / Çivril), Ahi Maruf (Işıklı / Çivril), Ahi Eşref (Işıklı / Çivril), Ahi Kıran (Kıralan / Çivril), Ahi İnebegi (Kıralan / Çivril), Ahi Seydi (Beyköy / Çivril), Ahi Bayezid (İğdir / Çivril), Ahi Cüneyd (İğdir / Çivril), Ahi Tursun (İğdir / Çivril), Ahi İvaz (Haydan/Yeşilyaka / Çivril), Ahi Baba (Gümüşsu / Homa kasabası / Çivril), Ahi Dağı Zaviyesi: Gümüşsu / Homa / Çivril), Ahi Hoca (Honaz merkezinde), Ahi Ali (Kızılyer köyü – Honaz), Ahi Çalış (Kırı Sevdî- Honaz), Ahi Temür (Ahi Temür Köyü - Honaz), Ahi Evran Tekkesi (Honaz merkezinde), Ahi Eyne Hoca: (Südeş / Sudöşeği–Südeş... Zamanla Tavas'a bağlı bir köy iken Muğla'ya bağlı Gazeller köyü sınırları içine alınmıştır.), Ahi Halil: Tavas ilçesi sınırları içinde, adı ile anılan bir çiftlik vardır. (bilgi için, Kallımcı 2010: 60-61)

Osmanlı Arşiv Belgeleri: (1760-1912)

2010 yılında Denizli'de gerçekleştirilen “Ahilik ve Denizli Ahiliği” paneli ve paneldeki konuşmalardan oluşturulan kitap çalışmasında, Osmanlı arşivlerinde bulunan Denizli ve yöresi ahiliği ile ilgili belgeler, arşiv uzmanları Muzaffer Çetin, Orhan Özdiç ve Abdurrahman Yarar tarafından belirlenip, bir proje dâhilinde Denizli Büyükşehir Belediyesine teslim edilmişti. Bu çalışmada yer alan belgeler, belediye arşivinden temin edilmiştir.⁸⁷⁶

⁸⁷⁶ Osmanlı arşiv belgelerini, Denizli Büyükşehir Belediyesi arşivine kazandıran ve ilgililerin kullanımına açan Belediye başkanı Nihat ZEYBEKÇİ'ye, Osman ZOLAN'a ve Kültür daire başkanı Hüdaverdi OTAKLI'ya teşekkürlerimi sunarım.

1760-1912 yılları arasında 8 (sekiz) arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu belgeler şunlardır:

1. Ahi Mustafa Vakfı gelirleriyle ilgili belge. BOA, MF. MKT, 994/84-1
2. Ahi Kurban Zaviyesi zaviyedarlığıyla ilgili belge. BOA, C. EV, 320/16286
3. Ahi Yahya ve Ahi Sinan Tekkeleri gelirleriyle ilgili belge. BOA, C. EV, 106/15592
4. Ahi Sinan Zaviyesi Vakfıyla ilgili belge. BOA, A. MKT.UM, 568/85
5. Ahi Sinan Zaviyesi Vakfıyla ilgili belge. BOA, A. MKT.UM, 573/59-1
6. Ahi Sinan ve Şahin Dede Vakfı gayrimenkulleriyle ilgili belge. BOA, EV.d, 22794/2
7. Ahi Sinan ve Şahin Dede Vakfı maden ocağıyla ilgili belge. BOA, Y.PRK. AZJ, 51/16
8. Ahi Sinan ve Şahin Dede Vakfı gayrimenkulleriyle ilgili belge. 1926. XII. 30-2

1 numaralı belge: 21-30 Muharrem 1174 (2-11 Eylül 1760) tarihlidir. Belgede, Ahi Mustafa Vakfının gelirlerine karışılmaması ve itiraz edilmemesi hakkında Padişah III. Mustafa'nın fermanının sureti bulunmaktadır. Denizli, belgede geçen tarihte Kütahya sancağına bağlı idi ve Lazikiye adı kullanılmaktaydı.

2 numaralı belge: Belge, 10 Receb 1204 ve 11 Receb 1204 (26-27 Mart 1790) tarihlidir. Belgede Azine-i Lazkiye'deki Ahi Kurban Zaviyesinin zaviyedarlık talebi ve bunun uygunluğunun emri bilgileri yer almaktadır. Ezine-i Lazkiye veya Azine-i Lazkiye bugün Denizli'ye bağlı Sarayköy ilçesinin tarihteki adıdır.

3 numaralı belge: Belge, 24 Cemaziyelahir 1208 ve 26 Cemaziyelahir 1208 (27-29 Ocak 1794) tarihlidir. Belgede Ahi Yahya ve Ahi Sinan Tekkelerinin gelirleri ve arazileriyle ilgili olarak haksız yere yapılan müdahalelerin son verilmesi hususunda Sadaret makamının buyruğu yer almaktadır. Tekkelerin söz konusu vakıf tarlaları Menteşe Sancağı, Muğla kazası, Döğrek karyesindeir.

4 numaralı belge: Belge, 27 Zilkade 1268 (12 Eylül 1852) tarihlidir. Belgede Ahi Sinan Tekkesi vakfı şeyhliğinin tarikat-ı aliyye-i Nakşibend'den Şeyh Ahmed Efendiye verildiği bilgisi yer almaktadır. Belgede "Amedi odası hülefasından Müfid Beyefendi iltimasıyla" notu yer almaktadır. Osmanlı Devletinde Amedi odası, reisülküttabın

sadrazam adına yazması gereken resmi yazıları hazırlayan, Divan-ı Hümayuna bağlı dört kalemden biridir.

5 numaralı belge: Belge, 23 Zilhicce 1278 (21 Haziran 1862) tarihlidir. Belge, Ahi Sinan Zaviyesi Vakfı şeyhliğinin padişah beratı çıkartılmak suretiyle tarikat-ı aliyye-i Nakşibendi hülefasından Şeyh Mehmed Sırrı Efendi üzerinde olduğunu bildiren Denizli Sancağı İdare Meclisinden Sadarete gönderilen belgedir.

6 numaralı belge: Belge, 17 Receb 1292 (19 Ağustos 1875) tarihlidir. Belgede Ahi Sinan ve Şahin Dede vakfına ait Denizli ve Menteşe Sancaklarında bulunan gayrimenkullerin üç aylık intikal ve devir işlemlerinde elde edilen gelirlerin tablosu bulunmaktadır.

7 numaralı belge: Belge, 17 Eylül 1321 (30 Eylül 1905) tarihlidir. Belgede ilginç bilgiler bulunmaktadır. Belge, Ahi Sinan ve Şahin Dede dergâhlarına ait olan Tavas kazasına bağlı Çardak, Yolaltı ve Karacaviran köyleri yakınında bulunan zımpara madeni işletmesinin Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa'nın iltimasıyla İngiliz maden işletmecisi Ernest Abbott tarafından haksız yere el konulduğu hakkında verilen dilekçeyi içermektedir. Belgede söz konusu madenlerin mevkisi detaylı olarak aktarılmıştır:

“...Aydın vilâyetine mülhak livâ-i Denizli'nin Tavas kazâsına tâbi' Çardak ve Yolaltı karyesi civârında tarafları Karacaviran ve Hançam mezârlığı üstünde vâki' atık mermer taş ocakları pamuk tarlasının üstünde kâ'in Kabakbeleni nâmında büyük açık tepe Ardic ve Tülüce ve Taşlıca tepeleri ve Yolaltı karyesiyle mahdûd zımpara ma'denimiz...”

8 numaralı belge: Belge, 23 Rebiülevvel 1330 (12 Mart 1912) tarihlidir. Belge, Denizli'de bulunan Ahi Sinan ve Şahin Dede zaviyesinin mevcut ve faal durumda olduğu, vakıf şartlarına uygun olarak faaliyet gösterdiğini bildirir Denizli yöneticilerinin hazırladığı mazbatadır.

Osmanlı arşivlerinde 1760-1912 yılları arasında yer alan 8 (sekiz) adet arşiv belgesi, ahi tekkelerine zaviyedar atanması ve ahi tekkelerinin mal varlıklarında düşülen uyuşmazlıklarla ilgili belgelerdir. Belgelerin hepsinde atama ve uyuşmazlıkların söz konusu olması, ahi tekkelerinin zor bir süreç geçirdiğinin göstergesi sayılabilir.

Sonuç

Denizli, Selçuklular ve Moğol istilası dönemlerinde bir uç bölgesi olması nedeniyle tarihi, kültürel, siyasi ve ekonomik hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. Bu hareketlilik bölgede sağlam bir toplumsal yapının oluşmasına vesile olmuştur. Bu sağlam temelli yapılanmanın merkezinde ahiler ve ahi tekkeleri bulunmaktadır. Tarihi kayıtlardan ve yukarıda sunduğumuz arşiv belgelerinden hareket

edildiğinde Denizli’de 50 (elli)’nin üzerinde ahi ve ahi tekkesi adıyla karşılaşmaktadır. Denizli, günümüz Türkiye’inde ekonomik anlamda ülkenin önde gelen şehirlerinden biridir. Hem ticari hayat ve üretim hem de ihracatta ön sıralarda yer almaktadır. Bu gelişmişlik durumunu, tarihi mirastan gelen derin köklere yani ahiliğe dayandırmaktayım.

Kaynakça

Baykara Tuncer (2007). *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070–1520)*, IQ Yayınları, İstanbul

Cahen, Claude (1986). “İlk Ahiler Hakkında”, çev. Mürsel Öztürk, *Belleten*, L/197: 591-601.

Çiftçiöğlü İsmail (2007). “XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresinde Ahilik ve Mevlevilik”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu-Bildiriler-1*, sy. 67–75, Denizli

Dağlı Yücel, Kahraman Seyit Ali, Dankoff Robert (2005). *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap*, Yapı Kredi Yayınları

Gökçe Turan (2000). *16. ve 17. Yüzyıllarda Lazıkiyye (Denizli) Kazası*, TTK Yay, Ankara

Gökçe Turan (2012). “Ahilik ve Denizli”, *Ahilik ve Denizli Ahiliği*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli

Gölpınarlı Abdülbaki (1958). *Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul

Kallımcı Hasan (2010). “Denizli Ahileri”, *Denizli Belediyesi Kültür Yayınları*, Denizli

Kütükoğlu Mübahat (2002). *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İstanbul

Toker Tarhan (1967). *Denizli Tarihi*, Denizli

Tok Turgut (2012). “Türk Kültür Tarihinde Ahilik ve Denizli Yöresinde İzleri - Denizlili Bir Önder: Ahi Sinan”, *Ahilik ve Denizli Ahiliği*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli

Yıldız Harun (2009). “Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Ankara

Nu.:1

BOA, MF.MKT, 994 / 84 – 1

Kütahya Sancağı'nın Lazikiye [Denizli] Nahiyesi'ne bağlı olan ve Katırhan adıyla da bilinen Korucuk köyünün tüm vergi gelirleri, [1380'lerde] Aydınoğlu İsa Bey tarafından verilen izinle kurulan ve Osmanlı sultanları I. Mehmed ve II. Bayezid'in tasdikleriyle varlığını sürdüren ve Ahi Mustafa, Ahi Seyyid Ahmed, Paşa Hatun, Mah Paşa Hatun, Fatma Paşa Hatun, Mahmud Halife ve Ahmed Halife silsilesiyle evladdan evlada geçerek devam edegelen Ahi Mustafa Vakfı'na aitken, son zamanlarda bazı kişilerin buna itiraz etmeleri ve vakfa yapılması gereken ödemeleri yapmamaları üzerine, bir daha söz konusu vakfın gelirlerine karışılmaması ve itiraz edilmemesi hakkında, Padişah III. Mustafa tarafından Kütahya mütesellimi [vali vekili], Kütahya kadısı ve Lazikiye naibine [kadı vekili] gönderilen fermannın sureti.

2-11 Eylül 1760

[Transkripsiyon]

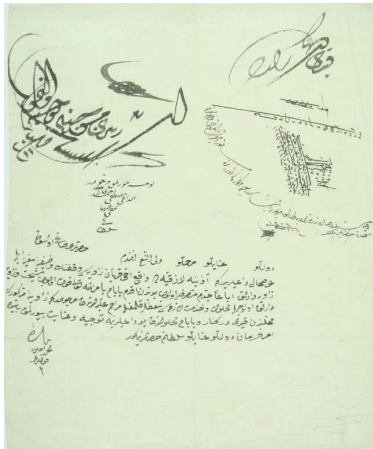
[Tuğra] Mustafa Han bin Ahmed Han muzaffer dâ'imâ

İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mecâmid ve'l-mekârim el-muhtassu bi-mezîd-i inâyetihi'l-meliki'd-dâ'im dergâh-ı mu'allâm kapıcıbaşılardan Kütahya mütesellimi -dâme mecduhu- ve kıdvetü'l-kuzât vel'l-hükkâm ma'denü'l-fâzıl ve'l-keâm kâdısı ve Lazkiye Kazâsı nâ'ibi -zîde fazlühümâ- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki, Mahmud Halife ve Ahmed Halife südde-i sa'âdetime arzuhâl edüb Kütahya Sancağı'nda Lazkiye Nâhiesi'ne tâbi' neferât ve zemîn ile karye-i Korucuk ve Katırhan dahi derler karye-i mezbûrede Ahi Seyyidî Ahmed'in atası Mustafa'ya Aydınoğlu müteveffâ İsa Bey vakf-ı evlâd etmiş müteveffiyât Şah Çelebi ve Yakub Çelebi vakfiyet-i müselleme dutub mektûblar vermişler müteveffâ Fenarî oğlu Yusuf Balı -rahmetü Allah-ferâğ ve mârda teftîş ede Donuzlu'ya varıcak vakfiyet tecdid edüb ellerine mektûb vermiş sonra merhûm Sultan Mehmed Han -tâbe serâhu- Seyyid Ahmed'in kızı Paşa Hatun vakf-ı evlâdlık üzere hüküm vermiş sonra evkâfa fesh-i târî olunmak tımara verilmiş ba'de merhûm Sultan Bayezid Han -tâbe serâhu- yine mukarrer edb Paşa Hatun eline vakf-ı evlâdlık üzere mukarrer nâme verilmiş sonra mezkûr Ahi Seyyidî Ahmed'in evlâdından Mah Paşa ve Fatıma Paşa'ya intikâl eyleyüb mezkûre Mah Paşa Hatun elinde merhûm Sultan Bayezid Han'ın nişân-ı hümâyûnuyla olub ve bu mukayyedir, defter-i atık ve hâsıl tahtında hınta ve şâr ve öşür ve bostân ve resm-i çift ve resm-i bennâki yekûn ma'a gayrihi iki bin iki yüz otuz beş akçe yazı ile defter-i evkâfda muharrir kalemiyle tahrîr olunduğu defter-i hakanîde mukayyed ve bunlar ve vâkıfın evlâd-ı evlâdından olub karye-i mezbûreye evlâdlık üzere bi'l-fi'l berât-ı şerîfimle iştirâken mutasarrıf olmalarıyla karye-i mezbûre toprağında zirâ'at ve hirâset edenlerin zirâ'atleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinden ve müstakil sebzesi satılır bostânların dahi hâsıl olub bey' ve intifâ' eyledikleri mahsûllerinden şer'le müteveccih olan öşürlerin ve kadîmî re'âyâ yerlerin tasarruf

edenlerin dahi kânûn üzere icâb eden çift resimlerin defterde mukayyed ra'iyet ve ra'iyeti oğullarından ulularının üzerlerine edâsı elzem gelen resm-i bennâkı ve erişüb kâr ü kesbe kadar mücerredlerinden resm-i mücerredlerin kânûn ve defter mücebince talep eylediklerinde içlerinden ba'zıları noksân teklîfi ile ta'allül ve muhâlefet üzere olduklarında bildirüb kânun ve defter mücebince amel olunub hilâf-ı kânûn ve defter noksân teklîfi ile ta'allül ve nizâ' etdirilmemek bâbında hükm-i hümâyûnum ricâ ve defterhâne-i âmiremde mahfûz defter-i evkâfa mürâca'at olundukda vech-i meşrûh üzere olduğu mastr ve mukayyed bulunmağın defter-i hakanî mücebince kânûn üzere amel olunmak emrim olmuşdur, buyurdum ki, hükm-i şerîfimle vusûl buldukda bu bâbda sâdr olan emrim üzere amel dahi husus-ı mezbûra tamâm mukayyed ve sütte-i sa'âdetimden ihrâc olunmuş mühürlü sahîh sûret-i defter-i cedîd-i hakanî talep edün göresiz resm-i bennâkı ve mücerredlerin vermekden ta'allül edenler karye-i mezbûrenin defterde mukayyed ra'iyet ve ra'iyeti oğullarından iseler ulularının üzerlerine edâsı lâzım gelen resm-i bennâkı ve erişüb kâr ü kisbe kadar mücerredlerinden resm-i mücerredlerin ve karye-i mezbûre toprağının zirâ'at ve hırâset edenlerin zirâ'atleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinden ve müstakil sebzesi satılır bostânların dahi hâsıl olub bey' ü intifâ' eyledikleri mahsûllerinden şer'le mütevâcîh öşürlerin ve resm-i çift yerden alınır ol vilâyetde resm-i çift defterde kaç akçe ta'yi'n olunmuş ise kadîmî re'âyâ yerlerin tasarruf edenlerden bütün çifti olanlardan tamâm çift resmi nîm çifti olanlardan yarım çift resmi nîm çiftiden akal olub her sene su basar yahud penbe hâsıl olur a,lâ yerlerden iki dönüm bir akçe evsat yerler üç dönüm bir akçe ednâ yerlerden beş dönüm bir akçe çift resimlerin hüküm edüb bi't-tamâm tahsîl ve bî-kusûr alıverüb ashâbını hilâf-ı kânûn ve defter noksân teklîfi ile ta'allül ve nizâ' etdirmeyesiz, min-ba'd kânûn ve defter ve emr-i hümâyûnuma mugâyir kimesneye iş etdirmeyüb vakfîyede alâka ve medhali olmayanları da'vâlarına karışdırmayub istemeyenleri yazub arz edüb husus-ı mezbûr için bir dahi emrim varmalu eylemeyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılınız, tahîren fî evâhir-i Muharremü'l-harâm sene erba'a ve seb'in ve mi'e ve elf [21-30 Muharrem 1174]

Nu.:2

BOA, C.EV, 320 / 16286

Denizli'deki Ahi Kurban Zaviyesinin zaviyedarlık görevinin Mehmed Hüzeyin uhdesine verilmesinin uygun olacağı hakkında Sadaret [Başbakanlık] buyuruldusu.

26-27 Mart 1790

[Transkripsiyon]

Atûfetlü inâyetlü merhametlü veliyyü'n-ni'am efendim sultânım hazretleri sağ olsun, Arzuhâl-i dâ'îleridir ki, Ezine-i Lazkiye'de vâki' Ahi Kurban Zâviyesi vakfının ve vazîfe-i mu'ayyene ile zâviyedârlık ebâ-an-ceddim mutasarrıflar olub bundan akdem babam bi-emri Allah Te'âlâ fevt olub meşîhat ve zâviyedârlık ol vechile mahlûl ve hizmet-i lâzimesi mu'attal kalmağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki zâviye-i mezkûrun mahallinden kaydı derkenâr ve babam mahlûlünden bu dâ'îlerine tevcîh ve inâyet buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir.

[imza] Mehmed Emin kulları

Kaydı inhâsı.

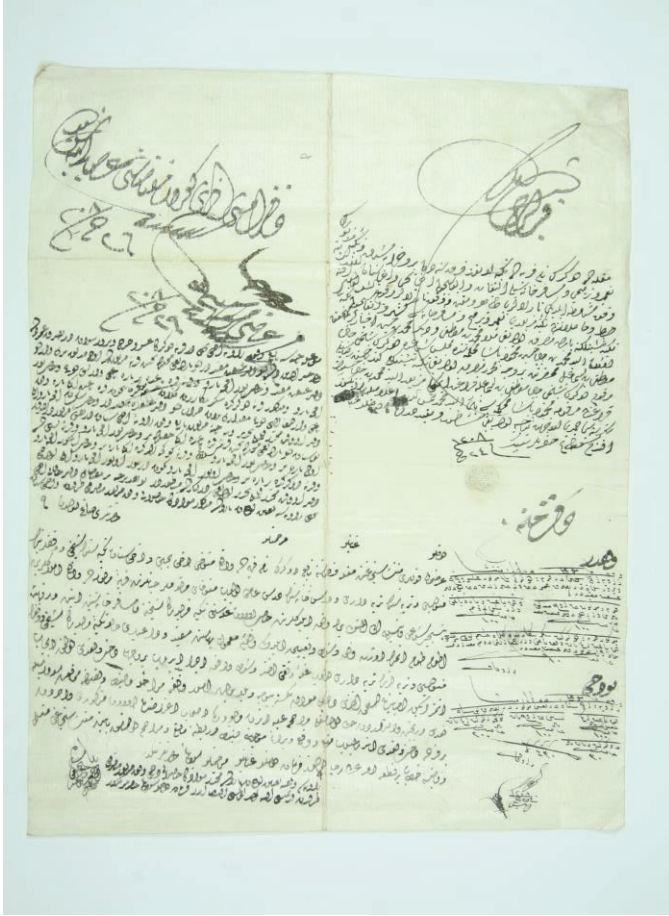
Vech-i meşrûh üzere zâviyedârlık-ı mezbûr bâ-işâret-i aliyye mezkûrun üzerinde mastûr ve mukayyedir, emr ü fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

Fî 10 Receb sene 1204

Zeyli mücebince tevcîh olunmak buyuruldu.

Fî 11 Receb sene [1]204

Nu.:3

Nu.:3

BOA, C.EV, 306 / 15592

Ahi Yahya Tekkesi ile Ahi Sinan Tekkesi'nin müteveli, türbedar ve hocalarına tahsis edilmiş olan gelirlere, haksız yere yapılan müdahalelere son verilmesi ve vakfın işlerine başkaları tarafından karışılmaması hakkında Sadaret [Başbakanlık] buyuruldu. 27-29 Ocak 1794

[Transkripsiyon]

Devletlü inâyetlü merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun, Arzuhâl-i kulları Menteşe Sancağı'nda Muğla Kazâsı'na tâbi' Döğrek nâm karyede vâki' müteveffâ Ahi Yahya ve Ahi Sinan tekkesinin şeyhi ve vakıflarının mütevellisi ve türbesinin türbedârı

hadishânesinin hadis-i âmmı olup müteveffâ-yı merkûmlar câniblerinden karye-i merkûmede vâki' emlaklarına tescîl-i şer'î ve teslîm-i ile'l-mütevellî birle vakf eylediklerinden hâsıl olan gallesini tekke-i mezbûrun meşîhatine ve misâfirhânesinden âyende ve revende it'âm-ı ta'âm etmek üzere vakf ve şart ve ta'yîn eylediği vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında mukayyed ve dâ'îleri hâlâ tekke-i mezbûrun şeyhi ve vakfın mütevellîsi ve türbelerinin türbedârı olub galle-i vakf-ı ahz ve şart-ı vâkıf icrâ edüb bir vecihle dahl ve te'addî olunmak îcâb etmez iken ecânibden İshak Efendi demekle ma'rûf kimesne bî-vech ve bilâ-berât umûr-ı vakfa müdâhale ve zabt ve tasarrufuma mûmâne'at ... te'addî ve rencîde ve ızrârdan hâlî olmamağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki ashâb-ı agrâzdan olan mezkûru ve âherden bir ferde dahl ve te'addî etdirilmeyüb men' ü ref' ve berâtı mücebince zabt ü rabtına mâni' ve merâhim olunmamak bâbında Menteşe Sancağı mütesellimi ve kâdisına hitâben bir kıt'a emr-i âlî ricâ olunur, fermân devletlü izzetlü merhametlü sultânım hazretlerindir.

[imza] Şeyh El-Hâc Mustafa

Zâviyesi vakfına ta'yîn olunan bâlâda muharrer mevddın hâsılâtı dahi vakf-ı mezbûr mutasarrıfı tarafından kadîmîsi üzere ahz olunması iktizâ eder, fermân devletlü sultânım hazretlerindir.

Kaydı.

Muğla'da Döğrek nâm karyede tekke otuz kırk seneden berü harâba müşrif ve tekke-i mezbûrun ta'mîr ve termîmi ve misâfirhânesiyle iltifât ve infâsı için Ahi Yahya ve Ahi Sinan üzerlerine vakf-ı meşrûta eylediği tarlaları zâhir ve mu'ayyen ve vakıf tarlalar merkûm ... olmak üzere zabt ve hâsılatından tekke-i mezbûrun ta'mîr ve termîm ve misâfirhânesi kesr ü inbâsı için tekkenin tekke-nişînliğine bâ-berât mutasarrıf olduğu Molla Mehmed bin Mustafa ve diğer Mehmed bin Hüseyin ihtiyârlarıyla tahkîk olan Es-Seyyid Mehmed bin Hacı Hüseyin bin Mahmud Paşa mahkemesinde meclis-i şer'de Döğrek şeyhi Hacı Mustafa bin İsmail mahzarında ber-vech-i muharrer mutasarrıf olduğu tekke-nişînliği kendi hüsn-i rızâsıyla merkûm Döğrek şeyhi Hacı Mustafa bin İsmail'e ferâgat etmekle mezbûr Es-Seyyid Mehmed bin Hacı Hüseyin'in ferâğından merkûma Mahmud Paşa mahkemesibaşı Es-Seyyid Mehmed Şemseddin i'lâmıyla bin iki yüz sekiz senesi Cemaziyelahirinde tevcîh olunduğu mastûr ve mukayyedir, fermân devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretlerindir.

Fî 24 Cemaziyelahir sene 1208

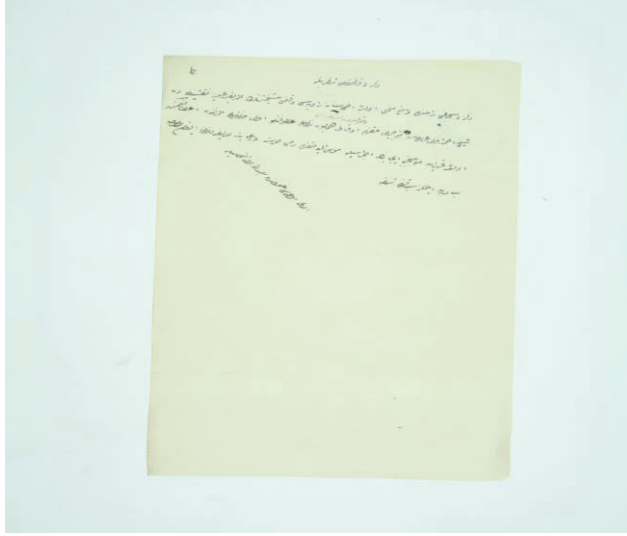
Defter emîni efendi görüb muktezâsını arz eylesin deyü buyuruldu.

Fî 26 Cemaziyelahir sene [1]208

Arzı mûcebince buyuruldu.

Fî 29 Cemaziyelahir sene 1208

Nu: 4

Nu.:4

BOA, A.MKT.UM, 568 / 85

Ahi Sinan Zaviyesi Vakfı meşihatının, Evkaf Nezareti [Vakıflar Bakanlığı] tarafından, Şeyh Ahmed Efendi'ye verildiği hakkında, Denizli Kaymakamına gönderilen Sadaret [Başbakanlık] buyuruldusunun sureti.

12 Eylül 1852

[Transkripsiyon]

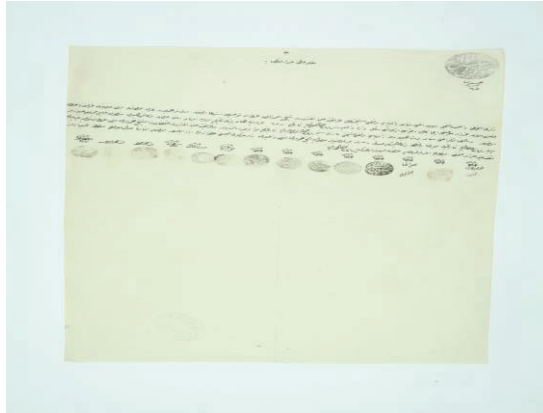
[Sadâret'den],

Denizli Kaymakamı Şakir Bey'e,

Denizli sancağı dâhilinde vâki' münhal olan Ahi Sinan Zâviyesi Vakfı meşihatının tarikat-ı aliyye-i Nakşibend'den Şeyh Ahmed Efendi uhdesine tevcihi hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı atûfetlü efendi hazretleri tarafından itâ kılınmış olan tahrîrât mücebince icâbının icrâsıyla mumâ ileyh hakkında dahi hürmet ve ri'âyet-i lâyıkanın îfâsı husûsuna mübâderet etmeniz siyâkında şukka.

Âmedî odası hulefâsından Müfid Beyefendi iltimâsıyla.

27 Zilkade 1268 [12 Eylül 1852]

Nu.:5

Nu.:5

BOA, A.MKT.UM, 573 / 59 – 1

Ahi Sinan Zaviyesi Vakfı meşihatının, Evkaf Nezareti [Vakıflar Bakanlığı] tarafından, Şeyh Ahmed Efendi'ye verilmesi emredilmesine karşın, sözkonusu meşihat görevinin, 25 Mart 1862 tarihinden itibaren ve Padişah beratı çıkartılmak suretiyle, Şeyh Mehmed Sırrı Efendi üzerinde olduğu hakkında, Denizli Sancağı İdare Meclisi'nden Sadaret'e [Başbakanlık] gönderilen mazbata.

21 Haziran 1862

[Transkripsiyon]

[Denizli Livâsı İdâre Meclisi'nden],

Makâm-ı Âlî-i Sadâret-i Uzmâ'ya,

Denizli Sancağı dâhilinde münhal olan Ahi Sinan Zâviyesi Vakfı meşihatının Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendî'den Şeyh Ahmed Efendi uhdesine tevcihi istid'â olunmağla Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı atûfetlü efendi hazretleri tarafından i'tâ kılınmış olan tahrîrât mücebince icâbının icrâsı irâdesini şâmil Dâ'ire-i Dâhiliye'den 16 Zilkade 1278 [15 Mayıs 1862] târih ve 65 numarayla hâme-pirây-ı tekrîm olan emirnâme-i sâmi-i hazret-i vekâlet-penâhîleri mantûk-ı celîli meczûm-ı abidânemiz olmuş ve sâlifü'z-zikr Ahi Sinan ve Şahin Dede Zâviyesi Vakfı meşihati bâ-irâde-i seniyye 23 Cemaziyelahir 1278 [26 Aralık 1861] târihinde livâ-i mezbûr sâkinlerinden ve Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendî hulefâsından Eş-Şeyh Mehmed Sırrı Efendi uhdesine tevcih buyurularak yedine 24 ramazan 1278 [25 Mart 1862] târihiyle müverrehan bir kıt'a berât-ı âlişân sadaka ve ihsân buyurulduğundan mûmâ ileyh Şeyh Mehmed Sırrı Efendi dâ'ileri berât-ı mezkûru meclis-i âcizânemize ibrâz eylemiş olmağla ifâde-i hâli ma'rûzada mazbata-i abidânemiz takdîmine cür'et kılındı, ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 23 Zilhicce 1278 [24 Haziran 1862]

[mühürler]

Kaymakam-ı Livâ-i Denizli, Nâ'ib, Müftî, Sekâtib-i Mâl, Müdür-i Evkâf, Serkâtib-i Tahrîrât, A'zâ, A'zâ, A'zâ, A'zâ, A'zâ, A'zâ, A'zâ

Denizli ve Menteşe Sancağı dâhilinde kâ'in zîrde muharrer evkâf-ı şerife müstekillâtından işbu seksen dokuz senesi Haziranı ibtidâsından sene-i mezkûr Ağustos gâyetine kadar üç mâh zarfında vukû' bulan ifrâğ ve intikâlât hâsîlâtıyla kağıd bahâ ve kalemiyenin mikdârını mübeyyin defteridir.

1. Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyün'dan mazbût evkâfdan Sinan Beyzâde Elvan vakfından işbu bulan hâsîlât Dağistanî Mehmed Efendi'nin mutasarrıf olduğu bir kıt'a tarlaya zâyi'den sened i'tâsı, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 6 kuruş 10 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 41 kuruş 20 para

2. Evkâf-ı mülhakadan Ahi Sinan ve Şahin Dede vakfından bir kıt'a tarla pederi Hüseyin intikâlinden Ali bin Hüseyin uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 2 kuruş 32 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 11 kuruş 20 para

3. Kezâlik bir kıt'a tarla merkûm intikâlinden Salih bin Hüseyin uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 1 kuruş 16 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 7 kuruş 30 para

4. Kezâlik bir kıt'a tarla merkûmun intikâinden mûmâ ileyh Salih bin Hüseyin uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 1 kuruş 16 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 7 kuruş 30 para

5. Kezâlik bir kıt'a tarla merkûm intikâinden Abdülkadir bin Hüseyin uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 1 kuruş 34 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 9 kuruş

6. Kezâlik bir kıt'a merkûm intikâlinden mûmâ ileyh Abdülkadir bin Hüseyin uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 37 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 6 kuruş 20 para

7. Kezâlik evkâf-ı mülhakadan İsa Bey vakfından bir kıt'a tarla Hafız Mustafa ferâğından Mehmed uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 46 kuruş 34 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 129 kuruş

8. Hafız Mustafa Efendi'nin mutasarrıf olduğu bir kıt'a tarlaya tebdîlen sened i'tâsı, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 4 kuruş

9. Mûmâ ileyh Hafız Mustafa Efendi'nin mutasarrıf olduğu bir kıt'a tarlaya tebdîlen sened i'tâsı, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 4 kuruş

10. Kezâlik evkâf-ı mülhakadan İshak Bey vakfından Emire Hatun'un mutasarrıfa olduğu süls hisse bahçe zâyi'den sened i'tâsı, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 10 kuruş 12 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 31 kuruş 20 para

11. Kezâlik evkâf-ı mülhakadan Sultan Alemşah vakfından Hacı İbrahim'in mutasarrıf olduğu bir kıt'a bahçeye zâyi'den sened i'tâsı, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 37 kuruş 19 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 104 kuruş

12. Vakf-ı mezbûrdan Topal Süleyman'ın mutasarrıf olduğu bir kıt'a tarlaya tebdîlen sened i'tâsı,

Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 4 kuruş

13. Kezâik evkâf-ı mülhakadan Hacı Nureddin vakfından nısf bahçe Feriştan Hatun ferâğından Hacı Hamza oğlu Mehmed uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 28 kuruş 5 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 79 kuruş

14. Vakf-ı mezkûrdan nısf bahçe Hafize Hatun ferâğından merkûm Mehmed uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 56 kuruş 10 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 154 kuruş

15. Vakf-ı mezkûrdan bir kıt'a tarla Dudu Hatun ferâğından Hacı Mehmed ve Hacı Ali ağalar uhdesine, Mahallinde bi't-tefrîk tevkîf kılınan südsü muhâsebeci ve sâ'ire 37 kuruş 19 para, Ahz olunan harc-ı ferâğ ve kağıd bahâ ve kalemiye ve icâre ve sâ'ire 104 kuruş Denizli ve Menteşe Sancağı dâhilinde kâ'in sâlifü'l-beyân evkâf-ı şerîfe müstekillâtından iki yüz seksen dokuz senesi Haziranı ibtidâsından sene-i mezkûr Ağustos gâyesine kadar üç mâh zarfında livâ-i mezkûr evkâf muhâsebecisi Es-Seyyîd Mehmed Efendi bendeleri ma'rifetiyle rü'yet ve icrâ olunan ferâğ ve intikâlâtdan hâsıl olan rûsumât ve kağıd bahâ ve kalemiye yalnız altı yüz doksan yedi buçuk kuruşa bâliğ olmuş ve meblağ-ı mezkûrdan ber-müceb-i ta'lîmât â'idât-ı hazînenin südsü ile hademesi mevcûd bulunan evkâf-ı şerîfenin tevliyet hisseleri ve muhâsebeciye â'id kalemiye olmak üzere yalnız iki yüz kırk altı kuruş dört para bi't-tenzîl bâkî dört yüz elli bir kuruş on altı para nakden cânib-i hazîne-i evkâf-ı hümâyûna irsâ ve işbu defterle berâber temessükleri tanzîm ve irsâl buyurulmak on beş kıt'a ilmühaber cedvelleri dahi leffen takdîm kılınmış ve hazîne-i celîlece icrâ-yı icâbı ise re'y-i sâmi-i hazret-i nezâret-penâhîlerine menûit bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî gurre-i [1] Şaban sene [12]90 ve fî 11 Eylûl sene [12]89

[mühürler]

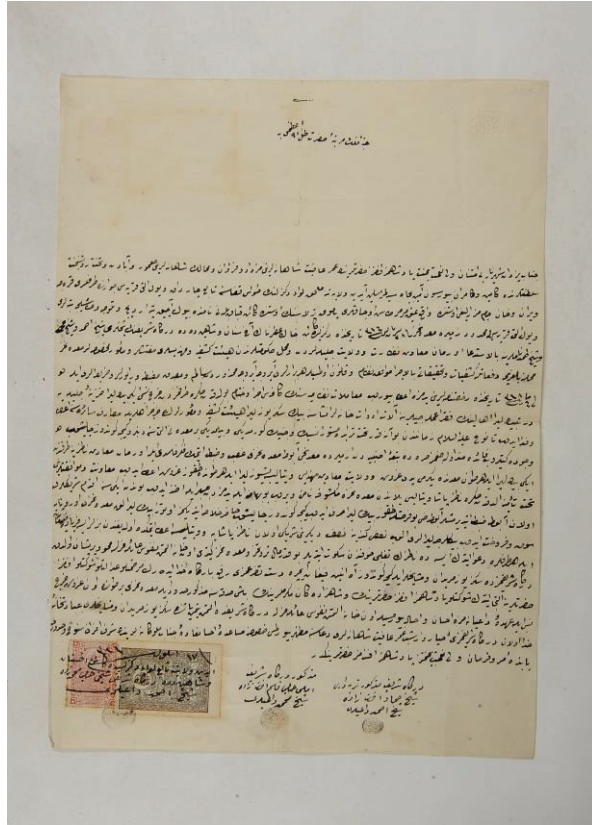
Vekîl-i Mutasarrıf-ı Livâ-i Menteşe, Nâ'ib, Müftî, Muhâsebeci, Müdür-i Tahrîrât, Muhâsebeci-i Evkâf, A'zâ, A'zâ, A'zâ

İşbu deftere merbût ilmühaber cedvelleri usûl ve kâ'idesine muvâfık olduğu harc ve sâ'ireden cedâvil-i mezkûre ve nizâm-ı mevzû'una mutâbık olmağla hesâb ve iktizâsî vâridât idâresinden derkenârî lâzım gelir.

Fî 17 Receb sene [1]292 ve fî 6 Ağustos sene [1]291

[mühür]

Nu.:7

Nu.:7

BOA, Y.PRK.AZJ, 51 / 16

Ahi Sinan ve Şahin Dede dergahlarına ait olan ve Tavas kazasına bağlı Çardak, Yolaltı ve Karacaviran köyleri yakınında bulunan zımpara madeni işletmesine, Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa'nın iltimasıyla İngiliz madenci Ernest Abbott tarafından haksız yere el konulduğu hakkında, Ahi Sinan ve Şahin Dede dergahlarının şeyhleri tarafından verilen dilekçe.

30 Eylül 1905

[Transkripsiyon]

Atebe-i felek-mertebe-i hazret-i zıllullah-i a'zamîye, Cenâb-ı Yezdân şehr-i yâri bî-îmtinân velî-i ni'met-i bî-minnet pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ömr-i âfiyet-i şâhânelerini müzdâd ve ferâvân ve memâlik-i şâhânelerini ma'mûr ve âbâdân ve taht-ı rûşen-cennet-i saltanatlarında kâ'in ve kâmrân buyursun, âmin, be-cah-ı seyyidül-mürselin, Aydın vilâyetine mülhak livâ-i Denizli'nin Tavas

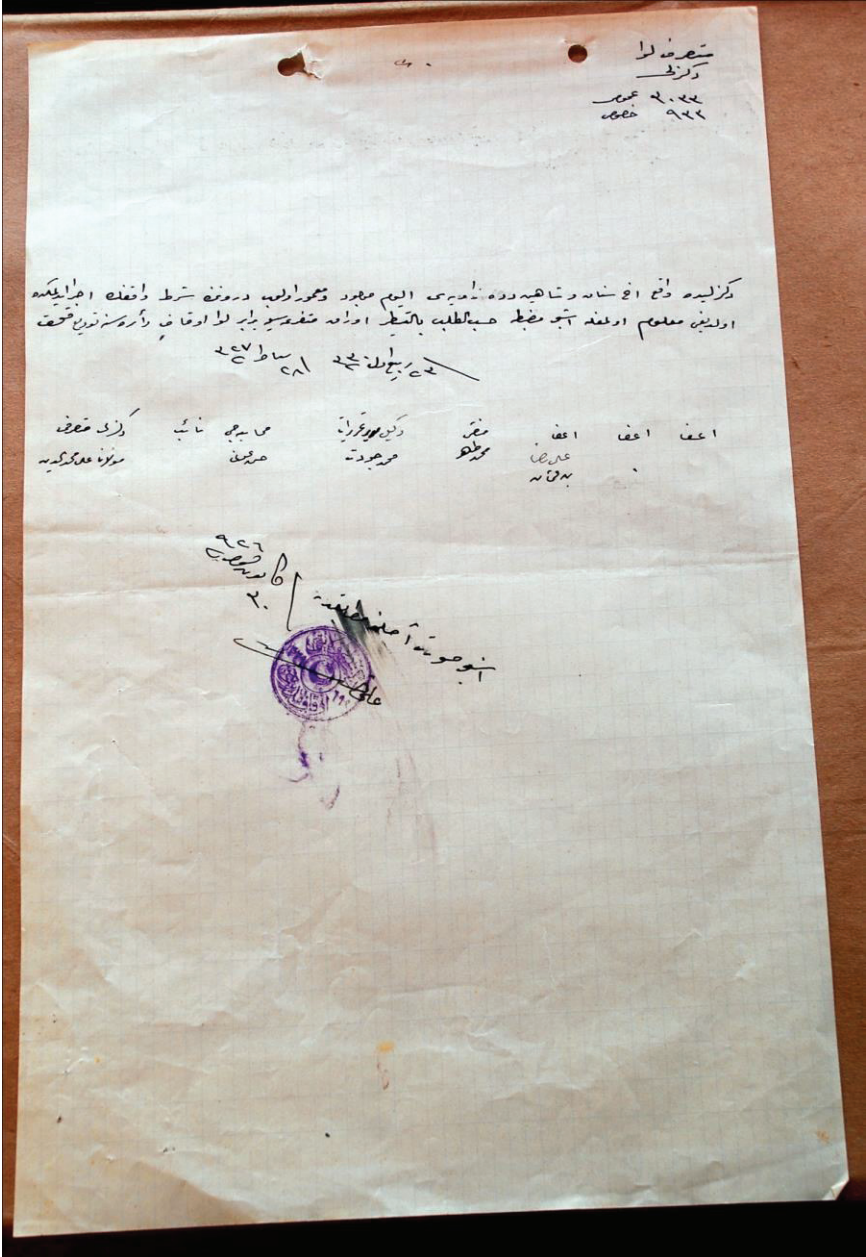
kazâsına tâbi' Çardak ve Yolaltı karyesi civârında tarafları Karacaviran ve Hançam mezârlığı üstünde vâki' atık mermer taş ocakları pamuk tarlasının üstünde kâ'in Kabakbeleni nâmında büyük açık tepe Ardiç ve Tülüce ve Taşlıca tepeleri ve Yolaltı karyesiyle mahdûd zımpara ma'denimiz fi 28 Teşrinisani 1314 [10 Aralık 1898] târihinde Denizli'de kâ'in hâli ıtrnâk Ahi Sinan ve Şahin Dede dergâh-ı şerîfinin şeyhleri Şeyh Ahmed ve Şeyh Mehmed ve Şeyh Taha nâmlarına bi'l-istid'â Orman ve Ma'âdin Nezâreti ve vilâyet-i celilelerinden ve mahall-i hükûmetlerinden hey'et-i keşfiye ve mühendisler ve müfettişler ve me'mûr-ı mahsûsalar ma'denimiz mahalline bi'l-azîme defe'âtle keşfiyyât ve tahkikâtı bi'l-icrâ muvâfık-ı nizâm ve kânûn olmasıyla her birerleri ayrıca ayrıca mahzûrdan sâlim ve musaddak mazbata ve raporlar ve harîtalari ile fi 4 Mart 1318 [17 Mart 1902] târihinde ruhsatnâmelerini yedimize i'tâ buyurub mu'âmelât-ı nizâmiyesinin kâffesi icrâ ve ihtimâm bulduktan sonra tarafımızdan harc-ı nisbî iki bin [2.000] lira Hazîne-i Celîle'ye dört bin [4.000] lira ahâlinin fukarâ amelecilerine âlât edevât hâneler inşâsına bin sekiz yüz [1.800] lira hey'et-i keşfiye ve me'mûrların harcırahlarıyla masârif-ı sâ'iresine i'tâ ve fedâ edüb ta Nuh aleyhi's-selâm zamânından bu ana kadar taht-ı türâbda mestür insin ve cinnin görmediği ve bilmediği bir ma'deni altı seneden berü gece gündüz çalışub vücûda getürüb fâ'ide-mend olacağımız sırada teba'a-i ecnebiyeden İzmir'de ma'denci Abot [Ernest Abbott] ma'denimizi gasb ve zabt etmek fikr-i fâsidi ile Orman ve Ma'âdin Nâzırı'na tarafından iki bin [2.000] lira ile her ton ma'dende yirmi yedi [27] kuruş ve vilâyet ma'âdin mühendisi Vitalis'e [Polikarpe A. Vitalis] beş yüz [500] lira ile her tonda dokuz [9] kuruş i'tâ edüb mu'âvenet ve muvâfakatlarını taht-ı te'mîne aldıktan sonra Nâzır Paşa Vitalis'i yalandan ma'denimize mekşûfe nâmını verüb bu bahâne ile yedimizden cebr ile ahz edüb bundan iki sene akdem şerikleri olan Abot'a zabt etdirmişler Abot dahi bu fırsatla dokuz bin [9.000] lira sarf edüb gece gündüz çalışub hâzır-ı halâs etdiğimiz otuz bin [30.000] liralık ma'denimizi Avrupa'ya sevk ve furûht edüb binlerce liralari alub nısfı kendine nısf-ı diğeri şeriki olan Nâzır Paşa'ya ve Vitalis'e i'tâ etmekte olduğundan bizler ise feryâd ve figân ile her taraflara da'vâ etdik ise de Nâzır'ın tegallübü havfından sükût etdiler bu kadar mâl ve servetimiz ve ma'denimiz gitdi on [10] hâne altmış [60] nüfûs â'ilemizle mahv ü perişân olduk dergâh-ı şerîfimiz de sekiz yüz [800] mürîdân ve meşâyihler ile gece gündüz âh ü enîn-i figân içre dest-i tazarru'umuzu ref'-i bârgâh-ı Hüdâ ederek merhametlü adâletlü şevketlü efendimiz hazretlerine ilticâ etdik şevketlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ve şâhzedegân-ı mükerrerlerinin başı sadakasına mezkûr hudûd ile ma'denimizi bir tona on [10] kuruş harc-ı nisbî ile uhde-i dâ'iyânemize ihsân ve ihâle buyurmasıyla on [10] hâne altmış [60] nüfs â'ilemizle dergâh-ı şerîfde altmış yetmiş yaşında sekiz yüz [800] mürîdân ve meşâyihleri ibâdethâne-i Hüdâ olan dergâh- şerîfimizi ihyâ ve rûz ü şeb ömr-i âfiyet-i şâhâneleri du'âsına mazhar buyurulması husûsuna müsâ'ade-i ihsân-âde-i cena-ı mülûkânelerinin şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûru bâbında emr ü fermân velî-i ni'met-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerindir.

Fî 17 Eylöl 1321 [30 Eylöl 1905]

[imza ve mühürler]

Nu.:8

Nu.:8

1926.XII.30 – 2

Denizli’de bulunan Ahi Sinan ve Şahin Dede Zaviyesi’nin hala mevcut ve aktif olduğu ve vakıf şartlarına uygun olarak faaliyetlerine devam ettiği hakkında, Denizli Mutasarrıfı Mevlana Ali Muhyiddin, Denizli Livası Muhasebecisi Hasan Avni, Denizli Tahrirat Müdürü vekili Mehmed Cevdet, Denizli Müftüsü Mehmed Tahir ve İdare Meclisi üyesi Ali Rıza imzalarıyla hazırlanan mazbata sureti.

12 Mart 1912

[Transkripsiyon]

Mutasarrıf-ı Livâ-i Denizli, umûmî 3033, husûsî 933

Denizli’de vâki’ Ahi Sinan ve Şahin Dede Zâviyesi el-yevm mevcûd ve ma’mûr olub derûnunda şart-ı vâkıfın icrâ edilmekte olduğu ma’lûm olmağla işbu mazbata hasebü’t-taleb bi’t-tastîr evrâk-ı müteferri’asıyla berâber Livâ Evkâf Dâ’iresi’ne tevcih kılındı.

Fî 23 Rebiülevvel sene [1]330 ve fî 28 Şubat sene [1]327

[imzalar]

Denizli Mutasarrıfı Mevlana Ali Meceddedin

Muhâsebeci Hasan Avni

Vekîl-i Müdîr-i Tahrîrât Mehmed Cevdet

Müftî, Mehmed Tahir

A’zâ, Ali Bey bin Osman

İşbu sûret aslına mutâbıkdır, fî 30 Kanunievvel [1]926

[imza] Arif

[mühür] Denizli Vilâyeti Evkâf Müdîriyeti

***TOPLUMU KRİSTALİZE EDEN SOSYO –
KÜLTÜREL DEĞERLER: AHI BİRLİKLERİ***

***SOCIO-CULTURAL VALUES CRISTALIZING THE
SOCIETY: AHI UNIONS***

Yasemin Çiftçi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
ysmn.ciftci@gmail.com

Özet

Ahilik; Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kökleşerek, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda çok önemli rol oynayan birliklerdir. Ahında ahilik; tarihi ve sosyo-ekonomik zorunlulukların ortaya çıkardığı bir üreticiler birliği, esnaf birliğidir. Bir toplumda üreticinin amacı; doğrudan tüketici ile iletişim halinde olup; kaliteli, bol ve ucuz üretim ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamaktır. Bir diğer ifade ile amaç; iktisadın temeli iki kült kavram olan arz ve taleptir. İşte ahilik de iktisadın temeli olan bu iki kült kavramın gündelik hayatta yer bulduğu üretim ve tüketim ilişkileri ile yakından ilgilidir. Ancak burada klasik iktisattan farklı olarak üretimin amacı sadece kâr elde etmek değil; bunun yanı sıra başkasına muhtaç olmadan yaşamak ve başkalarına yardım etmek; diğer bir ifade ile üretilen mal ve hizmetlerden herkesin faydalanmasını sağlamaktır.

Devletin küçük bir organı gibi işleyerek toplumsal düzenin sağlanmasına hizmet eden ahi birlikleri, toplumun yalnızca bir kesimini değil; tamamını iktisadi ve sosyo – kültürel açıdan etkilemektedir. Çalışmanın amacı; ahi birliklerinin Osmanlı iktisadi ve sosyo – kültürel yapısı içerisindeki konumunu değerlendirmektir. Bu değerlendirmeyi yaparken; ahi birliklerinin Osmanlı toplumunda meydana getirdiği sosyo – kültürel değerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada temel kaynak olarak; İstanbul Külliyyâtı eserleri içerisinde yer alan ahkâm defterlerindeki kayıtlar esas alınmıştır. Söz konusu kayıtlar XVIII. yüzyıla ait olduğundan, ahi birlikleri ile ilgili bu çalışma kapsamında yapılan tüm yorum ve değerlendirmeler XVIII. yüzyıl çerçevesinde olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, esnaf, ahkâm defteri

Abstract

Ahi communities, that are laid in the time of Anatolian Seljuk Empire, played a very important role in the establishment of the Ottoman Empire. In fact ahi communities is a union of producers, artisan communities, which is created by the historical and socio-economic necessities. The producer's aim in a society is to meet the needs as high quality, abundant and inexpensive, communicating with the consumer directly. In other words the aim is supply and demand that are two cult concepts of economics. Here, ahilik is closely related to the relations of production and consumption that taking place in daily life of these two cult concepts. However, unlike classical economics, the aim of production is not only to make profit; besides living without being in need of others and helping to others; in other words, providing that everyone utilise by produced all goods and services produced.

The ahi communities, which serve as a small part of the state, affect all parts of society, not few part, as economic and socio – cultural. Evaluating the position of the ahi communities in the Ottoman economic and socio - cultural structure is the aim of this paper. The socio - cultural values of the ahi communities in the Ottoman society were tried to be determined while making this evaluation.

Records in provisions books of İstanbul's collection were taken as the basis source. Because of mentioned records refer to XVIIIth century, all comments and evaluations which done about ahi communities within this paper, represent XVIIIth century.

Keywords: Ahi Communities, artisan, provisions books

Giriş

Birbiri için her türlü fedakârlığı göze alabilme derecesinde kardeşlik anlamına gelen ahiliğin kökeni arapça “ahi” veya da Türkçe “akı” kelimelerine dayanmaktadır. Ahi kardeş anlamına gelirken; akı eli açık ya da yiğit anlamlarına gelmektedir. Adı geçen kelimelerin anlamları farklı olsa da ifade ettikleri durumlar birbirine benzerdir.

Ahi birliklerinin ne anlama geldiğini açıklayabilmek için öncelikle ahi birliklerinin temeli olan fütüvveti açıklamak gerekmektedir.

Tasavvuf inancında olan kişilere göre bir ideal Müslüman çizgisi vardır. Bu çizgi “feta” olarak ifade edilmektedir. İşte mutasavvıflar feta olarak kabul ettikleri kişilerin özelliklerini; Kur’an-ı Kerim ya da hadis-î şerifleri referans alarak fütüvvetname denen eserleri kaleme almak suretiyle ifade etmektedirler. Fütüvvetnamelerde anlatılan her şey fütüvvet olarak ifade edilir ve ahi birliklerinin temelidir (Kala 2012: 39). Bu kavram XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da yerleşerek kendine özgü bir mahiyet kazanmış ve ahilik şeklini almıştır.

Fütüvvet fikrinin yerleşmesiyle birlikte bu fikir çerçevesinde ahilik kurulmuştur. Asıl adı Nasırüddin Mahmud el Hoyî olan Ahi Evran (1171 – 1261) 1204 yılında Kırşehir ve çevresinde ahilik teşkilatını kurmuştur. Ahi Evran’ın bir deri ustası olması sebebiyle önce derici esnaf arasında kurulan bu teşkilat, sonraları 32 değişik mesleği kapsar hale gelmiştir (Demir 2000: 411). Adı geçen bu teşkilatın tasavvuf felsefesi “*Meslek sahibi mürşidi olanlar mürşidinden din ve meslek öğrenip, iktisadi faaliyette bulunurlar. Böylece kendinin ve insanların ihtiyaçlarını giderirken dünyada varoluş nedenini, Allahın varlığını daha iyi kavrarlar ve gereğini yaparlar. Mürşidi olmayanlar ise varlığın anlamını düşünmeden dünyevi heva ve heveslerine ulaşmak için iktisadi faaliyetlerle meşgul olduklarından Allah’ı unutma tehlikesi içindedirler*” şeklindedir (Kala 2012: 48).

Ahi teşkilatı fütüvvet teşkilatını dini değerler beraberinde model olarak bir meslek sahibi olmak ve dolayısıyla üretim ve tüketim döngüsüne hizmet ederek iktisadi hayatın düzenlenmesine aracılık eden bir teşkilat, aynı zamanda sahip olduğu sosyo – kültürel değerler ile toplumu ayakta tutan bir organizasyondur; günümüz sivil toplum kuruluşlarının geçmişte bıraktığı bir gölgedir.

1. Osmanlı’da Ahilik ve Ahiliğin İşleyiş Mekanizması

Tarih sahnesi pek çok milletin varlığına tanık olmuştur. Bunlar arasında en uzun ve en merkezi olan 624 yıllık imparatorluk serüveniyle tarihe iz bırakan Osmanlı'dır. Selçuklulardan Osmanlılara geçişte dört temel sosyal yapı varlığını korumayı başarmıştır: ahiler, gaziler, abdallar ve bacılar. Bunlar arasından ahiler, debbağcılığın temelini oluşturarak teşkilatlanmış esnaf birlikleridir (Tabakoğlu 2008: 154).

Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında önemli roller üstlenen ahilerin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da önemli katkıları vardır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Orhan Gazi'nin kayınpederi Edebali bir ahi şeyhidir. Kuruluş aşamasında ahilerin önemli katkılarının olması yanı sıra, Osmanlı'nın ilerleyen dönemlerinde de ahilik çerçevesinde yönetildiği kaynaklar arasında rastlanan bilgiler arasındadır. Hatta Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar yönetici pozisyonunda görev yapan pek çok sultan ve vezirin de ahilik birliği ile iç içe olduğu ifade edilmektedir. İlaveten XIII. yüzyılın ikinci yarısından XVI. yüzyılın başlarına kadar büyük devlet adamlarının, kadı ve müderrislerin, tarikat şeyhlerinin ve büyük tacirlerin de ahilik teşkilatına girdikleri bilinmektedir (Tabakoğlu 2008: 123). Bu durum ahiliğin ve ahilerin uyguladıkları politikaların toplum içerisinde kabul gördüğünün bir kanıtıdır.

Ahilik hem maddî ve hem de manevî temeli olan bir yapılandır. Maddî temelini bir meslek sahibi olmak oluştururken; manevî temelini güzel ahlak oluşturmaktadır. Bu manevî temeli Şeyh Seyyid Hüseyin İbn Şeyh Seyyid Gaybî 124 kural olmak üzere sıralamıştır. Bunlardan bazıları; helal kazanç için çalışmak, edepli olmak, ilim sahibi olmak, yalan söylememek, kumar oynamamak, ayıp örtücü olmak, avret yerlerini örtmek, yemek yerken öksürük tutması halinde ağzı elle değil mendille kapatmak, evden çıkarken neşeli olmak, konuşurken sen ben hitabından ziyade biz siz hitabına uymak, kabir ziyareti yapmak, alış-veriş adabına uymak, taziyeye gitmek, birkaç işe aynı anda yönelmek yerine tek bir işkolunda uzmanlaşmak, bilgi sahibi olmak ve sahip olduğu bu bilgiyi yerinde ve uygun bir şekilde kullanmak... vs.dir. Gaybi sıraladığı bu 124 edepten birinin eksik olmasının edepsizlik olduğunu ekleyerek, bu 124 edebin önemini vurgulamaktadır (Şeker 2011: 96 - 107). Bu güzel ahlak çalışma hayatına mesleki ve iktisadi ölçüde sirayet etmektedir. Şöyle ki, bir üreticiler birliği olarak kurulan ahi birlikleri toplumun her kesiminin üretimden faydalanmasını amaç edinmekteydi. Her ne kadar ahi birlikleri, üretici birliği olarak kurulmuş olsa da tüketim ve tüketici faydasını da göz ardı etmeden; tüketicilerin ihtiyaç duyduğu ürünleri araçlar olmaksızın doğrudan tüketiciye ulaştırmak yoluyla; tüketici faydasını en üst düzeye ulaştırmayı da ihmal etmemekteydiler. Ahi birlikleri böylelikle toplumun her kesimine ulaşabilmekteydi.

Ahi birlikleri manevi temellerine güçlü bir şekilde bağlı kalmışlardır. Hileli satış konusuna kesinlikle izin vermeyen ahi birliklerinde yaşanan ve aşağıda ifade edilen durum bunun en bariz örneğidir: *Yabancı bir kumaş taciri Osmanlı ülkesine gelir ve bir kumaş imalathanesinin mallarını beğenip hepsini almak istediğini ifade eder, ancak mal sahibinin kumaş toplarını düzenlerken bir top kumaşı ayırdığını görüp bu hareketinin sebebini sorar ve bunun üzerine, Osmanlı esnafı "Onu sana veremem, kusurludur" der. Cevabı duyan yabancı tacirin "Ziyarı yok, önemli değil" demesine rağmen Osmanlı esnafı o kumaş topunu vermemekte direterek: "Benim malımın kusurlu olduğunu söyledim, biliyorsunuz. Fakat siz onu kendi memleketinizde satarken, alıcılarınızın orada benim bunları size söylemiş olduğumu bilmeyeceklerdir. Böylece de müşterilerinize kusurlu mal satmış olacağım. Neticede Osmanlı'nın gururu şeref ve haysiyeti rencide olacak, bizi de hilekâr sanacaklardır. Onun için bu sakat topu asla size veremem" diyerek kumaşı vermemiştir* (Tatlılıoğlu 2012: 161).

Ahilikte hiyerarşik eğitim çırak, kalfa ve usta şeklindeydi. Bu eğitim süreci içerisinde bir meslek sahibi olunarak asıl amaca hizmet edilirdi, yani üretime katkıda bulunmak için çalışılırdı. Küçük yaşta çırak olarak eğitime başlayan kişiler yetenekleri ölçüsünde ustalığa yükselir, bölgenin ihtiyacı ve yine ahilerden oluşan bir kurul kararıyla iş yeri açabilme yetkisi alırdı (Demir 2000: 334).

Ahi birliklerinin işleyiş mekanizması şu şekildeydi: Esnaf ve sanatkâr birliklerinin başında bulunan ve aynı zamanda zaviyenin daimi mensubu olan ahiler, mesleklerini en iyi şekilde icra etmekteydiler. Gündüz geçimlerini sağlamak için çalışırlar, akşama kadar kazandıklarını reisleri olan diğer ahilere teslim ederler, reis addedilen ahiler de kendilerine teslim edilen bu kazançla zaviyenin yiyecek içecek ihtiyacını karşılar ve dışarıdan gelen misafirleri ağırlarlardı. Zaman zaman ülkeyi savunmak için savaşa giderlerdi, alın teriyle kazandıklarını köprü, yol, çeşme benzeri faydalı işlere yatırırlardı. Burada önemli olan nokta ahilerin işlerini büyük bir titizlikle yapmalarıydı (Şeker 2011: 24, 94). Aksi takdirde toplumsal değerlerde bir katma değer yaratmaktan bağımsız hale gelmiş olurlardı.

Ahilik topluma sadece iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan iz bırakmamıştır. Toplumunu siyasi açıdan da ayakta tutan önemli bir kurumdur. Zaman zaman konumlandıkları yerel bölgenin kolluk kuvvetini oluşturan bir örgütlenme olarak görev yaptıkları da olmuştur (Divitçioğlu 208: 68). Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde idari ve siyasi açıdan devlet benzeri bir kurum olarak siyasi yapıyı ayakta

tutmakta başarılı olmuşlardır.⁸⁷⁷ İlâveten, olağanüstü durumlarda ülkenin menfaatini korumak için bir olup, bireysel siyasi tercihlerden bağımsız hareket etmişler ve devlete yol göstererek yardımcı olmuşlardır. Siyasi birliği son derece önemsemiş olmalı ki; asayiş sağlandığında görevi tekrar devlete iade etmişlerdir (Demir 2000: 343).

İstanbul'un fethi ahi teşkilatının toplumun gereklerini karşılamakta yetersiz kaldığı bir dönüm noktasıdır. Fetihle birlikte farklı dine mensup pek çok kişi de imparatorluğa ve dolayısıyla esnaf zümresine dâhil edildi. Sadece aynı dine sahip Müslümanlardan oluşan ahi teşkilatı ise artık farklı milletlerin oluşturduğu bir toplumsal yapıya cevap vermekte yetersiz kalıyordu ve dolayısıyla ahi teşkilatı yerini lonca teşkilatına bıraktı (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı 2018: 173). Tüm esnaf ve zanaatkârların neredeyse bir loncaya bağlı olduğu XVII. yüzyıl Osmanlı İstanbulu'nda; loncaların yarıdan fazlasını sadece Müslümanlar oluşturmakta iken, farklı dinlere mensup esnaf barındıran loncaların da mevcut olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Kuran 2010: 75,78). Lonca teşkilatının devamında meslek sahiplerinin, gerekli çalışma yetkisine ve yerine sahip olmaları bir zorunluluktur. İşte bu zorunluluk da gedik teşkilatını ortaya çıkardı (Türktüzün: E. T. 03.09.2018).

Fetih döneminden itibaren ahiliğin siyasi bir güç olmaktan çıkarak, sadece esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir kurum olduğu ifadesine kaynaklarda rastlanmaktadır (Kazıcı 1988: 541). Ancak bu tarihten itibaren fetihle birlikte, nüfus farklı milletleri barındırır forma bürünse de aynı zamanda lonca ya da gedik teşkilatları devreye girse de, ahi terimi ya da ahilikle ilgili kavramlar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Çalışmamızın konusunu ahi birliklerinin çalışma hayatına kattığı değerler neticesinde toplumun sahip olduğu sosyo – kültürel değerler oluşturmaktadır. Şöyle ki ahi, esnaf ve sanatkâr birliklerinin başında bulunan bir kişi olarak, iktisadi faaliyetleri yönetmektedir. İşte bu yönetim sürecinin işleyiş mekanizması; çalışma hayatından günlük hayata ve dolayısıyla topluma evirilmektedir. O halde toplumun sahip olduğu sosyo–kültürel değerlerin temelini ahi birliklerinin oluşturduğu aşikârdır.

2.Kaynaklar

Osmanlı İmparatorluğu'na ait pek çok konuya ilişkin bilgileri bulabileceğimiz orijinal kaynaklar mevcuttur. Şer'iyeye sicilleri,

⁸⁷⁷ Ahiler Moğollarla silahlı mücadelede bulunmuşlar, özellikle geçiş döneminde otorite boşluğu yaşandığında, Ankara ve Konya'da olduğu gibi, geçici hükümet kurmuşlar ve daha sonra tüm güçlerini Osmanlı Devleti'nin emrine vermişlerdir; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, 2008, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 154.

temettüatlar, vakfiyeler, terekeler bunlardan bazılarıdır. Ahkam defterleri de bu kaynaklara dâhil edilebilir.

Köken olarak arapça hüküm kelimesi ile aynı anlama gelen “ahkâm”, herhangi bir konuda belli bir kaniya varmak ve bu durumu sözlü ya da yazılı olarak bildirmek ve de uyulması gereken emir, hüküm ya da kurallar demektir (Sami 2017: 69; Çağbayır 2007: 153). Padişahın yetki verdiği makam tarafından çıkan hükümlerin yer aldığı defterler ahkâm defterlerini oluşturmaktadır (Sahillioğlu 1988: 551). Daha genel bir ifade ile adı geçen defterler belli bir konu hakkında konulmuş olan kurallar bütünüdür içerisinde barındırmaktadırlar (Günay 2013: 16).

Çalışmada ahkâm defterleri temel kaynak olarak seçilmiştir.⁸⁷⁸ Çünkü ahkâm defterleri vasıtasıyla esnaf çalışma ilişkilerini düzenleyen kuralları net bir şekilde değerlendirebilmek olasıdır. İstanbul Külliyyâtı İstanbul Ahkâm Defterleri incelenerek 18. yüzyıl esnaf tarihinin nasıl olduğu ve dolayısıyla ahilik prensiplerinin XVIII. yüzyıl esnaf çalışma ilişkilerine nasıl yansıdığı hakkında fikir sahibi olmak çalışmanın temel amacıdır. Adı geçen kaynakların bir kısmı yayımlanmış olup; bir kısmı yayıma hazır hale gelmiş ve yayımlanmak üzeredir.

İstanbul Külliyyâtı İstanbul Ahkâm Defterleri içerisinde yer alan “esnaf”larla alakalı hükümler rastgele seçilerek incelenmiştir. Bu hükümlerin birçoğu esnaf birliklerinin çalışma koşullarının uyum içinde olması için dikkat edilmesi gereken kuralları içeren hükümlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla benzer kayıtlardan birer temsili örnek almak suretiyle Tablo – 1 oluşturulmuştur. Zaten toplumun yarısından fazlasının bu teşkilat içinde yer aldığı düşünülürse; adı geçen teşkilatın çalışma hayatını belli standartlar dahilinde oluşturması ve üretim tüketim ihtiyacını bu kurallar nezdinde karşılaması aslında toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel değerleri açısından yadsınamayacak ipuçları elde etmemizi sağlamıştır. Aşağıda yer alan tabloda sıralanan hükümler bu durumun örneklerini açıkça göstermektedir:

Hüküm No	Hüküm	Tarih / Hicri	Tarih / Miladi
1/1/1	Galata'da Kulaksuz mahallesi'ndeki ekmekçi fırını ve tablakârların fırın açma, ekmek satma nizamına ve bu nizama muhalefetin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için Kasımpaşa naibinin ilâmı üzere Galata kadısına hüküm.	Fî evâil-i C sene 1155	3 -12 Ağustos 1742

⁸⁷⁸ Adı geçen kaynaklar İstanbul Külliyyâtı içerisinde yer alan İstanbul Ahkâm Defterleri / İstanbul Esnaf Tarihi olup; Marmara Üniversitesi emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ile iletişime geçmek suretiyle bilgisayar ortamında temin edilmiştir.

6/365/1031	Yedikule haricinde fırıncı esnafının ekmek üretim ve tahsis nizamına ve bu nizama muhalefet eden çörekçi esnafının müdahalesinin önlenmesine dair emrin yenilenmesi için İstanbul kadısının ilâmı üzere yine İstanbul kadısına hüküm.	Fî evâhir-i C sene 1177	27 Aralık 1763 - 4 Ocak 1764
1/129/574	Tımar köylerinden Kayseri'ye bağlı Dâr-ı Sinan köyünün kayıtlı reayasından olup sanatlarının başka yerlerde geçerli olduğu iddiasıyla köylerinden göç eden taşçı, neccar, hamamcı ve sıvacı taifesinden olan şahısların köylerine nakil ve iskan olunmalarına dair hüküm.	Fî evâhir-i Ca sene 1156	13-22 Temmuz 1743
7/246/753	Galata haricinde frenk papucu kalibi imal eden dükkanların üretim, tahsis ve kiracılık nizamlarına dair hüküm.	Fî evâsit-i R sene 1179	27 Eylül-6 Ekim 1765
9/11/48	İstanbul'da hazır elbise satan yenici esnafının elbise satış nizamına ve bu nizama terzi esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi hususunda verilen hükmün yenilenmesine dair hüküm.	Fî evâhir-i Ş sene 1226	8-18 Eylül 1811
9/37/144	İstanbul'da taşçı esnafının dükkan adedi, ustalık, kalfalık, çıraklık, çalışma, tevzi, taksim, gedik ve kethudâlık nizamlarına ve bu nizamlara taşçı esnafından bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair hüküm.	Fî evâil-i C sene 1190	18-27 Temmuz 1776
8/155/494	Silivri'de, kömür gemilerinin helak olması ve kömüre narh verildiğinin duyulması üzerine kömür istifçilerinin kömür kayıklarını tutup yüklerini boşaltarak istiflediği kömürlerin kış gelmeden İstanbul'a nakledilmesine dair hüküm.	Fî evâhir-i Ra sene 1182	5-14 Ağustos 1768
15/119/292	İstanbul'da taşçı esnafının Şehid Mehmed Paşa ve İsmihan Sultan vakıflarından tasarruflarında olan arsaya çöpçüler ve sair esnaf tarafından çöp dökülmesine müsaade edilmemesine dair hüküm.	Fî evâhir-i S sene 1219	1-9 Haziran 1804
16/2/4	Gedik nizamının yeniden düzenlenmesine ve suistimalinin önlenmesine dair hüküm.	Fî 12 Ra sene 1220	10 Haziran 1805
13/104/379	Eyyub-i Ensari vakfına ait dükkanlarda bulunan deмбаğ esnafı ile Yedikule'de Ayasofya-i kebir vakfına ait dükkanlarda bulunan deмбаğ esnafının deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara Yedikule deмбаğları tarafından yapılan müdahalenin	Fî evâhir-i Ca sene 1212	11-20 Kasım 1797

önlenmesine dair hüküm.		
-------------------------	--	--

Kaynak: Kala, Ahmet (1997). *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, s. 1, 363 - 364; İstanbul Külliyyâtı, Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi, Yayınlanmamış ham veri.

Tablo – 1: Ahkâm Defterlerine Göre Esnaf Çalışma Hükümlerinden Bazıları

Tablo – 1 incelendiğinde ahiliğin nerdeyse çalışma hayatının hemen her alanında; ekmekçiden reayaya, hamamcıdan taşçı esnafına, elbise satanından neccarına, kömür istifleyeninden debbağına...; yaygın olduğu göze çarpmaktadır. İlaveten üretim ilişkilerini düzenleyen bu hükümlerde; üreticinin ürettiği ürünün miktarı, kalitesi, fiyatı, ürünü nasıl üretmesi ve satması gerektiği, işyeri açabilme koşulları, esnafın kayıtlı olduğu köye geri getirilmesi gerektiği, işyerlerinin düzenli olmaları gerektiği, çalışma koşullarının nasıl olması gerektiği, belli meslek gruplarında terfi süreçlerinin nasıl olması gerektiği, olası zarar – ziyanın önlenmesi gerektiği, temizliğe dikkat edilmesi gerektiği, kiracılık sisteminin nasıl işlenmesi gerektiği ve en önemlisi de ahilik ve ahiliğin sonraki aşamaları olan lonca ve gedik teşkilatlarının daha verimli işleyebilmesi için uyulması gereken hüküm ve düzenlemeler gibi pek çok konunun yer aldığı görülmektedir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Ahilik kendine özgü prensipleri ile iktisadi hayata fayda sağlamayı amaçlayan tüm meslek sahibi kişilerin oluşturduğu bir organizasyondur. Organizasyon içerisinde yer alan bütün üyeler belli hükümler çerçevesinde yaşamayı kabul etmiş kişilerdir. Bu kişiler, belli hükümler dahilinde belli prensipleri topluma entegre ederek; iktisadi, sosyal ve kültürel açılardan da toplumu beslemiştir.

Ahilikte rekabet çıkar ve menfaat sağlamak için değil, üretimde kaliteyi artırmak ve üreticinin kâr elde etmesini sağlamak içindir. Rekabeti bu minvalde kullanabilmek ancak kendi içinde barışık ve diğer insanlarla uyumlu olmayı ilke edinmiş üreticilere özgüdür. Böylelikle toplumsal huzur sağlanmış olur. Bu şekilde sağlanan toplumsal huzur ekonomik refahı, kültürel doyumunu ve aynı zamanda toplumsal tatmini üst düzeye çıkararak sistem içerisinde gerek üretici ve gerekse tüketici olarak yer alan bireylerin huzurlu bir şekilde yaşamasına ortam oluşturur.

Ahi birlikleri, bir meslek erbabı olup bu mesleği icra ederken hem topluma fayda sağlamayı bir diğer ifadeyle toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı ve hem de toplumun ihtiyaçlarına cevap verdiğinden ötürü mutlu olan bir esnaf topluluğudur. Bu topluluğun iş hayatında meydana getirdiği naiflik; kalite ve fiyat kontrolü, sendikalaşma, kooperatifleşme, üretici ve tüketici memnuniyeti, refah... oluşturarak toplumun sosyal ve

kültürel yapısını da önemli ölçüde iyileştirebilmiştir. Günümüz çalışma hayatında da iş ilişkilerinin bu temellere – ahilik ve fütüvvet - dayandırılması arzu edilmektedir. Böylelikle genel anlamda bireyler ve toplum kristalize edilerek; iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda üretici ve tüketicilerin dolayısıyla devletin profesyonel kararlar alırken daha sağlıklı düşünebilmesinin önündeki engeller aşılmış olacaktır.

Tarihsel süreç incelendiğinde toplumda iz bırakan medeniyetlerin, bu durumu sahip oldukları güçlü temel kurumlara borçlu olduklarını görürüz. Ahilik de bu kurumlardan bir tanesidir. Güçlü geleneksel yapının modern koşullara göre güncellenmesi şartıyla; ahilik toplumsal problemlere ahlaki açıdan alternatif çözümler üretebilme potansiyeline sahip önemli sosyal bir kurumdur. Ahilik kurumunun tarihte üstlenmiş olduğu iktisadi, sosyal ve kültürel olumlamalar dikkate alınarak, bu konuda detaycı çalışmalar yapılmalı, önemli projeler hazırlanarak bu bulgu yığını modern iş hayatına entegre edilmelidir. Böylelikle bugünün çalışma koşullarının iyileştirilmesi noktasında önemli bir adım atılmış olacaktır.

Modern Türkiye’de iktidar politikası, şahsi bakış açısıyla kendi menfaatini korumak esaslıdır. Oysa ki ne zaman ahi birliklerinde olduğu gibi devlet ve toplum menfaatini korumak için birleşme ya da bir karar alma yoluna gidilirse, ancak böylelikle toplumsal kalkınma hem ekonomik, hem sosyal ve hem de kültürel olarak sağlanmış olacaktır. Tam anlamıyla sağlanamasa da en azından bu amaç için önemli bir adım atılmış olacaktır.

Ahiliği, uygulama esasları itibariyle 2020’li yıllarda aynı şekilde güdeme getirmek elbette bir yanılığın ötesine geçmeyecektir. Ancak günümüz olanakları ve yaşanan teknolojik gelişmeler dikkate alınmak suretiyle; ahiliğin yaşadığımız bu döneme hangi şartlarla ve nasıl entegre edilebileceği konusu bilim insanları ve politika yapımcıları tarafından değerlendirilmelidir. Bu bağlamda ahilik uygulama ve çalışma esasları güncellenmeli, topluma günün şartları dahilinde yeni düzenlemeler enjekte edilmeli ve bu şekilde iktisadi, sosyal ve kültürel boyutta gelişme ve kalkınmaya katkıda bulunulmalıdır.

Kaynakça

- Akbaş, H. Emre – Serdar Bozkurt – Kübra Yazıcı (2018). “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Eylül 2018 Özel Sayı, s. 165 – 202.
- Çağbayır, Yaşar (2007). “Ahkâm”, Ötüken Türkçe Sözlük, s. 153, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Demir, Galip (2000). *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu ve Ahilik*, İstanbul: Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı.

- Divitçioğlu, Sencer (2008). *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Günay, Ramazan (2013). “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisine Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 2103/1 S 17, s. 9 – 29.
- İstanbul Külliyyâtı, Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi, Yayınlanmamış ham veri.
- Kala, Ahmet (1997). *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Kala, Ahmet (2012). *Debbağcılıktan Dericiliğe: İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (1988). “Ahîlik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 540 – 542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuran, Timur (2010). “*Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbulu'nda Sosyo – Ekonomik Yaşam*”, C 1, s. 75 – 78, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sahillioğlu, Halil (1988). “Ahkâm Defteri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 1, s. 551, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Samî Şemseddin (2017). “Ahkâm”, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 69, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şeker, Mehmet (2011). *Türk – İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Nâmelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin “Muhtasar Fütüvvet-Nâme”si*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tabakoğlu, Ahmet (2008). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tatlılıoğlu, Kasım (2012). “Bir Kavram Olarak Ahilik: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım”, 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, Kırşehir, 19 – 20 Eylül 2012, s. 149 – 163.
- Türktüzün, Metin (Erişim Tarihi: 03.09.2019). “Osmanlı Döneminde Gedik Teşkilatı”, <http://dumlupınargazetesi.com/kose-yazisi/102/osmanli-doneminde-gedik-teskilati.html>, Günlük Siyasi Gazete, Dumlupınar.

بحث بعنوان

أثر الأخية والفتوة في الحركة الصوفية الفلسطينية الطريقة الشاذلية أنموذجًا
في مدينة غزة في القرنين التاسع عشر والعشرين الميلادي

Hanein Kehail

أ.حنين كحيل

جامعة غزة _ فلسطين

البريد الإلكتروني

hanenkehail@gmail.com

أثر الأخية والفتوة في الحركة الصوفية الفلسطينية الطريقة الشاذلية- أنموذجاً - في مدينة غزة في القرنين التاسع عشر والعشرين الميلادي

كان للتصوف والطرق الصوفية دور كبير في توطيد علاقات المجتمع المدني- الغزي ببعضه بعضاً؛ حيث قام أبناء الطريقة الشاذلية بالعمل على توطيد العلاقة بين أتباعهم عن طريق التواصل والالتقاء بين الأفراد، فبرز نظام الأخية الذي يلزم المرید المنتظم داخل الطريقة، وقد كشفت الوثائق، والحجج، والسجلات التي وقفت عليها الباحثة في عدة أماكن مثل: أرشيف وزارة الأوقاف، وسجلات المحكمة الشرعية في مدينة غزة عن مدى تأثير نظام الأخية "الفتوة" العثماني بالتنشئة الأخلاقية المتبع في الطريقة الشاذلية.

ستقوم الباحثة بدراسة الطريقة الشاذلية - الصوفية- من الناحية التاريخية والموضوعية؛ حيث ستركز الدراسة على نظام التنشئة الصوفي لدى الشيخ أحمد بسيسو (1911 م) في كتابه "مهمات طرائق الصوفية"، والشيخ عثمان الطباع (1950م) في كتابه المخطوط: "رسالة في أصول التصوف"، وستبرز الدراسة مدى التقاطعات والتأثيرات في منهج نظام التربية الأخية "الفتوة"، كما سيحتوي البحث على نشأة الطريقة الشاذلية في فلسطين وأماكن انتشارها وتواجدها في المدن والقرى الفلسطينية، وأهم الصفات والمميزات المادية والمعنوية التي تميز بها منتسبوا الطريقة الشاذلية. ثم أوجه التشابه والالتقاء بين التربية الأخلاقية الشاذلية وبين نظام التربية لدى الأخية (الفتوة).

وسينتهي البحث بالوصول إلى أبرز النتائج والتوصيات وقائمة المصادر والمراجع.

الكلمات المفتاحية:

الصوفية - الشاذلية - نظام الأخية (الفتوة) التركي.

Abstract

Sufism and its methods have a great role to strengthen the civil community relations in Gaza. The followers of Al-Shadhili method work on establishing relations among the members of community through meeting individuals. So, the bond system appears and commits the wanted disciple within the method. The documents and records that the researcher has investigated in several locations like ministry of endowment archive and records of Sharia court in Gaza city have revealed that how the Ottoman method of "bond and gallantry" is influenced by the moral upbringing followed in Al-Shadhili method.

The researcher will study Al-Shadhili Sufi method historically and objectively. The study will focus on sufi upbringing system of sheikh Ahmed Besiso (1911) in his book "Important Sufi Methods", and "Othman Al-Tabba' (1950) in his manuscript "A Message in Sufism". The study will show the influences of education system of bond "gallantry". Also, the study will include the establishment of Al-Shadhili method in Palestine, places of deployment in Palestinian cities and villages, and the most important moral and materialistic features that distinguish Al-Shadhili method adherents then find the similar and different aspects

between Al-Shadhili moral education and the system of (gallantry). Moreover, the researcher will discuss the literature of Al-Shadhili.

The study ends with the results, recommendations and references.

Keywords: *Sufism, Al-Shadhilia and Ottoman gallantry method*

المقدمة:

اتصفت مدينة غزة في القرنين التاسع عشر والعشرين الميلادي بشيوع حركة علمية، ونشاط ديني واجتماعي وثقافي عبر مراكز تعليمية مختلفة: مثل المدارس والمكتبات التابعة للمساجد والزوايا (التكايا)، وحظيت بأهمية بالغة من قبل الحكومة العثمانية، وشاع الفكر الصوفي الشاذلي في أرجاء مدينة غزة من خلال علماء كان لهم دور مهم في تنشئة مريدي الطريقة الشاذلية الصوفية، وتصدر ذلك الشيخ العالم أحمد بسيسو الغزي، والشيخ العالم عثمان الطباع. كما كانت لهما مؤلفات كثيرة ساهمت في نشر الطريقة الشاذلية، وليس غريباً أن يتلاقى الفكر الصوفي الشاذلي مع الفتوة العثمانية التي أصبحت فيما بعد بما يعرف بنظام (الأخية)، وهو في أصله تشكيل شعبي وفق أسس أخلاقية لأصحاب المهن والحرف.

ولما كانت الطريقة الشاذلية من أحد الطرق الصوفية آثرت الباحثة التعريف أولاً بالتصوف، ثم بيان أهم الطرق الصوفية في فلسطين والتي انتشرت في مدينة غزة.

تعريف التصوف

أولاً: تعريف التصوف لغة:

الدلالة المعجمية الأولى: تشير إلى الصُوف للضأن وما أشبهه⁽⁸⁷⁹⁾، وخرق الصوفية للتخصيص⁽⁸⁸⁰⁾ و"تصوف فلان إذا لبس الصوف، كما يقال تقمص إذا لبس الصوف"⁽⁸⁸¹⁾، وتتفق المدلولات في سياق محدد على هذا المعنى وهو الدلالة على لبس الصوف، أما المدلول الأخر: من مادة (صوفة) يدل على النقاء والصفاء، فهو أصل يدل على خلوص من كل شوب من ذلك الصفاء ضد الكدر، ومحمد صوفة الله تعالى وخيرته من خلقه، والصفى ما اصطفاه الإمام من المغنم لنفسه والجمع الصفايا⁽⁸⁸²⁾، يقول الكلاباذي في تفسير هذا المدلول الذي يشير بالصفاء: "إنما سميت الصوفية صوفية لصفاء أسرارها، ونقاء آثارها، وقال بشر بن الحارث: الصوفي

من صفا قلبه لله، وقال بعضهم: الصوفي من صفا الله معاملته، فصفت من الله عز وجل كرامته"⁽⁸⁸³⁾.

ينظر: ابن منظور، أبو الفضل، جمال الدين: لسان العرب، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت، ج4 (879) مادة (صوف)، 1993.

ينظر: الرازي، محمد بن أبي بكر عبد القاهر، مختار الصحاح، ط1، دار الفكر، بيروت، مادة (880) (صوف) 373، د.ت.

القشيري، أبو القاسم عبد الكريم: الرسالة القشيرية، ت: محمود بن الشريف، د.ط، دار المعارف، (881) القاهرة. 239، ص، د.ت.

ينظر: زكريا، أحمد بن فارس: معجم مقاييس اللغة، ت: عبد السلام هارون، ط1، دار الفكر، (882) بيروت مادة (صوفة) 1979.

الكلاباذي، أبو بكر محمد البخاري: التعرف لمذهب التصوف، تحقيق عبد الرحيم محمود، د. ط، (883) مكتبة الثقافة الدينية مصر، 21، ص، 1998.

وترى الباحثة إن الرأي الأول هو الذي يميل إلى قرب المدلول الاصطلاحي فظاهرهم الابتعاد عن ترف الحياة ومتاعها؛ وذلك بلبس الصوف الذي سمته الخشونة التي تول بالتقشف، والزهد الذي بدوره له علاقة باطنية مفادها التعلق بالأخرة والقرب الإلهي النقي الذي ينطلق من طرق علمية منهجها القرآن الكريم والسنة النبوية.

ثانيًا: تعريف التصوف اصطلاحًا:

لقد كثرت التعريفات الاصطلاحية (للتصوف)، ولعل هذا الاختلاف يعود إلى التباين في التجربة الفكرية الصوفية للإمام، والتي كان من نتائجها تشعب الطرق وكثرتها كما سيأتي معنا في البحث، ومنها:

يعرف التصوف معروف الكرخي بأنه "الأخذ بالحقائق واليأس لما في أيدي الخلائق"⁽⁸⁸⁴⁾، وقال عمر بن عثمان بن المكي: "التصوف أن يكون العبد في كل وقت مشغولاً بما هو أولى في الوقت"⁽⁸⁸⁵⁾، أما الجنيد فيرى في التصوف: "أن تكون مع الله بلا علاقة"⁽⁸⁸⁶⁾، ويعرفه الغزالي بقوله: "التصوف هو علم طريق الأخرة وعلم أحوال القلب أخلاقه المحمودة أو المذمومة وما هو مرضي عند الله وما هو مكروه"⁽⁸⁸⁷⁾، أما ابن خلدون فيعرف التصوف بقوله هو: "العكوف على العبادة و الانقطاع إلى الله تعالى والإعراض عن زخرف الدنيا وزينتها والزهد في الحياة وترك الدنيا الواهمة، فيما يقبل عليه الجمهور من لذة ومال وجاه والانفراد عن الخلق في الخلوة للعبادة"⁽⁸⁸⁸⁾، إن المتأمل لهذه التعريفات الاصطلاحية أفنة الذكر يلاحظ أنها تجتمع في الاتصال الروحاني التجريدي مع الذات الإلهية، الذي يقتضي دومًا مراجعة النفس وتطهيرها لتسمو وتحقق هذه المرتبة العليا.

نشأة الصوفية في فلسطين

انبثق التصوف من كنف الزهد، فله في مضامينه جذور تصل إلى عصر الصحابة والتابعين، وبدأ ظهوره من بلاد الرافدين حيث بنيت أول دويرة للصوفيين في مدينة البصرة في منتصف القرن الثاني الهجري⁽⁸⁸⁹⁾، فتشكل فيما بعد أحد أهم التيارات الفكرية الإسلامية عبر انتشاره من خلال الحقب الزمنية المتعاقبة، فبدأ التصوف أفرادًا ثم جماعات وتشعبت طرقه وكثر متبقيه حتى شمل العالم الإسلامي والعربي .

ولا ريب أن تحظى فلسطين بنصيب وافر من هذا الفكر الروحاني الذي شاع وكثر مرديبه، فكان لفلسطين دون غيرها من مدن بلاد الشام مكانة سامقة تتأتى من مكانتها الدينية بعاصمتها الأبدية القدس الشريف أولى القبلتين ومعراج الرسول (صلى الله عليه وسلم)؛ لكي تكون بؤرة جاذبة للمتصوفين العلماء يأتون إليها من كل بقاع الأرض، ويمكثون فيها دون العودة في كثير من الأحيان إلى بلادهم وذلك عبر العصور التاريخية المختلفة، ويتعاضد مع ذلك موقعها الجغرافي المميز وحضورها الفعلي الحضاري والتاريخي والثقافي والاجتماعي⁽⁸⁹⁰⁾.

⁽⁸⁸⁴⁾ القشيري، أبو القاسم عبد الكريم: الرسالة القشيرية، 280ص.

⁽⁸⁸⁵⁾ المصدر السابق، 281ص.

⁽⁸⁸⁶⁾ السهروردي، شهاب الدين عمر: عوارف المعارف، د. ط، دار المعرفة، بيروت، ج5، 62ص، د.ت.

⁽⁸⁸⁷⁾ الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد: إحياء علوم الدين، د. ط، دار المعرفة، بيروت، ج1، 36ص، د.ت.

⁽⁸⁸⁸⁾ ابن خلدون: مقدمة ابن خلدون، د. ط، دار الفكر، بيروت، 467ص، د.ت.

⁽⁸⁸⁹⁾ ينظر: القاسم، محمود عبد الرؤوف: الكشف عن حقيقة التصوف لأول مرة في التاريخ، ط1، دار الصحابة، بيروت، 745ص، د.ت.

⁽⁸⁹⁰⁾ ينظر: أبو هاشم، عبد اللطيف: التصوف في فلسطين، 2ص.

فمنذ القرن الثاني الهجري تطور الفكر الصوفي في فلسطين، ويمكن إجماله في ثلاث مراحل وهي :

أولاً: مرحلة الزهد التي شاعت في سائر بلاد المسلمين، وهم الزهاد والنسك.

ثانياً: مرحلة التصوف المبني على الحب الإلهي، وأصبحت الصوفية في القرن الثاني علماً يتميز المسلمون المتدينون دون غيرهم.

ثالثاً: ما يميز هذه المرحلة حقاً هو ظهور الفرق الصوفية التي تبلورت بشكل واضح في القرن السابع، الذي يمكن تسميته عصر الصوفية الذهبي⁽⁸⁹¹⁾.

وفد الكثير من الزهاد والعباد في القرن الأول الهجري، وكان ذلك بعد الفتح العمري في الديار المقدسة للاعتكاف في المسجد الأقصى متممين فريضة الحج، فكانوا يتبركوا بزيارة المسجد الأقصى بعد أداء فريضة الحج، منهم قبيصة بن ذؤيب، وعبد الله بن محيرز، وهانئ بن كلثوم، وقدمت زوجة الصحابي أبي الدرداء وهي أم الدرداء هجيمة، واستمر قدوم الصوفية في القرن الثاني الهجري إلى بيت المقدس متخذين من الأماكن القريبة منه مكاناً وسكناً لهم، منهم: رابعة العدوية، وبشر بن الحارث الحافي الذي قدم إلى بيت المقدس وانقطع للعبادة فيها.

فكانت هذه بمثابة أرضاً خصبة لإنبات العديد من الصوفيين الذين أثروا في الحركة الصوفية؛ لينشروها في الديار وفق طرق صوفية واتبعوها لها في القرون اللاحقة مثل: إبراهيم بن أدهم الذي تنسب له الزاوية الأدهمية في القدس، والسري بن مغلث السقطي، وهو خال الجنيد إمام الصوفية وغيرهم، واتضح الصوفية بفرقها المختلفة في القرن السادس الهجري وما تلاه، وتم تثبيت الفرق الصوفية في القدس في القرن الثامن، وذلك يتأسس أكثر من نصف الخوانق والزاويا والربط فيها، وازداد التوسع الصوفي في القدس بشكل ملحوظ في القرن الحادي عشر حتى كان في المدينة تكايا لسبعين طريقة، وفي القرنين الحادي عشر والثالث عشر امتلأت المناطق المجاورة برجال الصوفية تبلغ عددها 299 تكية⁽⁸⁹²⁾.

أود الإشارة إلى أن الفرق الصوفية كانت موجودة باستمرار في بيت المقدس، مما زالوا بالتوافد إليها عبر القرون المتعاقبة، وفي العصر العثماني جاء الكثير من المتصوفين إليها لنشر أفكارهم ومعتقداتهم الدينية ومنهم الشيخ أيوب بن أحمد الحنفي شيخ الطريقة الخلوتية الذي وفد إلى بيت

المقدس ست مرات للالتقاء بمريديه، كما جاء إليها شيخ الطائفة الصمادية القادرية في دمشق الشيخ مسلم بن محمد خليل⁽⁸⁹³⁾.

إن ما سبق ذكره يعد حجر الأساس في وجود التصوف في فلسطين وبالتحديد مدينة القدس، والذي يمتد إلى باقي المدن الفلسطينية.

أهم الطرق الصوفية في فلسطين

تشير العديد من الدراسات والمصادر التاريخية الإسلامية إلى وجود العديد من الطرق الصوفية في فلسطين والتي انتشرت وتعددت مذاهبها تبعا لتعدد شيوخها:

ينظر: العسلي، كامل جميل: معاهد العلم في فلسطين، ط1، الجامعة الأردنية، عمان، 302-303⁽⁸⁹¹⁾ ص.1981.

ينظر: أبو الليل، أمين سعيد: مخطوطات التصوف في فلسطين دراسة ببلوجرافية، ط1، مكتبة⁽⁸⁹²⁾ المنار، عمان، 6-7-8 ص.1988.

ينظر: المحبي، محمد أمين الدين: خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، ط4، دار الكتاب⁽⁸⁹³⁾ الإسلامي، القاهرة، ج1، 428 ص. د.ت.

• الطريقة القادرية:

أسس هذه الطريقة عبد القادر الجيلاني ولد الذي يرتفع نسبه إلى الإمام علي بن أبي طالب. ولعل هذه الطريقة تميزت بانتشارها عن غيرها في بيت المقدس وأكنافها ومن شيوخها شرف الدين أحمد القادري، وكان شيخ شيوخ القادرية في القدس وتوفي 898هـ. ومن أهم شيوخها محمد الخليلي وتوفي 1490م في مدينة الخليل، وانتقلت الطريقة من القدس إلى باقي المدن الفلسطينية ومنها مدينة غزة⁽⁸⁹⁴⁾.

• الطريقة الشاذلية:

نسبت لمؤسسها الشيخ علي بن عبد الله الشاذلي، واشتهرت هذه الطريقة في العصر العثماني في فلسطين، فوجدتها في القدس على يد الشيخ منصور الحلاوي فأسس زاوية أثناء إقامته في القدس فوق جبل الطور شرق مدينة القدس. على أن يكون مشايخها من آل الدجاني وآل العلمي، كما أنها لاقت شهرة واسعة من مدينة غزة في العصر العثماني⁽⁸⁹⁵⁾، فبرز لنا الشيخ أحمد بسيسو الذي اتخذ من زاوية (رقية) مكاناً لتعليم المريدين طريقته في مدينة غزة، كما ظهر أيضاً الشيخ عثمان الطباع، وسيأتي تفصيل ذلك عند الحديث عن الصوفية في مدينة غزة، وهناك العديد من العائلات المقدسية مثل العلمي التي كان لها أثر في المد الصوفي في مدينة غزة في الطريقة الشاذلية، فكان الشيخ عبد الوهاب أفندي العلمي والشيخ محمود شاكر الدجاني والشيخ محمد الدجاني من مدينة غزة، وهم على الطريقة الصوفية الشاذلية⁸⁹⁶.

وهناك الطريقة الشاذلية اليشرطية التي يتفرع من الطريقة الشاذلية، وقد لاقت انتشاراً واسعاً في المدن الفلسطينية في عكا وغزة و حيفا وطوباس وغيرها من مدن فلسطين في القرن الثالث عشر، وتعتمد على الكتاب والسنة وأسسها علي نور الدين اليشرطي 1208م. ولا تزال منتشرة في فلسطين وتتميز بكثرة أتباعها⁽⁸⁹⁷⁾.

• الطريقة الرفاعية:

أسسها الشيخ أحمد بن علي الحسيني الرفاعي وتوفي 561هـ ويتصل سنده في التصوف إلى الجنيد البغدادي، وكان لهذه الطريقة أتباع في القدس وفي مختلف المدن الفلسطينية، وأغلب مشايخها من آل العلمي⁽⁸⁹⁸⁾.

• الطريقة الخلوية:

يرجع سبب تسمية هذه الطريقة إلى آل الخلوتي إلى محمد بن نور الخلوتي ومن الأقوال الأخرى في اسمها أن هذه الطريقة تعتمد على تربية المريدين عن طريق الخلوة⁽⁸⁹⁹⁾، واشتهرت بشكل كبير في العديد من المدن الفلسطينية مثل: القدس، طولكرم، الخليل وغيرها من المدن في حين قل انتشارها في بعض المدن الفلسطينية مثل مدينة غزة

ينظر: أبو الليل، أمين سعيد: مخطوطات التصوف في فلسطين دراسة ببلوجرافية، 12 ص. (894)

ينظر: المحبي، محمد أمين الدين: خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، ج4، 423ص، (895) وينظر: الغزي، أحمد بسيسو، مخطوط مهمات طرائق السادة الصوفية: قيد الدراسة والنشر، 124 ق، 125ق، 126 ق.

ينظر: الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة، تحقيق ودراسة عبد الطيف أبوهاشم، (896) ط1، مكتبة اليازجي، غزة، ج2/176-299، ج4/296، 1999.

ينظر: أبو الليل، أمين سعيد: مخطوطات التصوف في فلسطين دراسة ببلوجرافية، 13ص. (897)

ينظر: العسلي، كامل جميل: معاهد العلم في فلسطين، 310ص. (898)

ينظر: القاسمي، عفيف: أضواء على الطريقة الخلوتية، د. ط، 40ص، 1997. (899)

مقارنة في مدينة القدس⁽⁹⁰⁰⁾، أما في القدس نجد الاعتناء البالغ في هذه الطريقة في العصر العثماني، ومن شيوخها الشيخ محمود جبلي بن إسحق الخلوتي⁽⁹⁰¹⁾.

• الطريقة النقشبندية :

يعود نسب هذه الطريقة إلى محمد بهاء الدين النقشبدي البخاري وتوفي 1363هـ، ومركز هذه الطريقة في فلسطين مدينة القدس بالقرب من المسجد الأقصى، وتنتشر في مدن فلسطين مختلفة مثل: الخليل و نابلس وطولكرم وغزة⁽⁹⁰²⁾.

• الطريقة المولوية :

تنسب إلى جلال الدين بن محمد البلخي وتوفي 673هـ و أسسها الشاعر جلال الدين الرومي فارسي الأصل، أما نسبة مولانا فهي إلى الرومي، ونشأت في تركيا وكان لها تكايا كثيرة⁽⁹⁰³⁾، وانطلقت منها إلى الكثير من البلاد والمدن، ومنها: مصر وبلاد الشام حتى وصلت إلى القدس وبعض المدن الفلسطينية، تجد الإشارة أن هذه الطريقة وجدت أثناء الحكم العثماني في بيت المقدس، حازت على تأييد ودعم من قبل الدولة العثمانية⁽⁹⁰⁴⁾.

الحركة الصوفية في مدينة غزة

قبل الاستهلال في بدايات الحركة الصوفية في مدينة غزة لابد أن تشير الباحثة إلى قلة أو ندرة ما كتبه الباحثون عن الحركة الصوفية في العصر العثماني في مدينة غزة. والجدير بالذكر أن البحث في هذا الموضوع يعد صعباً للغاية. فلجأت الباحثة إلى مقابلة شخصية مع مدير دائرة المخطوطات في وزارة الأوقاف في مدينة غزة المحقق عبد الطيف أبو هاشم.

فأمديني المحقق عبد اللطيف بالعديد من المخطوطات التي لم تنشر بعد، محاولة الاستدلال والنقصي من خلالها، والتي يعود عهد كتابتها للعصر العثماني في أواخر القرن التاسع عشر الميلادي. إن المدقق لنشأة التصوفية في مدينة غزة في العصر العثماني يلحظ أن الصوفية كانت موجودة من العصور السابقة عن طريق مجيء العلماء الصوفيين من القدس، فلوحظ امتداد عائلاتهم في سجلات المحكمة الشرعية. كما أن مدينة غزة تتمتع بمكانة دينية مخصوصة جذبت إليها العلماء الصوفيين، وهي وجود مزار السيد هاشم جد الرسول صلى الله عليه وسلم الذي نسبت غزة إليه، وبعض المعالم الأثرية الضاربة في القدم مثل المسجد العمري الذي كان يعد من أهم المراكز التعليمية في المدينة، فكان العلماء يرتحلون طلباً للعلم⁽⁹⁰⁵⁾، ومن الطرق المهمة في نشر التصوف في مدينة غزة انتقال بعض العلماء من غزة إلى جامع الأزهر في مصر.

وإذا ما أمعنا النظر في مدينة غزة نجد أنها لاقت توسعاً صوفياً في العصر العثماني، ولاسيما أن العثمانيين أنفسهم قد اعتنوا بذلك فحافظت الدولة على المراكز التعليمية الصوفية، وأشرفت عليهم عبر الولاة، ولاح نجم شيوخ الطرق الصوفية في سماء العلم والمعرفة الدينية

قاسم، سهير محمد: الطرق الصوفية وتراثها في فلسطين (الخلوتية، النقشبندية، العلوية)، رسالة⁽⁹⁰⁰⁾ ماجستير، جامعة بيرزيت، 102، ص، 2006/ 2005.

ينظر: ربابعة، إبراهيم: الخوانق في القدس خلال العصر العثماني، مجلة الجامعة الإسلامية،⁽⁹⁰¹⁾ ج8، 1ع، 672، ص، 2010.

ينظر : قاسم، سهير محمد: الطرق الصوفية وتراثها في فلسطين(الخلوتية، النقشبندية، العلوية)⁽⁹⁰²⁾، 126، ص.

ينظر: الحنفي، عبد المنعم: الموسوعة الصوفية، 5، مكتبة مدبولي، القاهرة، 1295، ص، 2006.⁽⁹⁰³⁾

ينظر: أوغلي، أكمل إحسان الدين: الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، ترجمة صالح سعداوي،⁽⁹⁰⁴⁾ استانبول 2، ج179، 2، ص، 1999.

ينظر: الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعزة في تاريخ غزة، 4/2، 8/105، ص.⁽⁹⁰⁵⁾

وغيرها من خلال جهودهم المبذولة لإرشاد وتربية المريدين في زواياهم بمدينة غزة في القرن التاسع عشر الميلادي والعشرين، ومن أشهر الزوايا في مدينة غزة:

الزاوية الأحمديّة

تنسب للشيخ أحمد البدوي الذي ينتمي للطريقة الأحمديّة تأسست في أوائل القرن الثامن، وتقع في حي الدرج بوسط بستان وجنينة، وفيها محراب، وغرفة صغيرة للخلوة، وبيت كبير للصلاة، وكانت الزاوية تعرف باسم الزاوية الجركسية الذي أنشأها "طرناطي الجوكندار"، وتم تشييدها وترميمها في أوائل القرن الحادي على يد الشيخ شعبان أبو القرون، فجدد فيها الذكر وحلقاته وزاد في أوقاتها لتربية المريدين، آلت مشيختها في القرن الثالث عشر أثناء العصر العثماني إلى الشيخ حسين أبو شهلا ثم لابنه صالح أبو شهلا، ولا تزال إلى الآن عامرة بالذكر وتقام فيها الحضرة ويوزع فيها الخبز على الفقراء.

زاوية الهنود

أنشأها المسلمون الحجاج الهنود الأثرياء منهم عندما كانوا يأتون إلى مدينة غزة؛ وذلك لإقامة شعائرهم، وقد دمر جزءاً منها ثم أعيد تجديدها وبنائها في العصر العثماني على يد والي تركي السيد عبد الله باشا في عام 1236هـ، وألحقت موازية الهنود بالقدس، تقع هذه الزاوية في سوق الزاوية، ولها مسجد ومحلات تجارية أوقافاً لها⁽⁹⁰⁶⁾.

وتجدر الإشارة إلى أن مدينة غزة لا تختلف عن مدينة القدس في طرقها الصوفية التي كانت منتشرة أثناء العصر العثماني مثل: الشاذلية والرفاعية والقادرية والأحمديّة والخلوتية والسعدية والنقشبندية والمولوية وغيرها. وعلى الرغم من اختلاف الطرق إلا أنها تجتمع وتشارك في المرجع الأساسي للصوفية، وهو "التقوى والاستقامة والجد في السلوك إلى الله بالعبادة والذكر"⁽⁹⁰⁷⁾، ولما كانت الطريقة الشاذلية هي مناط الدراسة التي اتخذها الشيخان أحمد بسيسو وعثمان الطباع منهجاً لهما في مؤلفيهما في العصر التاسع عشر والعشرين الميلادي، ارتنت الباحثة التعريف بهما ثم الحديث عن الطريقة الشاذلية.

زاوية الشيخ العابد:

وتنسب إلى الشيخ محمد ابن الشيخ عبدالله زين العابدين المدفون بدمشق ابن السيد زين العابدين، الذي ينتهي نسبه إلى الشيخ "عبد القادر الجبلاني الحسني"، وتوجد هذه الزاوية بمدينة غزة في شارع الطوابين، وقد أتى الشيخ إلى مدينة غزة أوائل القرن العاشر وعكف بزوايا في الشارع المذكور، وتجرد فيها للذكر والعبادة، وكانت عند أرض معروفة تسمى بأرض العابد.

زاوية أبو مدين:

وتقع بالقرب من السوق مدينة غزة الرئيسي، وكانت تعرف باسم الغوث "أبي مدين شعيب بن الحسين الأنصاري التلمساني"، وهي مخصصة لنزول المسافرين والحجاج من المغاربة، ويقدم فيها الطعام لمدة ثلاثة أيام، وقد ألحقت بزوايا في القدس، وضم مأمور أوقاف القدس في التولية شيخ المغاربة بها وهو العالم الشيخ "محمد المدي المغربي"⁽⁹⁰⁸⁾.

زاوية الشيخ محمد الأزبكي :

ينظر: المصدر السابق، 183-188/2. ⁽⁹⁰⁶⁾

الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة، 2/294ص. ⁽⁹⁰⁷⁾

ينظر: إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة : 2 / 170-171ص. ⁽⁹⁰⁸⁾

وتقع خلف دار المفتي من الجهة الغربية بمدينة غزة، وتحتوي على حجرة تقام فيها الأذكار والأوراد والابتهالات فيها، ويوجد فيها ساحة فيها قبر غير محدد التاريخ .

زاوية الشيخ محمد العراقي:

وهي بالتحديد بأسفل محلة الدرج من الجهة الغربية، تقام فيه الأذكار والأوراد والمدائح النبوية، ويتم فيها تقديم الطعام للفقراء والمساكين⁽⁹⁰⁹⁾.

ومن الزوايا المشهورة في مدينة غزة أيضاً زاوية الشيخ ظريف، وزاوية الأندلس، وزاوية الشيخ محمد الهليس⁽⁹¹⁰⁾.

بطاقة تعريفية للشيخ أحمد بسيسو الغزي

هو شيخ العلماء في الطريقة الصوفية في مدينة غزة، العلامة والبحر أحمد بسيسو أبو المعالي ابن الحاج أحمد بن سالم الحاج سالم بن الحاج سالم بسيسو، ولد في مدينة غزة بمحلة الشجاعية صدر سنة 1240هـ في النصف الثاني من القرن التاسع عشر، تربى في حجر والده وحفظ القرآن ثم طلب العلم في سنة 1200 هـ. وتلمذ في العهد الأزهر على يد كبار علماء الأزهر ومنهم العلامة الشيخ يوسف الزهادي، والعلامة الشيخ عبد الوهاب الفالوجي ومكث في مصر 10 أعوام، وأخذ الطرق الصوفية عن العلامة محمد القاوتجي الطرابلسي، والشيخ أحمد السيلوي المغربي وليس الخزقة الصوفية في مصر، ثم عاد إلى غزة بإجازته الصوفية في مختلف الطرق. وبلغ عدد مريديه وتلاميذه عشرين ألفاً ونيقاً، وتخرج على يده من الفضلاء نذكر منهم: العلامة الشيخ عبد الوهاب العلمي وإخوانه الشيخ حسن والشيخ أنس. الشيخ عطاء الله مراد، وترك الشيخ الكثير من الكتب الجليلة ومنها حاشية على (شرح القطر لابن هشام)، وشرح العقيدة الإسلامية، وشرح وظيفة النفحات الندية، ولقد تقلد الشيخ عدة وظائف لها مكانتها المرموقة منها: الكتابة في الحكمة الشرعية، والإقامة والخطابة، والتدريس بجامع شهاب الدين أحمد بن عثمان وغيرها من الوظائف الأخرى، وكان الشيخ متصفاً بالأخلاق المحمدية مثل: الزهد والقتاعة واللين ورقة القلب وصفائه وطهارته من الحقد والغل والحسد، وكان حلو المؤمنة لطيف المحادثة لا يمل جلسه منه، ثم لفته المنية عام 1329هـ، بعد أن نطق آخر كلمات له في الدنيا وهي: رضيت بالله ربا وبالإسلام ديناً وبمحمد نبيناً ورسولاً العزيز من أعزه الله⁽⁹¹¹⁾.

بطاقة تعريفية للشيخ عثمان الطباع

ولد الشيخ عثمان بن مصطفى حامد الطباع في مدينة غزة (1300 هـ 1882م) ... وبعد أن استوفى دراسته الدينية في مدارس ومعاهد مدينة غزة يمه شطره الأزهر الشريف، وهناك أخذ عن علمائه الكبار ثم عاد إلى غزة، وتقلد عدة مناصب دينية وعلمية، ومنها: خطيب الجامع العمري الكبير، وأمين وقيم مكتبة الجامع العمري، وتوفي في الثالث من ربيع الثاني سنة 1370هـ/ الموافق 1950م. وله العشرات من الكتب والمؤلفات أشهرها وأهمها كتاب إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة بتحقيق ودراسة "عبد اللطيف أبو هاشم"⁽⁹¹²⁾.

الطريقة الشاذلية وأماكن انتشارها في مدينة غزة وزواياها

اتسعت الطريقة الشاذلية الصوفية في مدينة غزة وما حولها في العصر العثماني، "فهي من أجل الطرق وأسناها وأبهاها وأعظمها"⁽⁹¹³⁾، حتى شملت الكثير من المناطق ولاقت

ينظر: المصدر السابق: 215/2ص. (909)

ينظر: المصدر السابق: 152/2-153-179. (910)

ينظر: الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة، 4/296-297-298ص. (911)

ينظر: المصدر السابق، 1/40-44ص. (912)

الطباع، عثمان مصطفى: مخطوط ثبت الطرق الصوفية، قيد الدراسة والنشر، 8 ق. (913)

الكثير من الاستحسان من الشيوخ والعامّة، وتم الاستدلال عليها من خلال السجلات، والوقفات، والحجج والتي وردت في وزارة الأوقاف في مدينة غزة، فوجدت في حي الشجاعية، والتركمان، والزيتون والدرج، والتفاح، وقريبة النزلة، وقريبة جباليا، وبيت حانون، وبيت لاهيا، ويافا، ونجد، وعدة مدن وقرى تتبع لغزة، كما أنها انتشرت أيضًا في جنوب فلسطين في العريش وفي دير البلح والنصيرات وغيرها من المدن والقرى والأحياء⁽⁹¹⁴⁾.

وعلى الرغم من تعدد المراكز التعليمية لتلقي الطريقة الشاذلية للمريدين في مدينة غزة مثل الجامع العمري، ومسجد شهاب الدين أحمد بن عثمان وغيرها إلا أن مسجد السيدة رقية الكائن في محلة "الجديدة الشجاعية" كان من أكثر المساجد الذين تلقوا فيه المريدون الطريقة الشاذلية؛ وذلك لأن شيخ الصوفية على الطريقة الشاذلية في مدينة غزة أحمد بسيسو اتخذ في هذا المسجد غرفة صغيرة لإقامة فيها؛ لتصبح زاوية له ومعهدًا علميًا جمع فيه الكثير من الكتب، بعد ما تم تجديد تعمير المسجد ككل في العصر العثماني، وله أوقاف وتم تسجيل ذلك في الدفاتر الوقفية في المحكمة الشرعية⁽⁹¹⁵⁾.

أصول الطريقة الشاذلية السنية

تقوى الله في السر والعلانية.

اتباع السنة في الأقوال والأفعال.

الإعراض عن الخلق في الإقبال والإدبار.

الرضا عن الله تعالى في القليل والكثير.

الرجوع إلى الله في السراء والضراء⁽⁹¹⁶⁾.

بعض مريدي الطريقة الشاذلية في مدينة غزة

تتلمذ على يد العالم الجليل أحمد بسيسو الكثير من المريدين بعد ما أجزى بها، وهي عنده كما يقول: "من أعظم الطرق وأسنادها وأجلها وأبهاها من لم يسلك بها لم يسلك بغيرها، وقد منّ الله عليّ بتلقيها، وأخذها عن أهلها، وصار لي فيها الأذن والخلافة والإرشاد ولبس الخرقة الجليّة وأطلق لي الأذن بتربية المريدين والإجازة بها لمن توسمت فيه الخير والصلاح ورجوت له الفوز والنجاح بعد جدي فيها واجتهادي وعلى الله توكلي واعتمادي"⁽⁹¹⁷⁾، ولقد كثرت أتباع الطريقة الشاذلية في مدينة غزة فبلغ عددهم بالمئات في مختلف مناطق مدينة غزة، ومنهم:

السيد عبد القادر الحلو 1274هـ.

السيد بدوي الربيعي 1282هـ.

الشيخ محمد أنيس بيك مكّي 1296هـ.

الشيخ محمد أبو الفتح المفتي 1311هـ.

الشيخ محمد داود 1327هـ⁽⁹¹⁸⁾.

ينظر: الغزي، أحمد بسيسو، مخطوط مهمات طرائق السادة الصوفية: قيد الدراسة والنشر، 124 (914) ق_150ق.

ينظر: الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعزة في تاريخ غزة، 2/105-137-176ص. (915)

ينظر: الطباع، عثمان مصطفى: مخطوط رسالة في أصول التصوف، قيد الدراسة والنشر، 3ق. (916)

بسيسو، أحمد: مخطوط إجازتنا العلمية، قيد الدراسة والنشر، 57ق. (917)

بسيسو، أحمد: مخطوط مهمات طرائق السادة الصوفية: قيد الدراسة والنشر، 124 ق-125ق (918)
126 ق. 129ق-135ق-140ق.

كيفية العمل بالطريقة الشاذلية وأحزابها

للطريقة الصوفية الشاذلية منهجية لها أسسها التي يجب أن يتحلى بها الشيخ المجاز أولاً، وبعد ذلك تنتقل إلى المريدين بواسطة الشيخ، ونقل إلينا شيخنا أحمد بسيسو أصول الطريقة بسند متصل عن مشايخه من الأزهر في مصر، ثم إلى مريديه في مدينة غزة، وتعددت أورادها وأحزابها.

ومما ذكره الشيخ أحمد بسيسو في مخطوطه حول كيفية العمل بالطريقة الشاذلية :

قوله عن الأئمة: "اعلم أنه ينبغي للشيخ بعد إعطاء المريد العهد وتلقيه الذكر أن يأمره باستعمال مفاتيح الطريق التي هي لكل فريق، وهي الاستغفار سبعين ألفاً، والصلاة على النبي المختار سبعين ألفاً، ولا إله إلا الله سبعين ألفاً، ثم بعد ذلك يلقنه اسم الجلالة، قال شيخنا: وأفضل الأذكار للمبتدئ لا إله إلا الله، ثم الله هو سلطان الأسماء، وعدده 78084، والعدة الوسطى مناسبة لحال هذا الزمان، وهي 3816 فينبغي الملازمة عليها، والمسارعة إليها، ثم الاسم الأنفس الدال على الذات الأقدس هو باسكان الواو بندا أو بغير ندا وعدده 44630- قالوا ومن قرأ أي حزب من أحزاب الشاذلية كان من أهل طريقتهم البهية، واعلم أن السر الغريب والفتح العجيب أن يأخذ الشيخ عدد اسم المريد بالجمل، ويلقنه ما يوافقه في العدد من أسماء الله تعالى فإنه التزيق الأعظم، مثل اسم محمد عدده 92 فيوافقه من أسماء الله تعالى باسط، ودود؛ لأن عددهما 92 كعدة محمد، ولا بأس أن يأمر الأستاذ المريد بملازمة القعود عقب كل صلاة، وهي بالطيف 129، ثم اللهم يا من لطفت بخلق السماوات والأرض ولطفت بالأجنة في بطون أمهاتهم أطف بنا في قضائك وقدرك لطفًا يلبق بكرمك يا أرحم الراحمين⁽⁹¹⁹⁾".

ومما ذكره الشيخ من الأوراد والأحزاب:

أورد لنا في المخطوطة العديد الأوراد منها: سورة يس، ويا لطيف، وأقل عدده (129)، ويا الله وأقل عدده (662). ومن أورادهم البسمة وكذا الحوقلة، ومن أحزابهم حزب البر بعد الصبح وحزب اللطف بعد الظهر، وحزب البحر بعد العصر، وحزب الفلاح، وحزب الدائرة، وحزب النور وغيرها⁽⁹²⁰⁾.

نموذج للحزب :

حزب الفلاح للشاذلي أيضاً

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه ثقتي، وقل الحمد لله الذي لم يتخذ ولداً، ولم يكن له شريك في الملك، ولم يكن له ولي من النل، كبره تكبيراً الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله، لقد جاءت رسل ربنا بالحق جزى الله سيدنا ونبينا محمداً صلى الله عليه وسلم أفضل ما هو أهله 3، ربنا لا تزغ قلوبنا بعد إذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة إنك أنت الوهاب 3، أعوذ بكلمات الله التامات من شر ما خلق 3، بسم الله الذي لا يضر مع اسمه شيء في الأرض ولا في السماء وهو السميع العليم 3، سبحان ربي العظيم وبحمده ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم 3، استغفر الله العظيم الذي لا إله إلا هو بديع السموات والأرض ما بينهما من جميع جرمي وظلمي وما جنيته على نفسي وأتوب إليه 3، لا إله إلا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم عشراً، ثبتنا يا رب بقلها وانفعا 3، يا مولاي بفضلها واجعلنا من خيار أهلها واحشرنا في زمرة محمد صلى الله عليه وسلم 3 أمين أمين رب العالمين، أمين أمين أمين ترحم بها الوالدين أمين أمين آمين بربك الصالحين بجودك علينا يا عالم بحالنا يا رب اقبل صرغنا يا رب اغفر ذنوبنا نسألك ربنا

المصدر السابق، 32ق. (919)

ينظر: بسيسو، أحمد، مخطوط مهمات طرائق السادة الصوفية، 60ق، 61ق، 77ق، 78ق، (920) 79ق، 80ق، 81ق.

بختام المرسلين الحمد لله على فضل الله والشكر لله رب العالمين." (921)، وإذا ما تأملنا هذا الحزب والأوراد نجدها مستفاه من القرآن الكريم والسنة، ولاريب أن يتمسك المريدون بها .

نشأة الفتوة (الأخية)

ظهرت الفتوة كأحد التيارات الشعبية، وذلك في عهد الخليفة العباسي الناصر لدين الله؛ بغية الإصلاح الاجتماعي للوصول إلى العدالة، بعدما لحقه الفساد والضرر، وتعرف الفتوة بأنها: "نظام وسلوك مستحب كان يمارسه عظماء الرجال ومن بينهم الخلفاء، وفي العصر العباسي كانت جماعة يرأسها متقدم قتيان" (922).

ثم تبلور مفهوم الفتوة وانتقل عبر الحقب الزمنية والعصور المختلفة وصولاً إلى العصر العثماني، وكان ذلك في الأناضول بعد سقوط بغداد (656هـ)، حيث إنه اختلف عما سبق فبدت أركانه الواضحة في جماعات عرفت باسم (الأخية) (923)، في عهد تشكيل الإمارات التركية، ومنها إمارة العثمانيين آنذاك فأصبحت جماعات الفتوة هي تشكيل أساسي ديني اقتصادي، "ويسمى من ينسب إلى الفتوة (أخي)، وهم يعيشون في نكية ويشغلون بالتجارة ويعملون في الصناعة، ويلبسون ثوب الصوفية، وعلى رأسهم قلنسوة ببيضاء." (924)، وانتقلت جماعات الفتوة (الأخية) مع الجيش العثماني في كل مكان وصل إليه العثمانيون حتي وصلت مصر بلاد الشام.

بين الفتوة والشاذلية الصوفية الغزية

قبل الولوج إلى العلاقة التأثرية بينهما أود الإشارة إلى أن غالبية سكان مدينة غزة في القرنين التاسع عشر والعشرين الميلادي وما قبلهما، كانوا يعملون بالزراعة، كما انتشرت بعض المهن والحرف الأخرى، فنجد في أسواق مدينة غزة العطارين والبقالين، والجزارين والخضر، والسراجين والنجارين، والحدادين، والإسكافية والنحاسين، ويوجد في الأسواق أيضاً قاعات الحياكة ومصابن الصابون لعمل الصابون، ومعاصر السمسم وغيرها، هؤلاء الحرفيون والمهنيون هم من كانوا يرتادوا الزوايا الصوفية في مدينة غزة، فالكثير ممن تلقوا الطريقة الشاذلية هم أصحاب مهن وحرف (925).

كانت الزوايا الصوفية ملاذاً لهم، ويقوم الشيخ بإشراف رقابي عليهم كما يلزمهم بالعمل بحرفتهم التي يتقونها، كما أن الحكومة العثمانية تقوم بإشراف رقابي عليهم غير مباشر، والإتقان عندهم شرط أساسي، والطريقة الشاذلية من أكثر الطرق اعتناء بهم، فمؤسس الطريقة الشاذلي حث على التمسك بالحرف وعدم تركها حتى لو كان السبب التفرغ للعبادة (926).

المصدر السابق، 82ق. (921)

نجم، زين العابدين شمس الدين: معجم الألفاظ والمصطلحات التاريخية، ط1، الزهراء للطباعة (922) والنشر، 397ص، 2006.

ينظر: ابن بطوطة، شمس الدين أبو عبدالله محمد بن عبدالله الطنجي: رحلة ابن بطوطة (تحفة النظار (923) في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار)، ط1، المطبعة الأزهرية، مصر، ج1، 181ص، د.ت.

نجم، زين العابدين شمس الدين: معجم الألفاظ والمصطلحات التاريخية، 397ص. (924)

ينظر: الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة، 2/270ص. (925)

ينظر: الطباع، عثمان: مخطوط رسالة في أصول التصوف، قيد الدراسة والنشر، 10ق. (926)

وتتبدى لنا علائقية التأثير والتأثر في الزوايا عن طريق التزامهم بأداب الطريقة الشاذلية التي تنتقل تبعاً من الشيوخ إلى المريدين، ويتضح هنا أثر الفتوة فيما بينهم فقد كانت الأخوة هي الصلة الوثيقة بينهم فلفظة (أخي) منتشرة في حواراتهم مع بعضهم البعض، ويوضح لنا الشيخ بسيسو الأداب التي تلقاها عن مشايخه بسند متصل من الشاذلي، ثم اتبعها مع مريديه في مدينة غزة وفق الطريقة الشاذلية في زواياها فيقول: "والأداب التي تطلب في حق أخوانه أن يكون محباً لهم، ولا يخصص نفسه بشيء دونهم، ويحب لهم ما يحب لنفسه، ويعودهم إذا مرضوا ويسأل عنهم إذا غابوا ويبندئهم بالسلام، وطلاقة الوجه، وأن يراهم خيرًا منه، ويطلب منهم الرضا ولا يزاحمهم على أمر دنيوي بل يبذل لهم ما فتح عليه به يوفر كبيرهم ويرحم حضرمهم، ويتعاون معهم على حب الله، ويجعل رأس ماله مساو أخوانه يخدمهم ولو بتقديم النعال لهم، والأداب التي تتعلق بالعامية فالتواضع، وبذل الطعام، وإفشاء السلام والصدق معهم في جميع الأحوال." (927)، وأما عن نظام الأخية فيهدف إلى التنشئة الأخلاقية الحميدة التي تبني على المحبة والصدقة والكرم وحسن الخلق بالإضافة إلى صقل شخصية الإنسان وجبله على حب الوطن والدفاع عنه، كما يعتمد على التأهيل في المجالات المهنية، ومؤسس النظام هو "أخي أوران" الذي العديد من الأدوار البطولية لعل من أبرزها تأسيس جبهة الجنود الإنكشارية. ومن أهم مبادئ النظام:

كن كريماً طوال الوقت.

لتصبح مائدتك جاهزة دائماً من أجل الضيوف.

أفتح بابك أمام القادمين.

حاول أن تغض النظر دائماً.

املك يدك "لا تؤذ أحداً".

املك لسانك "لا تؤذ أحداً بالفظ" (928).

ومن هنا يمكن استنباط التلاقي بين الفتوة (الأخية)، والشاذلية التي وجدت في مدينة غزة التي تتمحور بشكل أساسي في التنشئة الأخلاقية في الزوايا (التكاي)، ووجوب الطاعة للشيخ، والتأكيد على الالتزام بالعمل لأصحاب المهن والحرف، ووجوب حب الوطن والدفاع عنه وغيرها من الخصال الحميدة.

أما عن بعض الاختلافات بين الفتوة والصوفية الشاذلية منها أن منتسبي الأخية كانوا ميسوري الحال ليسوا فقراء، وكانت خصلة الكرم تميزهم، أما الشاذليون فلم يكونوا ميسوري الحال بل من الطبقة العاملة في المجتمع، وكان من بينهم عدد لا بأس به من الفقراء، ومن جانب آخر فإن الأخية تقوم على التنشئة العسكرية التدريبية، بينما الشاذلية تفتقد إلى نظام التدريب، ولكن أثبت الصوفيون دورهم البطولي في المشاركة مع جيش الإنكشارية.

أهم نتائج البحث

لقد توصل البحث إلى عدة نتائج منها:

- 1- تعتبر الطريقة الشاذلية الصوفية من أكثر الطرق انتشاراً في مدينة غزة في القرنين التاسع عشر والعشرين الميلادي.
- 2- لقد اكتنرت مدينة غزة بالعلماء والجهابذة الذين أثروا الحركة العلمية المعرفية في المجال الديني وغيره في القرنين التاسع عشر والعشرين ميلادي، كان الشيخان أحمد بسيسو الغزي، وعثمان الطباع من أكثر العلماء الذين سعوا إلى نشر الطريقة الشاذلية

المصدر السابق، 4ق، 5ق. (927)

، (928) <https://turkey-post.net/p-14596/8/9/2019>

- في مدينة غزة، كما ظهرت لهم الكثير من المؤلفات العلمية التي أثرت في المجتمع الفلسطيني خلال العصر العثماني وإلى عصرنا هذا.
- 3- اعنتت الحكومة العثمانية بالمراكز التعليمية في مدينة غزة، وأوقفت لهم العديد من الأوقاف المسجلة للكثير من المساجد والزوايا وقامت بتوفير الأموال لتجديدها، كما تم بناء العديد منها في فترة الحكم العثماني.
  - 4- ظهر نظام الأخية العثماني في مدينة غزة مع قدوم الخلافة العثمانية.
  - 5- كان من أبرز نتائج البحث إيضاح العلاقة التأثيرية بين نظام الأخية العثماني، والطريقة الشاذلية في مدينة غزة .

قائمة المصادر والمراجع:

- 1- أوغلي، أكمل إحسان الدين: الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، ترجمة صالح سعداوي، استانبول ط2، ج179، 1999
- 2- بسيسو، أحمد: مخطوط إجازتنا العلمية، قيد الدراسة والنشر، 57ق.
- 3- ابن بطوطة، شمس الدين أبو عبدالله محمد بن عبدالله الطنجي: رحلة ابن بطوطة (تحفة النظر في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار)، ط1، المطبعة الأزهرية، مصر، ج1، د.ت.
- 4- الحنفي، عبدالمنعم: الموسوعة الصوفية، ط5، مكتبة مدبولي، القاهرة، 2006.
- 5- ابن خلدون: مقدمة ابن خلدون، د. ط، دار الفكر، بيروت، د.ت.
- 6- الرازي، محمد بن أبي بكر عبد القاهر: مختار الصحاح، ط1، دار الفكر، بيروت، مادة (صوف) 373، د.ت.
- 7- ربابعة، إبراهيم: الخوانق في القدس خلال العصر العثماني، مجلة الجامعة الإسلامية، ج8، ع1، 2010
- 8- زكريا، أحمد بن فارس: معجم مقاييس اللغة، تح: عبد السلام هارون، ط1، دار الفكر، بيروت مادة (صفوة) 1979.
- 9- السهروردي، شهاب الدين عمر: عوارف المعارف، د. ط، دار المعرفة، بيروت، ج62، 5 ص، د.ت.
- 10- الطباع، عثمان مصطفى: إتحاف الأعرزة في تاريخ غزة، تحقيق ودراسة عبد الطيف أبو هاشم، ط1، مكتبة البازجي، غزة، ج2/176-299، ج4/296، 1999.
- 11- الطباع، عثمان مصطفى: مخطوط ثبت الطرق الصوفية، قيد الدراسة والنشر، 8 ق.
- 12- العسلي، كامل جميل: معاهد العلم في فلسطين، ط1، الجامعة الأردنية، عمان، 1981.
- 13- الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد: إحياء علوم الدين، د. ط، دار المعرفة، بيروت، ج1، د.ت.
- 14- الغزي، أحمد بسيسو، مخطوط مهمات طرائق السادة الصوفية: قيد الدراسة والنشر، 124 ق، 125 ق، 126 ق.
- 15- قاسم، سهير محمد: الطرق الصوفية وتراثها في فلسطين (الخلوتية، النقشبندية، العالوية)، رسالة ماجستير، جامعة بيرزيت، 102 ص، 2005/2006.
- 16- القاسم، محمود عبد الرؤوف: الكشف عن حقيقة التصوف لأول مرة في التاريخ، ط1، دار الصحابة، بيروت، 745، د.ت.
- 17- القشيري، أبو القاسم عبد الكريم: الرسالة القشيرية، تح: محمود بن الشريف، د.ط، دار المعارف، القاهرة، د.ت.
- 18- الكلاباذي، أبو بكر محمد البخاري: التعرف لمذهب التصوف، تحقيق عبد الرحيم محمود، د. ط، مكتبة الثقافة الدينية مصر، 1998.

- 19- أبو الليل، أمين سعيد: مخطوطات التصوف في فلسطين دراسة ببلوجرافية، ط1، مكتبة المنار، عمان، 1988.
- 20- المحبي، محمد أمين الدين: خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، ط4، دار الكتاب الإسلامي، القاهرة، ج1، دت.
- 21- ابن منظور، أبو الفضل، جمال الدين: لسان العرب، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت، ج4 مادة (صوف)، 1993.
- 22- نجم، زين العابدين شمس الدين: معجم الألفاظ والمصطلحات التاريخية، ط1، الزهراء للطباعة والنشر، 2006.
- 23- أبو هاشم، عبد اللطيف: التصوف في فلسطين، قيد النشر.
- 24- <https://turkey-post.net/p-14596/>، 2019/9/8